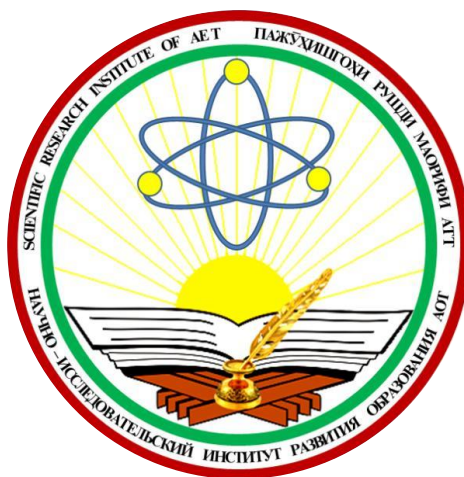

**ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН
ПАЖҶҲИШГОҲИ РУШДИ МАОРИФИ
АКАДЕМИЯИ ТАҲСИЛОТИ ТОҶИКИСТОН**

ИЛМ ВА ИННОВАТСИЯ

(Маҷаллаи илмию методӣ)

НАУКА И ИННОВАЦИЯ

(Научно-методический журнал)

№3-4 2013 (5-6)

**ПАҶЌҲИШГОҲИ РУШДИ МАОРИФИ
АКАДЕМИЯИ ТАҲСИЛОТИ ТОҶИКИСТОН**

**ИНСТИТУТ РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАНИЯ
АКАДЕМИИ ОБРАЗОВАНИЯ ТАДЖИКИСТАНА**

**МАҶАЛЛАИ ИЛМИЮ МЕТОДӢ СОЛИ 2012 ТАЪСИС ЁФТААСТ
НАУЧНО - МЕТОДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ ОСНОВАН В 2012 ГОДУ**

**Шӯрои таҳририя:
Редакционная коллегия:**

Исрофилниё Ш.Р. – сармуҳаррир, доктори илмҳои филологӣ, профессор
Маҳмадҷонова М. – муовини сармуҳаррир, доктори илмҳои фалсафа
Туранов С.Ш. – муовини сармуҳаррир, номзоди илмҳои педагогӣ

**Ҳайати таҳририя:
Члены редколлегии:**

Саидов Н.С. – доктори илмҳои фалсафа, профессор
Раҳимов Ф.Қ. – доктори илмҳои физикаю математика, узви вобастаи АИ ҚТ, профессор
Мирбобоев Р. – номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсент
Каримова И.Х. – доктори илмҳои педагогӣ, академики АТТ, профессор
Лутфуллоев М. – доктори илмҳои педагогӣ, академики АТТ, профессор
Қодиров Қ.Б. – доктори илмҳои педагогӣ, профессор, академики АТТ
Маҳмадҷонов О. – доктори илмҳои филологӣ, профессор
Иматова Л. – номзоди илмҳои педагогӣ
Раҳмонов Ш. – номзоди илмҳои педагогӣ
Абдулазизов В. – номзоди илмҳои филологӣ
Амонов Н. – номзоди илмҳои равониносии
Байзоев А.М. – номзоди илмҳои филологӣ
Қотибова Ш. – номзоди илмҳои педагогӣ
Абилова Г.С. – номзоди илмҳои фалсафа

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.
Журнал издається на таджикском, русском и английском языках.

**Паҷӯхишгоҳи рушди маориф, 2013
Институт развития образования, 2013.**

**МУНДАРИЧА
СОДЕРЖАНИЕ
ИННОВАТСИЯИ ПЕДАГОГӢ
ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ИННОВАЦИЯ**

ИМАТОВА Л.М.

Арзишҳои навин дар мазмуни таҳсилоти томактабӣ..... 5

УЗТУРК ФАТИҲ

Критическое мышление и его использование в преподавании
английского языка 9

МАҲКАМОВ Д., ҲАЗРАТҚУЛОВА Н.

Муносибати педагогӣ ва психологӣ дар татбиқи демократикунонии
ҷараёни тарбиявии таълимот дар таҳсилоти касбӣ14

АТАХОНОВ Р., АБДУРАШИТОВ Н.Ф., БОБОЕВ Н.Р.

Таҳқиқи масъалаи муносибати байни падару модарон ва наврасон
(хукуквайронкардан) дар шароити зисти онҳо дар мактаби махсус.....18

МИРБОБОЕВА Б.М.

Нақши оила дар тарбияи фарзанд.....25

ШАРИФОВ М.

Истифодаи васоити техникӣ дар раванди таълими фанҳои ҷомеашиносӣ29

ИМОМНАЗАРОВ Д., СУЛТОНМАҲМАДОВА М.

Назорати дохилимактабӣ омили муҳими пешрафт33

БОРОНОВ Б.

Мухтасари луғат ва истилоҳоти инноватсионии таълим.....42

ОДИНАЕВА М.

Баъзе хусусиятҳои инкишофи нутқ дар хурдсолон.....50

САТТОРОВ А.

Тарбияи маънавии наврасон ва ҷавонон53

АБДУРАҲМОНОВА Ш.

Истифодаи анъанаҳои миллӣ дар таълими суруд ва мусикӣ.....57

ДЖОНМАҲМАДОВА Г.Ш.

Формирование коммуникативной компетенции учащихся на уроках русского языка....61

КУЧАКШОЕВ Д.С., ДАВЛАТОВ А.

Основные принципы методики обучения составлению физических задач.....70

ЛУТФУЛЛОЕВА П.

Аҳамияти ҷашни Наврӯз ва роҳи усулҳои шиносоии хонандагон ба он77

КУРБАНОВА Р.Т.

Теоретические основы проблемы повышения качества профессиональной
подготовки школьников средствами педагогического тестирования.....82

ИСРОФИЛОВ Б.,

Ҳисоб намудани масоҳати секунҷаҳо88

ДАМИНОВА А.И.,

Маҳорати касбии омӯзгорони ҷавон93

САТТОРОВА Ҳ., ЗИЁЕВ Қ.О.,

Ворид шудан ба ҷазои ҷаҳонии таҳсилот100

ПУДИНАЕВ А.,

Афкори раваншиносӣ ахлоқии Абӯалӣ ибни Сино 104

МАҲКАМОВ Д.,

Педагогические основы демократизации взаимодействия в процессе обучения на
основе инновационных подходов в суз - ах Республики Таджикистан108

ЮЛДОШЕВА ДЖ., Сущность, природа, функции и система гражданско-правового и патриотического воспитания	112
--	-----

ТАРЗИ ҲАЁТИ СОЛИМ ЗДОРОВЫЙ ОБРАЗ ЖИЗНИ

ГУБАНОВА Л.А., АБДУРАХМОНОВА Ш. Занятия музыкально – творческой деятельностью	124
---	-----

АДАБИЁТШИНОСӢ ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Ш.Р. ИСРОФИЛНИЁ Ҳамсухании Носири Бухорӣ бо Ҳоконии Шарвонӣ	132
ҲУСЕЙНЗОДА Ф. Убайди Рачаб ва се қиссаи марғуби ӯ.....	136

ЗАБОНШИНОСӢ ЯЗЫКОЗНАНИЯ

БОБОМУРОДОВ Ш. Вижагиҳои забони ҳуччат.....	141
АБДУЛАЗИЗОВ В. Нақши калимаю феълҳои модалӣ дар ташаккули ҷумлаи пайрави пурқунанда.....	145
БАЙЗОЕВ А. Роҷеъ ба муайян намудани меъёрҳои забони адабӣ ва гуфторӣ.....	150

ИҚТИСОДИЁТ ЭКОНОМИКА

МАХМАДЖАНОВА М. Т., РУСТАМШЕРОЗИ ФАРҲАД Атомная идентичность Исламской Республики Иран в глобализационных процессах	158
МИРСАИДОВ А. Б., ШОЁҚУБОВ Ш. Таҳсилот ва омӯзгор дар фазои ҷомеаи иттилоотӣ-индустриалӣ	164

ОЛИМОНИ МО НАШИ УЧЁНЫЕ

ХУДОЙДОДОВ А. Ҳофиз дар пажӯҳиши Холиқ Мирзозода.....	171
---	-----

ҶАШННОМА ЮБИЛЕЙНЫЙ

БОБОЕВ Ш.А. Раҳнамои роҳи дониш.....	178
ЛАБЛАБОНОВ Х., КУЧАКШОЕВ Д. Саҳми профессор Алиев Боймурод дар пешрафти математика	180

АРЗИШҶОИ НАВИН ДАР МАЗМУНИ ТАҲСИЛОТИ ТОМАКТАБӢ

ИМАТОВА Л.М.,

*Пажӯҳишгоҳи рушди маорифи
Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, номзоди илмҳои педагогӣ*

Дар марҳилаи кунунӣ таҳияи Стандартҳои давлатӣ, барнома, дастурҳои методӣ ва аёни, воситаҳои таълим, хрестоматия барои кӯдакони синни томактабӣ ба навовариҳо дар илму амалияи таҳсилоти томактабӣ робита доранд.

Стандарти давлатии таҳсилоти томактабӣ (2009) ва Стандарти инкишоф ва омӯзиши барвақтии кӯдак (аз таваллуд то 7(6) солагӣ) (2012) – арзишҳои навин дар мазмуни таҳсилоти томактабӣ мебошанд, ки талаботи ягонро барои таъмини таҳсилоти томактабии кӯдакон аз рӯзи таваллуд то синни 7-солагӣ муқаррар ва дараҷаи инкишофи кӯдакро дар мувофиқа бо хусусиятҳои фардӣ, суръати тақомул, шавқу рағбат, инчунин маҳорати нутқӣ, сенсорӣ ва ҳаракатӣ муайян менамоянд.

Дар ин ҳуҷҷатҳои муҳим ғамхорӣ дар бораи саломатии кӯдак, инкишофи мукаммали ҷисмонӣ; инкишофи маърифатӣ, ташаккули усулҳои фаъолияти ақлӣ, инкишофи шавқу ҳавас доштан ба дониш; ташаккули сифатҳои ахлоқии рафтори инсон, меъёрҳо ва қоидаҳои рафтор, урфу одат ва анъанаҳои халқӣ, ки дар ҷамъият муайян гардида, аз насл ба насл гузаштаанд; тарбияи муҳаббат ба Ватан, ба диёри азиз, эҳтиром гузоштан ба рамзҳои давлатӣ, муносибати инсондӯстӣ ба олами атроф, оила, одамони наҷодашон гуногун; инкишофи ҳиссиёти зебоипарастӣ, қобилияти эҷодӣ дар фаъолияти тасвирӣ, адабӣ-нутқӣ ва мусиқӣ; ҳамкорӣ байни кӯдак ва педагог, ба кӯдак додани имконияти мустақилноқӣ, ҳуқуқи интиҳоб, имконияти худинкишофёбӣ дар мувофиқа бо майлу рағбат ва шавқу ҳавас; ҳамкориҳои кӯдакостону оила дар тарбияи кӯдак ҳамҷониба ҳаллу фасл ва пешниҳод гардидаанд.

Мазмуни таҳсилот дар Стандарти инкишоф ва омӯзиши барвақтии кӯдак дар муҳитҳои таълимӣ мураттаб гардида, барои коркарди нақшаҳои қори таълимӣ, барномаҳои таълимӣ ҳамчун замина мавриди истифода қарор меёбад. Ба мазмуни таҳсилот 5 муҳити таълимӣ ворид гардидаанд:

1. Саломатии ҷисмонӣ, некӯаҳволӣ ва рушди системаи таҳрикию ҳаракатӣ;
2. Инкишофи фаъолияти маърифатӣ;
3. Инкишофи эмотсионалӣ ва иҷтимоии кӯдак;
4. Инкишофи нутқ, омодагӣ ба саводомӯзӣ. Муошират;
5. Инкишофи ахлоқии кӯдакон.

Ҳамаи муҳитҳои таълимӣ бо якдигар алоқаманд буда, мазмуни онҳо ба инкишофи инфиродии кӯдакон ҷавобгӯ буда, инкишофи рушди барвақтиро, ки ба муҳити муайян хос буда, қомеъшавии он амалисозии мақсадро дар робита бо муҳити дигари инкишоф талаб мекунад, дар бар мегирад.

Барои ба амалбарории мазмуни «Стандарти таҳсилоти томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва «Стандарти инкишоф ва омӯзиши барвақтии кӯдак» барномаи нави тарбия, таълим ва инкишофи кӯдакони синни томактабӣ “Рангинкамон” барои мутахассисони муассисаҳои томактабӣ мураттаб гардид.

Барномаи мазкур ба мураббӣён имкон медиҳад, ки кӯдаконро аз ҷиҳати ҷисмонӣ, меҳнатӣ, маънавӣ ва зебоипарастӣ дуруст тарбия намуда, рушду инкишофи онҳоро мувофиқи синну сол ва хусусиятҳои ҷудогонаи равонию физиологӣ пешбинӣ кунанд.

Дар инкишофи зеҳнӣ ва ташаккули инкишофи шахсияти кӯдак маҳз тарбия ва таълим нақши асосӣ мебозанд. Бо мадади волидон мураббӣён кӯдак таҷрибаи иҷтимоӣ, маданияти моддию маънавии инсонӣ, сифатҳои ахлоқию инсониро аз худ намуда, шахсияташ тарбия карда мешавад.

Вазифаи волидон ва мураббӣён дар асоси баҳисобгирии қонуниятҳои инкишоф ва вазифаҳои таълиму тарбия дар ҳар як соли ҳаёт таъмин намудани инкишофи дурусти

чисмонӣ, ақлию зеҳнӣ, ташкили бозӣ, меҳнат, машғулиятҳои таълимию ҳаёти маишии кӯдак иборат мебошад.

Самаранокии тамоми вазифаҳои гузошташуда оид ба тарбияву таълими кӯдакон дар муассисаҳои томактабӣ аз маҳорату дониши мураббия ва ба эътиборгирии хусусиятҳои синнусолиро инфиродии тарбиятгирандагон вобастааст.

Барои ҳар як гурӯҳи синнусолӣ тавсифномаи инкишофи равонӣю ҷисмонии кӯдак, хусусиятҳои ташкили ҳаёт, речаи намунавии рӯз ва мазмуни қорҳои равонӣ-педагогӣ оварда шудаанд. Дар ҳар як давраи синнусолӣ ташаккули тасаввурот, маҳорат ва малака дар машғулиятҳо, мустаҳкам ва амалигардонии онҳо берун аз машғулият пешбинӣ шудааст.

Барнома аз қисмати «Ташкили ҳаёт ва тарбияву таълими кӯдакон» оғоз мегардад, ки ташкили речаи рӯз, муҳайёсозии муҳити таълимии ашъй-инкишофдиҳанда, ҳамгирии муҳитҳои таълимӣ ва банақшагирии равандҳои тарбиявӣ-таълимӣ дода шудаанд.

Мазмуни қорҳои равонӣ-педагогиро кушода додани мазмуни муҳитҳои таълимии дар Стандарт овардашуда ташкил медиҳад, ки барои инкишофи ҳамаҷонибаи кӯдакон вобаста ба хусусиятҳои синну соли равона гардида, мазмунашон ба ҳам алоқаманд мебошанд.

Дар муҳити 1 «**Саломатии ҷисмонӣ, некӯаҳволӣ, рушди системаи таҳрикию ҳаракатӣ**» вазифаҳои беҳдошти саломатӣ, муҳофизати ҳаёт ва мустаҳкамкунии саломатии кӯдак, нигоҳдории табъи хушӯ болида, инкишофи системаи таҳрикию ҳаракатӣ ва тақмилдиҳии фаъолияти бадан, ташаккули асосҳои тарбияи ҷисмонӣ ва некӯаҳволӣ, талабот ба машқҳои ҷисмонии рӯзмарра дар назар дошта шудааст.

Дар ҳона ва таълимгоҳ ба иҷрои дуруст ва саривақтии речаи рӯз назорат намуда, давомнокии сайругашт, ташкили машғулиятҳои таълимӣ, вақти хӯрокхӯрӣ бояд риоя гардад.

Инчунин, ба кӯдакон маълумот оид ба аҳамияти тарзи ҳаёти солим дода шуда, бо қоидаҳои оддитарини рафтори беҳатарӣ шинос менамоянд. Онҳо бояд ҳолати беҳатариро аз вазъияти хавфнок фарқ намоянд. Мақсади асосӣ дар кӯдакон тарбия намудани муносибати бошуурона ба саломатии худ, фаҳмиши он ки саломатӣ - ин ҷабҳаи муҳими ҳаёти инсон, инкишофи фаъолияти ҳаракатӣ ва ташаккули сифатҳои ҷисмонӣ мебошад.

Мазмуни қор оид ба тарбияи ҷисмониро мустаҳкамкунии саломатӣ, инкишофи дурусти ҷисмонӣ ва обӯтобдиҳӣ, ба роҳ мондани чорабиниҳо оиди пешгирии мондавашии кӯдакон ташкил медиҳад.

Дар муҳити 2 «**Инкишофи фаъолияти маърифатӣ**» ташаккули малакаҳои фаъолияти маърифатӣ, маҳорати дарки яклухту томи ҳаёти атроф ва истифодаи ахборот барои ҳалли масъалаҳои ҳаётан муҳим дар инкишофи умумии кӯдак пешниҳод гардидаанд.

Фаъолияти маърифатӣ ба кӯдак имконият медиҳад, ки ба олами атроф мароқ зоҳир намуда, усулу роҳҳои фаъолиятро интихоб намояд, ки ба мақсади гузошташуда қомилан ҷавобгӯ бошанд.

Тарбияи фикрии кӯдакон бо роҳи таълим додан дар машғулиятҳо, дар бозӣ ва дар ҳаёти ҳаррӯза ба роҳ монда мешавад. Қалонсол бо истифодаи маводи барои кӯдак дастрас маҳорату малакаи фикрронияшро ташаккул дода, мушоҳида, муқоиса, ҷудо намудан ва ҳулосабарориро дар мисоли ҳодисаю воқеаҳои атроф, алоқаи байни ашъҳо ва ҳодисаҳо меомӯзонад. Қалонсолон бояд ба он ноил шаванд, ки кӯдакон донишҳои умумиро аз худ намуда, фикр қарданро ҳамчун асоси таҳкурсии минбаъдаи ташаккули дарки томи яклухти ҳаёти атроф мавриди истифода қарор диҳанд.

Муҳити 3 «**Инкишофи эмотсионалӣ ва иҷтимоии кӯдак**» мебошад. Олимон собит намудаанд, ки синну соли мувофиқ ва аз ҳама мусоид барои бароҳмонии инкишофи эмотсионалиии кӯдак ба ҳисоб меравад, зеро кӯдак дар ин синну сол таъсирпазир, барои аз худ қардани арзишҳои иҷтимоӣ ва маданӣ омода буда, барои ба даст овардани эътирофу эҳтироми худ дар байни дигарон кӯшиш мекунад. Дар ӯ ҷудоинопазир будани эмотсияҳо аз раванди идрок, тафаккур, ҳаёлот мушоҳида қарда мешавад.

Инкишофи эмотсионалӣ-ичтимоӣ барои ба даст овардани комёбиҳо дар ҳаёт ва мактаб ба кӯдак кӯмак мерасонад. Кӯдак бояд озод ва бомасъулият бошад, ҳисси фаҳмиши мавқеи худро дошта, ба атрофиён бо ҳурмату эҳтиром муносибат намояд. Қобилияти интихоби инфироди роҳи буда, фикру ақида ва мулоҳизаҳои атрофиёнро қобили қабул дониста, инчунин малакаи рафтори иҷтимоӣ ва муошират бо одамони дигарро дошта бошад.

Аз давраи хурдсолӣ шиносӣ бо муҳити зист, инкишофи шавқу завқу кӯдакон нисбати ҳаёт ва фаъолияти одамон, ҳодисоти табиат оғоз меёбад. Дар ҳар як давраи синнусолӣ дар кӯдакон бояд қобилияти ба ашёҳо ва ҳодисоти табиат диққат додан, муқоиса ва ба ғуруҳҳо ҷудо намудани ашёҳо, ҷудо кардани фарқияти хусусиятҳои муайяни онҳо ташаккул ёбад. Вазифаи асосии шиносӣ бо табиат – тарбияи инсонӣ комил, мукамал намудани донишҳо, омӯзонидани дилсӯз будан, дӯст доштан ва нигоҳубини диёри худ, муҳофизат кардани боигариҳо ва афзун намудани онҳо мебошад.

Тарбияи маънавӣ дар ҳама намудҳои фаъолияти кӯдакон аз рӯи қисматҳои барнома амалӣ гардида, яке аз қисмҳои муҳими тарбияи кӯдакони синни томактабӣ ба ҳисоб меравад. Парвариши меҳру муҳаббат ба зодгоҳи худ, ба ватани маҳбуб - Тоҷикистон, эҳтиром гузоштан ба пешвои миллати тоҷикон Исмоили Сомонӣ, ба рамзҳои давлатӣ (Парчам, Нишони Тоҷикистон, Суруди миллӣ) ва Президенти он, ба дӯстии бачагони халқҳои гуногун дар тарбияи кӯдакон мавқеи калон дорад.

Вазифаи мустаҳкам кардани малакаҳои маданияти рафтор, одатҳои ахлоқӣ, ки бояд дар охири синни томактабӣ сифатҳои қавӣ ва бошуурона дошта бошанд, аз ҷониби калонсол гузошта мешавад. Муносибати бомасъулорона ба иҷрои супоришу вазифаҳо ташаккул дода, сифатҳои ахлоқӣ-иродавӣ, тартибу интизом, ботаҳаммул, хоксор будан, ба фаъолияти ғоидабахш машғул буданро бояд тарбия кард.

«Инкишофи нутқ, муошират. Омодагӣ ба саводомӯзӣ» (муҳити 4) раванди мураккабе мебошад, ки ба воситаи онҳо кӯдак истифодаи бошууронаи калима ва ибораҳоро аз худ намуда, чӣ навъ истифода намудани онҳоро дар муошират дониста мегирад. Мавриди инкишофи нутқ кӯдакон баёни фикр, бо ҳамдигар мубодилаи афкор ва бодиққат гӯш кардани дигаронро меомузанд.

Инкишофи нутқ дар ҳама намуди фаъолият, машғулият, муоширати ҳаррӯза бо калонсолон ва ҳамсолон, мавриди шиносӣ бо муҳити атроф, бо табиат, омодагӣ ба саводомӯзӣ, математика, расмкашӣ ва ғайра ба роҳ монда мешавад. Дар синни 7-солагӣ кӯдак бояд бо нутқи муколама ва монологӣ гуфтугӯ карданро ёд гирад, дар онҳо маҳорати бурро, фаҳмо ва ифоданок нутқ кардан ташаккул ёбад.

Мақсади асосӣ аз тарбияи шахсияти кӯдаки синни томактабӣ, ки арзишҳои забони модариро аз худ намуда, қобилияти муошират намудан бо муҳити атрофро тавассути воситаҳои шифоҳӣ ва ғайришифоҳӣ (имову ишора, қиёфа) дорад, иборат мебошад.

Бинобар ин, нақши педагог аз он иборат аст, ки барои фаъолиятҳои нутқӣ, муошират ва азхудкунии намунаҳои нутқӣ вазъиятҳоро ба вучуд меорад. Инчунин, омодагии кӯдакро ба мактаб ба инобат гирифта, диққати махсусро ба инкишофи шунавоии фонетикӣ ва талаффузи дурусти овозҳо, малакаҳои нозуки таҳрикии даст ҷудо менамояд.

Мазмуни муҳити 5 **«Инкишофи шахсият ва тарбияи маънавии кӯдак»** аз рӯзҳои аввали ҳаёт дар кӯдак тарбия намудани ҳисси зебопарастӣ, қобилияти дарки муҳити атроф, шиносӣ бо намудҳои гуногуни санъат иборат мебошад. Тарбияи зебоипарастӣ олами ботинии кӯдаконро бо ҷангил гардонидан, меҳрубонию ҳамдардиро ба ҳама ҷиҳати хуби зебо бедор намуда, бо тарбияи ахлоқӣ, фикрӣ ва ҷисмонӣ зич алоқаманд мебошад.

Дар машғулиятҳои мусиқӣ бошад, ҳиссиёти майлу рағбат доштан ба мусиқӣ, ба ҳаракатҳои мавзун дар зерҳои хавои мусиқӣ рақсидан ва маҳорати сурудхонӣ инкишоф меёбад. Асоси ҳамаи ин фаъолиятҳо бояд рақсу суруд, бозииҳои миллии тоҷикӣ ташкил диҳанд.

Дар раванди омода намудани кӯдак ба мактаб ҳамаи ин вазифаҳо аҳамияти махсусро пайдо мекунанд. Шинос намудан бо муҳити атроф, ташаккули маҳорату малакаи меҳнатӣ, инкишофи қобилияти ақлӣ ва бадеӣ, омӯзиши забони модарӣ дар ин

синну сол ба ташаккули омодагӣ ва шавқу ҳавас ба таҳсил дар мактаб равона гардидаанд.

Хулоса, арзишҳои навин дар мазмуни таҳсилоти томактабӣ ба инкишофи фардии кӯдак, шинос намудани ӯ бо қоидаҳои оддитарини умумии инсонӣ ва дар ҷамъ қонеъ гардонидани талаботи ҷамъият ва оила нигаронида шудаанд.

Адабиёт:

1. Барномаи давлатии рушди соҳаи тарбияи томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2006-2010 – Душанбе, 2005. - 29 с.

2. Стандарти давлатии таҳсилоти томактабии Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе, 2009. – 57 с.

3. Стандарти омӯзиш ва инкишофи кӯдак аз рӯзи таваллуд то 7 солагӣ. - Ҷумҳурии Молдова, 2011.

4. Барномаи тарбия, таълим ва инкишофи кӯдакони синни томактабӣ «Рангинкамон», - Душанбе, 2013

5. Современные образовательные программы для дошкольных учреждений: Учеб. пособие для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений / Под ред. Т.И. Ерофеевой. 2-е изд., стереотип. М.: «Академия», 2000. - 344 с.

НОВЫЕ ПОДХОДЫ К СОДЕРЖАНИЮ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

ИМАТОВА М.

Происходящие изменения в современном отечественном дошкольном образовании требуют разработки соответствующих нормативных документов, обеспечивающих целостное развитие личности ребенка, обогащение его творческого потенциала.

В статье автор раскрывает содержание новых нормативных документов, которые обеспечивают планомерность и целенаправленность образовательного процесса.

Ключевые слова: *новшество в современном мире, новые требования, направление формирования деятельности, Стандарты развития и обучения, обучающая среда*

NEW APPROACHES IN CONTENTS OF THE PRESCHOOL FORMATION

IMATOVA L.M.

The occurring changes to modern domestic preschool formation require the development normative document, providing holistic development to personalities child, enrichment his creative potential.

In article author reveals the contents new normative document, which provide directivity and centrality of purpose of the educational process.

Key words: *innovation in modern world, new requirements, direction of the shaping to activity, Standards of the development and education, training ambience*

КРИТИЧЕСКОЕ МЫШЛЕНИЕ И ЕГО ИСПОЛЬЗОВАНИЕ В ПРЕПОДАВАНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

УЗТУРК ФАТИХ,

*руководитель аппарата управления
образовательного общества «Шалола»*

В последние годы почти во всех уголках мира, стали говорить и обсуждать проблему критического мышления: о его новизне и необходимости применения в различных областях человеческой деятельности, в том числе – в преподавании английского языка. Во многих передовых университетах США и Великобритании даже введена дисциплина «критическое мышление» (1, 170-174). Ни одна презентация новых публикаций британских и американских издательств не обходится без комментария о том, что учебные пособия развивают критическое мышление.

Американский профессор Дэвид Клустер пишет: «От Канзаса до Казахстана, от Мичигана до Македонии школьные учителя и университетские профессора стремятся привить своим ученикам способность мыслить критически. Мы знаем, что критическое мышление – это что-то заведомо хорошее, некий навык, который позволит нам успешно справляться с требованиями XXI века, поможет глубже понять то, что мы изучаем и делаем» (7).

Спору нет – нам всем необходимо успешно справляться с требованиями, предъявляемыми постиндустриальным глобализованным обществом, равно как и понимать то, что мы изучаем и делаем. Однако настораживает фраза о *заведомо* положительном влиянии критического мышления на нашу жизнь. Такое настойчивое и даже агрессивное продвижение критического мышления вызывает целый ряд вопросов: Насколько ново предлагаемое явление? Что представляет собой критическое мышление – философский подход? Методику? Технологию? Идеологию? Насколько критическое мышление сочетается с требованиями и подходами к преподаванию английского языка в школах и учебных заведениях Таджикистана?

Исследование феномена критического мышления в силу ряда причин актуально для развития психологии, педагогики, лингвистики и социологии. Во-первых, мышление неразрывно связано с речью, которая, является основным механизмом мышления. Речь, в свою очередь, – это форма общения людей посредством языка. Во-вторых, критическое мышление предполагает развитие определенных навыков, которые позволяют преодолевать стереотипы, находить правильные решения в той или иной социальной или лингвокультурной ситуации. И, наконец, изучение критического мышления необходимо в связи с тем, что английский язык, выступающий как глобальный *lingua franca*, является сегодня лингвосоциокультурной доминантой. Показательно, что основные работы по исследованию и внедрению критического мышления принадлежат носителям английского языка, среди которых наиболее известными являются Карл Поппер, Ричард Пол, Дайана Халперн, Линда Элдер, Джералд Носич и др. Всё это служит обоснованием актуальности темы статьи.

В философских трудах Сократа, Платона, И. Канта мышление рассматривается как особая форма познавательной активности, предполагающая возможность фиксации знаний средствами языка и преемственность знаний от поколения к поколению. Идеи критического мышления восходят к сократическому методу обучения через серию вопросов, стимулирующих диалог, который учит логически выверять свои мысли и оценивать их достоверность, а также развивает навыки независимого мышления. В XX в. о необходимости развитии мышления писали психологи, педагоги и социологи (М.М. Бахтин, С. Брукфилд, А.В. Бутенко, Л.С. Выготский, С.И. Векслер, Дж. Гилфорд, Д. Дьюи, А.Н. Леонтьев А.Ф. Лосев, С.А. Король, Д. Рассел, Б.М. Теплов и др.), характеризуя его как отдельное свойство личности, как навык мыслительной деятельности, как личностно и социально значимый феномен, приоритетный в области образования (2).

В 1941 г. в США вышла книга Эдварда Глейзера «Эксперимент по развитию критического мышления», в которой автор дал

основные характеристики нового метода: готовность рассмотреть и, если надо, пересмотреть те вопросы, о которых человек опытным путем уже приобрел собственное мнение; знание методов построения логических рассуждений и вопросов; наличие навыков применения нового метода.

В 1945 г. была опубликована работа Карла Поппера «Открытое общество и его враги», в которой автором выдвигалась идея открытого общества, основанного на демократии и критическом мышлении индивидов, обосновывались идеи мультикультурализма. Использование термина «критическое мышление» в социально-философском плане предложил в 1970 г. Юрген Хабермас, представитель Франкфуртской школы критической социальной теории.

Таким образом, критическое мышление следует рассматривать, прежде всего, как философский подход, который применим в психологических и социологических исследованиях, а также в сфере образования. Как любой подход, он включает в себя принципы обучения, характеризующиеся присущими только ему ценностными ориентациями и реализуется в практическом методе (Кукуев А.И., Шевченко В.А.).

В 1970–1980-е годы проблемой развития критичности мышления у школьников активно занимались советские психологи и педагоги: А.С. Байрамов, С.И. Векслер, И.И. Кожуховская, С.А. Король, Липкина А.И., Л.А. Рыбак и др. В 1997 г. вышла известная книга Дайаны Халперн «Критическое мышление» (*Critical Thinking Across the Curriculum*), а затем целый ряд работ различных авторов, включая Ричарда Пола, Линду Элдер, Джералда Носича. Во многом идея об использовании критического мышления в педагогической практике была вызвана кризисом системы образования. В последние годы идеи критического мышления распространились как в Европе, так и в Евразийском пространстве, в том числе и в Республике Таджикистан. При этом разные авторы по-разному характеризуют критическое мышление – как метод, методику, технологию, особую социальную практику, философский подход или идеологию. (Так, Фонд Розы Люксембург, являясь одним из крупнейших центров политического образования в Германии, использует критическое мышление как идеологию в продвижении идей демократического социализма и достижения политических альтернатив.) Это объясняется тем, что критическое мышление базируется на результатах междисциплинарных исследований, включающих исследования в области истории философии, психологии, социологии, теории массовых коммуникаций, риторики, логики, дискурсного анализа (1, 170-174).

Большинство авторов рассматривают критическое мышление как «использование когнитивных техник или стратегий, которые увеличивают вероятность получения желаемого конечного результата. ... При этом, думающий использует навыки, которые обоснованы и эффективны для конкретной ситуации и типа решаемой задачи» (Халперн Д.). Среди ключевых навыков, необходимых для развития критического мышления, отмечаются способность к анализу и синтезу, интерпретации, выведению заключений, способность давать оценку; оно также опирается на логику и ценностные установки. Н.Ю. Туласынова подчеркивает, что критическое мышление – это «сложное интегративное качество личности, совокупность мотивационного, познавательного, деятельностного, рефлексивного компонентов, обеспечивающих процессы его самопознания, самообразования, самореализации». Отражая социально обусловленный уровень развития студента в учебно-исследовательской деятельности, критическое мышление представляет профессионально и личностно значимую ценность (2). Чем же привлекает педагогов это явление? Прежде всего, разработанной технологией и стратегией достижения цели. Преподаватели таджикских ВУЗов отмечают, что студенты I курса часто не умеют выделить главную и второстепенную информацию, систематизировать и обобщить материал, логично выстроить его. Способность к анализу и синтезу не развита. В то же время, учебные пособия по развитию критического мышления предлагают четко разработанный алгоритм работы: Во-первых, используя различные виды работы (индивидуальную, парную, групповую) учащиеся рассказывают о том, что знают, т.е. передают информацию всей группе.

Для каждого студента полученные ранее знания выходят на уровень осознания, а остальные студенты получают новые знания, которые могут связать уже с имеющимися. Это отражено в структуре параграфа современных учебников иностранных языков – в них всегда

имеется вводная часть, содержащая либо вопросы, связанные с тематикой параграфа, либо предложение обсудить какую-то информацию, которая известна студентам – но обязательно с ответом на вопрос. Во-вторых получая новую информацию (текст, лекция, фильм), студенты записывают непонятные слова, возникающие вопросы. Затем каждый студент объясняет, что помогло ему догадаться о значении того или иного слова или фразы, что осложнило понимание. Это – элемент самоанализа, который обязательно должен присутствовать при обучении. При дальнейшей обработке информации на данном этапе также обязательным является индивидуальный поиск и обмен мнениями.

В-третьих, творчество по конструированию нового знания в соответствии с индивидуальными особенностями студента: студенты размышляют о том новом, что они узнали на занятии, перестраивают свои представления о предмете явления или дополняют их новыми знаниями, систематизируют и обобщают материал (6).

При разработке специальных проектов студенты выполняют упражнения, пошагово помогающие это сделать. Сначала учащемуся предлагается не только выбрать тему выступления, но и написать, что он слышал или читал по этой теме, какие у него имеются источники информации, а главное – что он сам хочет узнать. Здесь же необходимо добавить, какие мнения, в том числе предвзятые, имеются у него по данному вопросу. При сборе материала студенту советуют не отвергать необычную информацию, но собирать и обрабатывать всё, что найдется. Обязательно надо написать, в какие сроки должна быть выполнена работа, какие предполагаются этапы выполнения. На этапе обработки информации студент должен непредвзято оценить собранные факты, выстроить модель, иллюстрирующую полученные результаты, и решить, принимает он или отвергает содержащиеся в собранных материалах выводы и ценности с учетом собственного опыта и убеждений. Подобный вид работы, несомненно, имеет большую ценность, приучая студентов к тщательному планированию работы, формирует способность к анализу и синтезу.

Почему развитие критического мышления можно назвать педагогической технологией? Понятие «педагогические технологии» – сравнительно новое явление в педагогике. Долгое время было принято говорить о методах и формах обучения. Педагогическая технология – феномен, возникший как результат взаимодействия новейших тенденций в развитии педагогической теории и практики. Необходимость педагогических технологий обусловлена появлением в образовании новых идей: признания и понимания чужой точки зрения, уважения личности, организации сотрудничества, самовыражения в деятельности, в творчестве. Технологизация педагогического труда требуется для его упорядочения, для постановки четких целей и определения путей их достижения, т.е. управления процессом обучения. Применение системы педагогических технологий освобождает педагога от произвольности в построении и реализации педагогического процесса и дает возможность целенаправленно двигаться к прогнозируемому конечному результату при строгой обоснованности каждого компонента и этапа процесса обучения.

Здесь снова обратимся к статье Дэвида Клустера, в которой он объясняет, что постоянно стремится «перейти от традиционной педагогики, от обучения “по программе”, к педагогике прогрессивной», удовлетворяющей потребности его студентов и его общества (7). Автор объясняет, что студенты гораздо лучше поймут поэзию, если будут читать не только учебник по литературе, но и стихи конкретных авторов, обсуждая их затем в аудитории. Хотя это подается как новый подход в рамках критического мышления, трудно увидеть здесь новизну. Чем американскому профессору мешает программа? Ведь она составляется для того, чтобы все преподаватели знали цели, задачи и содержание обучения, какие навыки и компетенции должны быть сформированы. К сожалению, многие преподаватели противопоставляют форму работы по развитию навыков критического мышления и содержание обучения, считая, что последнее есть не что иное, как устаревшая методическая концепция. При этом не только нарушается диалектический закон единства формы и содержания, но и выхолащивается философская основа критического мышления – развитие новых навыков и нового знания на базе имеющихся знаний. Кстати, Д. Халперн неоднократно подчеркивает, что развитие критического мышления вовсе не отменяет необходимости приобретения учащимися базовых знаний.

Анализ целей и задач, определенных в рамках компетентностного подхода и развития критического мышления, показывает, что они во многом совпадают. Согласно направлению «Международные отношения» у выпускников бакалавриата в процессе профессиональной языковой подготовки должны быть сформированы: умение системно мыслить, способность к обобщению, анализу, восприятию информации; умение логически верно, аргументировано и ясно строить устную и письменную речь; способность совершенствовать и развивать свой интеллектуальный и общекультурный уровень; стремление к непрерывному самообучению и саморазвитию; умение находить, собирать и обобщать фактический материал, делая обоснованные выводы и т.д. (8). Именно компетенции формируются в процессе развития критического мышления. Словарь-справочник может, определить компетенцию как «способность успешно действовать на основе практического опыта, умений и знаний при решении задач, общих для многих видов профессиональной деятельности».

Технологию критического мышления можно использовать в системе высшего профессионального и послевузовского образования. С осторожностью можно использовать её в школе. При этом следует помнить, что одним из основных различий в восприятии критического мышления в США и Азии является разница в восприятии действительности: для американцев и англичан характерно *positive thinking* (позитивное мышление), в то время как для азиатов – *negative thinking* (негативное мышление). Американская мать, отправляя ребенка на детскую площадку, говорит ему: «*Enjoy yourself!*» (Играй, получай удовольствие!). А азиатская мать говорит: «Не балуйся!» Точно так же и слово «критический» имеет разные импликации в двух языковых культурах: в американской культуре это слово означает «важное размышление», «размышление, связанное с пронизательным суждением», а для азиатского менталитета картина совсем другая – это «размышление, связанное с вынесением неблагоприятной оценки, выявлением недостатков». При использовании технологии критического мышления необходимо упреждать критику ради критики, в том числе – необъективную критику студента товарищами по группе. В то же время, эта технология продуктивна при обсуждении текстового, аудио и видеоматериала, организации дискуссии, подготовки проектов, даже при обучении грамматике, например, при обучении составлению вопросов.

Итак, в статье показано, что в англо-американской педагогике преобладает философия и технология критического мышления, в то время как в российской педагогике – компетентностный подход в сочетании с применением различных образовательных технологий, которые часто выполняют те же функции, что и технология критического мышления (кейс-анализ, проектные технологии, работа в команде и т.п.). Чем это можно объяснить? Оба подхода развивались на базе межпредметных исследований, однако в американском варианте доминирует социально-философская составляющая, восходящая не только к сократическому методу, но и к протестантской системе ценностей – это проявляется в расстановке приоритетов, когда акцентируется индивидуализм, индивидуальная ответственность, право индивида не просто на свою точку зрения, подкрепленную аргументами, но и на её реализацию. Критическое мышление отражает не только языковую картину мира, но и социополитическую систему ценностей: не случайно во многих работах американских авторов присутствует фраза о том, что критическое мышление способствует распространению демократии. Вспомним фразу Д. Клустера о заведомо положительном влиянии критического мышления на жизнь людей во всех странах – это яркое подтверждение того, что американцы искренне убеждены в необходимости и способности всех сделать счастливыми любым путем. Таким образом, можно утверждать, что критическое мышление является не только философским подходом к образованию и педагогической технологией, но также идеологией и культурным феноменом.

Литература:

1. Ивунина Е.Е. О различных подходах к понятию «критическое мышление» / Молодой ученый, 2009, № 11. – С. 170-174.
2. Туласынова Н.Ю. Развитие критического мышления студентов в процессе обучения иностранному языку. Автореферат дисс. ... к.пед.н. – Якутск: Изд-во ЯГУ, 2010.

3.Федеральный государственный образовательный стандарт высшего профессионального образования по направлению подготовки 031900 «Международные отношения» (квалификация/степень «бакалавр»).

4. Ходос Е.А., Бутенко А.В. Критическое мышление: метод, теория, практика. – Москва, 2002.

5.Иванов П. М. О взаимосвязи учебных предметов школьного курса. //Ученые записки Алма-Атинского педагогического института имени Абая, вып. 13. Алма-Ата, 1958.

6. <http://festival.1september.ru/articles/415219>

7. <http://testolog.narod.ru/Other15.html>

8. http://www.edu.ru/db-mon/mo/Data/d_09/m815.html

ТАФАККУРИ ИНТИҚОДӢ ВА ИСТИФОДАИ ОН ДАР ТАЪЛИМИ ФАННИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

УЗТУРК ФАТИҲ

Солҳои охир қариб дар тамоми ғӯшаи ҷаҳон дар хусуси тафаккури интиқодӣ, оиди навигариҳои он ва истифодаи он дар ҷараёни таълим дар соҳаҳои гуногуни фаъолияти инсон, бахусус ҳангоми омӯзиши фанни забони англисӣ гуфтугӯ ва баррасӣ қарда мешавад. Дар бисёр донишгоҳҳои пешрафтаи (тараққиқардаи) ИМА ва Британияи Кабир ҳатто «тафаккури интиқодӣ»-ро ҳамчун фанни омӯзиши истифода мекунад. Муаррифии ягон шумораи маводи нави ҷоп мешудаи британи ва амрикоӣ бе шарҳи он, ки китобҳои дарсӣ ташаккули интиқодиро ташаккул медиҳанд, намегузарад.

Калидвожа: интиқод, тафаккур (фикр), забон, методика, тайёрӣ, масъала, ҳислат, амал, бӯҳрон, малака, шароит, истифода(барӣ), педагогика, нешравӣ (тараққиёт).

CRITICAL THINKING AND USING IN LEARNING ENGLISH

UZTURK FATIH

At the last years in all small piece of coal of the world nearly, steels speaks and discussing about critical thinking: about its novelty and need of the using in different area of human activity, including - in learning English. In many leading university USA and Great Britain is even incorporated discipline "critical thinking". No one presentation new publication British and American publishers does not dispense with commentary about that scholastic allowances develop the critical thinking.

Key word: critiques, thinking, language, methods, preparation, problem, nature, practice, crisis, phenomenas, skill, condition, use, pedagogic, advancement.

МУНОСИБАТИ ПЕДАГОГӢ ВА ПСИХОЛОГӢ ДАР ТАТБИҚИ ДЕМОКРАТИКУНОНИИ ЧАРАӢНИ ТАРБИЯВИИ ТАЪЛИМОТ ДАР ТАХСИЛОТИ КАСБӢ

МАҲКАМОВ Д., ҲАЗРАТҚУЛОВА Н.,
ходимони калони илмии ПРМ АТТ

Ояндаи ҷамъият аз сатҳ ва сифати маълумот вобаста мебошад, ки ҷавонони имрӯза бевосита дар муассисаҳои таълимӣ ба мутахассис ташаккул ёфта мерасанд. Онҳо дар ояндаи наздик дар ҷамъияти индустриалӣ ва дорои технологияи иттилоотӣ зиндагӣ ва кор хоҳанд кард. Бояд воқеъбинона ояндаи Тоҷикистонро аз нуқтаи назари ҷаҳонишавӣ ва пешрафти техника ва технологияи нав дарку эҳсос намуд.

Таҳсилоти муосир ба мутахассисони дорои касбияти баланд, хушхлоқ, инсондӯст, дорои савияи маълумотнокии умумӣ, тайёрии касбӣ ва рақобатпазир дар бозори меҳнат ниёзманд мебошад. Дар зери мафҳуми маҳорати касбӣ чиро фаҳмидан мумкин аст?

Маҳорати касбӣ дар худ хусусиятҳои фаъолияти меҳнатӣ ва қобилияти касбиро аз рӯи самаранокии амалии он фаро мегирад. Ин мафҳум ифодакунандаи фаҳмиши умумии маҳорат ва малакаи касбӣ мебошад, ки шахс ба воситаи хусусиятҳои ин ё он касб ба худ мавқеи арзандаро дар ҷамъият сазовор мегардад.

Аллакай Я.А.Коменский тасдиқ намуда буд, ки дар тамоми намуди мактабҳои кори таълиму тарбияро муаллим муайян месозад. Муаллим, устод, муррабӣ симои асосӣ дар мактаби муосир низ боқӣ мемонад, ҷои ӯро касе ва чизе иваз карда наметавонад. Аз сифати кори муаллим дар мактаб, аз ҳолати иҷтимоӣ ва иқтисодии ӯ, ҳозира ва ояндаи ҷамъият, шуур ва муносибати аъзоёни ҷамъият вобастагии устувор дорад. Симои ҳалкунандаи чараёни таълим ва тарбия дар мактаб муаллим ва хонандагон ба шумор мераванд. Аз фазои ҳамкорӣ ва ҳамдигарфаҳмии онҳо дар таълиму тарбия, аз дастовардҳо дар инкишофи маҳорати эҷодӣ ва дуруст ташкил додани маълумоти касбӣ чараёни таълиму тарбия манфиат мебинад.

Дар фаъолияти таълимӣ ва ташаккули маълумоти касбӣ ва тарбиявӣ ҳамкорӣ ин тавр ба инобат гирифта мешавад: «донишҷӯ- муаллим», «донишҷӯ- донишҷӯ», «донишҷӯ- ахбор».

Ташкил додани ҳамкориҳои бобарор дар чараёни таълим ва тарбияи касбӣ аз бисёр омилҳо вобаста мебошад:

- аз шахсияти муаллим;
- аз таҷҳизотҳои педагогии ӯ;

- аз маҳорати дар амал татбиқ намуда тавонистани одати ворид сохтани тағйироту иловаҳо ба чараёни таълиму тарбия. Дар шароити имрӯза ҷаҳон ҳамеша дар дигаргуншавӣ мебошад, муаллим ҳам майли худро ба он равона намуда, кори таълиму тарбияро ба характери ҷаҳони тағйирёбанда мутобиқ бояд гардонад. Аз тарзу усулҳои кӯҳна ва арзишашонро гумнамуда тезтар берун гардад, набошад чараёни воридшавӣ ба низомии таҳсилоти ҷаҳонӣ, демократикунонӣ ва инноватсионӣ ҳалалдор мегардад.

Аз нуқтаи назари умумӣ **касбӣ**- «профессионализм», «мафҳуми мураккаби интегралӣ иҷтимоӣ- равонӣ, ки дараҷа ва характери касби аз худ намудаи инсонро аён месозад, мавқеъ ва заминаи мавҷудияти инсонро дар системаи истеҳсолоти ҷамъиятӣ ифода намуда наметавонад. Касбият- ин дараҷаи баланди инкишоф дар соҳаи муайяни фаъолият, дараҷаи баланди маҳорат, дараҷаи баланди аз дигарон фарқкунанда дар иҷрои амал мебошад».

Ин ба мо имкон медиҳад, ки дар моҳияти мафҳуми касбият ду зерсохтори робитадорро кушоем:

- **фаъолияти касбӣ;**
- **шахсияти касбӣ.**

Фаъолияти касбӣ—то як андоза тавсифи анъанавӣ мебошад, ки диққатро бештар ба тахассуси баланди касбӣ ва салоҳияти мутахассис, маҳорат ва малакаи самараноки касбӣ, тарзи ҳалли масъалаҳои касбӣ, фаъолияти мунтазаму самараноки он ҷалб менамояд.

Шахсияти касбӣ- инъикоси дараҷаи баланди сифатҳои касбӣ ва шахсӣ, дорои тамоилҳои арзишии субъекти меҳнат, моил ба инкишофи прогрессивӣ мебошад.

Ин ҳар ду зер система тавсифи сифатии субъекти меҳнат буда, дар ягонагии диалектикӣ қарор доранд: ба ҳамдигар таъсир расонида, инкишофи ҳамдигарро таъмин месозанд.

Дар ин алоқамандӣ Л.М.Митин фарқияти **моҳири касбиро** аз **мутахассис** чунин ҷудо мекунад: моҳири касбӣ- субъекти фаъолияти касбӣ буда, дорандаи маҷмӯи дониш ва маҳорат дар давраи муосири инкишофи ҷамъият мебошад, аммо ин барои ба мутахассис табдил ёфтани кифоя намебошад.

Барои мо тақвият кардан ба фаъолияти субъективии соҳибкасб ва алоқа бо ҷараёни худинкишоф муҳим мебошад. Дар фаҳмиши педагогии соҳибкасб **«профессионализм»** – ҳамин гуна хосияти инкишофёбандаи шахсият фаҳмида мешавад, ки тафриқаи шахсият ва паҳлӯҳои фаъолияти ӯро дар бар мегирад.

Боз яке аз категорияҳои муҳими раваншиносӣ, ки имконияти боз ҳам чуқуртар омӯختани масъалаи интихобнамударо муҳайё менамояд, «инкишофи шахси- касбӣ» мебошад.

Мафҳуми номбурда дар психологияи меҳнат ва касбиносӣ, аз ду мавқеъ омӯхта мешуд:

1) ҳамчун инкишофи касбӣ- тахассусӣ, ки асосан бо таълим ва худомӯзӣ алоқаманд мебошад;

2) ҳамчун инкишофи касбӣ- мансабӣ, ки дар ҳаракати кадрӣ ва расидан ба мансаб ҳис карда мешавад ва пайдо мегардад.

Нисбат ба муносибати педагогӣ-равонӣ дар тадқиқот ва озмоишҳои мо оид ба ҷараёни худинкишофи касбӣ-эҷодии муаллими мактабҳои миёна қорҳои ниҳоят муҳим ва мубра ба сомон расонида шуданд.

Н.Ф.Вишняков дар асоси алоқаи мутақобилаи педагогика, раваншиносии эҷодӣ ва раваншиносии педагогӣ равиҳои навро ҳамчун акмеология пешниҳод менамояд.

Дар мувафакқияти фаъолияти педагогӣ мавқеи асосиро сифатҳои шахсӣ монанди саъю талош ва рафтор ишғол менамояд. Сифатҳоеро номбар менамоем, ки барои муаллимони дорои дараҷаи гуногуни маълумоти касбӣ- педагогӣ умумӣ мебошанд.

Аломатҳои зерини демократиро дар умумияти муаллимони номбар кардан мумкин аст:

- муошират ва эҳсосоти баланд;
- худназорат ва ҳисси масъулияти баланд;
- талаботи баланд ба атрофиён ва муносибати одилона ба онҳо;
- кӯшиши пайдо намудани мавқеъ дар байни ҳамкорон;
- талаботи ҷидӣ ба дастгирии иҷтимоӣ, мутобик гардидан ба риояи нормаҳои иҷтимоӣ.

Дар фаъолияти касбӣ-педагогӣ дастовардҳои баландро метавонанд муаллимони зерин ноил гарданд:

- онҳое, ки дорои дараҷаи баланди инкишофи интеллектуалианд;
- ҳасос ва дарки баланди навоарӣ доранд;
- дорои арзишҳои баланди ахлоқӣ-инсондӯстӣ;
- доштани талаботи баланд нисбати худ ва атрофиён;
- худ ва дигаронро яхел дарк намояд;
- доштани дараҷаи баланди худназорат ва худташқилкунӣ;
- ноил будан ба фаъолияти баланди иҷтимоӣ ва касбӣ;
- доштани кӯшиши навоарӣ ва эҷодкорӣ.

Шахси дорои ин сифатҳои номбар гардида метавонад дар фаъолияти касбӣ ба тамоми дастовардҳо муваффақ гардад. Ин сифатҳои номбаршуда метавонанд дар муаллиме зоҳир гарданд, ки рафтори иҷтимоӣ коммуникативӣ дорад.

Аз хосиятҳои равонии муаллим ҳамчун шахсият ва субъекти фаъолият инҳоро муҳимтарин шуморидан ҷоиш аст:

- одатҳо, рафторҳои умумӣ ва касбӣ;
- лаёқат ва тавоноии махсус;
- самти касбӣ- тахассусӣ ва худбаҳодихӣ;

- як қатор хосиятҳои нейродинамикӣ ва хусусиятҳои серғайратӣ;
- сифатҳои рафторӣ ва риояи ахлоқи иҷтимоӣ.
- дар асоси талаботҳои демократӣ пурзӯр кардани ҳамкорӣ ва эътиқоду боварӣ.

Аз рӯи мазмун маълум аст, ки мавқеи «шахсият»-и муаллим дар таълим ва тарбия ниҳоят бузург аст, онро касе ва чизе иваз карда наметавонад. Дар тайёр кардан ва ба қуллаи баланди инкишофи шахсият расонидани мактаббача ё донишчӯ сахми муаллим, маслиҳату роҳнамоиҳои ӯ мавқеи бузургро ноил мебошанд. Ба фикри мо, агар шахс эҷодкоруна фикр кардан натавонад, меҳнати ӯ низ ҳеҷ гоҳ характери эҷодӣ пайдо карда наметавонад.

Аз муаллими муосир талаб карда мешавад, ки созандаи ҷамъият ва тақдире насиби хешро тарбия намуда бо арзишҳои баланд ба воя расонад. Созандаи ҷамъият, насли наврасро на дар болои коғаз, на дар лоиҳа, балки дар амал биноӣ шунаво ва оқилу доно тарбия намуда, ба ҳаёти мустақил хидоят намудан вазифаи аввалиндараҷаи муаллим мебошад.

Дониш ва маҳорати касбӣ аз рӯи моҳияти тайёрии касбии муаллим аз инҳО иборат аст:

- доштани дониши хуб аз тамоми фанҳои таълимӣ;
- дониш дар соҳаи педагогика, раваншиносӣ, методика, ва соҳаи технологияи ахборотӣ;
- донишҳои методҳои инноватсионии таълим ва тарбия.

«Соҳиби дониш будан майдони васеи фаъолияти касбиро таъмин менамояд, ки аз рӯи он дараҷаи салоҳият, обрӯ ва эътибори мутахассис пайдо мегардад». Замони нав, ки воридшавии муассисаҳои таҳсилоти касбӣ ба раванди демократикунонӣ ва низоми кредитии таҳсилот мебошад, танҳо муаллимони бехтаринро дар худ ҷой медиҳад. Аз ин рӯ муаллимон бояд аз болои хеш бештар кор баранд, то ки ба сифати омӯзгор ё мушовирони академӣ аз ҷониби донишҷӯён хоста гирифта шаванд.

Адабиёт:

1. Вишнякова, Н.Ф. Психологические основы развития креативности в профессиональной акмеологии: дисс. ... д-ра психол. наук / Вишнякова Н.Ф. – М., 1996. – 390 с.
2. Деркач, А.А. Акмеология / А.А.Деркач, В.Г.Зазыкин. – СПб., 2003. – 256с.
3. Доманов, А.Д., Зимичев, А.М., Якунин, В.А. Индивидуально-психологические различия в процессе обучения. // Психолого-педагогическое обеспечение учебного процесса в высшей школе в условиях её перестройки. М.- Л., 1988.
4. Елканов, С.Б. Основы профессионального самовоспитания будущего учителя / С.Б.Елканов. – М., 1989. – с.185-189
- 5.Климова, Т.Е. Подготовка будущего учителя к профессионально-творческой самообразовательной деятельности: автореф. дис....канд. пед.наук / Климова Т.Е. – Челябинск, 1995. – 22 с.
- 6.Коменский, Я.А., Локк Д., Руссо Ж.Ж., Песталоцци И.Г. Педагогическое наследие, - М.: Педагогика, 1989. - С. 56-57.
- 7.Краевский, В.В. Методология педагогического исследования / В.В.Краевский, - Самара, 1994. – С 165 - 302.
8. Маралов, В.Г. Основы самопознания и саморазвития / В.Г. Маралов. – М., 2002. – с. 79; 154-156; 256-258
9. Психологическое сопровождение выбора профессии / под ред. Л.М.Митиной. – М., 1998. – с. 184 -186
10. Шадриков, В.Д. Проблемы системогенеза в профессиональной деятельности. М., 1982. – 33 с.

ПЕДАГОГО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ПРИТВОРЕНИЕ ДЕМОКРАТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ В УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ РАБОТЕ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ ОБУЧЕНИИ

МАХКАМОВ Д., ХАЗРАТКУЛОВА Н.

Следовательно, сам процесс профессионально-творческого саморазвития до уровня профессионализма должен осуществляться комплексно и многоаспектно. Авторы раскрывают каким образом с *философской* точки зрения, нравственно-патриотическое воспитание возникает в процессе социально-воспитательно-образовательной деятельности индивида, которое представляет собой специфическую форму общественного сознания и несёт в себе определенные мировоззренческие элементы, отражающие не только социально значимую ценность патриотических понятий, но и их нравственную сущность. Анализ конкретных составных компонентов нравственно-патриотического воспитания позволяет рассматривать их, прежде всего с позиции нравственной оценки.

Ключевые слова: *знание, учитель, профессионализм, психология, профессиональная деятельность, специалист.*

PEDAGOGICAL - PSYCHOLOGICAL RELATIONS OF CLOSING the DEMOCRATIC PROCESSES In SCHOLASTIC-EDUCATIONAL WORK In PROFESSIONAL EDUCATION

MAHKAMOV D., HAZRATKULOVA N.

Consequently, process professional-creative саморазвития itself before level of the professionalism must be realized complex and REPEATEDLY. With philosophical standpoint morally-patriotic education appears in process social - educational activity of the individual, presents itself specific form of the public consciousness and carries in it determined worldview elements, reflecting not only social significant value patriotic notion, but also their moral essence. The Analysis concrete component morally-patriotic education allows considering them, first of all with positions of the moral estimation.

Key words: *pedagogical-psychological relations, democratic process, educational work, professionalism, activity, consciousness.*

ТАҲКИҚИ МАСЪАЛАИ МУНОСИБАТИ БАЙНИ ПАДАРУ МОДАРОН ВА НАВРАСОН (ҲУҚУҚВАЙРОНКАРДАН) ДАР ШАРОИТИ ЗИСТИ ОНҲО ДАР МАКТАБИ МАХСУС

АТОХОНОВ Р.

доктори илмҳои психологӣ, профессор

АБДУРАШИТОВ Н.Ф

ходими илмӣи Пажӯҳишгоҳи рушди маориф

БОБОЕВ Н.Р.

директори мактаби махсуси ҷумҳуриявӣ

Масъалаи рафтори зиддиҳукукии наврасон ҳоло ҳам чун яке аз масъалаҳои муҳими тадқиқотӣ ва амалии илми психология ба шумор меравад. Ҳоло дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқвайронкунии ноболигон яке аз амалҳои зуд-зуд дучоршаванда ба ҳисоб рафта ба тартиботи ҳукукии ҷомеа низ таҳдид карда истодааст. «Мувофиқи иттилооти Вазорати корҳои дохилӣ, – тавре ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомали Раҳмон қайд намудаанд, – дар солҳои охир, дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тарафи наврасон ва бо иштироки онҳо 4200 ҷиноят содир шудааст, ки ин таъшишовар аст. Дар байни ноболигон 104 нафар ҷинояти вазнин, аз ҷумла куштор содир кардаанд ё дар содиршавии ҷиноят иштирок доштанд. Хусусан дар 16 ҳолат куштори падару модарон аз тарафи ноболигон ба қайд гирифта шуда, дар 12 ҳолат баръакс, ноболигон аз тарафи падару модарон кушта шудаанд» [9].

Дар ҳақиқат дар шароити ҳозира ҳолати иҷтимоӣ ва муҳити психологӣ бисёр оилаҳо ҳамчун ноустувор арзиёбӣ мегарданд, ки дар аксар ҳолатҳо бевосита ба масъалаҳои қатъ кардани никоҳ дар байни падару модарон, вайроншавии оилаҳо ва авҷ гирифтани шакли ғайриқонунии барпо намудани оила аз тарафи шахрвандон (риоя накардани шартҳои никоҳ, бисёрзанӣ ва ғ) алоқаманд мебошад. Рафтори наврасон бо ҳамаи унсурҳои вазъияти оилавӣ алоқаманданд, ки омилҳои мувофиқ барои инкишофи тамоюли қачрафторӣ ва майл ба ҳуқуқвайронкунӣ шароит фароҳам меорад. Инҳо дар рафторҳои беадабонаю намоишкорона дар шакли дурушӣ, дағалӣ, бераҳмӣ, сангдилӣ ва агрессивнокӣ (бадҷаҳлӣ), майл ба содиркунии амали ҷинояткорона зоҳир мешаванд. Дар робита бо вазъияти носозгори тарбиявии баамаломата дар ҷомеа аз 2-ми августи соли 2011, № 762 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» қабул карда шуд. Мақсади қонуни мазкур пурзӯр намудани масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд дар рӯҳияи инсондӯстӣ, ифтихори ватандорӣ, эҳтироми арзишҳои милӣ, умумибашарӣ ва фарҳангӣ, инчунин ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои фарзанд мебошад. Дар асоси ин қонун падару модарон вазифадор карда мешаванд, ки барои таълиму тарбияи дурусти фарзанд ва инкишофи маънавию ахлоқии ӯ, шароитҳои моддӣ, молиявӣ, маънавӣ ва равониро фароҳам оваранд. Инчунин, шаъну шарафи фарзандро эҳтиром намуда, ба муносибати бераҳмона нисбат ба кӯдакон роҳ надиҳанд. Новобаста ба ҷинс, синну сол, қобилияти зеҳнӣ, ҷисмонӣ ва рӯҳии фарзанд баробар муносибат намоянд. Илова бар ин, кирдорҳои зиддиҷамъиятӣ, муомилаи дағалона бо атрофиён, ҳалалдор намудани оромӣ, истифодаи суханҳои қабех, рафтори дағалона дар ҷойҳои ҷамъиятӣ ва муносибати таҳрибкоронаи фарзандро бо муҳити зист пешгирӣ намоянд [2, моддаҳои 5, 8-9].

Ҷиҳати муҳими ин масъала алоқамандии рафтори зиддиҳукукии наврасон ва муносибати баамаломатаи байни бача ва падару модарон ба ҳисоб меравад. Ин масъала моро водор кард, ки паҳлуҳои психологӣ муносибати байни падару модарон ва наврасони ҳуқуқвайронкунандаро дар шароити зисти онҳо дар Мактаби махсуси ҷумҳуриявӣ таҳқиқ намоем. Махсусан хусусияти муносибатҳои байни бачаҳо ва падару модарон дар мисоли наврасони рафтори зиддиҳуқуқидошта дар шароити зисти онҳо дар мактаби махсус ба таври кофӣ аз нуқтаи назари илмӣ қор карда нашудааст, ки он зарурияти гузаронидани таҳқиқотро бо назардошти хусусиятҳои инфиродии наврасон дар шароити махсуси тарбиявӣ ошкор мекунад.

Дар таърихи инкишофи муассисаҳои ислоҳӣ барои ноболиғони ҳуқуқвайронкунанда лаҳзаҳои мусбат низ буданд. Яке аз мисолҳои мусбӣ дар қори

азнавтарбиякунии ноболиғони ҳуқуқвайронкунанда ташкили Мактаби махсуси ҷумҳуриявӣ дар соли 1966 ба ҳисоб меравад. Мактаби махсуси ҷумҳуриявии дар шаҳри Душанбе буда ягона муассисаи таълимӣ-тарбиявии шакли пушида барои наврасони ҳуқуқвайронкунанда мебошад [1], [7].

Вале нигоҳ накарда ба чорабиниҳои таълимию тарбиявӣ ва корҳои ислоҳкунии кормандони муассиса, инчунин ҷалби наврасон ба фаъолияти ғоиданоки ҷамъиятӣ бо дарназардошти ҳатмӣ будани таҳсили миёнаи умумӣ ва ғ., маълум шуд, ки наврасон баъди ҳатми муассиса барои зиндагии мустақилона бо назардошти риояи ҳатмии меъёрҳои ҷамъиятии рафтор дар сатҳи зарурӣ омода нестанд. Бо ин маълум мешавад, ки омода кардани наврасон ба ҳаёти мустақилона бе иштироқи дастгирии оила, падару модарон ва дигар шахсони наздики онҳо амалан ғайри имкон аст.

Қайд кардан бамаврид аст, ки дар тӯли асрҳои зиёд оила дар инкишофи шахсияти бача нақши муассир дошт, гарчанде, ки дар ҳар давраи бабалогатрасии наврасон нақши оила ва муносибати атрофиён дигаргун мешавад. Хусусан бо оғози давраи наврасӣ масофаи эмотсионалии байни бачаҳо ва падару модарон нисбатан афзоиш меёбад, ки ин барои мустақилии наврасон ва инкишофи ҳисси баробаршавии онҳо бо калонсолон мусоидат менамояд. Аммо така ба гуфтаҳои боло мо наметавонем тасдиқ намоем, ки дуршавии наврасон аз падару модарон ба амал меояд. Зеро барои наврасон дастгирии дӯстонаи падару модарон дар ҳар лаҳза муҳим ва зарур аст. Ба саволи наврасон дар кучо худро хуб ва ҳифзшуда ҳис мекунанд? Ҷавоб чӣ қадаре, ки дар мобайни «дӯсту рафиқон» бошад, ҳамин қадар «дар оила» аст. [5, 82], [6, 5].

Ҷиҳадҳои психологӣ проблемаи муносибати байниҳамии кӯдакон ва падару модарон дар бисёр корҳои илмӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст, аз ҷумла дар корҳои илмӣ О.А. Карабанова. Дар корҳои ӯ ба масъалаи муносибати байниҳамии кӯдакону падару модарон ва тарбияи кӯдакон дар оила, инчунин муносибати эмотсионалии падару модарон ва кӯдакон диққати махсус дода мешавад. Чӣ тавре, ки О.А. Карабанова қайд мекунад муносибати байни бача-падару модар дар муносибатҳои оилавӣ системаи таркибӣ буда, ҷун системаи бутун метавонад бо назардошти хусусиятҳои синнусолии бачаҳо ва падару модар пай дар пай мавриди таҳқиқ қарор гирад. Дар корҳои муаллиф муносибати байниҳамии бача-падару модар ҷун шароити муҳим барои инкишофи психикӣ ва раванди мутобиқшавии насли хурдсол дар ҷомеа мавриди таҳқиқ қарор гирифта, бо ҷунин параметрҳо муайян карда мешаванд: 1) характери алоқаи эмотсионалӣ; 2) вазҷҳои тарбия ва ҳисси падару модарӣ; 3) сатҳи ҷалбшавии падару модарон ва бачаҳо дар муносибати байни бача ва падару модар; 4) қонё гардонидани талаботи бача; 5) услуби муошират ва ҳамкорӣ бо бача, хусусияти зоҳиршавии сарварӣ; 6) усули бартарафкунии муаммоҳо ва вазъияти низоънок; 7) назорати иҷтимоӣ; 8) сатҳи устуворӣ ва муттасилий (зиддиятноки)-и тарбияи оилавӣ [3, 118-119].

Нишондиҳандаи интегративии муносибати байниҳамии бача-падару модар ба тарзи зерин инъикос меёбад: мавқеи падару модарӣ, шаклҳои тарбияи оилавӣ, образи падару модар ҳамҷун тарбиядиҳанда ва системаи тарбияи оилавӣ. Боз О.А. Карабанова қайд мекунад, ки дар сини наврасӣ болоравии сатҳи низоъҳо дар байни бачаҳо ва падару модарон, нозукшавии муносибат дар байни онҳо бартарӣ дорад, ки ин вазифаи асосии инкишоф автонмизатсия (мухторият ва соҳибхитиёрӣ) аз нигоҳубини падару модар ва барпо кардани шакли нави муносибат мебошад. Дар ин матн муаллиф омилҳои зерини душвориҳои ҳамкориро дар муносибати байниҳамии бача-падару модар ҷудо мекунад: номуқаррарии образи бача дар падару модарон, образи «Ман» ҷун падару модар, образи муносибати байни бача ва падару модар ҳам дар падару модарон ва ҳам дар бачаҳо, образи падару модарон дар бачаҳо [3, 208-229].

Дар маҷмӯъ, таҳлили адабиётҳо ва сарчашмаҳои ба мавзӯ дахлдошта аз он шаҳодат медиҳад, ки бисёр корҳо дар масъалаҳои гуногуни муносибати байни бача ва падару модар бахшида шудааст, вале бе шубҳа таҳқиқоти махсусе, ки муносибати навраси ҳуқуқвайронкунандаро нисбат ба падару модар ва муносибати падару модарро нисбат ба наврасони ҳуқуқвайронкунанда дар шароити зисти онҳо дар мактаби махсус меомӯзанд, қофӣ нест. Бо назардошти ин масъала вазифаи таҳқиқ ва омӯзиши

муносибати байни бачаҳо ва падару модаррон дар наврасони ҳуқуқвайронкунанда дар шароити зисти онҳо дар мактаби махсус мебошад.

Ба сифати методҳои тадқиқотӣ мушоҳида, суҳбат ва тест истифода бурда шуд. Ҳангоми гузаронидани тест «Методи силсилаи расмҳо ва нақл кардан аз рӯи онҳо дар ташҳиси психологӣ ва машварат (маслиҳат)-и психологӣ бачагону наврасон» мавриди истифода қарор гирифт. Истифодаи методи мазкур ба зарурияти омӯзиши раванде, ки дар як вақт мебоист ҳам вазифаи тадқиқотӣ психологиро ва ҳам таъсиррасонии психологиро ба психикаи бача бо мақсади ислоҳкунии психологӣ ва имкониятҳои амалигардонии онро иҷро мекард, вобастагӣ дошт.

Методи силсилаи расмҳо ва нақл кардан аз рӯи онҳо ҳамчун амали яккарата истофода бурда мешавад (ҳамаи расмҳо ва нақлҳо аз рӯи расм дар давоми як сеанс эҷод карда мешаванд). Технология ва равиши кор дар як сеанс сохтори муайян дошта, се марҳиларо дарбар мегирад. Тартиби супоришҳое, ки ба бача пешниҳод карда мешаванд, тахминан муайян карда шудааст.

1. Расмкашӣ ва нақл кардан аз рӯи онҳо дар мавзӯҳои «Автопортрети ман (Расми пурраи ман)», «Оилаи ман» («Сотсиограммаи оила»), «Агар ман чӯбаки сеҳрнок медоштам ...». Иҷрои ин супоришҳо чунин имконият медиҳанд:

а) бо бача шинос шудан;

б) таҳқиқ кардани симои – «Ман»-и бача, тасаввурот дар бораи муҳити оилавӣ ва ҳолати рӯҳии бача дар оила;

в) бо роҳи муҳокима кардани мавзӯҳои «беҳатар», хоҳиш, саъю кӯшиш, ва ҳаёлот бо бача «пайваст» шудан (барқарор кардани робитаҳои устувор);

г) ба кор даровардан, яъне ба вучуд овардани ҳолати омодагӣ ба кор.

2. Расмкашӣ ва нақл кардан аз рӯи онҳо дар мавзӯҳои «Ман мутаассир мешавам», «Ман метарсам», «Хоббиние, ки маро ба ҳаяҷон оварда буд», «Ман он чиро ба ёд овардан намехоҳам». Иҷрои ин супоришҳо боиси зоҳир шудани ҳиссиёт ва ёддоштҳои интенсивӣ мешаванд ва бо ҳамин мазмунӣ асосии ҳолати эмотсионалии бачаро муайян мекунанд. Бо ёрии онҳо таассуроти манфӣ, зикшавӣ, ғаму андӯх, ки бо шароити вазнини ҳаётӣ алоқаманданд, ихтилофҳои дохилишахсӣ ва байнишахсӣ, механизмҳои ҳимоявии психологӣ ва стратегияи рафтори ҷалбкунанда ошкор мегардад. Амали ҷавобӣ ба эмотсияҳои манфӣ, ё ки дур намудан аз инҳо дар раванди таҳқиқи таассуроти ба психика осебрасон ба воситаи ислоҳкунии механизмҳои ҳимоявии психологӣ амалӣ гардонидани мешавад.

3. Расмкашӣ ва нақл кардан аз рӯи онҳо дар мавзӯҳои: «Ман чунон розӣ ҳастам, ман чунон хушбахт ҳастам», «Ман 25 сола, калонсол ҳастам ва кор мекунам». Иҷрои ин супоришҳо барои бартараф кардани шиддатнокии эмотсионалии дар марҳилаи гузашта ба амал омада равона гардида барои зиндадилӣ, ба худ бовар кардан, ҳис кардани қобилиятнокӣ дар бартараф кардани душвориҳо қувва мебахшад ва симои мусбии ояндаро инкишоф медиҳад.

Илова бар ин, рӯйхати мавзӯҳо ва тарзи гузориши онҳо бо назардошти анамнез (маълумотҳое, ки дар бораи бача пешакӣ ба даст омадааст), хусусиятҳои инфиродӣ ва психологӣ бача ва проблемаҳои назаррас, ки айни ҳол ошкор карда мешавад метавонад дигаргун шавад. Дигаргуниҳо бештар дар марҳилаи дуҷуми расмкашӣ мушоҳида карда мешавад. Дар раванди кор зарур аст, ки пайдарҳамии марҳилаҳои дар боло қайд гардида риоя карда шавад, ки он дар бача ҷараёни муайяни инкишофи ҳолати эмотсионалиро таъмин менамояд (4, с. 3-6).

Дар мобайни методҳои тадқиқотӣ ҷойи махсусро мушоҳида ва суҳбат ишғол менамояд. Дар раванди мушоҳида муносибати байни бачаҳо ва падару модарон ҳангоми муоширати онҳо боҳамдигар, инчунин зоҳиршавии аксуламали эмотсионалии дар вақти вохӯрӣ дар дохили мактаби махсус омӯхта мешавад. Бо ёрии суҳбат таъсиррасонии тарбиявии падару модарон ва душвориҳои муносибати наврасони ҳуқуқвайронкунанда бо падару модарон ошкор карда мешавад.

Тадқиқот дар базаи мактаб-интернати махсуси ҷумҳуриявии ш. Душанбе, ки дар он наврасони ба шароити махсус тарбия ниёздошта нигоҳ дошта мешаванд, гузаронида шуд. Дар он 16 нафар наврасон (писарон)-и синни аз 13 то 16 сола, ки бо сабаби ҳуқуқвайронкунӣ ба азнавтарбиякунӣ ҷалб карда шудаанд, иштирок доштанд.

Сараввал бо назардошти хусусияти оилавии онҳо ба ду гурӯҳ чудо карда шудаанд. Гурӯҳи якумро наврасони аз оилаҳои пурра (8 нафар, падару модар доштанд) ташкин карда, гурӯҳи дуюми наврасон аз оилаҳои нопурра (8 нафар, ё падар надоштанд ё модар ё ин ки ятим буданд) ташкил намуданд. Хусусияти ин озмудашудагон дар он аст, ки барои онҳо чунин хусусиятҳо: ҳуқуқвайронкунии (100%), душвортарбиягӣ (87%), низоъҳо дар байни падару модарон ва наврасон (75%), оворагардӣ (62%), вобастагӣ аз интернет ва бозиҳои компютерӣ (56%), аз хона гурехтан (37%) ва ҳамроҳшавӣ ба гурӯҳҳои ҷиноӣ (25%), хос буда, нишондодҳо аз рӯи параметрҳои зикр гардида дар ҷадвал инъикос шудааст.

Аз маълумотҳои дар ҷадвал овардашуда маълум аст, ки фарқияти ба худ хосси озмудашудагон аз оилаҳои пурра ва нопурра на он қадар калон аст. Танҳо фарқияти назаррас дар параметри «низоъҳо дар байни падару модарон ва наврасон» дида мешавад. Гуфтан мумкин аст, ки но вобаста аз он, ки оилаи наврасони ҳуқуқвайронкунанда чӣ гуна аст, асосҳои тасдиқкунандае буданд ва онҳо мавҷудияти гуногунондешӣ ва низоъхоро дар байни бачаҳою падару модарон инъикос мекардаанд.

Характеристикаи умумии ҳуқуқвайронкунии наврасон

Гурӯҳҳо	Озмудашавандаг он	Ҳуқуқвайрон- кунии	Душвортарбиягӣ	Низоъҳо дар байни падару модарон ва наврасон	Оворагардӣ	Вобастагӣ аз интернет ва бозиҳои компютерӣ	Аз хона гурехтан	Ҳамроҳшавӣ ба гурӯҳҳои ҷиноӣ
Оилаи пурра	Н. М.	*	*	*				
	Ш.С.	*		*				
	Д.Д.	*	*	*	*	*	*	
	С.Д.	*	*	*				
	М.Р.	*	*	*	*	*	*	*
	И.С	*	*	*	*	*		
	А.Х.	*	*	*				*
	М.М.	*	*	*	*	*	*	
Ҳамагӣ		8	7	8	4	4	3	2
Оилаи нопурра	В.А.	*	*	*	*		*	
	Ҳ.А.	*	*		*	*		
	И.М.	*	*	*		*		
	Ш.Х.	*	*					
	Қ.Қ.	*	*	*	*	*	*	*
	С.З.	*	*	*	*	*	*	*
	У.Г.	*	*		*	*		
	А.Я.	*			*			
Ҳамагӣ		8	7	4	6	5	3	2
Ҷамъ	Абс.	16	14	12	10	9	6	4
	%	100	87	75	62	56	37	25

Лаҳзаҳои муҳим, ки диққати моро ҷалб мекунад – ин нишондоди параметрҳои «низоъ бо падару модарон» ва «аз хона гурехтан» наврасон мебошад. Гап дар он аст, ки аз рӯйи параметри «низоъҳо дар байни падару модарон ва наврасон» фарқият дар байни озмудашудагон аз оилаҳои пурра ва нопурра калон аст, вале аз рӯйи параметри «аз хона гурехтан» нишондод, ки дар ҳар ду гурӯҳ аз хона гурехтани наврасон яхкел аст, ҳол он ки параметрҳои дар боло ишорашуда яке дигареро метавонест тасдиқ ё пур кунад. Ба ғайр аз ин, дар оилаҳои нопурра бачаро танҳо падару модар ё дигар шахсони калонсоли оила тарбия менамоянд, дар оилаҳои пурра бошад хардуи падару модарон бо тарбияи фарзанд машғул буданаш мумкин аст. Яъне дар натиҷаи омӯзиши таъсири оилаҳои пурра ва нопурра ба тарбияи

наврасон ба чунин мулоҳиза омадан мумкин аст, ки дар оилаҳои пурра нисбат ба оилаҳои нопурра таъсири тарбиявии падару модарон гарчанде якхела ва муттасил набошад ҳам пурзӯртар аст.

Масъалаи норавшан дар он аст, ки «дар оилаҳои пурра ҳамаи наврасон бо падару модарошон дар низоъ буданду вале аз хона ҳамагӣ ду нафар гурехтанд» ва «нишондод дар наврасони аз оилаҳои нопурра низоъ дар байни наврас ва падар (модар) 50 % -ро ташкил мекунад дар масъалаи «аз хона гурехтан» бо наврасони аз оилаҳои пурра якхел (37 %) аст, ҳол он ки оилаҳои нопурра метавонад бо иқтисоди тарбиявӣ худ аз оилаҳои пурра фарқ дошта бошад. Яке аз сабаби чунин нишондод аз рӯи параметри «низоъҳо дар байни падару модарон ва наврасон», ин гуногунии шумораи падару модарон шуда метавонад. Масалан шумораи падару модарон дар оилаҳои пурра нисбат ба оилаҳои нопурра як баробар зиёд шуда метавонад. Дар ин лаҳзаи кор масъалаи диққатҷалбкунанда дар он аст, ки дар наврасони аз оилаҳои пурра буда бо вучуди нишондоди баланди низоъ дар байни наврасон ва падару модарон қисми зиёди бачаҳо аз хона намегурезанд. Дар робита ба ин масъала ҳаминро гуфтан мумкин аст, ки барои аз хона дур нашудан (нагурехтан)-и наврасон шакли тарбия низ таъсири калон расонда метавонад. Зеро тарбия ва шаклҳои он дар мутобиқшавии иҷтимоии кӯдакону-наврасон нақши калонро мебозад. Шакли номуттасилии тарбия метавонад ба худӣ наврасон фикрҳои мутақобиларо ба амал биёранд. Масалан, озмудашаванда С.Д. мегуяд: «Ман намефаҳмам, модари ман барои як амал як бор маро чазо медиҳад ва як бори дигар барои худӣ ҳамин амал мебахшад ё ин ки баъзан мебахшад, ё гоҳо не». Аз ин ҷо маълум мешавад, ки худӣ наврас ҳам намефаҳмад, ки кай ва чӣ тавр рафтор кунад.

Таҳлили протоколҳои сӯҳбат бо падару модарон нишон доданд, ки шаклҳои тарбия ва муносибати падару модарон ба наврасон гуногуншакланд, ва онҳо зиддиятнокии таъсиррасонии тарбиявиро нишон медиҳад. Бисёри аз падару модарон роҳи осони ҳалли масъалаҳои тарбиявиро интиҳоб менамоянд, ки онҳо дар истифодаи чунин усулҳои таъсиррасонии тарбиявӣ, ба монанди сардорӣ, саҳтгирӣ, фармонфармой, чазодиҳӣ (аз ҷумла таҳдид ва латуқӯб кардан) ва ғ. инъикос меёбанд. Онҳо худ аз худ ба он оварда мерасонанд, ки дар бачаҳо тарсу ваҳм, сустӣ, вобастагӣ, беорӣ, гапнодарогӣ, ҷангарагӣ дағалӣ, агрессивнокӣ, бадҷаҳли, якравӣ, лофзанӣ, худпарастӣ ва ғайра инкишоф меёбад. Дар оилаҳое, ки доимо ҷанҷолу нофаҳмӣ аст, фарзанд ба он одат мекунад, ки чӣ қадар зананд, азоб диҳанд барои бача бе таъсир мемонанд. Чунки онҳо медонанд, ки дар ин оила аз тарафи калонсолон, хусусан падару модарон сухани хуб намешунаванд ва рафтору муносибати хуб намебинанд. Барои ҳамин бештар чунин бачаҳо барои содир кардани ҷиноят роҳ меёбанд ё қодир ҳастанд. Дар натиҷа бача сангдilu гапнодаро шуда, дар раванди тарбия ба падару модар ва муаллимон метавонад муқобилият нишон диҳад, ислохнопазир (ислохнашаванда) гардад, рӯҳан номуътадил инкишоф меёбад, ҳолати эмотсионалӣ чунин зоҳир мешавад, ки дар ҳар лаҳза қисми зиёди онҳо нисбати калонсолон эътироз баён мекунад.

Тадқиқоти мо нишон дод, ки дар бисер ҳолатҳо падару модарон баъди содиршавии ҳукуквайронкунӣ аз тарафи бачаҳояшон муносибат ба тарафи манфӣ иваз мешавад, ки барои ба амал омадани вазъияти низоънок шароит фароҳам меорад.

Дигар ҳолати ниҳони тарбия – ин вақте ки наврас худро дар оила баддида ва нодаркор ҳис мекунад ва мавқеи худро пайдо карда наметавонад. Хусусан, баъди содир кардани амали ҳукуквайронкунӣ аксари наврасон гуноҳҳои худро эҳсос мекунад, зик мешаванд ва ғам меخورанд. Нокифоягии диққат (аҳамият надодан ба наврасон аз тарафи падару модарон ва дигар шахсони калонсол) ба он оварда мерасонад, ки дар бача хусусиятҳои камарзиш (комплекс неполноценности), нобоварӣ ба худ ва ғ. инкишоф меёбад. Масалан, озмудашаванда Ҳ.А. мегуяд: «Ман амали ҳукуквайронкунӣ содир кардам ва модари худро саҳт хафа кардам, дар он вақт худро чунин ҳис кардам, ки модарам манро минбаъд бад мебинад. Ва ҳоло намедонам, ӯ маро бахшидааст ё не, ва кай ӯ маро аз ин ҷо гирифта ба хона мебарад?».

Дар робита ба сухани озмудашаванда Ҳ.А., аз таҷрибаи корӣ дар асоси мушоҳидаҳои мунтазам ҳаминро гуфтан мумкин аст, ки дар кадом вазъияти набошад, фарзанд модарашро бахшида метавонад. Аммо гузашт кардани рафторҳои ношоистаи наврасон аз тарафи падару модарон душвортар сурат мегирад. Падару модароне ҳастанд, ки фарзандонашонро бахшида наметавонанд, ҳатто ҳолатҳое буданд, ки яке аз

онҳо ба эҳсосот дода шуда, рӯи-рост ба писари худ нигоҳ карда гуфта буд: «Ту маро шарманда кардӣ! Метованӣ маро дигар фаромуш кунӣ, баъди хатми ин мактаб метавонӣ кучое хоҳӣ равӣ, дар хона барои ту ҷой нест». Дар инҷо фаҳмост, ки модар ё падар ба эҳсосот дода шуда чунин суханҳои нофорам ва таҳдидкунандаро нисбат ба фарзандаш гуфт, вале ҳолати рӯҳии онҳоро дар айнаи ҳол наврасон дарк карда наметавонанд ва он чизе, ки ҳаст айнан қабул мекунад. Бинобар ин зарур доништа мешавад, ки дар чунин ҳолатҳо барои дур кардани ҳиссиётҳои манфӣ ва мусоида ба оштишавии онҳо ҳам ба наврасон ва ҳам ба падару модарон ёрии психологӣ расонида шавад.

Таҳлили маълумотҳо ҳангоми истифодаи «Методи силсилаи расмҳо ва нақл кардан аз рӯи онҳо» бадастомада нишон медиҳанд, ки душвориҳои психологӣ дар ҳаёти наврасон бо муносибати байниҳамии носозгор наврасон-падару модарон дар оила алоқаманд аст. Аз гуфтаҳои бачаҳо маълум шуд, ки мутаасифона падару модарон онҳоро дер-дер хабар мегиранд ва танҳо бо онҳо тавассути телефон гап мезананд. Вале ба ҳамаи ин нигоҳ накарда, қариб ҳамаи озмудашавандагон қайд кардаанд, ки онҳо доимо дар бораи падару модарҳояшон фикр мекунад ва худро дар оила хуб ҳис мекунад.

Бинобар ин, наврасон дар шароити зисти мактаби махсус ҳар замон ҳисси ноқаноатмандиро аз меҳру муҳаббати падару модар дар ҳаёти эмотсионалии худ аз сар мегузаронанд ва камчинии алоқии эмотсионалиро бо падару модарон эҳсос мекунад. Нокифоягии маълумот бораи вазъияти оилавӣ дар наврасон мушкilotи психологиро ба вучуд оварда, дар онҳо тасаввуротро дар бораи оила, муоширатро бо падару модарон ва дигар шахсони наздики онҳо номуътадил мегардонад. Инчунин ҳамаи онҳо дар маҷмӯъ наврасонро дар ҳолати ногувори рӯҳӣ оварда мерасонад, онҳо дар натиҷа ҳаёти ояндаашро тасаввур карда наметавонанд, ҳатто дар ин бора фикр кардан намехоҳад. Дар чунин ҳолати душвор ва бўҳронӣ агар падару модарон онҳоро дилбардорӣ карда дастгирӣ кунанд ҳолати онҳо метавонад ба тарафи мусбат тағйир ёбад, ки ин барои корҳои ислоҳкунии психологӣ бо чунин наврасон мусоидат менамоя. Масалан, озмудашаванда М.М. қайд мекунад: «Ман ба модарам занг задам ва гуфтам, ки дар мактаб маҷлиси падару модарон мешавад, Шумо ҳам биёед! Баъди маҷлис падару модарон писарҳояшонро ҷавоб гирифта, ба хона мебаранд. Ман ҳам меҳостам, ки модарам маро омада гирад ва ба хона барад. Ман модарамро бисёр интизор шудам, саҳт зиқ шудам, вале то охир интизор шудам, ӯ дер омад. Баъдан вақте ки ман фаҳмидам, ки модарам коре карда омадааст, ман хурсанд шудам, ҳудамро хуб ҳис кардам». Дар робита бо нақли навраси М.М. якчанд саволҳо пайдо шуданаш мумкин аст. Масалан: Агар модари М.М. рӯи-рост таклифи писарашро рад мекард, муносибати ӯ нисбат ба модараш чи гуна мешуд? Агар модари М.М. дар ҳамон рӯз намеомад, бо ӯ чӣ ходиса рӯй доданиш мумкин буд? Дигар наврасоне, ки мисли М.М. падар ё модарҳояшонро интизор мешаванду бо сабабҳои гуногун умуман дида наметавонанд, бо онҳо чи рӯй медиҳанд? Баъзе наврасоне, ки ятиманд ва дар назди чашми онҳо падару модарони дигар наврасон омада писарони худро гирифта ба хона мебаранд, онҳо ҳудашонро чи гуна ҳис мекунад? Ҳамаи ин саволҳо андеша металабад.

Вазъияти шуда буданд, ки модари бача омаду яку якбора гуфт, ки ман бачаамро ба хона бурда наметавонам. Дар ҳамин ҳолат бача дар вазъияти бад қарор дошт. Баъди чанд дақиқа нопадид шуд, у хостааст бо мақсади ҳудашро нобут сохтан аз ошӯнаи сеюми бинои мактаб ба поён партояд. Хушбахтона бо роҳу усулҳои махсуси психологию-педагогӣ аз тарафи кормандони муассиса бача аз ҳолати вазнини руҳи бароварда шуда буд. Яъне сухани ноҷои модар бинед, ки ба чӣ оварда расонд.

Дар хусуси нақли озмудашаванда М.М. ҳаминро гуфтан мумкин аст, ки наврасро номуайянии дар пеш истода: «Модараш меояд ё намеояд?», «Ҷӯро ба хона мебарад ё намебарад?» ё умуман «Модар баъд аз таклифро шумидан бо писараш чи гуна муносибат мекунад?» вобаста ба муносибати худ падару модарон метавонад ба бача таъсири мусбӣ ё манфӣ расонад.

Наврасон дар вақти кори расмкешӣ ва нақл кардан аз рӯи он хусусан қай ки бо онҳо дар бораи падару модари онҳо сӯҳбат мекардем бо душворӣ нақл мекарданд, ҳатто баъзеҳояшон ором ва ғамгинона менишаст. Ба саволҳои экспериментатор низ бо дили хоҳам нохоҳам ҷавоб медод ва ҳар замон ҳаракат мекард, ки аз мавзӯи оила дӯр шаванд.

Аз ин маълум мешавад, ки онҳо камчинии муоширатро бо падару модарон ва дигар наздикон эҳсос мекарданд. Дар баъзеҳояшон ҳолати депрессия ё дигар ҳолати сустифодаёфтаи психикӣ ва хусусан ҳисси гуноҳкорӣ дар назди падару модарон бартарӣ дошт.

Ҳамин тариқ, муносибати байниҳамии бача ва падару модар яке аз ҷабҳаҳои сохтори муносибатҳои мутақобила дар оила мебошад. Ин муносибат дар зинаҳои гуногуни инкишофи психикии бача зухур меёбад ва ба тарафҳои гуногуни ҳаётии ӯ, хусусан дар давраи наврасӣ таъсир мерасонад. Масъалаи асосии инкишоф дар ин зинаи синнусолӣ ба даст овардани мустақилият аз калонсолон, хусусан қисман озод шудан аз назорати падару модарон ва ташкили шакли нави муносибат бо онҳо мебошад. Дар ин зинаи тараққиёт барқарор кардани муносибат бо калонсолон дар асоси дӯстӣ, ҳамкориҳои тарафайн, ҳурмату эҳтироми якдигар, боварӣ ва ёрӣ расондан ба ҳамдигар, ягонагии манфиатҳо дар шаклҳои гуногуни фаъолияти бисёр хуш аст. Дар ин ҳолат калонсолон ҳамчун намуна ва дӯст, наврасон бошад дар нақши ёрдамчии баробархуқуқ муносибат мекунад.

Аз рӯи масъалаи зухуроти муносибати байниҳамдигарии наврасони ҳуқуқвайронкунанда бо падару модарони онҳо дар шароити зисти онҳо дар мактаби махсус мушоҳида карда мо ба ҳулосае омадем, ки муносибати мутақобила дар байни наврасони ҳуқуқвайронкунанда ва падару модарон муътадил набуда, ҳамкориҳои онҳо ба дараҷаи лозима инкишоф наёфтааст, ки чунин ҳолати муносибати бачаҳо бо падару модарони онҳо беҳбудии эмотсионалии онҳоро дар шароити зисти онҳо дар мактаби махсус таъмин карда наметавонад.

Ҳамин тариқ, дар натиҷаи омӯзиши муносибати байниҳамии бача ва падару модар дар наврасон дар шароити зисти онҳо дар мактаби махсус метавонем чунин масъалаҳои минбаъдаи қори тадқиқотиро муайян намоем:

а) муайян кардани омилҳои низоъҳои наврасони ҳуқуқвайронкунанда бо падару модарони онҳо;

б) омӯختани шакли муносибат, рафтор ва тарзи таъсиррасонии тарбиявии падару модарон;

в) таҳқиқ кардани шароитҳои муътадил кардани муносибати байниҳамии бача-падару модар, муносибати наврас бо падару модарони онҳо дар шароити зисти онҳо дар мактаби махсус;

г) муайян ва мушаххас кардани имкониятҳои васеъкунии алоқаҳо дар байни тарбиягирандагони мактаби махсус бо падару модарони онҳо.

Адабиёт:

1.Бобоев Н.Р. Об ответственной воспитательной работе коллектива Республиканской специальной школы по перевоспитанию трудных подростков//Журнал: Русский язык и литература в школах Таджикистана. 2011, №1, с. 4-12.

2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд». ш. Душанбе, аз 2-ми августи соли 2011, № 762.

3.Карабанова О.А. Психология семейных отношений и основы семейного консультирования: учебное пособие. М.: Гардарики, 2005. 320 с.

4.Никольская И.М. Метод серийных рисунков и рассказов в психологической диагностике и консультировании детей и подростков: учебное пособие для врачей и психологов. СПб.: Изд.-во СПб МАПО, 2009. 51 с.

5.Психология подростка от 11 до 18 лет: Методики и тесты, практикум / Сост. С. Костромина, А.А. Реан; под ред А.А. Реана. СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. 124 с.

6.Социальная работа с семьей: учебное пособие / Сост. Е.И. Холостова. 4-е изд., перераб. и доп. М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2011. 113 с.

7.Фельдштейн Д.И. Психология взросления. Структурно-содержательные характеристики процесса развития личности. Избранные труды. М: МПСИ Б 2004. 672с.

8. Эмомалӣ Раҳмон. Воспитание детей – священный долг родителей // Народная газета. № 51 (19760). 22.12.2010 г.

ОТНОШЕНИЯ ДЕТЕЙ -РОДИТЕЛЕЙ У ПОДРОСТКОВ-ПРАВОНАРУШИТЕЛЕЙ В УСЛОВИЯХ ИХ ПРЕБЫВАНИЯ В СПЕЦИАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

АТАХАНОВ Р., АБДУРАШИТОВ Н.Ф., БОБОЕВ Н.Р

В статье рассматриваются отношения детей-родителей у подростков-правонарушителей с их родителями. Анализ литературы и источников показывают, что нет специальных исследований, рассматривающих отношение подростков-правонарушителей к родителям и отношение родителей к подросткам-правонарушителям в условиях пребывания в специальной школе. Можно предположить, что многие психологические и социальные проблемы детского возраста связаны с проблемой отношений внутри семьи. Такие наиболее острые социальные проблемы, как бродяжничество, недисциплинированность, жестокость и преступность несовершеннолетних, связаны с неблагополучием в семье.

Ключевые слова: детско-родительские отношения, закон, подросток-правонарушитель, семья, специальная школа.

PARENT-CHILD RELATIONSHIP JUVENILE OFFENDER SUNDER THE CONDITIONS OF THEIR STAY IN A SPECIAL SCHOOL

АТОХОНОВ Р., ABDURASHITOV N.F., BOBOEV N.R.

The article considers parent-child relationships between adolescents offenders with their parents. The analysis of literary sources show that there is no special research addressing attitudes of adolescents offenders to parents and the attitude of parents to adolescents offenders in the conditions of stayng in the special school. We can assume that many of the psychological and social problems of childhood connected with the problem of relations inside the family. The most acute social issues like homelessness, like of discipline, brutality and criminality of minors, associated with the ill-being in the family.

Key words: child-parent relations, law, teenage offender, a family, a special school.

НАҚШИ ОИЛА ДАР ТАРБИЯИ ФАРЗАНД

МИРБОБОЕВА Б. М.,

*ходими калони илмӣи шуъбаи рушди мактабҳои камкомплектӣ
Пажӯҳишигоҳи рушди маорифи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон*

Оила чун иттиҳоди иҷтимоӣ-иқтисодӣ, маънавияу биологии одамон буда, солимӣи ҷомеа ва аъзоёни он ба рушди дурусти он алоқаманд аст. Табиист, ки дар даҳсолаи охири қарни XX ва ибтидои қарни XXI оила низ мисли дигар рукнҳои ҷомеаи муосир бисёр тағйироти ҷиддӣи моддию маънавиро аз сар мегузаронад. Муносибатҳои нави бозоргонӣ ба бунёди моддию маънавияи он бетаъсир намонанд. Дар ҳама давраи замони вазифаи асосӣи оила қонеъ гардонидани талаботи одамон ба ҳаёту фаъолияти яққоя ва дар ҷараёни он ба дунё овардани фарзанд ва ба ҳаёти иҷтимоӣ тайёр намудани он ба шумор мерафт.

Волидон тарбиятгарони аввалини кӯдак ва ҷомеа ба ҳисоб мераванд. Тарбияи одами комил на дар гузашта ва на дар замони муосир кори чандон содаю осон набудааст ва беҳуда нест, ки донишмандон фармудаанд, ки фарзанди одамӣ аз гаҳвора то дами марг ба тарбия ниёз дорад. Зеро дар ҷое, ки риштаи тарбия борику наҳифу бечора шуд, ҷои онро занҷири ҷаҳолату аблаҳӣ ва ҳавобаландӣ мегирад.

Тағйирёбии муносибатҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ба арзишҳои маънавияу ахлоқии мардум таъсир расонида, баъзе аз онҳо сабаби ба вучуд омадани нофаҳмиву қачравӣҳо гардидаанд. Бинобар ин зарур аст, ки ҳар як кӯдак аз мактаби бузурги тарбияи ахлоқӣ гузарад, ақида, фаҳмиш, ҷаҳонбинӣ, сифатҳои ақлию зеҳнии худро тақмилу ташаккул диҳад. Вазъии имрӯзаи ҳаёти ҷомеаи Тоҷикистон тақозо дорад, ки волидон ба тарбия, таълим ва инкишофи шахсияти кӯдакони хеш бо диди нав, муносибати нав, андешаю афкори нав чун фарди соҳибхуқуқ ва мустақили ҷомеа назар намоянд. Зарурат ва моҳияти ин масъаларо ба назар гирифта Ҳукумати Тоҷикистон бо назардошти пешниҳодоти ҷомеа ва мутахассисон Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» -ро қабул кард. Тарбияи оилавӣ яке аз самтҳои муҳими ҷараёни тарбия буда, аз бисёр ҷиҳат ба фаҳмишу дониш ва фаъолияти пурсамари падару модарон ва омӯзгорону мураббӣён саҳт марбут аст. Хусусан, таълиму тарбияи дурусти фарзанд дар оила қарзи аввалиндараҷаи падару модар доништа мешавад. Муҳити тарбия, ҷаҳонбинӣ, ақлу одоб ва дунёи маънавияи падару модар аввалин сарчашмаест, ки кӯдак аз он ғизои маънавий мегирад.

Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон дар муаррифии лоиҳаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» хеле оқилона таъкид карданд: «Дар ҳамаи зинаҳои таълиму тарбия ва тақмили ахлоқу маънавият масъулияти асосӣ бар души падару модарон аст. Зеро падару модар дар сарғаи ташаккули андешаву эҳсос ва рушди ҷаҳонбинии кӯдак қарор доранд». Маҳз бо кӯшишу талоши волидон сатҳи тафаккур ва донишандӯзӣ, одоби рафтор, муошират ва худшиносии фарзандон ташаккул меёбад. Бинобар ин дар шароити кунунӣ масъулияти тарбият ва таълими наврасон ва ҷавонон асосан бар дӯши оила ва мактаб вогузор гардидааст.

Кӯдакон хеле барвақт ба камол мерасанд. Мушкilotи ба балоғатрасиро на танҳо дар хулқу рафтори талабагони синфҳои болоӣ, балки дар фаъолияти наврасон низ ба осонӣ мушоҳида кардан мумкин аст. Бинобар ин аксари омӯзгорон аз он нигаронӣ доранд, ки қор на танҳо бо хонандагони синфҳои X-XI душвор аст, балки душвории он хануз аз синфҳои V-VI (синни 12-13 солагӣ) бештар ба мушоҳида мерасад. Табиист, ки нишонаҳои балоғат маҳз аз ҳамин синну солҳо шурӯъ мешаванд. Наврасон дигаргуниҳоро, ки бо ҷашми худ дар оила мебинанду мушоҳида менамоянд, ба таври худ ба онҳо баҳо медиҳанд. Ин амал на танҳо ба донишандӯзии мактаббача, балки ба ҳамаи тарафҳои фаъолияти ӯ: ақлу идрок, ҷаҳонбинӣ ва фазилатҳои маънавий бевосита таъсири худро мерасонад. Ана, дар ҳамин гуна вазъият оила кадом нақши муҳимро дар ҳаёти наврасон иҷро намояд? Чӣ тавр вай ёрии амалии худро дар давраи ба камолрасии фарзандаш, ки авҷи айёми ба балоғатрасӣ мебошад, расонида метавонад?

Одатан, волидон кӯдакони хешро ҳамаҷониба дастгирӣ менамоянд. Тавре аз гуфтаҳои калонсолон бармеояд, якдигарфаҳмӣ ва дастгирии кӯдакон натанҳо ба он хотир аст, ки онҳо волидайнашон мебошанд. Баъзе волидон ба синни балогат расидани кӯдаконашонро сард истиқбол мегиранд, ки ин хатоӣ маҳз аст. «Агар ту ба камол расида бошӣ, ман ҳам ҳамин тавр, ба мисли калонсолон бо ту гуфтугӯ мекунам»- мегӯяд баъзан падар ё модар. Саъю кӯшиш ва муҳаббату дастгирии оқилонаи волидон ба муносибат ва ҳамдигарфаҳмии кӯдакону волидон замина мегузорад.

Аввалин дастгирии волидон, ки ба муносибати тарафайни онҳо замина мегузорад, ин боварии амиқ, аз таҳти дил ва ҳақиқии онҳо нисбат ба фарзандон мебошад, ки барои ояндаи кӯдакон ва ворид гаштани онҳо ба синни камолот имконият фароҳам меоварад. Сухбатҳои самимонаю ҳалимонаи волидайн бо фарзанд ва гуфтугӯи тарафайн боиси инкишофи забон ва нутқи шифоҳии кӯдакон, бою ғанӣ гардидани захираи луғавӣ ва камолоти маънавии онҳо мегардад.

Мактаби муосир ҳамеша талаб менамояд, ки барои самарабахшии таълиму тарбияи насли ҷавон якдигарфаҳмӣ ва робитаи волидон бо мактаб хеле муҳим мебошад. Мутаассифона, баъзе аз калонсолон, омӯзгорон ва волидон фаромӯш мекунанд, ки на ҳамеша наврасон аз хатову мушкilot дар канор истода метавонанд, яъне бисёр тамоюлҳое мавҷуданд, ки наврасон моҳияти онро ба дурустӣ дарк накарда, худро бо ҳамсолонашон муқобил мегузоранд. Дар чунин мавридҳо вазифаи муҳими оила ва мактаб он аст, ки ин тамоюлотӣ манфиро бамаврид дарк карда, дар бобати аз байн бурдани он ва тарбияи бонизому дурусти фарзанд кӯшиш ба ҳарч диҳанд.

Бо ин восита эҳтимолияти содир намудани хатоҳо аз байн меравад ва ё хеле маҳдуд гардида, ба маърифатнокии оила ва ҳамаҷониба мақсаднок будани тарбияи камолоти фарзанд мекунад. Тарбияи бонизомӣ хонандагон дар мактаб ва хонавода яке аз масъалаҳои муҳим ба шумор меравад, ки мушкilotҳои зиёде дар пеш дорад. Роҳҳои ҳал гардидани мушкilot дар мактаб нисбат ба оила тафовути ҷиддӣ дорад. Вазифаи мактаб дар ин маврид аз он иборат аст, ки оиларо ҳамчун ёрдамчӣ ва рафиқи бозғамӣ хуб дар тарбияи кӯдакон ва фаъолияти мактаб омода кунад. Тарбия дар мактаб ва хонавода хусусиятҳои хоси худро доранд. Тарбияи кӯдакон дар мактаб набояд тарбияи волидонро иваз намояд, ҳарчанд ки ҳар ду ба як мақсад равона шудаанд. Мактаб бояд идомабахши тарбияи оилавӣ бошад. Дар ҳалли дурусти ин кор – яъне тарбия мебошад миёни оила ва мактаб боварӣ бошад. Мактаб бояд коре кунад, ки ба боварии оила ноил гардад, оила ҳам дар навбати худ бояд ин масъулиятро ба хубӣ дарк бикунанд ва барои ба камол расидани кӯдакон ёрии амалии худро расонад. Аз ҳолати боварӣ ва ҳамкории оила ва мактаб метавон мисолҳои зиёде овард, вале муроди мо муайян намудани сохтори тарбия ва паҳлуҳои манфиатбахши тарбия аст.

Яке аз хусусиятҳои муҳими ба камолрасии наврасон ташаккули тасаввуроти дурусти ахлоқӣ, фаҳмиш, боварӣ, моҳияту тартиби баҳо дода тавониш ба масъалаҳои гуногун мебошад, ба масъалаҳое, ки бори нахуст ба он рӯ ба рӯ шудаанд. Вобаста набудан аз касе, баҳрабардорӣ аз таҷриба, рӯ овардан ба ахлоқи нек, ҳамаи ин шахсияти кӯдакро ташаккул медиҳад. Бояд дар айёми камолоти наврасон волидон ба мактаб, ба назди омӯзгорон омада, дар бораи «муносибати фарзандонашон, ки то ин дам бо онҳо гарм ва самимона буд, ҳоло тамоман ранги дигар гирифтааст»- мубодилаи афкор бикунанд.

Дар баъзе мавридҳо волидон тағйирот дар табиати фарзандашон рӯҳдодаро нафаҳмида, ӯро ба нофармонӣ гунаҳкор меҳисобанд, ки чандон дуруст нест. Муҳаббати волидон нисбат ба фарзандон бояд қавӣ, самимӣ ва дилсӯзона бошад. Агар ин муҳаббат лаҳзае кам ва ноаён гардад, дар муносибати байни аъзоёни оила боварӣ ва самимият аз байн меравад ва ин гуна вазъият аз он шаҳодат медиҳад, ки волидон вазъии рӯҳии фарзандонашонро нафаҳмидаю ҳолати онҳоро ба дурустӣ дарк накардаанд.

Барои он, ки чунин нашавад, нагузоред, ки ҳолати рӯҳии фарзандатон аз назари шумо дур монад. Бояд донед, ки кӯдак кадом «мушкilot» дорад ва сари вақт ба ӯ ёрӣ расонед. Барои хонандагони синфҳои болоӣ, ки ҳанӯз таҷрибаи пухтаи рӯзгор надоранд, ба саволҳои: «аз чӣ сабаб?» «барои чӣ?» ба зудӣ ҷавоб ёфтан мушкilot аст. Бинобар ин муҳим аст, ки агар дар ин кор волидон ба омӯзгорон дастӣ ёрӣ дароз намоянд.

Даҳолати калонсолон ҳам аз тарафи оила ва ҳам аз тарафи мактаб бояд боэҳтиёт бошад, то ки ба кӯдак ягон зарар наоварад. Чунки зарар нарасондан яке аз омилҳои асосии ташаккули шахсияти кӯдак ба шумор меравад.

Пӯшида нест, ки таълиму тарбия дар алоқамандии се омили муҳими ҳаёт: оила, мактаб ва ҷомеа рушд меёбад. Тараққиёт ва пешрафти ҷаҳони муосир, ки бо раванди ҷаҳонишавии илму техника ва ҷаҳони иттилоот алоқаи зич пайдо намудааст, ба ташаккулёбии кӯдакон, наврасон ва ҷавонон таъсири зиёд расонида метавонад. Аз ин рӯ, ин се омил дар ҳамбастагӣ метавонанд ҷанбаҳои номатлуби фарҳанги бегонагонро пешгирӣ намуда нагузоранд, ки афкори наврасону ҷавонони мо аз он захролуд гарданд.

Агар ин се шохсутуни тарбия рисолати худро ба хубӣ ба ҷо оварда, дар ҳамбастагӣ ҷаҳолият намоянд, насли ояндасоз дар рӯҳияи ватандӯстиву ҳештаншиносӣ, донишандӯзиву соҳибмаърифатӣ ва арҷ гузоштан ба анъанаи ниёғони ҳеш камол ёфта, мақоми таълиму тарбия боз ҳам устувортар мегардад.

Адабиёт:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи солимии репродуктивӣ ва ҳуқуқҳои репродуктивӣ». Душанбе, 2004.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» .Душанбе, 2010.
3. Иванова Н.Л., Бобиева М.А., Заводилкина О.В. «Воспитание детей в семье в контексте социальных изменений»- Начальная школа. 2004№3.
4. Лутфуллоев М. «Шарафномаи миллат». - Душанбе, «Сарпараст», 2003.
5. Вульфосн Б.Л. «Кризис воспитания» - Москва педагогика, 2006 №5.

РОЛЬ СЕМЬИ В ВОСПИТАНИИ ДЕТЕЙ

МИРБОБОВА Б.М.

Семья как социальное экономическое, духовное и биологическое объединение людей обеспечивает здоровье общество и их членов. За последнее десятилетие XX века и начало XXI века семья и семейное отношение, как и современное общество, перетерпело значительные изменения: рыночные отношения коснулись также материальной и духовной жизни всего общества в частности семьи - как его первичной ячейки.

В статье более детально рассматриваются изменения традиционных укладов жизни семьи, требующие нового подхода к проблеме взаимоотношений семьи и школы, семейного и школьного воспитания, взаимосвязей между родителями и педагогами.

Ключевые слова: семья, школа, общество, воспитание, психологическое состояние детей, формирование личности ребенка, родители, дети, воспитатель, учитель.

MIRBOBOEVA B.M,

THE ROLE OF THE FAMILY IN THE UPBRINGING OF CHILDREN.

The family as a social economic, spiritual and biological community of people ensures the health of society and its members. Over the last decading of the 20th century and the beginning of the 21 century, family and marital relationship as well as modern society has undergone significant changes in: market relations has touched the same material and spiritual life of society as a particularly family- like its primary cell.

Changes in traditional family lifestyles require new transitions to the problem of the relationship of family and school, family and school education, relationships between parents and teachers that are more detailed examining in this article.

Key words: family, school, society, the family upbringing teacher, the psychological condition of children, the shaping of child's personality, parents, consciousness and patriotism.

ИСТИФОДАИ ВАСОИТИ ТЕХНИКӢ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМИ ФАНҲОИ ҶОМЕАШИНОСӢ

ШАРИФОВ М.

*ҳодими илмии Пажӯҳишгоҳи рушди маорифи
Академияи таҳсилоти Тоҷикистон*

Ҷамъияте ки бо донишу ахбори муккамал бунёд ёфтааст, маданияти нави таълимро тақозо менамояд. Омӯзиш ва таълим нисбат ба тарбия аҳамияти муҳим дорад ва дар ҳолати жарфтар таҳлил намудан баръакс буда ҳам метавонад. Таълимгиранда бояд машғули омӯзиш бошад, аз бефаъолиятӣ раҳо намудан ва ба мустақилона амал намудани хонанда дар раванди таълим имконият додан мутлақо муҳим мебошад. Омӯзиш барои талаба маънои онро надорад, ки ӯ бояд ҳатман ба сатҳи дониши омӯзгор бирасад, балки то андозае пешсаф бошад. Дар ҳама давраи замон шахс бояд тамоми фаъолияти худро бахри омӯзиш қарор диҳад. Расули ақрам Муҳаммад (с)-ро барҳақ гуфта буд: «Аз ғахвора то гӯр, дониш бичӯй».

Васоити техникӣ навин зиндагии ҳамаҷузай моро муайян мекунад ва тадриҷан пеш аз ҳама ба муассисаҳои таҳсилот реша медавнада. Ақсаран тез шомил шудани иттилоот ва навгонии техникӣ ба таҳсилот омӯзгоронро баъзан норозат месозад. Сабаби норозат гардидани эшон дар он аст, ки имрӯз теъдоди зиёди муҳассилин дар истифодаи асбобҳои техникӣ аз омӯзгорон пешсафанд. Дар ин ҳолат мавқеи омӯзгор нисбат ба хонанда бояд иваз шавад. Омӯзгоре ки меҳодад ба чунин мавқеъ сазовор бошад бояд ҳамеша дар ҷустуҷӯ бошад ва таҷрибаи навро қабул намояд.

Асбобҳои техникӣ навин фазои таҳсилотро ғаниву гуворо месозад ва малакаи маҳорати муҳассилинро дар зинаи муайян пешгом мегардонад. Онҳо боиси пайдоиши шавқу ҳаваси донишзудкунии хонанда мебошанд, ба озмоишу кашф намудан даъват менамояд ва ниҳояти ҳол ба пуробуранг ва ғанӣ гардонидани дониши азбарнамудаи муҳассилин сабаб мешаванд. Ҳоло бе компютер раванди таълимро тасаввур намудан маъно надорад. Сохтори таҳсилот ба танзим даровардани ҳамкориҳои талабагонро бо васоити техникӣ навин ёрдам расонида, роҳҳои асосии босамар истифода бурдани онро нишон медиҳад.

Воситаҳои нави техникӣ ба ташкили усулҳои нави идоракунии ва ташаккули дониш оварда расонидааст. Шаклҳои оддии таълим имрӯз зери танқид қарор мегирад. Дониши расмӣ чун пештара дархост намегардад, аммо барои раванди донишомӯзии хонанда муҳити мусоид фароҳам овардан дар мадди аввал меистад.

Хусусияти компютер ҳамчун асбоби фаъолияти инсон дар дастрасӣ ба васеи иттилооти зиёд ва коркарди он, пурзӯр гардонидани имкониятҳои даркнамоию таҳқиқоти инсон, ташкили иваз намудани иттилоот дар масоили иҷроии фаъолият ва созмон додани системаи нави коммуникативии инсон-техника, намудор мегардад.

Қисматҳои фаъолияти таълим бо ёрии омӯзиши таълими компютер чунин аст:

- вазифаи таълим;
- тартиби амали таълим;
- моҳияти нави объекти азхудкунии;
- азнавсозии намунаҳо;
- амали худбаҳогузори ва назорат.

Таҳсили анъанавӣ дар омӯзонидани таркиби мундариҷаи дониш, ки устод ба шогирд медиҳад асос мегирад. Таълим дар ҷамъияти иттилоотӣ аз ҳуди хонандагон, ки тарз ва методҳои худомӯзиро аз бар кардаанд, худфаъолиятии сатҳи баландро талаб мекунад. Дар раванди азнавсозии таълим дигаргун намудани фаъолият зарур аст, зеро дур шудан аз дастурҳои саҳтгирӣ омӯзгорро ба ҳамкорӣ мебарад, ки дар маркази он хонанда бо маҳорат ва хусусиятҳои фардиаш меистад.

Таҳсилот аз рӯи принципҳои нави чунин аст:

- соҳибхотирӣ;
- кооператсия (ҳамкорӣ);
- интерактивӣ (якҷоя амал намудан);

➤ эҷодкорона амал намудан.

Ба таҳсилоти нав мусоидат намудан :

- чорӣ намудани усулҳои нави таълим;
- бунёди мавқеи ҷадиди омӯзгор;
- ба раванди таълим самаранок чорӣ намудани васоити нави техникӣ;
- таъмини озодона ворид гардидан ба захираҳои иттилоотӣ (интернет).

Амаликунонии чунин қоидаҳо аз тайёри ва ташаббускори омӯзгор, ки бо асбобҳои иттилоотӣ кор мекунад вобаста аст.

Китоби дарсӣ чун пештара имрӯз якҷоя бо тахтаву бўру маркер воситаи муҳим таълим ба ҳисоб меравад. Асбобҳои замонавӣ чун ғитаҳо, телевизион, видео, аудио, тахтаи электронӣ, компютер ва ғайра ба раванди таълим шомил шудаанд, аммо дар айни ҳол воситаҳои дигари таълим мавқеашонро гум накардаанд. Мавқеъ доштани омӯзгор дар раванди дарс нисбати ин ё он воситаҳои таълимӣ волотар аст, зеро маҳз омӯзгор чӣ хел, қай ва дар қадом қисмати дарс истифода бурдани ин ё он намуди иттилоотро ба тарзи дуруст муқаррар карда метавонад. Маҳз омӯзгорон асбобҳоро интихоб ва идора мекунанд, онҳоро мавриди истифода қарор медиҳанд ва ҳомӯш мекунанд, пешу қафо мегардонанд, такрор нишон медиҳанд ва ҳоказо. Дар раванди таълим ҳананда набояд объекти бепарво қабулкунандаи ахборот гардад. Истифодаи васоити техникӣ ин маънои беш аз пеш ғайб намудани ҳананда дар ҳама марҳилаҳои раванди таълим мебошад.

Шомил гардидани воситаҳои техникӣ муосир ба раванди таълим, бо техника таҳқизонидашудани муассисаҳои таълимӣ, ҳолати функционалии раванди таълимро хушобуранг месозад. Аммо то ҳанӯз ғисади қами муассисаҳоро дучор меоем, ки бо дастгоҳҳои аудиоӣ муҷаҳаз мебошанд. Чунин ҳолати норасоӣ ба таври фардӣ ба ҳар ҳананда барои ғаҳмонидани матну мазмуни мавзӯи душворӣ эҷод мекунад. Дар масоили истифодаи васоити электронӣ дар мактабҳо қанде аз макотиби ноҳияи Шохмансур, Исмоили Сомонӣ, Синоӣ шаҳри Душанбе ва инчунин мактаби озмоишии № 1-и шаҳри Хоруғи ВМКБ-ро аз назар гузаронидем. Ба омӯзгорони ғанҳои информатика ва қомеашиносӣ саволномаҳо пешниҳод намудем. Дар қанде аз дарсҳо бо истифода аз васоити электронӣ иштирок намуда, аз талабаҳо дар бораи қаноатмандӣ аз дарс пурсон шудем. Аз рӯи саволнома ва пурсишҳои гузаронида маълум гардид, ки таъминоти техникӣ ва истифода аз он ҳоло нопурра ва дар сатҳи ибтидоӣ омӯзиш қарор доранд. Илова бар ин дар аксар мактабҳо техникаи электронӣ дар ҳолати қорношоямӣ қарор доранд. Қисмати зиёди онҳо қӯҳна буда, ба талаботи ҳозира қавобғӯ нестанд. Барномаҳои компютерӣ низ қӯҳна мебошанд. Бучаи мактабҳо қудрати харидории барномаҳои навро надорад.

Лекин ба ин мушқилот нигоҳ накарда омӯзгорон қӯшиши онро доранд, ки дарсҳо шавқовару гуворо гузаронида шавад. Муаллимони пешқадам низ ҳастанд, ки дар дарсҳои ғанҳои қомеашиносӣ аз воситаҳои электронӣ ба монанди видео, аудио ва доскаи электронӣ истифода мебаранд. Масалан дар шаҳри Душанбе муассисаҳои таълимии Мактаби байналмиллалӣ президентӣ, литсейи президентӣ, литсейҳои муштрақи тоҷикӣ- туркӣ, гимназияҳо ва инчунин мактабҳои рақами 25, 60, 54, 92-и ноҳияи Сино, мактабҳои рақами 21, 20, 15, 36, 48, литсейи № 55-и ноҳияи Шохмансур, гимназияи 53, мактабҳои 1, 12, 34-и ноҳияи Исмоили Сомонӣ бо воситаҳои техникаи электронӣ, яъне синфхонҳои компютерӣ, аудио кабинет ва досқаҳои электронӣ хеле хуб муҷаҳаз ҳастанд ва ҳар соати дарсиро бо истифодаи технологияи навин баргузор менамоянд.

Ин қо ҳатто суҳан дар бораи маҷмӯи зарурии видео, компютер ё қамераҳо намеравад, ки истифода аз чунин воситаҳои информатсионӣ таълимро ғайб ва мустақил мегардонад. Бисёре аз омӯзгорон аз озодона истифода бурдани асбобҳои техникӣ ҳозиразамон қарос доранд ва ё таҷрибаи қифии техникӣ надоранд, аз худ боварӣ надоранд ва аз он ҳолатҳое метарсанд, ки мабодо дар назди шогирдони ҳеш шарманда нагарданд.

Барои самаранок истифода намудани васоити иттилоотӣ навин дар муҳити таълимӣ пеш аз ҳама шартӣ муҳим он аст, ки:

- а) муассисаҳои таълимӣ ба таври қифӣ дорои асбобҳои зарурии техникӣ бошанд;

б) ҳайати омӯзгорон барои мукамал ва таъсирбахш истифода бурдани технологияи навин тайёрии лозима (муносиб) дошта бошанд;

в) муассисаи таълимӣ ба таври бояду шояд бо маводҳои дадактикӣ ва аутентӣ (сахҳ) таъмин бошанд;

г) хонандагону омӯзгорон имкони озодона истифода бурдани технологияи навро дошта бошанд.

Асбобҳои техникий навин ба мавҷуд будани усулҳои гуногуни таълим ва ғоибона дастрас намудани дониш роҳ мекушояд. Онҳо асосан чун восита барои худомӯзӣ мебошанд. Чунин асбобҳо имконият медиҳанд, ки:

- ба мундариҷаи таълим нуқтаи назари гуногунро пешниҳод ва ҷанбаҳои онро муҳокима кунанд;

- тайёр намудани супоришҳои фардӣ ва усулҳои иҷрои он;

- ба ҳалли масъалаҳои аниқ далелнок намудани талабагон;

- дар гурӯҳҳо таълими кооперативиро татбиқ намудан;

- ба талабаҳо супоридани роҳбарӣ ва назорат аз болои таълим.

Технологияҳои навин аз ду мавқеъ моҳияти муҳим доранд. Аввалан онҳо аз як тараф «воситаи дониш» ва баъдан аз тарафи дигар муҳити таълимиро ғанӣ мегардонанд. Ҳатто дар муҳити таҳсилоти сатҳи олӣ (пешрафта) таълим бе дастури аниқ, роҳнамо ва мадад номумкин аст.

Воситаҳои техникий ҳозиразамон муҳити таълимии гуногунро ғаниро ба омӯзгору талабагон таъмин менамояд. Талаботи сахҳу фарроҳ ,мавҷудияти контекстҳои гуногуну мураккаб метавонад ба таври аъло дар шароити компютерҳои касбии ҳозиразамон назар ба технологияҳои кӯҳнаи таълимӣ иҷро гардад. Мавҷудияти хусусиятҳои зарурӣ ба монанди бо ҳамдигар пайваستшавии компютерҳо, ки озодона ба таври кушод дастрас намудани маълумот аз диски сахти компютер ва имкониятҳои алоқаи байниҳамдигарии истифодабарандагонро таъмин мекунад. Бо вучуди ин иттилоот ва комуникатсия муҳим ва зарур аст. Маълумот метавонад бо усулҳои гуногуни васоити информатсионӣ дода шавад. Дар он забони навиштаҷот, сухани ғӯё, мусиқӣ, овозҳои гуногун, сурат ва видеоро дар комбинатсияҳои гуногун дарёфт кардан мумкин аст. Талабагон метавонанд ҷустуҷӯ кунанд ва аз рӯи хоҳишу қудраташон ахборотро тартиб диҳанд.

Дар баробари имкониятҳои кушоди истифодаи таҳқизоти компютерӣ дар раванди таълим баъзе мушкилотҳои низ ҳастанд, ки қатъиян истифодаи технологияҳо ва таъсири онҳо маҳдуд мегардонад.

Мушкилот тариқи зайл аст:

- хавфи зарар овардан ба саломатии хонанда;

- баланд будани нархи барномаҳои компютерӣ;

- тез кӯҳна шудани барномаҳои компютерӣ;

- омӯзиши таъҷилии сатҳи дониши техникий омӯзгорон;

- истифодаи нодурусти технологияи навин.

Он қоидаҳои санитарие, ки то ҳол дар мактаб вучуд дорад, дар солҳои пеш бароварда шуда буданд, ки нишондаҳои визуалӣ, рангӣ, контрастӣ ва электромагнитии компютер ва монитори он ба бачагони аз 10 то 17-сола дар як шабонарӯз 10-25 дақиқа зиёдтар иҷозат намендоданд.

Монитори компютер яке аз ҷузъҳои зарарноки компютер ҳисоб мешавад. Лекин технологияҳои ҳозиразамон нури электромагнитии мониторо ба дараҷае паст карда бошад, ҳам аммо милт-милти монитор (80-100 Гц), ҳатто нисбат ба намунаҳои кӯҳна (50 Гц) ҷашро хеле монда мекунонанд.

Дуҷум мушкилот дар роҳи ҷорӣ намудани технологияҳои компютерӣ дар мактаб, ин нархи гарон доштани таъминот ба программа мебошад. Нархи барномаи компютерӣ баъзан аз ҳуди нархи компютер гаронтар мебошанд. Сохторҳои идоракунии мориф ба макотиб ҷорӣ намудани технологияҳои компютериро пешбинӣ намуда, харидани барномаҳои компютериро аз мадрии назар дурр меандозанд. Аз ин сурат чунин ҳолатҳоро дидан мумкин аст, ки талабагон дар сари мизи компютерҳои ҳозиразамон ё бо барномаҳои «дуздӣ» кор мекунанд ва ё бо барномаҳои кӯҳна ба монанди «Бейсик» ва ғ.

Рушди бемайлони тараққиёти инқилобии технологияҳои муосир, дар солҳои охир таҳқизот ва барномаҳои компютери ро қариб дар муҳлати як ё ду сол кӯҳна гардонид. Чунин суръати тараққиёти технологияҳои иттилоотӣ мутахассисро, ки ихтисос ва дониши худро тақмил намедихад ба 3-4 сол қафо мебарояд. Ин ҳолат зарурати ташкили раванди пайвастаи тақмили ихтисоси омӯзгорони информатика ва инчунин муаллимони дигар фанҳоро ки дар фаъолиятҳои технологияҳои компютерӣ истифода мегардад, тақозо менамояд.

Ҳама бурдборӣ ва камбудии мушкilotҳои дар боло зикр гардида ро ба инобат гирифта барои фаъолияти хубу босифати минбаъдаи истифодаи васоити технологияи чади электронӣ дар соҳаи таълиму тарбия пешниҳод менамоем:

1. Омӯзгорони ҳамаи фанҳо то давраи гузариши курсҳои махсус ҳамкории қавӣ бо муаллимони информатика дошта бошанд, зеро эшон малакаи кофии истифодаи васоити электрониро доранд.

2. Омӯзгорони фанҳои муҳталиф дар Донишқадаи тақмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони соҳаи маориф на фақат аз фанҳои касбияшон, балки аз истифодаи васоити электронӣ низ бозомӯзӣ ва тақмили малака гузаранд.

3. Хуб мешуд, ки дар тамоми макотиби қаламрави кишвар дар баробари кабинети технологияи информатсионӣ синф-кабинетҳои фанӣ бо таҳқизоти электронии муаҷҷаҳаз гардонида мешуд ва омӯзгорон дарсҳои худро бо истифода аз васоити тақники самаранок ба роҳ мемонданд.

4. Хуб мебуд, агар Вазорати маориф, раёсати маорифи шаҳр ё навоҳӣ марказҳои тақнолоиро барқарор менамуданд, то ин ки муассисаҳои таълимӣ аз он истифода мебарданд ва ё парки тақнолоии сайёр бунёд мекарданд, то ки ба мактабҳои дурдасти кӯҳистон низ истифодаи тақнолоии навин дастраси ҳам омӯзгорон ва ҳам хонандагон мегардид.

5. Хеле муҳим аст, ки коркарди истифодаи тақнолоии компютерӣ дар фаъолияти таълим дурусттар ба роҳ монда шавад ва риояи қидди назорати тақнолоӣ дар мактаб зери назорати ҳамаҷӯзаи роҳбарони муассисаи таълимӣ бошад.

Адабиёт:

1. Александров А.И. Самостоятельная работа учащихся при изучении истории. М. «Просвещение». 1964.
2. Гельмонт А.И. Кино на уроке. М: изд-во АПН РСФСР 1961.
3. Сулаймонӣ С. Китобхонаҳои электронӣ.-Душанбе, 2009.
4. Савельев А.Я. Вычислительная техника в учебном процессе, М: Знание, 1986.
5. taj.megafon.tj/services/wap_va_inte... MMS, WAP ва дастрасӣ ба интернет.

ЗНАЧЕНИЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТЕХНИЧЕСКИХ СРЕДСТВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ

ШАРИФОВ М.

Компьютерные технологии представляют большой спектр возможностей для повышения продуктивности обучения. Существующие современные технические средства обучения должны быть включены обязательно в учебный процесс. В статье четко определено значение использования технических средств в процессе обучения и его роль в повышении знаний учащихся. В статье также отмечается преодоление трудностей при исследовании технических средств в обучении.

Ключевые слова: компьютер, самостоятельность, кооперация, интерактивность, креативность, медиа-ресурсы, контроль, самооценка.

USING OF TECHNICAL PRESENTATION IN THE LEARNING PROCESS

SHARIFOV M.

The article clearly identified the importance of using visualization technology in the learning process and its role in improving student learning. The article also points to overcome the difficulties in the study of technical means of learning.

Key words: computer, independence, cooperation, interactivity, creativity, media resource control, self-esteem.

НАЗОРАТИ ПЕДАГОГӢ – ОМИЛИ МУҲИММИ ПЕШРАФТ

ИМОМНАЗАРОВ Д.,

мудири Шуъбаи таҳсилоти миёнаи умумии

Пажӯҳишгоҳи рушди маорифи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

СУЛТОНМАМАДОВА М.,

мудири Шуъбаи аспирантура ва докторантураи ҳамин муассиса

Ягон нафар назорат ва санчишро нағз намебинад: на омӯзгорону на роҳбарони мактабҳо. Аксарияти омӯзгорон рӯирост арз мекунанд, ки санчишҳо «халал мерасонанд, дар раванди онҳо дарсҳо одатан шиддатнок мегузаранд, хонандагон хаста мешаванд, омӯзгорон бошанд, аз амалиётҳои муқаррарии раванди дарсҳо худдорӣ мекунанд. Гузашта аз он хонандагон дар давраи санчишҳо бештар ба асабоният дучор гардида, ба бисёр саволҳои пешниҳодшуда посух дода наметавонанд, ҳолатҳои ногувор ҳам хонанда ва ҳам омӯзгорро фаро мегиранд. Ин ҳолатҳо, мутаассифона, бештар дар сурати оғаҳии хуб надоштан аз чараҳои омӯзиш ва хусусиятҳои он, дар сатҳи зарурӣ воқиф набудани санчишгар аз донишҳои илмӣ фан, нозуқиҳои таълими он, муносибатҳои педагогӣ психологӣ, дақиқ шинос набудан бо мазмуну муҳтавои барномаҳои таълими фанҳои мушаххас ба амал меоянд».

– «Бале, эҳтимол, баъзан аз тарафи санчишгар ба норасоӣҳо роҳ дода мешавад, вале оё манфиати санчишҳо ба роҳбарон ва омӯзгорони таълимгоҳҳо мерасад?» - пурсучу кунед агар, «...хеле ва хеле кам, манфиатҳо қариб ба назар намерасанд. Асосан сарзанишу ҷанг, айбдоркунӣ, вале баъзан аз ҷониби намояндагоне, ки аз илми педагогика ва дигар илмҳои муосир бохабаранд, таъриф ҳам мешунавед, аммо хеле-ва хеле кам, баъди баитмом расидани назорату санчиш кор дар он сатҳе, ки қаблан роҳандозӣ шуда буд, ҳамон тарз мемонад ва ҳамон тариқ минбаъд ҳам идома меёбад», - мегӯянд дар ҷавоб омӯзгорон.

Аммо гурӯҳи дигари омӯзгорон ва сарварони таълимгоҳҳо чунин андеша надоранд: – «На, – исро мекунанд онҳо, – назорат маҷбур ва водор месозад, ки ҳамеша дар ҳолати омодабош қарор дошта, сифати таълиму тадрисро ба талаботи замони муосир наздик намоед, пешрафту худомӯзӣ кунед, раҳёфти ҷалби хонандагонро ба фаъолияти баланди илмӣ эҷодӣ ҷустуҷӯ намоед ва ба ин васила натавонанд ба пешрафти муваффақонаи хонандагон, балки ба ташаккули маҳорати касбии хеш низ мусоидат менамояд. Дар рафти санчиш директорону ҷонишинони соҳибтаҷриба низ норасоиро нишон медиҳанд ва кӯмаки хешро дар бартараф намудани онҳо мерасонанд. Умуман бе назорат фаъолият намудани омӯзгорон дар мактаб ғайриимкон аст».

Бале, имрӯз аксарияти омӯзгорон воқеан ҳам теъдоди муайяни нозирон, директорону ҷонишинон, муттасаддиҳои назорати сохторҳои болоии соҳаро дар фармонравӣ, фишороварӣ, «ба таври худ гузаронидани санчиш ва натиҷагирӣ намудани он» мумкин одилона гунаҳкор мекунанд. «...теъдоди ин гуна назорат гарчанде камтар гардидааст, вале то ҳоло ҳам дар таълимгоҳҳои алоҳида он ба назар мерасад», - изҳор менамоянд омӯзгорон.

Ҳамзамон бояд қайд намуд, ки дар раванди санчиш ба омӯзгорон баръакс бояд боварии бештар зоҳир намуд. Баъзан суханони «...худ директор ва ҷонишинони ӯ кистанд, оё онҳо доимо фаъолияти баланди таълимӣ нишон дода метавонанд?» садо медиҳад ва омӯзгорон рӯирост суол мекунанд: «...оё омӯзгор, ҳуқуқи иброи фикри шахсиро надошта бошад, оё ӯ ҳуқуқи истифодаи шакли усулҳои таълими дилхоҳро, ки борҳо дар раванди таълим истифода намудааст ва аз онҳо қимат қаноатманд гардидааст, надорад? Магар ӯ ҳатман бояд аз пайи «тавсияҳо»-и ҳар як санчишгар равад?»

Ба ҳамагон маълум аст, ки нақши назорат дар системаи идорӣ дар шароити рушди нумӯи низоми демократӣ ва сохтори ҷомеаи шахрвандӣ қулай тағйир ёфта, он рӯз аз рӯз рӯ ба беҳбудӣ ниҳодааст. Барои мактабу омӯзгорон имрӯз муҳимтар аз ҳама на ҷустуҷӯи норасоӣҳо ва ба ӯҳдаи онҳо ба таври маҷбурӣ бор қардани «дастуру супоришҳо» аз ҷониби нозирону маъмурияти мактаб, балки таъмини омӯзиши амиқу чуқуру дарёфти сабабҳои пасти сифати таҳсилот ва сатҳи дониши хонандагон ва

рахандозӣ намудани таҳсилоти босифат тавассути расонидани кӯмаки воқеии аз нигоҳи илмӣ асоснокшуда махсуб меёбад.

Дар шароити рушди босуръати технологияи таълими босифат дар муассисаҳои таълимии кишвар дар мадди аввал суоли «Кӣ, чиро, кай ва чӣ тавр бояд назорат кард, натиҷаро...ё чизи дигар»-ро бештар садо диҳад, ки қомилан дуруст мебошад.

Таҳқиқотҳои гузаронидани ходимони илмии Пажӯҳишгоҳи рушди маорифи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон собит месозанд, ки теъдоди муайяни омӯзгорон ибраз менамоянд, ки натавонанд тавассути истифодаи шакли усул (методҳо)-и гуногуни таълиму тарбия баланд бардоштани сифати таҳсилот ва сатҳи дониши хонандагон имконпазир мегардад, балки бештар ба натиҷаи амал, дониши воқеӣ бо пешниҳоди шарҳу тафсили ҷавобҳо, овардани далелҳои мӯътамад дар исботи фикру андеша, нишон дода тавонистани маҳорату малакаи мустақилона дар раванди ҳалли масъала намудани супоришҳои фаъолу эҷодии ҳар як хонанда тавассути ҳосил кардани маълумоти асосӣ пешрафти муваффақонаи таълимӣ хоҳад буд. Бале, натиҷаи маълумоти муҳимро доро мебошад ва мо бояд пеш аз ҳама муваффақиятҳои ба дастоварда ва мавриди амал қарордоштаро ба эътибор гирем. Вале дар раванди меҳнати педагогӣ ва ташкили муваффақонаи он ин ҳам басанда нахоҳад буд.

Натиҷаи пажӯҳишҳо нишон медиҳад, ки ҳама манфиатовар мебуд, агар директор, ҷонишинони онҳо ва мутассаддиҳои дигари сохторҳои соҳа ба маҷрои меҳнату заҳмати омӯзгор ворид гардида, омодагии воқеии ӯро ба дарсҳо, соатҳои тарбиявӣ, интиҳобу истифодаи шакли усулҳои таълиму тарбияи босифат, самаравӣ таъмин кардани маҳорати касбӣ, ҳудумӯзӣ, фаъолият дар иттиҳодияҳои методӣ, иштирок дар конференсия семинарҳо, мизҳои мӯҳтава, ҳамкории мутақобилаи ӯ бо падару модаронро ҳам дар баробари санҷиши сифати дониш ва вазъи таҳсилот муайян мекарданд. Дар раванди санҷиш дар баробари муайян ва натиҷагирӣ намудан аз тарзу усулҳои фаъолияти омӯзгор, ба ӯ кӯмак намудан дар раёфти пешбурди фаъолияти самаранок ва ба ин васила равона намудани амалиёти ӯ ба натиҷаҳои баланд ва қомеъ гардидан дар таълиму тарбияи босифат амри воқеӣ. Ва он бояд аз ҷониби ҳар як нозир маъмурияти мактаб амалӣ гардад. Асоси назоратро таҳлили асоснокӣ педагогии натиҷаи меҳнату заҳмати омӯзгор ва вазъи воқеии таълиму тарбия ташкил медиҳад.

Таҳқиқот инчунин нишон медиҳад, ки натиҷабахшии назорати педагогӣ, бахусус, санҷишҳои гуногун ба фаъолияти мақсаднокӣ нозирону сарварони таълимгоҳҳо, иттиҳодияҳои методӣ, гуруҳҳои сифати идораи таҳсилоти муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, мутассаддиҳои санҷиши сохторҳои соҳа зич марбут аст. Мақсади санҷиш муайян намудани ҳолати таълиму тарбия, сатҳи дониш, маҳорат ва малакаи хонандагон, самаравӣ иҷрои талаботи барномаҳои давлатии таълимӣ, аз ҷумла қисми амалию лабораторӣ, санҷишӣ ва ғайра тибқи нақшаи пешбинишудаи таълимгоҳҳо махсуб меёбад. Фаъолияти омӯзгорону роҳбарони синфҳо, иттиҳодия ва шӯроҳою методӣ, гуруҳҳои сифати идораи таҳсилот дар рафти таҳқиқи санҷишҳо омӯхта шуда, дастовардҳои норасоии ҳар як самти фаъолияти онҳо мушаххасан муайян, сабабҳо аз ҷониби мутассаддиҳои санҷиш таҳлил карда мешаванд ва кӯмаки зарурӣ ба роҳбарону омӯзгорон бо назардошти ниёз ва эҳтиёҷоти онҳо расонида мешавад. Аммо бояд ибраз дошт, ки омӯзишу таҳлили натиҷаҳои сифати таҳсилот, сатҳи дониши хонандагон дар аксари таълимгоҳҳои минтақаҳои ҷумҳурӣ сатҳӣ буда, ба пешбурди муваффақонаи таълиму тарбия ба дараҷаи лозима мусоидат карда наметавонад, зеро назорати педагогӣ дар таълимгоҳҳо дар сатҳи ноқис қарор дорад. Натиҷабахшии назорати педагогӣ шартҳои зеринро доро мебошад:

Шарти аввали оғазии қомил доштан ва гирд овардани иттилооти дақиқу саривақтии фаъолияти ҳамаҷонибаи мактаб. Таҳқиқотҳои ходимони илмии Пажӯҳишгоҳи рушди маориф дар мактабҳои озмоишӣ ва таълимгоҳҳои минтақаҳои гуногуни кишвар ва дар ҳаёти гуруҳи қисми Вазорати маориф дар раванди санҷиши вазъи сифати таҳсилот ва сатҳи дониш, маҳорат ва қобилияти хонандагон нишон медиҳанд, ки дар таълимгоҳҳо, ки ба таври мунтазам мақсаднок маълумот оид ба натиҷаи раванди таълиму тарбия, бахусус, сифати иҷрои барномаҳои давлатии таълим, ҳолати кабинетҳои таълимӣ, асбобҳои афшорӣ, воситаҳои техникаӣ, ташаккули маҳорати касбӣ, ҳудумӯзии омӯзгорон гирд оварда намешаванд, маъмурияти мактаб ба таври

муваффақона ба раванди таълиму тарбия таъсир расонида наметавонад ва кор дар ин гуна таълимгоҳҳо ба таври номунтазам сурат мегирад. Воқеан, ҳам таҳлили сатҳии иттилооти гуногун, аз ҷумла маҳорати таҳлили факту далелҳо, ҷамъбаст намудан ва баровардани хулосаҳои зарурӣ асоси маданияти касбии роҳбарро ташкил медиҳад. Агар роҳбар онро доро набошад, пешрафт дар ҷунин таълимгоҳҳо таъмин намегардад. Мутаассифона, теъдоди ҷунин сарварони мактабҳо кам нест.

Шарти дувум натиҷабахшии назорати педагогӣ омӯзишу санҷиши сифати кордониву маҳорати касбӣ, интихоби тарзу усулҳои таълиму тарбия, сатҳи омодагӣ ба дарсҳо ва дарёфти сабабҳои норасоиву дастовардҳои омӯзгорон маҳсуб меёбад. Барои он ки сарварон «... воқеан ҳам оркестро дирижёрӣ карда тавонанд, бояд дақиқ маълум намоянд, ки кӣ, дар кучо ва қадом асбоби мусиқиро менавозад?, кӣ, дар кучо, аз кӣ ва чӣ тавр навохтани ин ё он асбобро омӯхтааст, кӣ, дар кучо ва барои чӣ ночур менавозад...»

Натиҷаи омӯзиш ва таҳқиқотҳо собит месозанд, ки шиносоии ҳамаҷониба бо фаъолияти гуногунпаҳлӯи омӯзгорони таълимгоҳҳо танҳо дар сурати таъмини назорати мунтазами фаъолияти таълимию тарбиявӣ, омӯзиши натавон сифати дарсҳо ва ҷорабиниҳои тарбиявӣ тибқи нақшаи таҳиягардида, балки илова бар он омӯзиши сатҳи дониш, маҳорат ва малакаи хонандагон, натиҷаи корҳои муфиди ҷамъиятӣ, сатҳи камолоти маънавию фарҳангӣ ва сатҳи маърифатнокии хонандагон аз ҷониби муттасаддиён он имконпазир мегардад. Роҳбарони мактабҳо, ки оид ба фаъолияти пурраи омӯзгорони ҳеш иттилооти кофӣ доранд, дар онҳо пешрафт ва сатҳи маърифатнокии хонандагон рушд карда метавонад (гимназияҳои бачагони болаёқат, тоҷикӣ-русии ба номи А.С.Пушкини ноҳияи Рӯдакӣ, мактаби таҳсилоти миёнаи умумии №14-и ноҳияи Рӯдакӣ, литсейҳои № 55, «Раҳнамо» МТМУ-и № 15-и шаҳри Душанбе ва ғайра).

Шарти саввум натиҷабахшии санҷиш ба таъсирнокии назорат, расонидани кӯмаки саривақтӣ ба эҳтиҷмандон, маҳорати дарёфт, паҳн намудани таҷрибаи пешқадами омӯзгорон ва намунаи корҳои беҳтарини онҳо вобастагӣ дорад.

Вазифаи асосии ҳар як назорат танҳо омӯзишу муайян намудани вазъи объекти омӯзиш, дарёфт ва ба қайдгирии норасоӣҳо набуда, балки маҳорати расонидани кӯмаки саривақтӣ ва аз ҳама муҳимтар дарёфти роҳҳои бартарафсозии онҳо мебошад, агар вазъи он дар ҳолати ғайриқаноатбахш ё сатҳи паст қарор дошта бошад.

Сухан бояд дар бораи ҷунин тарзи ташкили назорати педагогӣ ва нишондодҳои мутасаддиёни санҷиш равад, ки натиҷаи он ҳатман воситаи пурсамари меҳнати омӯзгорон, танзимгари раванди таълиму тарбияи босифат гардад. Аз ҷунин фикри ҳатто, ки гӯё ҳамаи камбудҳои фаъолияти омӯзгорон, натиҷаи хунуқназарӣ, беаҳмиятию бемаъсулиятии онҳо бошад, худдорӣ намудан зарур аст. Тасаввуроти куҳнашудаю маҳдуди теъдоди муайяни сарварону ҷонишинони онҳо, муттасаддиёни санҷиши «худнамо» ба монанди, агар сари вақт омӯзгори «бепарворо қапида» ба таври намунавӣ, дар назди ҳамагон «ҷазо диҳем», вазъият ба тезӣ тағйир меёбад, кайҳо мавқеи худро аздаст додааст.

Таҳқиқоти кормандони илмӣ дар мактабҳо нишон медиҳад, ки ба қайд гирифтани танҳо норасоӣҳо на ба омӯзгор ва на ба таъмини пешбурди муваффақонаи раванди минбаъдаи таълиму тадриси босифат кӯмак расонида метавонад. Баръакс, назорати педагогӣ бояд ҳамчун воситаи муҳими пешбурди маҳорати касбӣ гардад, ба бою ғанӣ гардидани донишҳои замонавии омӯзгор таъсиргуздор бошад ва директор, ҷонишинони онҳо, дигар муттасаддиёни санҷиш бояд нозукиҳои онро хуб донанд. Дар раванди омӯзишу натиҷагирӣ аз санҷиш ҳатман таҷрибаи омӯзгоронро омӯхта, дастовардҳои аввалину навин, ғайримуқаррариҳои онҳоро дар фаъолияти тамоми коллективи педагогӣ ташвиқу татбиқ намоянд.

Шарти чоруми назорати педагогӣ дорои фарҳанг ва салоҳияти баланди касбӣ будани муттасаддиёни санҷишро тақозо менамояд. Маҳз барои ҳамин ҷунин талаботҳои замонавӣ ба роҳбарони мактаб дар раванди назорат пешниҳод карда мешаванд:

- бо фарҳанги баланд пешниҳод сохтани норасоӣҳои фаъолияти кории ташхисгардидаи омӯзгорон;

- таҳлили аз нигоҳи илмӣ асосноки самтҳои асосии фаъолияти омӯзгор, ки ба пешрафти ояндаи ӯ заминагузор буда, тавонад минбаъд ба ҳаллу фасл намудани вазифаҳо ӯро раҳнамун созад ва барои ташаккули маҳорати касбӣ фазои муносиби педагогиро психологӣ фароҳам орад.

Натиҷаи омӯзиш ва таҳқиқоти кормандони илмии Пажӯҳишгоҳи рушди маориф инчунин нишон медиҳад, ки дар раванди гузаронидани назорат (санчиш) дар таълимгоҳҳо норасоӣҳои зерин ба назар мерасанд:

1. Пеш аз ҳама сатҳи нокифояи маҳорати пешбурди назорати педагогии мақсаднок аз ҷониби теъдоди муайяни директорони мактабҳо, мавҷуд набудани сохтори муайяни назорат дар мактабҳо, баҳусус тибқи нақшаҳои кории солона ва дурнамои муассисаҳои таълимӣ ва ба таври воқеӣ натиҷагирӣ карда натавонистани натиҷаи назорат. Назорати раванди таълиму тарбия аксаран аз иштирок ба дарсҳои алоҳидаи омӯзгорон иборат буда, дар раванди онҳо ба муайян намудани сифати иҷрои барномаҳои таълим, ҳифзи он аз тарафи хонандагон, риояи талботҳо ба дарсҳои муосир, сатҳи сифати дониши воқеии хонандагон тавассути таҳлили амику чуқури аз нигоҳи илмӣ асоснокшуда дар сатҳи лозима тавачҷӯх зоҳир карда намешавад. Дар раванди гузаронидани чунин назорат асосан ба нақшагирии қисматҳои дарс ба эътибор гирифта шуда, ба мазмуну мӯҳтавои онҳо аз ҷониби муттассадӣҳои назорат баъзан кам аҳамият дода мешавад (ноҳияҳои тобеи марказ, ноҳияҳои алоҳидаи минтақаи Қурғонтеппа ва ғайра).

2. Системаи фаъолияти омӯзгорони алоҳида анқариб таҳлили нокифояи асоснок карда намешавад, фаъолияти ҳуди сарварони таълимгоҳҳо дар баргараф сохтани норасоӣҳои муайянгардида ва иҷрои дастури пешниҳоди назоратчиён, аз ҷумла гуруҳҳои кории Вазорати маориф ва зерсохторҳои он оид ба беҳбудӣ бахшидан ба вазъи таълиму тарбия, сатҳи сифати дониш, омӯзиш ва паҳн намудани таҷрибаи пешқадами омӯзгорони эҷодкор ва дигар масъалаҳои марбут ба мактаб нокифоя имрӯз беҳбудиталаб арзёбӣ мегардад;

3. Аз тарафи баъзе сарварону ҷонишинони таълимгоҳҳои санҷидашуда ба аҳамияти тарбиявии дарс тавачҷӯхӣ ҳоса зоҳир карда намешавад ва таҳлили он дар сатҳи маҳдуд ба назар мерасад, гузашта аз он ба назорати чорабиниҳои тарбиявӣ аз ин ҳам камтар эътибор дода мешавад. Аз ин лиҳоз, гузаронидани чорабиниҳои мазкур қолабӣ гардида, бештар ба хоҳири ҳисобот гузаронида мешаванд ва ба қалби хонадагону омӯзгорон ба таври дилхоҳ роҳ ёфта наметавонанд (қариб ҳамаи навоиҳои ҷумҳурӣ).

Барои омӯзиши сатҳи омодагии омӯзгорон ва самарайи фаъолияти онҳо асосан се шаклу намуди назорати раванди таълиму тарбия истифода бурда мешавад:

1. Назорати қаблӣ (омӯзиши сифати нақшаҳо, интиҳоби маводи таълимӣ, характери супоришҳо ва таъсиргузориҳои онҳо ба ташаккули қобилиятҳои зеҳнию фикрии хонандагон, сӯҳбати қаблӣ бо омӯзгор оид ба тарзи гузаронидани қисматҳои дарс (интиҳоб ва истифодаи усулҳои босифати таълим дар ҳамаи зинаи амалиёти омӯзгор: дар раванди баёни мавзӯи нав, мустаҳкамкунӣ, корҳои мустақилона ва супоришҳои хонагӣ);

2. Назорати ҷорӣ (мушоҳидаи воқеии раванди дарс ё дарсҳо, санҷиши сатҳи дониш, маҳорат ва малакаи хонандагон, азназаргузарониҳои натиҷаи амали хонандагон ва ғайра);

3. Назорати ҷамбасти (натиҷаи корҳои таълимию тарбиявӣ, самарайи фаъолияти ӯ дар фосилаи муайяни вақт дар ҳамаи самтҳо, аз ҷумла бо журнали синф, ҳуҷҷатҳои дигар, гузаронидани корҳои санҷиши хаттӣ ва шифоҳии хонандагон ва таҳлили натиҷаҳои онҳо.

Гузаронидани чунин намуди назорат тавассути шаклу усулҳои гуногун низ қобили қабул аст. Дар таҷрибаи мактабҳои муосир тарзҳои зерини санҷиши фаъолияти таълимии муаллимон мавриди амал қарор доранд:

1. Иштирок ба дарсҳо ба таври интиҳобӣ. Директор ё ҷонишини ӯ бе огоҳии пешакӣ тибқи нақшаи кории ҳеш дар дарсҳои алоҳидаи омӯзгорон иштирок карда метавонад. Ин гуна санҷишҳо имконияти муайян намудани сатҳи омодагии ҳамешагӣ, фаъолияти сифатан хуби омӯзгоронро ба дарсҳо таъмин месозанд. Дарачаи ҳавасмандӣ ва самарайи фаъолияти воқеии хонандагонро низ дар раванди дарсҳо муайян менамоянд.

2. Иштироки махсус дар дарсҳо. Директор ё чонишини ӯ бо мақсади омӯзиши пурраи системаи кории омӯзгор якчанд дарсҳо оид ба як ё мавзӯҳои бештар (се-панҷ дарс)-и омӯзгорро мушоҳида менамояд. Дар раванди санҷиш имконияти ошкор сохтани муваффақияту норасоии дарсҳои омӯзгор фароҳам мегардад. Баъди мушоҳидаи дарсҳо ба омӯзгор дар сурати зарурат кӯмаки методии босалоҳият расонида мешавад, ки ба ташаккули маҳорати касбии ӯ мусоидат карда метавонад. Назорати мавзӯиро бештар дар рафти шиносӣ бо фаъолияти омӯзгорони нав истифода менамоянд. Истифодаи назорати мавзӯӣ бо мақсади омӯзиши таҷрибаи пешқадами омӯзгорон хеле муфид арзёбӣ мегардад.

3. Иштирок дар дарси синфҳои мувозӣ (паралелӣ). Роҳбари мактаб дарси ду омӯзгорро, ки дар синфҳои метавозеъ оид ба як мавзӯ машғулият мегузаронанд, мушоҳида мекунад (дар сурати мавҷуд будани синфҳо дар мактаб). Дар рафти муқоисаи дарсҳои омӯзгорон хусусиятҳои фарқкунандаи маҳорати педагогӣ, интиҳоб ва истифодаи ин ё он шакли усулҳои таълими ҳар яки онҳо дақиқ муайян менамояд. Натиҷаи омӯзиш ва таҳлили онҳо ва тавсияҳои пешниҳодшуда ба ташаккули маҳорати касбии омӯзгорон ва тавассути он ба таъмини таълими босифат заминаи мусоид фароҳам меорад.

4. Омӯзиши ҳамачониба синфҳои ҷудогона. Роҳбари мактаб як рӯзи пурра ба дарсҳои як синф (5-6 дарс пай ҳам) иштирок менамояд. Дар рафти дарсҳо фаъолияти пурраи синфро мушоҳида мекунад, системаи талабот, муносибат, қобилияти корӣ ва фаъолнокии ҳар як хонандаро дар шароити гуногун ва лаҳзаҳои алоҳидаи дарс муайян менамояд. Чунин тарзи назорат имконияти мушаххасу воқеии ҳулосабарорӣ оид ба пешрафти муваффақона, фаъолияти баланди донишомӯзии хонандагони синфи як омӯзгор нисбати фаъолият ва шавқу завқи донишандӯзии пасти хонандагони синфи дигар омӯзгор, риояи меъёрҳои қоидаҳои ягонаи талабагӣ ва интизом дар ин синфҳо ва ғайра фароҳам меорад. Роҳбари таълимгоҳ ба ин васила метавонад ба таъмини фаъолияти баланди коллективи омӯзгорон мусоидат намояд.

5. Иштироки мақсаднок ба дарсҳо бо даъвати мутахассис. Роҳбарони мактабҳо мутахассисони ҳамаи фанҳои таълимӣ шуда наметавонанд. Аз ин лиҳоз, бо мурури пайдо гардидани баъзе шубҳаҳо дар фаъолияти таълимии омӯзгор ва бо мақсади омӯзиши дақиқи самарайи амалиёти ӯ директор ва ё чонишин барои иштирок ба дарси ин омӯзгор мутахассиси варзидаи ин фанро даъват менамоянд. Чунин иштирок метавонад аз тарафи гуруҳи корӣ (санҷиши фронталӣ) ва инчунин ба таври махсус дар якҷоягӣ бо роҳбари мактаб амалӣ гардонидани шавад ва он ба таъмини таҳлили дарсҳо дар сатҳи талаботи замони муосир бештар таъсир расонида метавонад.

6. Санҷиш ва азназаргузаронии ҳуҷҷатҳои гуногун: журналҳои синфӣ, нақшаҳои шахсии муаллим (тақвимӣ, мавзӯӣ, дарсӣ, худомӯзӣ, таҷрибаомӯзӣ ва ғ.). Роҳбари мактаб метавонад ин ҳуҷҷатҳоро баъди иштирок ба дарсҳои омӯзгорон ва дар дигар ҳолатҳо аз назар гузаронад. Омӯзиши нақшаҳои корӣ имконияти ворид гардидан ба дунёи эҷодии омӯзгор ва дарки мақсад ва мароми ӯро таъмин месозад, ки дар таъмини таҳсилоти босифат хеле арзишманд арзёбӣ мегардад.

7. Гузаронидани сӯҳбат бо омӯзгорон. Ба роҳбарони таълимгоҳҳо дар як чоряк як маротиба (тибқи нақша) гузаронидани сӯҳбатҳои инфиродии судманд бо омӯзгорон оид ба иҷрои нақшаю барномаҳои давлатии таълим, пешрафт ва давомоти хонандагон, ҳалли масъалаҳои душвори методӣ, баланд бардоштани маҳорати касбӣ ва ғайра тавсия дода мешавад ва гузаронидани он хеле муфид мебошад.

Чи тавре, ки дар боло зикр кардем, меъёри асосию ҳалкунандаи маҳорати омӯзгор сифати дониш, маҳорат ва малака, ҳифзи маводи таълимӣ ва маҳорати мустақилона истифода карда тавонистани он аз ҷониби хонандагон маҳсуб меёбад. Бо мақсади назорати мунтазами сатҳи дониш ва малакаи хонандагон истифодаи якчанд тарзи назорат муфид мебошад:

1. Гузаронидани санҷиши шифоҳии дониш, маҳорат ва малакаи хонандагон аз тарафи муттассади санҷиш ё омӯзгор тибқи саволҳои пешакӣ омодашуда. Роҳбари мактаб метавонад дар фарҷоми дарс якчанд суол ба талабагон пешниҳод намояд, то боварӣ ҳосил кунад, ки то кадом дараҷа маводи таълимиро толибилмон аз худ кардаанд ва омодагии онҳо ба дарс дар кадом сатҳ қарор дорад.

2. Гузаронидани корҳои санҷиши хаттӣ (маъмурӣ) дар синфҳои алоҳида ва мувозӣ (параллелӣ) ё дар ҳамаи синфҳо аз ҷанҳои муайян. Корҳои санҷиши хаттӣ аз тарафи омӯзгор, гурӯҳи корӣ ё дар лаҳзаҳои алоҳида аз тарафи маъмурияти муассисаи таҳсилоти умумӣ гузаронида мешаванд.

3. Омӯзишу таҳлили дафтарҳои даврӣ, корҳои хаттӣ, амалию лаборатории хонандагон. Ин тарзи омӯзиш имконияти муайян намудани ҷаҳлияти мунтазами ҳам омӯзгор ва ҳам хонандагон, дараҷаи ҳавасмандӣ, мустақилияти онҳо дар иҷрои супоришҳои гуногун, суръати дарс, самарави таъсири ҷаҳлияти омӯзгор тавассути санҷиши саривақтии супоришҳои ҳонагӣ ва дигар корҳои хаттӣ ба рушди саводноки ва ғайра афзун месозад.

4. Санҷиши маҳорату малакаи хонандагон тавассути корҳои амалию лабораторӣ ва инчунин малакаҳои меҳнатӣ оид ба таълими меҳнат. Сарварони мактабҳо маҳорати мустақилона гузаронидани таҷрибаҳо ё ҷаҳлияти дигари онҳоро дар лабораторияҳо ё устохонаҳо, ки тибқи барномаҳои таълимӣ пешбинӣ шудаанд, мавриди санҷиш қарор медиҳанд.

Методҳои назорати аз болои корҳои тарбиявӣ беруназсинфӣ. Маъмурияти мактаб барои омӯзиши сатҳи корҳои тарбиявӣ чунин усулҳоро истифода мебарад:

- таҷдиди назар намудани сифати ҳуҷҷатгузорӣ (нақшаҳо, протоколҳо, гузоришу ҳисоботҳо, маърузаҳо);

- мушоҳидаҳои бевосита: аз болои системаи тарбия дар раванди дарсҳо; гузаронидани маҷлис, ҷорабинӣ, мусобиқа; ҳолати таҷҳизот, маводи таълимӣ, китобҳо, ташкили корҳои таълимию тарбиявӣ дар синфхонаҳо, ҳулку атвори хонандагон дар раванди дарс, дар вақти танаффус ва дар ҷойҳои ҷамъиятӣ;

- санҷишҳои махсус; оғаҳ будани хонандагон аз хабару рӯйдодҳои дохил ва хориҷи кишвар; муносибати хонандагон нисбати иҷрои супоришҳои ҷаҳиятӣ; гузаронидани соатҳои тарбиявӣ; ҳолати санитарӣ; ҷаҳлнокии хонандагон дар қори маҳфилҳо ва ғайра.

- гузаронидани пурсишномаҳо (муайян намудани доираи шавқу завқ, машғулият ва майлу рағбати хонандагон).

Ҳамин тариқ, на танҳо сифати раванди корҳои тарбиявӣ, балки, ҳамзамон, натиҷаи он яъне дараҷаи камолоти маънавии хонандагон муайян карда мешавад. Гуногунии шаклу усулҳои назорати ҷаҳлияти омӯзгорон ва роҳбарони синфҳо банақшагирии мушаххасу мақсадноки ҷорабиниҳои аз нигоҳи илмӣ асоснокро тақозо менамояд ва он дар шакли нақшаи назорати дохилимактабӣ инъикоси ҳудро бояд дар таълимгоҳҳо ёфта бошад.

Воситаи самарабахшии назорати педагогӣ банақшагирии ҳаматарафаи назорати дохилимактабӣ бо назардошти пешакӣ воқиф намудани қулли омӯзгорон бо нишондоди муҳлат, шаклу намуд ва муттассадӣи он махсуб меёбад. Одатан, нақшаи мазкур дар кабинети омӯзгорон оварта шуда, аз рӯи он маъмурият, намояндагони ташкилотҳои ҷамъиятии муассисаи санҷиши вазъи ҳуҷҷатгузорӣ, нақшаҳои тақвимию ҳаррӯзаи дарсии омӯзгорон, соатҳои тарбиявӣ роҳбарони синфҳо, корҳои беруназсинфӣ, ҷаҳлияти иттиҳодияҳои методи омӯзгорону роҳбарони синфҳо, сачиши сифати дониш, маҳорат ва малакаи хонандагон, сифати ташкил ва гузаронидани корҳои амалӣ, лабораторӣ ва машғулиятҳои иловагиро амалӣ менамоянд. Банақшагирии назорати баъзе мавзӯҳои асосӣ (бунёдӣ)- и маводи барномаи таълимӣ аз ҳамаи ҷанҳо тибқи ин нақша, рафти азҳудкунии онҳо ва таъмини ҳатмии санҷиши сатҳи дониш, маҳорат ва малакаи хонандагон ҳеле муфид арзёбӣ мегардад. Дар нақшаи мазкур шаклу усулҳои назорат: санҷиши шифоҳӣ, хаттӣ, тариқи тестӣ нишон дода мешавад. Тарзи назорати қори омӯзгор, омӯзиши ҳаматарафаи сифати таълим дар синфҳои алоҳида, иштирок дар дарсҳои синфҳои мувозӣ (параллелӣ), иштирок бо мақсади ҳифзи мазмуну мӯҳтавои мавзӯи дарс, дар нақша инчунин муҳлати суҳбат бо омӯзгорон ва роҳбарони синфҳо оид ба масъалаҳои асосии раванди таълиму тарбия дар давоми фосилаи муайян нишон дода мешавад. Чунин нақша масъулияти ҳам омӯзгор ва ҳам роҳбарияти муассисаи таълимиро ба низом медарорад, аз бетартибонаю ғайримуташаккил сурат гирифтани онҳо бозмедорад ва раванди назоратро самарабахшу мақсаднок мегардонад.

Чунин тарзи банақшадарории назорати фаъолияти омӯзгорон норасоихои тасодуфиро рафъ месозад, назорати яклухту комил ва мунтазам дар давоми соли хониш таъмин мегардад, шакли гуногуни он мавриди истифодаи доимӣ қарор мегирад. Огоҳии пешакию ошкоро дар гузаронидани санчиш омӯзгоронро ба иҷрои саривақтии самтҳои асоси корҳои таълимию тарбиявӣ, ки асоси ташкили тамоми фаъолияти ҳаёти мактабиро ташкил медиҳанд, водор месозад ва ба таври ҳамешагӣ таваҷҷуҳи онҳоро ба ҳалли масъалаҳои асосии таълимию тарбиявӣ равона месозад.

Меъёрҳои баҳогузори ба фаъолияти омӯзгорон. Ба самараи фаъолияти омӯзгор тибқи омӯзишу таҳлили системаи амалиёт ва натиҷаи он баҳо дода мешавад. Дар тӯли солҳои охир дар муассисаҳои таълимии мо раҳёфти махсуси баҳогузори ба фаъолияти омӯзгори, меҳнату заҳмати ӯ устувор гардид, ки оиди он сухан рондан амри воқеист, бахусус, дар шароити замони муосир:

Меъёри якум: таъмини иҷрои талаботи барномаҳои давлатии таълим дар ҳаҷми пурра. Фаъолияти омӯзгоронро дар ин самт баҳогузори намуда, бояд боварӣ ҳосил намуд, ки онҳо амалиёти худро раҳандозӣ карда, тибқи талаботи барномаҳои таълимӣ омӯзиши мавзӯҳои пешбинишуда, иҷрои корҳои амалию лабораторӣ, санчишӣ, саёҳат ва ғайраро ба роҳ мондаанд. Пажӯҳиш нишон медиҳад, ки баъзе омӯзгорон ба иҷрои бандҳои алоҳидаи барномаҳои таълим, бахусус, марбут ба корҳои амалӣ ва саёҳат ва ғайра таваҷҷуҳи хоса зоҳир намеkunанд.

Қайд кардан ҷоиз аст, ки борҳо раёсат, шӯъбаҳои маориф, маъмурияти муассисаҳои таҳсилоти умумиро гуруҳҳои кории Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва зерсохторҳои он дар вақти санчишу натиҷагирӣ намудани сифати таҳсилот ва сатҳи дониши хонандагон муаззаф намудаанд, ки дар давоми соли хониш на камтар аз се-чаҳор маротиба вазъи иҷрои барномаҳои таълимро бо назардошти натиҷаи сифати таҳсилот ва сатҳи дониши хонандагон мавриди санчиш ва баррасию муҳокима қарор диҳанд, мутаасифона, на ҳама вақт иҷрои он таъмин карда мешавад.

Меъёри дуюм- сатҳи дониш ва инкишофи хонандагон, дараҷаи мустақилияти онҳо, тақмили малакаҳои меҳнатию таълимӣ, дараҷаи ташаккули қобилиятҳои зеҳнӣ ба ҳисоб меравад. Мусаллаҳ намудани хонандагон бо донишҳои чуқуру амиқи асосҳои илм танҳо вазифаи ягонаи мактаби замони муосир махсуб намеёбад, зеро педагогикаи муосир алоқаи мутақобилаи таълим, тарбия ва рушди шахсиятро дар раванди омӯзишу парвариш омили муҳим мешуморад. Ва агар яке аз ин алоқа дар ҳаҷми пурра барқарор нагардад, вазъи таълиму тарбияро арзишманд доништан ғайриимкон аст. Бояд қайд намуд, ки дар сурати иштироки фаъолонаи хонандагон дар раванди таълиму тарбия ва таъмини инкишофи шахсияти онҳо фаъолияти муттасаддиёро мусбӣ арзёбӣ намудан қобили қабул мегардад.

Дар замони пешрафти босуръати илму технологияи муосир аҳамияти махсусро рушди шавқу завқ ва қобилиятҳои дарккунӣ, ташаккули маҳорати мустақилонаи донишомӯзӣ, қобилияти эҷодии хонандагон тавассути худомӯзӣ касб кардааст. Вале ин маъноӣ бетарафӣ зоҳир намудан ба афзунгардони донишро надорад.

Тарси азёдкунии бемаънии иттилоот аз ҷониби хонандагон шумораи зиёди омӯзгоронро мачбур месозад, ки мунтазам ба онҳо хотиррасон намоянд: «...муҳимтар аз ҳама фаҳмидан, дарк карда тавоништан ва азхудкунист. Шарт нест, ки ҳамаи иттилоотро дар хотир нигоҳ дошт, билохира, адабиётҳои иттилоотӣ, луғатҳои мавҷуданд, ки маълумотҳои зиёде дар онҳо гирд оварда шудааст ва дар сурати зарурат аз онҳо истифода намудан ҷоиз аст, вале ҳамеша ташаккул дода тавоништани маҳорати фикру андешаи хеш шартӣ воқеист». Ин даъватҳо воқеан асоснок ва воқеибинонаанд, аммо дар ин лаҳза моро як ақидаи дигар яъне безътиной зоҳир намудан нисбат ба ҳифзи мавқеъ ва далелҳо ҳушдор месозад. Агар ақидаи ҳамадон маъноӣ ақдро надошта бошад, пас ақидаи ақл бе ҳамадонӣ вучуд дошта наметавонад низ дурусти маҳз аст. Ба таври дигар гӯем агар, ақл бе дониш вучуд дошта наметавонад. Ба таври қотёбона зидди таълимоти қолабӣ яъне аз ёд кардани матнҳои китобҳои дарсӣ амал намудан талаботи замон мебошад. Мо муаззафем, ки ба таври ҷиддӣ ҷаҳду талош варзем, то ки хонандагон ба таври устувор ва дақиқ мазмуни иттилооти таълимии мушаххасу дақиқро азхуд карда, муносибати худро ба он баён карда тавонанд.

Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки омӯзгорони муайян бар зидди қориазёдкуни мубориза бурда, дар асл бошад, раҳёфти дигари ҳифзи иттилооти муҳиму заруриро ба хонандагон нишон дода наметавонанд. Танҳо ба хотиргирии маводи таълимӣ дар раванди таълиму тарбия амалиёти маҳдуд арзёбӣ мегардад.

Нишондоди умумии эътимоднокии сатҳи фарҳанги зехнии хонандагон ин ба таври мустакилона аз худ намудани дониш ва истифодаи эҷодкоронаи он дар вазъияти нав арзёбӣ мегардад. Ба сифати нишондиҳандаҳои сатҳи инкишофи зехнии хонандагон бояд шавқи дарккунии устувор, мустакилият, сатҳи тафаккури интиқодӣ, маҳорати кор бо китоб, истифодаи адабиёти иттилоотӣ қайд намудани ҷоиз аст. Афзалтару заруртар аз ҳама ташаккули қобилиятҳои эҷодии кӯдакон, маҳорати истифодаи дониш дар вазъиятҳои нодир (воқеъ) аз ҷониби онҳо арзёбӣ мегардад. Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки хонандагон ва ҳатто донишҷӯён, ки фаъолияти таълимиашон ба амалиёти бахотиргирии мазмуни маводи таълимӣ ва истифодаи он аз рӯйи намунаҳо равона гардидааст, аз фаъолияти эҷодорона маҳрум гардидаанд. Дониши воқеии онҳо сатҳӣ ва дар ҳолати ғайрифавол қарор дорад.

Ба фаъолияти омӯзгор баҳо дода, роҳбарони мактаб маҳорати навиштани маърузаҳо, баромадҳои кӯтоҳ, кор бо китоб, ҳалли мустакилонаи масъалаҳои муқаррарӣ ва нодир (аслӣ), маҳорати меҳнатӣ, ҳозирчавобӣ, нерӯи қорӣ хонандагонро мавриди омӯзиш қарор медиҳанд. Ҳамаи ин натиҷаи фаъолияти омӯзгорон ба ҳисоб меравад. Вале таҷриба нишон медиҳад, ки ин меъёрҳо барои баҳогузори воқеӣ намудани фаъолияти омӯзгор басанда нестанд. Синф ва талабаҳо гуногун мебошанд. Бояд раванди таълимо таҳлил ва таҳқиқ намуд. Ин имконият медиҳад, ки сабабҳои норасоӣҳои фаъолияти омӯзгор сари вақт муайян карда шуда, дар бартараф намудани онҳо ҳуди ӯ кӯшиш намояд ва ба натиҷаҳои пешбинишуда дар муддати кӯтоҳ муваффақ гардад.

Меъёри сеюм: сифати таълиму тадрис дар раванди дарс. Мо бештар таваҷҷуҳи ҳешро ба шакли усулҳои таҳлили сифати дарсҳо равона месозем. Бояд масъалаҳои асосиро қайд намуд: оё омӯзгор дар раванди дарс таълим медиҳад, ба рушди ташаккули камолоти маънавии хонандагон мусоидат менамояд? Мо хуб медонем, ки дар раванди дарс донишу маҳорати хонанда бо ӯ ғайр мегардад, мустакилияти ӯ рушд меёбад. Оё сатҳи камолоти маънавии хонандагон дар раванди дарс ташаккул меёбад? Албатта, масъалаҳои зеринро дар чараёни дарсҳо бояд омӯхт: кадом шакли усулҳои қориро омӯзгор истифода менамояд, оё ӯ метавонад шакли усулҳои самарабахшро оптималии таълимо бо назардошти маводи таълимӣ ва хусусияти синф дуруст интихоб кунад. Усулҳои универсалии таълим вучуд надоранд. Онҳо сершуморанд, интиҳоби дурусти шакли усули таълим-нишонаи маҳорати баланди касбии омӯзгор маҳсуб меёбад.

Меъёри чаҳорум- назорати раҳёфти қори мутафарриқа (инфироӣ) бо хонандагон-таъмингари рушди босамари фикрии хонандагон, пешгирии қафомонӣ ва такроран дар синф мондани хонандагон маҳсуб меёбад. Ба сифати раҳёфти фаъолияти самарабахши инфироии омӯзгор бо хонандагон дар шароити фаъолияти дастҷамъона бо аҳли синф метавон системаи қори омӯзгор бо хонандагони сустхон ва қафомонда ва бо онҳое, ки ба омӯзиши ин ё он фанни таълимӣ шавқмандӣ зоҳир менамоянд, омӯхт. Ва ба омӯзиши қори баъдидарсии омӯзгор дар раванди санҷиш бештар аҳамият дод. Фаъолияти омӯзгоронро дар самти пешгирии қафомонӣ аз таҳсил ва такроран дар синф мондани хонандагон баҳогузорӣ намуда, пешрафти нисбии донишандӯзии хонандагон ва раванди мӯътадили онро бояд ба эътибор гирифт. Маъмурияти мактаб вазифадор аст, ки тамоми чораҳои андешидаи омӯзгоронро баҳри мусаллаҳ гардонидани хонандагон бо донишҳои ҷуқур ва дақиқ муайян намояд.

Ҳамзамон, зарурати гузаронидани санҷишҳои мавзуро набояд фаромӯш сохт, зеро муайян сохтани сатҳи дониши хонанда оид ба мавзӯҳои таълимӣ зарурати замон маҳсуб меёбад. Ин гуна назорат имконияти раҳёфти бештари муносибати фардӣ ба ҳар як хонанда, пешгирии қафомонии таълимӣ ва такроран дар синф мондани хонандагонро фароҳам меорад.

Адабиёт:

1. Барномаи давлатии рушди соҳаи тарбияи томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2006-2010 – Душанбе, 2005. - 29 с.
2. Стандарти давлатии таҳсилоти томактабии Ҷумҳурии Тоҷикистон Душанбе, 2009. – 57 с.
3. Стандарти омӯзиш ва инкишофи кӯдак аз рӯзи таваллуд то 7 солагӣ. - Ҷумҳурии Молдова, 2011.
4. Барномаи тарбия, таълим ва инкишофи кӯдакони синни томактабӣ «Рангинкамон», - Душанбе, 2013
5. Современные образовательные программы для дошкольных учреждений: Учеб. пособие для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений / Под ред. Т.И. Ерофеевой. 2-е изд., стереотип. М.: «Академия», 2000. - 344 с.

ИМОМНАЗАРОВ Д., СУЛТОНМАМАДОВА М.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ КОНТРОЛЬ - ВАЖНЕЙШАЯ ОСНОВА СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В статье даётся научное обоснование целенаправленного проведения педагогического контроля в общеобразовательных школах Республики Таджикистан, а также необходимости научной организации и планомерного его проведения, что будет способствовать дальнейшему повышению качества образования и знаний, умений и навыков учащихся.

Ключевые слова: педагогический контроль, педагого-психологические взаимоотношения, научно-творческая деятельность, профессиональные навыки, управленческая система, демократические порядки, качество образования, убедительные аргументы, учебные программы, уровень подготовленности учителей, педагогические достижения, результаты обучения, степень воспитанности, образовательный уровень, предмет исследования, профессиональная компетентность, формирование умственной способности, текущий контроль, итоговый контроль.

IMOMNAZAROV D., SULTONMAMADOVA M

PEDAGOGIC SUPERVISION-THE ESSENTIAL BASIS FOR IMPROVING TEACHING AND EDUCATIONAL ACTIVITIES

The article gives a scientific substantiation of pedagogical supervision focused in general-education schools of the Republic of Tajikistan, as well as the need of scientific organization and smooth the vote that no doubt will contribute to further improving the quality of education and knowledge, skills and abilities of students.

Key words: pedagogic supervision, pedagogo-psychological relationship, creativity, professional skills, managerial system, democratic order, quality education, convincing arguments, study programmes, the level of training of teachers, educational attainment, training results, the degree of intelligence, educational level, the subject of study, professional competence, formation of mental ability, current control, the final control.

МУХТАСАРИ ЛУҒАТ ВА ИСТИЛОҲОТИ ИННОВАТСИЯИ ТАЪЛИМ

БОРОНОВ Б.,

*ходими калони илмии Пажӯҳишгоҳи рушди
маорифи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон*

Инноватсияи педагогӣ – яъне тарбияи ақидаҳои нав, тарбияи инсонӣ ҳаматарафа инкишофёфтаи рақобатпазирро дар мактаби муосир ба роҳ мондан аст. Аз ин хотир, дар мадди аввал фикр – тафаккури эҷодӣ – шуур бояд инкишоф дода шаванд, ки асосанро тафаккури эҷодӣ, интиқодӣ ва мантиқӣ ташкил медиҳанд.

Ба ақидаи дигар, инсон бояд барои зиндагӣ меҳнат кунад, меҳнате ки худ осудаҳол бошад ва ҷаҳонро обод созад, худ озод бошад.

Мо дар ин мақола тасмим гирифтем, ки доир ба инноватсияи таълим, ки маҷмӯи исботшудаи фикри пешқадами инсонхост, дигар усулҳои таълим ва луғат маълумот диҳем.

АҚИДА ин маҷмӯи исботшудаи фикри пешқадами инсонҳо буда, дар «фарҳанги забони тоҷикӣ» ба маъноҳои зерин омадааст:

1 эътиқод, боварӣ; маслак; ақида доштан бовар ва эътиқод доштан ба чизе ё касе.

2 фикр, мулоҳиза, ба ақидаи..., аз рӯи мулоҳизаи..., назар ба ақидаи..., назар ба фикри..., аз рӯи фикри... .

АЁН маълум, ошкор, равшан, возеҳ, фаҳмо:

Он чи аён аст, чӣ ҳоҷат ба баён.

1. аён яқин, ошкор, зоҳир, возеҳ, фаҳмо: он чи аён аст, чӣ ҳоҷат ба баён.

2. аён шудан, маълум шудан, равшан гардидан.

Чун сурати ҳоли ӯ аён шуд,

Маҷнун ҳама тан бар ӯ забон шуд.

Шамсиддин Шохин

Аёният 1. чизҳои аён; воситаҳои аёнии дарс. намоёнӣ, вазеҳӣ, аён будан, вазеҳии мисол, далели равшан. 2. аён, аёнӣ, усули аёнии таълим, асбобҳои аёнӣ (намудҳои мухталифи аёнати таълим).

Амал кор, меҳнат, фаъолияти меҳнатӣ 2. вазифа, мансаб, мартаба. 3. таъсир, асар. 4. сабзиш; нашъунамо, нағз амал кардан, тез сабзидан, дар нашъунамо шудан. 5. амалия; дар амал, дар воқеъ, дар ҳақиқат ҳам; ба амал овардан ва дар ҳаёт татбиқ кардан.

Бозӣ – 1. Саргармӣ ба чизе; машғулияти хурсандиовар, машғулияти шавқангез ҳамчун шатранҷбозӣ; машғулияти ғайриҷиддӣ.

Чи тавре ки устодони барҷастаи педагогикаи тоҷик Шарифзода Ф. Каримова И. Суллаймонӣ С. ва Булбулов Ҷ. дар боби «Мафҳум ва моҳияти таълими инноватсионӣ дар синфҳои ибтидоӣ» зикр кардаанд, аксари навоварҳои (ибтикороти) имрӯза бо таҷрибаи эҷодкоронаи омӯзгор робитаи бевоситаи худро доранд. Натиҷаи равандҳои ибтикорӣ дар таълим истифодаи навгониҳои ҳамназарӣ, инчунин он қорҳои навест, ки аз ҳамбастагӣ ва пайванди назария ва амалия ташкил меёбанд. Навгонӣ ба мақсади ба таълим қорқарди мазмуни нав, шакли усулҳои нави таълиму тарбият, рушди фикрронӣ ва эҷодқорӣ ворид намудан, истифода мешавад.

Ҳамин тавр, дар гуфтаҳои боло олимони таъкид бар он кардаанд, ки омӯзгорон барои муваффақ гаштан ба мафҳум ва моҳияти таълими инноватсионӣ асосан ба таҷрибаи худ, равандҳои ибтиқории таълим, истифодаи навгониҳои таълим ва таҷрибаи омӯзгорони дорои таҷрибаи пешқадами педагогӣ ва амсоли инҳо таъия намоянд ва аз онҳо самаранок истифода баранд.

Таълимгоҳ – ҷое, ки дарс меҳонанд, мактабхона.

Дар адаби дарси муаллим нигоҳ,

То наҷавӣ таблаки таълимгоҳ.

Абдурахмони Ҷомӣ

Таълимхона – ҷое, ки таълим медиҳанд, мактабхона.

Тарз, тавр, тариқа, услуб.

*Он ки дар тарзи газал нукта ба Ҳофиз омӯхт,
Ёри ширинсухани нодирагуфтори ман аст.*

Ҳофизи Шерозӣ

Тарзабон – касе, ки суханони тару тоза меғӯяд; нотик, хушгап, хушсухан, суханвар.
*Писарак чун бидид базми падар,
Тарзабон шуд ба айбу азми падар.*

Абулмачиди Саной

Усул – чамъ.

1. чамъи асл. Ва ҳар яке аз ин се илм муштамил бувад бар чанд чузв, ки бархе аз он ба масобаи усул бошад. 2. Маҷозан таърих ва моҳияти пайдоиши ҳар илм. 3. Қоидаҳои асосии ҳар илм, қисмҳои муҳимтарини илм. «Ахлоқи Носирӣ». 4. Номи илми дини ислом, ки дар он аз ҳар чор усули фикр баҳс мешавад.: якум – китоб (Қуръон), дуюм – суннат (ҳадис), сеюм – иҷмол уммат (иттифоқи саҳоба ё мучтаҳидин), чорум – қиёс (ҳукм баровардан дар бораи ҳалолӣ ва ҳаромии қору амале аз ҷиҳати зарари шайъ ва ё ахлоқӣ ба воситаи ташбеҳ қардани чизе ба чизе; 5. роҳ, тариқ, тарз. Дар усули диларбӣ ҳаракоти аълояш нағмаҳезтар аз риштаҳои соз (аст). Бедил 6. Ҳаракати мавзун хушоянда, 7. Оҳанги мусиқӣ, вазни мусиқӣ.

*Боз булбул чанг зад дар пардаҳои танги гул,
Дар «усули фохта» булбул парешон гафта боз.*

Хусрави Дехлавӣ

8. Номи нағмаҳои ҳафтдаҳгонаи мусиқии классикӣ; муҳаммас, туркзарб, дуяк, сақил, сақили қалон, ҳафиф, чорзарб, дурафшон. миатайн, азфар, арсад, рамал, ҳазаҷ...
Муштамил – шомили чизе шаванда, фарогиранда, дар бар гиранда.
Масоба – мартаба, дараҷа.

*Симро қай бувад масобати зар,
Фарқ бошад зи шамс то қамар.*

Низомии Ганҷавӣ

Муштарак – аз он якҷанд қас, он чи ки чанд қас дар он баҳра ва сахм доранд, умумӣ, шарикӣ.

*Дил бе руҳаи талаб, ба лаб ворасид ҷон,
Ишқаи миёни ҷону дилаи муштарак барин.*

Васлӣ

Мубоҳиса – (мубоҳаса) – бо ҳам баҳс қардан, дар атрофи ягон масъала фикру ақидаҳои гуногун изҳор намудан.

*Ба боз бигзару аз баҳри хоки раҳгузарат,
Ба ҳам мубоҳасаи сунбулу суман бишнава.*

Муҳаммад Фузулӣ

Инфироқ (инфироқӣ) – фард шудан, танҳо шудан; нафъ ба нафъ шудан; танҳоӣ, яккагӣ.

Аз даҳшати инфироқ ва беёрӣ (танҳоӣ) ба ғоят малул шуд.

«Анвори Сухайлӣ».

Проблема (проблемавӣ) – масъала, масъалаи ҳалталаб, масъалаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, илмӣ, маҷмӯӣ.

Масъала – мавзӯи баҳс, мавзӯе, ки ҳалталаб аст.

Агар масъалате афтад мушқилтар, ки дар он таҳайюре афзояд ва дар он боб мисоле наёфта бошӣ, истилои раъи мо кунӣ ва номаҳо фирисгӣ бо қосидони мусриъ, то он масъаларо ҳал қарда ояд. «Таърихи Байҳақӣ».

*Мубоҳисе, ки дар он маҷлиси ҷунун мерафт.
Барои мадрасаву қолу қили масъала буд.*

Ҳофизи Шерозӣ

2. пурсиш, дархост, илтимос, маслиҳат қардан, илтимос қардан.

Масъалаомӯз- омӯзанда, таълимдиҳанда.

*Нигори ман, ки ба мактаб нарафту хат нанавишт,
Ба ғамза маслиҳатомӯзи сад мударрис шуд.*

Ҳофизи Шерозӣ

Нақшбандӣ (нақшофарӣ) – офаридан, ба вучуд овардан, нақш бастан тадбиреро барои расидан ба ягон мақсад анҷом додан, кореро анҷом додан.

Образ – талъат, қиёфа, симо, тимсол, тасвир, тасвири манзара, сармашқ, намуна, ибрат, хушобуранг (бадеӣ), фасохат, хушобуранг будани забони гӯянда, нақлкунанда.

Рол – 1. театр, нақш, нақшофарӣ 2. Матни нақшро (ролро) аз ёд кардан.

Муқоисавӣ – 1. бо ҳамдигар муқоиса ва баробарӣ кардан, андозагирӣ, қиёс, таққоскунӣ.

2. Рӯ ба рӯ, муқобил.

*Камол дида нахоҳад зи қоматат бардӯхт,
Агар муқобала бинад, ки тир меояд.*

Камоли Хучандӣ

3. Муқобала рӯбарӯшавӣ, муқобили якдигар шудан.

Имрӯз ўро ба муқобалаи хеш хонд.

«Равзат – ус – сафо».

Назора – 1. Касе, ки ба чизе нигоҳ мекунад, тамошобин, тамошокунанда. 2. Тамошо, манзара, наззора кардан, тамошо кардан.

Худназоратӣ – аз болои худ назорат карда тавоништан.

*Ба хилватгаҳи хисраваи тохтанд,
Зи наззорогон парда пардохтанд.*

Низомии Ганҷавӣ

*Муроди мардум аз боғу чаман сарв асту гул дидан,
Тамошои қаду наззораи рӯи ту бас моро.*

Абдурахмони Мушфиқӣ

Наззорагар// наззорагар бинанда, назаркунанда, тамошобин, мушоҳидакунанда, тамошокунанда.

1. Наззорагоҳ // наззорагоҳ ҷои назар, тамошогоҳ, маҳалли нигоҳ.

*Аввали шаб наззорагоҳам нур,
В-охири шаб ҳамошёнани ҳур.*

Низомии Ганҷавӣ

2. Наззорагӣ// наззорагӣ

*Аҷаб монд аз он кор наззорагӣ.
Ба ибрат фурӯ монд ба якборагӣ,*

Низомии Ганҷавӣ

*Ҳам пайқари саодату ҳам нафси офия.
Аз дидаи наззорагӣ дар ҳиҷоб шуд.*

Ҳоконии Шервонӣ

Сухбат 1. Ҳамнишинӣ, ҳамдамӣ

*Видоъ кун, ки ҳам акнун, ки ман бихоҳам рафт,
Гусаста дил зи Ношобуру суҳбати аҳбоб...*

Амир Муиззӣ

...ўро банд карда, дар суҳбати ту ба ҳазрати мо фиристанд.

Авфии Бухорӣ

2. Мусобиҳи гуфтугӯ.

*Кӣ шунидӣ. ки дар ин базм даме хуш бинишаст,
Ки на дар охири суҳбат ба надомат бархост.*

Ҳофизӣ Шерозӣ

Ҳавас – орзу, майл, шавқ, иштиёқ, хоҳиш.

*Дили ман дар ҳаваси рӯи ту, эй мӯнисӣ ҷон,
Ҳоки роҳест, ки дар дасти насим афтодаст.*

Ҳофизӣ Шерозӣ

Ҳавасмандкунӣ – ҳадя ё мукофот додан, бо сухан дилбардорӣ кардан, ҳавасманд намудани кас, дилёбӣ карда тавоништани хониши хонанда аз тарафи муаллим.

Мутақил (мустақилона) – касе, ки кори худро озодона, ба сари худ пеш мебарМухтор, соҳибиётиёрӣ.

Ин ҳама аз он аст, ки моро малике мустақил нест.

«Мачма – ул – ансоб».

Самимият – маҷозан аз самими дил, аз таҳти дил.

*Ҳамебӯсид доя дасту пояш,
Ҳамегуфт аз самими дил дуояш.*

Абдурахмони Ҷомӣ

Дӯст доштану меҳрубонӣ намудани муаллим шогирдони худро ва баръакс шогирдон муаллимонанро. Дӯстдории тарафайн.

*Дарси муаллим гар бувад замзамаи муҳаббате,
Ҷумла ба мактаб оварда тифли гурезнойро.*

Абдурахмони Ҷомӣ

Саволу ҷавоб – пурсишу посух гирифтани устоду шогирд ва шогирду устод (шифоҳӣ ё хаттӣ).

Истифодаи аёният – воситаи таълим: варақаҳо, расм, овезаҳо, воситаҳои техникӣ, нақша, рӯзнома, маҷалла, китобҳои бадеӣ, китоби дарсӣ ва дигар маводи таълим.

Алоқаманд кардани мазмуни дарс бо ҷаҳони муосир ва ҳаёти воқеӣ. Муассир гузаронидани дарсҳо ва дар ҳар дарс муаллим на то 30 дақиқа вақтро худ ғап занаву хонандаҳо гӯш бидиҳанд, балки кӯшад, то зиёдтар тафаккури бачаҳоро рушду инкишоф диҳад, онҳоро ба ҳаёти пур аз тазодҳо ва ҳалли онҳо омода созад, фикри озодиашонро тараккӣ дода тавонад, яъне онҳоро ба корҳои дастаҷамъӣ сафарбар намояд. Барои ҳалли ин ё он кори ҳалталаб масъалагузорӣ кунад, зеро ки дунё ҳар сонияю ҳар дақиқа дар тағйиру тақвир аст, пеш меравад, бо замон ҳатман созгору мувофиқ ва ҳамқадами он гом занаву.

Сухбат – сухбатро омӯзгор метавонад бо шогирдон ё умумӣ (дастаҷамъӣ) ё ба таври фардӣ (як ба як) ё гурӯҳӣ анҷом диҳад.

Муассир – 1. таъсиркунанда.

*Эй муассир бар ҳама кас ҳамчу аҷроми сипеҳр,
Эй гиромӣ бар ҳама кас ҳамчу айёми шабоб.*

Амир Муиззӣ

Девона гуфт: Агар ба он касе, ки аҳд кардаӣ, туро эҳтиёҷ аст, ба ваъдаи худ вафо кун ва илло ту донӣ. Маликро ин суҳан муассир афтод, ба аҳд вафо кард. «Хористон».

Муассир 2. – душворкунанда, машаққатвор, сахтияфзо.

*Он муассир набвад андар оқибат
Номи ӯ бошад муассир оқибат.*

Ҷалолуддини Румӣ

Муошарат – бо ҳам зистан, бо ҳам ҳаёт ба сар бурдан; муносибат бо ҳамдигар.

Муошир – муошираткунанда, ҳамдам, мусоҳиб., ҳамсуҳбат.

*Нигоҳи ман ба туву дигарон ба ту машғул,
Муоширон зи маю орифон зи соқӣ маст.*

Саъдии Шерозӣ

ВТТ – воситаҳои техникӣ таълим: тахтаи электронӣ, тахтаи магнитӣ, магнитофон, видеокамера, **компютер, радио, телевизор, диск ва амсоли инҳо.**

Театралӣ – дарси театраликунонидашуда.

Дар ҷунин дарс омӯзгор вобаста ба усули дарс (анъанавӣ ё интерактивӣ) дарси театраликунонидашуда (яъне мучахҳаз) омода карда мегузаронад.

Нақлӣ -ҳикоягӯӣ, ҳикоя кардан, ривоят кардан, гуфтан, ҳадис гуфтан, шунидун, афсона ё дostonхонӣ.

Таҳқиқотӣ – таҳқиқ – пажӯҳиш, ҳақиқат кардан, тафтиш намудан, ҳақиқат ва воқеияти чизро муайян кардан;

*Маро зи таҳқиқи анбиёст насиб,
Чӣ об ҷӯям аз ҷӯйи хушки юнонӣ.*

Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

1.Ба таҳқиқ – аз рӯйи таҳқиқ, муҳаққиқон, ба таври аниқ, албатта.

*Эй ки аз дафтари ақлияти ишқ омӯзӣ,
Тарсам ин нуқта ба таҳқиқ надонӣ донист.*

Ҳофизи Шерозӣ

2.Таҳқиқ гаштан (ё шудан) аниқ кардан, тамоман равшан гаштан.

Саёҳат (сайр) – сайру тамошо, сайру сулук, сайру саёҳат ва сафар.

Тафарруҷ, гардиш, тамошо, гашт, ҳаракат.

*Ба ҳар кишвар сайр кардан басте,
Ба ҷуз соя ҷамроҳ надидам касе.*

Ҳочуи Кирмонӣ

*Муфлисонро дар ин ҷунунбозор,
Ғайри сайру сафар набошад кор.*

Мирзо Бедил

*Пеши фикри мо сухан сайри гулистон кардан аст,
Лафзро аз ранги маънӣ гул ба домон кардан аст.*

Шавкати Бухорӣ

Намоиши видео. Вобаста ба шароит омӯзгор метавонад, видеофилмеро ки ба синну соли хонандагон мувофиқ ва муносиб аст, хусусияти тарбиявӣ – таълимӣ дорад, намоиш диҳад.

Сипас мазмуну муҳтавои онро метавон дастаҷамъона ё инфиродӣ ва ё гурӯҳӣ пурсон шуд.

Амали лабораторӣ – (аёнӣ) лабораторияи мактабӣ:

химия, физика, лабораторияи завод, фабрика, лабораторияи кори эҷодии мактаб, лабораторияи корхонаю муассисаҳои таълимӣ – тарбиявӣ, лабораторияи эҷодии нависанда, олим, муҳандис.

Умуман маъноии лаборатория ҳуҷраи амали эҷодӣ мебошад.

Такрорӣ (такрор) – такрори мавзӯи гузашта, мавзӯҳо, шеърҳои мухталифи ба ин ё он маросим, фаслҳои сол, иди модарон, Наврӯз, Ватан, Суруди Миллӣ, парчам, нишони миллӣ, чистонҳо, мақолу зарбулмасалҳо, тезгӯякҳо, ривояту қиссаю афсонаҳо, ҳикоя ва амсоли инҳо мебошанд.

Ҷустуҷӯӣ (ҷӯяндагӣ, кофтуковкунандагӣ, талабкунандагӣ)

Наёбад мурод, он ки ҷӯянда нест,

Лексионӣ – Ки ҷӯяндагӣ айни ёбандагист.

Ҳочуи Кирмонӣ

Оре, кас агар ҷӯянда ва ҳамеша дар тақопӯй аст, ба муроду мақсади дар пеш гузоштааш хоҳад расид.

Дӯстиро ҷустуҷӯ дорем мо,

Аз амонӣ гуфтугӯ дорем мо.

ё ин ки:

Одамон аз дӯстӣ ёбанд бахт,

Душманӣ орад ба мардум рӯзи сахт.

Мирзо Турсунзода

1. лексия, метод, лексия хондан, лексияи оммавӣ хондан, маҷмӯи лексияҳо, умуман маъноии лексия маъруза хондани он аст.

Лексия хондам, лексия хонд, лексия меҳонад, ё ки маъруза кардам, маъруза кард, маъруза мекунад.

2. Маъруза (лексия) бо ду тарз карда мешавад. Яке – шифохӣ (бо сухан ё суханронӣ), дигаре хаттӣ – яъне аз рӯи хат ё навишт хондан, ки ҳар кадомаш қобили қабул мебошад.

Ҳамкорӣ (ҳамкор) – ду ё якчанд кас ки дар қорё шарик бошанд, ҳамшӯғл, ҳампеша, ҳамкасб.

Дар мактаб ҳамдарс – баробар таҳсилкунанда, ҳамтаҳсил, ҳамсабақ, ҳаммактаб меғӯем.

Бишӯй авроқ, агар ҳамдарси моӣ,

Ки илми ишқ дар дафтар набошад.

Ҳофизи Шерозӣ

«Яке аз тифлони аксари авҷот (вақт) қаранфул зери забон гузоштӣ».

Мирзо Бедил

Ёрам ҳар гоҳ, ки дар сухан меояд,

Бӯи аҷибеш аз даҳан меояд.

Ин бӯйи қаранфул аст ё нақҳати гул,

Ё роиҳаи мушки Хутан меояд.

Мирзо Бедил

2.Ҳамдастӣ: ҳамкорӣ, шарикӣ, ҳамроҳӣ дар коре.

*Ноиби шаҳ зи рӯйи сармастӣ,
Карда бо ӯ ба ҷавр ҳамдастӣ.*

*Тан дод ба ҳамдастии дев аз дили сангин,
Аз Ҳотами бемӯҳри Сулаймон гиле дорад.*

Соибӣ Соиб

3.Ҳамдаст – ҳамкор, шарик, ҳамроҳ.

*Ба қатлаи ғамзаи хунрезро ҳамдасти мижгон,
Чӣ суд аз теги танҳо то набошад корфармоиш.*

Абӯтолибӣ Калим

Хуллас хонанда бо хонанда, омӯзгор бо хонанда (хонандаҳо) ва хонандаҳо бо омӯзгор мебояд пайваста дар ҳамкорӣ бошанд.

Рушди эҷодӣ – рушд, инкишоф, пешравӣ, нумӯъ, тараққӣ, тараққиёт, инкишофёбанда.

Эҷод – 1. Ба вучуд овардан, пайдо кардан, офаридан.

*Паймонае, ки бода надорад шикастанист,
Фасле, ки нест масдари эҷод бастанист.*

Сайиди Насафӣ

2. Пайдоиш, офариниш.

*Кӯҳангаишта сад даҳр бунёди ӯ,
Зи ёди бечон замон рафти ӯ.*

Абдулқодирхочаи Савдо

3.Эҷод кардан пайдо намудан, ба вучуд овардан, бунёд намудан.

*Аз ҳаво мавҷи реша берун дод,
То кунад нахли тозае эҷод.*

Мирзо Бедил

*Он қадарҳо шахси ман масъуми мутлақ нест, нест,
Гар яке оина бардоранд, эҷодам кунанд.*

Шамсиддин Шохин

Эҷодӣ – офаридашуда, бунёдёфта, ба вучуд овардашуда.

*Ба ду қисм аст амр агар ёбӣ:
Амри эҷоди асту эҷобӣ.*

Абдурахмони Чомӣ

Эҷоз: кутохӣ, ихтисор дар суҳангӯӣ, мухтасарбаёнӣ.

*Ба ду ҳарф аз барои як эҷоз,
Се суҳан гӯям аз барои ниёз.*

Абулмачиди Саной

«Фузало донанд ва булаго шиносанд, ки ин калимот дар боби эҷозу фасоҳат чӣ мартаба дорад».

Низомии Арӯзӣ

Иншо, имло ва нақли хат: 1.Иншо – оғоз кардан, шуруъ кардан; офаридан, сохта

2. навишта, навишташуда, эҷодшуда.

Навиштае, ки дар он санъати суҳан ва сабку қофия ба кор рафтааст.

*Ҳамоно ки дар форс иншои ман,
Чу мушк аст ба қимат андар Хутан.*

Саъдии Шерозӣ

«Бе он ки донан дабирӣ дорад, шугле ба имло ва иншо кунад.

Аҳмади Дониш

3.Иншо кардан (ё намудан) навиштан, аз худ чизе эҷод кардан.«Аъробӣ... чанд байти муносиби ҳол дар камоли фасоҳат ва балоғат бар бадеҳа иншо кард».

Абдурахмони Чомӣ;

4.Иншонавис – он ки чизро бо ибораторой ва саъйу қофия менависад. «Мирзо Азим муқаддими иншонависони рӯзгор буд».

Садри Зиё

5.Иншонависӣ – мирзоӣ, бо ибораторой навиштани ҳуҷҷатҳои расмӣ. «Бад – он ҷарима аз мансаби иншонависӣ масъул шуд».

Садри Зиё

Имло – 1. Пур кардан; 2. навишта пур кардан; 3. ба касе гуфта нависондан; имло кардан.

*Зи дил маҷмӯае ҳар рӯз имло метавон кардан,
Аз ин як қатра хун сад нома иншо метавон кардан.*

Соиб Табрӣ

«Ин панднома амир Сабуктегин иншо кард ва Абулфатҳи Бустӣ ба хати худ набишт.

Нақл – ҳикоя кардан, гуфтан, ривоят кардан.

Нақли хаттӣ чист?

Нақли хаттӣ маънояш он аст, ки чун анъана матнро (ҳикоя, афсона, тарона (насири), як қисми повест ё роман ва амсоли инро аввал муаллима чун намуна меҳонад, нишастагон (хурдсолон) ба кироати устод бодикқат гӯш мекунад, то қадри ҳол маъно ё мазмун онро аз худ менамоянд. Сипас як ё ду нафар хонандаҳои фаъол низ матнро (мумкин аст ба ду қисм ҷудо карда хонанд) меҳонанд, нақл мекунад.

Баъд (нақшаи нақли хаттӣ бо дарбаргирии мазмун асосии матн) дар фарогирии 4 – 6 савол нақшаи нақли хаттӣ дастаҷамъона бо омӯзгор тартиб дода мешавад. Ва ниҳоят хонандаҳо бо истифода аз мавод ба навишти нақли хаттӣ шуруъ мекунад.

Маводи дидактикӣ

дидактик – мутахассиси дидактика.

дидактика – соҳаи педагогика, ки аз шакл ва усули таълим баҳс мекунад.

1. насихатомез, пандомез будани дидактик.

2. дидактикӣ – адабиёти дидактикӣ мебошад, ки маводашон насихатомез ё пандомезанд. Ба тарзи дигар гӯем, аз онҳо (маводи адабӣ) бачаҳо дорои ахлоқи нақл мегарданд. баодоб мешаванд, дорои рафтори нек, гуфтори нек ва пиндори нек мешаванд.

Аслан китобхое, ки онҳо дорои маводи пандомезанд, метавон онҳоро ҳамрадифи дидактика ё педагогика маънидод кард.

Ахборотӣ – хабарнависӣ, навиғарӣ, навиғарии илму техника. 1. хабари тоза (нав), хабари охирин, хабарҳои охирин, ахбор – ҷамъи хабар, хабарҳо. 2. хабар – огоҳӣ, дарак, маълумот; чизе ки барои огоҳии мардум гуфта мешавад. «Ҳар маъно хабари дигар орад». Ибни Сино

*Мо беҳабарон, чун хабар аз хеш надорем,
Ҳоли дили оворагӣ чӣ донем, ки чун шуд?*

Бадриддин Ҳилолӣ

3. хабари даҳонӣ – хабари даҳонӣ, шифоҳӣ ва овозашудае, ки ростию дурӯғиаш маълум нест, хабарҳои парешон суҳанҳои пароканда; маҷозан хабарҳои ногувор 4. хабар ёфтани, огоҳ шудан, доништан, фаҳмидан.

*Аз муҳалиф агар хабар ёбанд,
Банд созанду зуд биштованд.*

Абдурахмон Мушфиқӣ

5. хабар кардан огоҳ кардан, хабардор кардан, хабар расондан «Зулайхоро хабар карданд, ки Юсуф аз дунё раҳти сафар барбаст». Абдуллоҳи Ансорӣ 6. хабар мужда... ахборотӣ – хабарӣ, ҷамъи хабарҳо.

Таҳлилӣ – таҳлил ду хел ё ду тарз гузаронда мешавад – яке шифоҳӣ (даҳонӣ) ва дигаре хаттӣ. Таҳлил, таҷзия, таҳлили химиявӣ; таҳлили миқдорӣ, таҷзияи хун, таҷзияи хок; таҳлили асари адабӣ – бадеӣ, таҳлил кардан, аз ҷиҳати техникӣ таҳлил кардани асбоб, (таҳлил) шудан.

Таҳлилқунанда

1. мутахассисе, ки бо таҳлили (анализи) гуногун машғул мешавад. 2. Касе, ки ба таҳлили ҳиссиёт, рафтору кирдор ва ғайра майл ва сару кор дорад.

Таҳлилий – 1. усули таҳлилий. 2. қобили таҳлил. 3. ақли қобили таҳлил. 3. таҳлили тарозуи таҳлил, геометрияи таҳлилий; химияи таҳлилий; забонҳои аналитикӣ (забонҳои, ки дар онҳо робитаи калимаҳо на бо тағйири шакли калимаҳо на бо тағйири шакли калимаҳо, балки бо тартиби калима дар ҷумла, кор фармудани калимаҳои ёридиҳанда ва ғайра ифода меёбад).

Таҳлил 1. ҳал кардан, маҳлул кардан, масалан қандро дар об; 2. маҷозӣ кушодан, масалан гиреҳро, муамморо. Таҳлил 2 – «Ло илоҳа илаллоҳ» гуфтан, «нест Худое ғайри он Худое ягона» гуфтан аст. «Садое такбиру таҳлили мучоҳидон... ба гӯши ҳиндувон роҳ ёфт». «Равзат – ус – сафо»

Тест – санчиш, имтиҳон.

Тест ё санчишу имтиҳони шахсро метавон тавассути (суҳбат) саволҳо (шифоҳӣ) ё хаттӣ (имло, иншо, нақли хаттӣ) амалӣ намуд, ки мақсад санчиши дониш, маҳорат ва малакаи шахси имтиҳондиҳанда мебошад.

Инчунин имтиҳон ё санчишро метавон бо истифода аз компютер низ амалӣ сохт ва дониши ӯро ҳулосаю чамъбаст ва арзёбӣ (баҳодихӣ) кард.

Ҳисоботӣ (ҳисобот, ҳисоб). Ҳисоб. 1. шумор, миқдор; паймо 2. андоза, ҳад, ҳудуд.

Омад ба сари рамизи Маҷнун,

Дидаи зи ҳисоби ақл берун.

Абдурахмони Чомӣ

Дӯш мекардӣ ҳисобӣ ошиқон,

Ҳеҷ моро дар шумор овардаӣ?

Авҳадуддини Анварӣ

3. арифметика, як қисми риёзиёт; ҳисоби кор киноя аз кору бор, тартиби кор.

Ҳисобӣ. 1. мансуб ба ҳисоб.

2. Лоиқ, арзанда, муҳим.

Семинарӣ, (семинар).

Семинар машғулияти назарӣ – амалӣ буда, дар ҳамоиши гурӯҳи одамон дар мавзӯи муайян аз фанҳои гуногун баргузор мегардад.

Масалан аз фанҳои забони модарӣ, адабиёт, фалсафа ва ғайра.

Интегратсия – аз калимаи латинӣ, - бутун, яклухт, ягона, воҳид маънои маҷмӯи яклухти қисматҳои ягон чизро дорад.

Ҳамгиро – дарбаргирандаи якчанд соҳа, фарогирандаи чанд самту мазмун.

Ҳулоса, ин чанд тавсияю луғате, ки барои шумо, мухтасар оид ба инноватсияи таълим гирд оварда шуд, қатрае аз баҳр аст. Бо вучуди ин калима ва ибораҳои зикршуда метавонанд барои шумо каме ҳам бошад, шояд кӯмак расонанд. Истифодаи усулҳои фаъоли таълим (таълими интерактивӣ) ва анъанавӣ бошанд аз дер боз дар мактабҳо истифода мегарданд ва шояд барояшон навигарие ҳам наоварда бошем. Бинобар ин, худ метавонед боз чизи навро илова намоед ва саҳеҳтару пурратар карда истифода баред. Аз ин ду тарзи таълим яке УФТ (интерактивӣ) ва дигаре анъанавӣ ихтиёр доред кадоме аз онҳоро, ки мепиндоред ва нафъовартар аст, якеро интихоб намудан ихтиёр ба даст шумост, лекин кӯшед, то қадри имкон таълими интерактивиро, ки талаботи замони муосир мебошад, ҳар қадар зиёдтар истифода баред, то дарсҳоятон самаранок гузаранд, устодони азизу гиромикадр.

Адабиёт:

1. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1. Ҷ.2 Москва, 1969.

2. Луғати русӣ тоҷикӣ. Москва. 1985.

3. Тазкираи адабиёти бачагон. Ҷ.1, Душанбе, 1983.

БОРОНОВ Б.

КРАТКОЕ ОБЪЯСНЕНИЕ СЛОВАРЯ И РЕФОРМЫ ИННОВАЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ

В статье речь идёт о словах и трудных словосочетаниях, которые исследуются, объясняются и используются в процессе инновации в обучении. Автор постарался показать интерактивные методы обучения для использования в инновационном изучении.

Ключевые слова: мнение, воспитание, обучение, новшество, использование, трудные по содержанию, думать по-разному, свободомыслие.

BORONOV B.

A BRIEF EXPLANATION OF THE DICTIONARY AND THE REFORM OF INNOVATIVE EDUCATION

In this article we are talking about words and difficult phrases that are investigated, explained and used in innovative learning. The author has tried to show interactive teaching methods to be used in an innovative study.

Key words: belief, education, training, innovation, use, hard to content, to think differently.

БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ИНКИШОФИ НУТҚ ДАР ХУРДСОЛОН

ОДИНАЕВА М.,

*аспиранти ғоибонаи Пажӯҳишгоҳи рушди маорифи
Академияи таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон*

Аз тарафи ҳар як фард амалӣ намудани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатӣ» чун шахванди кишвари худ аз омӯзонидани лафзи модарӣ аз овони тифлӣ оғоз мегардад, ки иҷрои ин амал ба фаъолияти таълиму тарбиявии аҳли хонавода, маданияту фарҳанг ва забондония забономӯзии ӯ алоқаманд аст. Ба омӯзонидани забони модарӣ, лафзи модарӣ, каломи бадеӣ ба хонавода, аҳли ҷомеа дар симои муассисаҳои таълимӣ (кӯдакостонҳо, мактаб), васоити ахбори умум ва ғайра мадад мерасонанд.

Аз худ намудани забони модарӣ раванди мураккаб ва дуру дарозест, ки он аз давраи тифли оғоз гардида то охири умри инсон давом мекунад. Аз нуқтаи назари педагогӣ – психологӣ сатҳи аз худ намудани забони модарӣ ифодагари инкишофи ақлию зеҳнӣ ва фарҳанги ботинию зоҳирии инсон аст.

Зеҳн, ақлу хирад, ки дар адабиёти педагогӣ – психологӣ ба мафҳуми интеллект фаросат мавриди истифода қарор гирифтааст, маҳз ба инсон хос буда ба вучуд омадан, рушдест зоҳиршавӣ ва камолоти он бевосита ба аз худ намудани нутқ, лафзи модарӣ вобаста аст.

Масъалаҳои инкишофи нутқ дар илми равоншиносии муосир аз тарафи Л.С. Виготский., Э. Эриксон., Е.И.Тихеева, А.Н.Гвоздев, ва дигарон хеле васеъ аз ҷиҳати илмӣ ва амалӣ мавриди тақиқ қарор гирифтааст.

Махсусан, фарзияҳои илмии Л.С.Виготский доир ба он, ки тафаккур ва нутқ калидест барои фаҳмидани табиати (махсусияти) шуури инсон сазовори таваҷҷуҳ аст. Ӯ дуруст таъкид мекунад, ки нутқи ботинӣ (фикронӣ, андешаю тасаввурот) дар натиҷаи таъсири олами берунии сурат мегирад.

Нутқ ифодагари дараҷаи инкишофёбии фаъолияти маърифатияту мафкураи инсон аст. Аз тарафи дигар аз худ кунонидани лафзи модарӣ ба кӯдак имконият медиҳад, кӯдак бо фарҳангу маданияти маънавию модии халқи худ барвақт шинос гардад, нисбати рангу садо тобишҳои забони модарӣ, боигарии он меҳру муҳаббат пайдо кунад. Минбаъд ӯ худро чун як фарди ҷомеа, намоёндаи халқу миллат, номбардори волидайн, сазовори мероси бойи гузаштагон дарк намояд.

Тифл ҳанӯз дар ботини модар овозу садоҳои атроф, аз он ҷумла овозу садоҳои забони модарино шунида, онҳоро дар хотир нигоҳ медорад, ки минбаъд барои аз худ намудани нутқ, забон чун воситаи муоширату маърифакунӣ олами ҳастӣ мадад мерасонад. Баъди ҷашм ба дунё во намудан садо, симо, ҳаракату амалҳои модарро назора намуда, ба муошират ва аз худ намудани забони модарӣ тайёр мегардад.

Шояд лафзи модарӣ каломи модарӣ ном гирифтани забон ва онро азхудкунии тифл аз он сабаб бошад, ки маҳз модар-тарбиятгари аввалини инсон аст ва ӯ лафзи худ, забони худро ба фарзанд меомӯзад. Модар бояд онро дар шакли табиӣ, дастрас ва мукамал биомӯзонад то тамоми умр дар лавҳи хотиру дилу дидаи кӯдак- фарзанд боқӣ монад.

Нутқи атрофиён омили муҳими таъсиррасонӣ ба рафтору руҳияи кӯдак аст. Кӯдак мазмуни нутқи калонсолонро пурра, сарфаҳм меравад ва сипас супоришу амалҳоро иҷро менамояд.

Нутқи мо ба олами эмотсионалию рӯҳии кӯдак таъсир расонида олами маънавии ӯро бой мегардонад. Ҳангоми хӯрокдихӣ, хобондан, оббозӣ дорондан, либоспӯшӣ ва умуман, ҳамаи лаҳзаҳои ҳаётӣ ӯ, гуфтугӯи самимию чиддӣ, шӯҳию бозӣ, омили асосии инкишоф додани нутқи кӯдак мебошад. Инкишоф додани нутқи кӯдак аз шинос кардани узвҳои бадани худ кӯдак, даст, пой, ҷашм, бинӣ ва ғайра оғоз меёбад, зеро кӯдак аввал номи ин узвҳоро аз худ мекунад, сипас оиди амалу ҳаракат сифату хусусият ва вазифаи онҳо маълумоташро васеъ мегардонад, узвҳои худро бо дигарон ва ҳатто бозича- лӯхтак муқоиса намуда қобилияти мушоҳидакорӣ, бо ашё амал карданро инкишоф медиҳад.

Ба ҳисобгирии хусусият ва қонуният аз худ намудани забони модарӣ имконият медиҳад, ки онҳо ба омӯхтани забони тоҷикӣ ҳамчун илм омада гарданд.

Раванди забонамӯзӣ воситаи тарбия намудани ғаёлияти маърифатӣ (эҳсос, идрок, тафаккур, диққат), одоби муошират ва ғайра мебошад.

Нутқи кӯдакони синни томактабӣ ва аз тарафи онҳо аз худ намудани сохти овозӣ-луғавӣ ва синтаксисии забони русӣ аз тарафи А.Н.Гвоздев. И.И. Мешанинов, А.А. Леонтев, А.М. Бародич ва дигарон таҳқиқ гардидааст.

Боиси таассуф аст, ки таҳқиқотчиёни забоншиноси тоҷик, аз он ҷумла соҳаи лингвистика то имрӯз ба масъалаҳои омӯзиши нутқи кӯдакон, қонуният ва хусусиятҳои аз тарафи хурдсолон аз худ намудани грамматикаи забони тоҷикӣ рӯй наовардаанд.

Таҳқиқи чараёни аз худкунии нутқи кӯдак ба ҳалли як қатор масъалаҳои забоншиносии имрӯза мадад карда метавонад. Аз худ намудани сохти овозии забони модарӣ, сохти луғавӣ ва таркиби грамматикӣ он хусусиятҳои ба худ хос дорад.

Масъалаҳои алоҳидаи усули воситаҳои инкишоф додани нутқи кӯдакони синни томактабӣ дар кӯдакистон то андозае аз тарафи Ҳ.С.Раҳимов. Л.Иматова. Н.Насруллоева таҳлилу таҳқиқ гардидаанд. Таҳқиқоти олимон ва мушоҳидаи чандинсола нишон медиҳад, ки ба кӯдакон иваз кардани овозҳо, дигаргунии шакли калимаҳо, истифодаи махсуси морфемаҳо, намудҳои гуногуни калимасозӣ, истифодаи, неологизмҳо шакли махсуси категорияҳои грамматикӣ ва ғайра хосанд. Таҳлилу таҳқиқи онҳо ба пешрафти илмҳои забоншиносӣ ва психологияи бачагона хизмати босазое хоҳад буд. Кӯдак алоқамандии номи ашё ва амалҳоро хангоми аз тарафи калонсолон шарҳ додан аз худ менамояд.

Бояд қайд кард, ки дараҷаи нутқ ғаҳмиши кӯдак аз нутқрони болотар меистад. Яъне кӯдак мазмуни суханҳои фармоишии деҳ, ма, гир, биё, шинро мефаҳмад, вале онро мустақилона истифода намебарад. Шароити аз ҳама муҳими омӯзонидани нутқғаҳмии кӯдак ин хангоми хӯрокдиҳӣ, либос кашидану пӯшонидан, оббозӣ дорондан, аз хоб хестан ва ғайра шуда метавонад.

Нутқи атрофиён омили муҳими таъсиррасонӣ ба рафтору рӯҳияи кӯдак аст. Фаромӯш набояд кард, ки кӯдак мазмуни нутқи калонсолро вобаста бо вазъият пурра сарфаҳм меравад ва сипас супоришу амалҳоро иҷро менамояд ва ё ба онҳо тақлид мекунад.

Меъёри талаффузи дурусти овозҳои забони модарӣ дар синни барвақти кӯдаки яъне то сесолагӣ аз ҷиҳати илмӣ таҳқиқ ва муайян нагардидааст. Ин масъала таҳқиқи махсуси фонологӣ ва психолонгвистикӣ талаб менамояд. Овозҳои забони модариро дуруст, бурро ва аниқ талаффуз карда тавонистани кӯдак ба саломатӣ руҳия, тақмилёбии узвҳои физиологӣ низ вобастагӣ дорад.

Омӯзонидани забони модарӣ аз таъмин намудани тарбияи фикрӣ ва инкишофи ақлию зеҳнии кӯдак бармеояд. Он дар як вақт ба қонуниятҳои инкишофи фикрию ҷисмонии бачаҳо таъя менамояд.

Барои он ки нутқи кӯдакон инкишоф ёбад ба калонсолон лозим меояд, ки калимаҳои осонфаҳмро якҷанд маротиба такрор карда, бо онҳо амалҳои алоҳидаро иҷро намоянд.

Чунин хусусияти инкишофи нутқи кӯдакон ба ҳисоб гирифта мешавад, ки агар онҳо хангоми хушҳолу димоғчоқ будани худ кӯдакон, ҳолати хурсандию қаноатмандии худро дар радиҳои ҳамаҷоғия ва сурудан (замзама) изҳор намоянд. Дастӣ кӯдакро ба дасташон гирифта, бо ангушти ишоратӣ ба қафи дастӣ кӯдак ҳаракати даврагиро иҷро карда шеърӣ зеринро хонда, ба навбат ангуштони кӯдакро қат мекунанд:

*Ҳавзак-ҳавзак,
Гирдаш сабзак.
Ору биёд, об хурад,
Оҳу биёд, об хурад.
Ин гов кушад,
Ин пӯст кунад.
Ин пазаду соз,
Ин хураду ноз кунад,*

Ин майдаҳақ кучо буд, ки шӯрбо нарасид:

-ангушти хурди кӯдакро ба боло бардошта, момочулук мегӯянд.

Чӣ тавре, ки дида мешавад сурудҳои халқӣ ҳангоми оббозӣ дорондан, дандонбарорӣ, мӯисаргирӣ, қадаммонӣ, низ суруда мешавад, ба монанди:

Тай-тай, по-по, кулча ҳалво,

Кулча ҳалво, тай-тай по-по.

Додари мо калон шавад,

Додари мо равон шавад.

Одату анъанаҳо чун мероси маънавии ниёгон, таҷрибаи тарбиявии халқро дар худ таҷассум намуда истифодаи онҳо дар шароити кунунӣ дар таълиму тарбияи атфол омили муҳим мебошад.

Вале як чиз ҳамаи моро ба ташвиш меорад, чаро то ба имрӯз чунин ганчи бебаҳо ба пуррагӣ омӯхта нашудааст, гарчанде аз тарафи Ҷаноби Олӣ ба расмӣ даровардани анъанаҳои миллии ниёгонамон эътироф гардидааст.

Албатта мо намунаҳои зиёди матни сурудҳои Алла ва шеърҳои таронаҳои навозиширо надорем. Ин маънои онро надорад, ки мардуми мо ин сурудҳои таронаҳоро наметонанд ва ё истифода намебаранд. Ба фикри мо сабаби ин вазъият чунин аст:

1. Ҳар як бибӣ, модар, хоҳар суруди Алла ва шеърҳои таронаҳои навозиширо ба таври эҷодӣ вобаста ба таҷрибаи шахсии худ, мақсад ва вазифаҳои тарбиявӣ имконияти маданияти педагогии худ истифода мебаранд.

2. Аз тарафи фолклоршиносон ин жанр дар маҳалҳои гуногун омӯхта таҳлилу таҳқиқ нагардидаро ба хонандагон ба дараҷаи кофӣ пешниҳод нашудааст.

3. Сурудҳои «Алла» ва шеърҳои таронаҳои навозиши адабӣ, ки аз тарафи шоирони муосири тоҷик эҷод гардидаанд, дар шакли маҷмӯъ ва ё ягон дастури таълимӣ гирд оварда нашудаанд.

Адабиёт:

1. Павлова Л. Педагогика раннего детства. «Дошкольное воспитание». 1990 № 4.
2. Павлова Л. Фольклор для маленьких «Дошкольное воспитание». 1990 № 7.
3. Маджидова Б. Традиции и обычаи таджикского народа в формировании нравственных качеств личности. Монография. Душанбе – 2004.
4. А. Н. Гвоздев Вопросы изучения детской речи. Москва, 1961.
5. И. П. Фередоренко и др. Методика развития речи детей дошкольного возраста. Москва, 1977.

ОДИНАЕВА М.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ РЕЧИ ДЕТЕЙ

Речь - показатель развития активности мышления и осведомленности человека. Одним из важных средств в развитии речи детей является народных традиций, использование в общении народных песен и поговорок. Так как они являются свидетельством наследия и духовным достоянием народа, как важный фактор воздействия на личные качества детей.

Ключевые слова: развитие речи, культура, колыбельная песня, прибаутки, развитие речи, народные традиции.

ODINAEVA M.

DEVELOPMENT SPEECH OF THE CHILDREN

Activities development speech index make inquire target person. Out important mean national traditions once developments speeches children, make use of in the contacts national liver and pholklore.

They appear information so as legacy between spiritual property as important factor influence on the personality children.

Key words: The nursery rhymes for the children, developing speech, national traditions.

ТАРБИЯИ МАЪНАВИИ НАВРАСОН ВА ЧАВОНОН

САТТОРОВ А.,

*ходими илмии Пажӯҳишгоҳи рушди маорифи
Академияи таҳсилоти Тоҷикистон*

Тарбия чист? Мафҳуми тарбия марбут ба се амал аст: ёд додан, муомила кардан, идора кардан. Барои идора кардан истеъдоду маҳорат лозим аст - афзалият дар синну сол, дар мавқеъ, дар обрӯю эътибор. Раванди таълиму тарбия бартарӣ дар дониш, ақлу хирадро тақозо менамояд. Тарбияи комил муомилаи самимона ва маънавиёти баландро мепазирад. Муомилаи ягона бо мактабиён дар чараёни тарбия вучуд надорад, зеро хонандагон табиат, рафтору кирдори гуногунро доро мебошанд. Педагогикаи муосир ҳамеша машварат, рафокат ва некхоҳиро талкин менамояд. Ҳангоми тарбия шахси тарбиятгар бояд ба се амал таваҷҷуҳи хоса зоҳир намояд, зеро бе онҳо тарбияи шахсро таъмин намудан амри маҳол аст. Ба тарбиятгар лозим аст, ки тааммул, андеша ва мулоҳизаро сармашки кори худ намояд, чунки гуфтаанд: «Ҳар калимае, ки аз забон берун меояд малҳаме аст, ки ба захме мерасад, ё ханҷарест, ки дилеро мешикофад, ё насиме аст, ки дарёи эҳсосотро ба талотум меоварад», зеро тааммул (андеша, мулоҳиза) кардани шахси тарбиятгар марҳамест дар роҳи тарбия.

Ба андешаи академик Лутфуллоев М: «Тарбия чизи дар як ҷо шахшуда нест. Вай дар робита бо дигар шудани ҷомеа тағйирпазир аст.»

Тарбиягирандагон бояд ба фаҳмиши ҳақиқат ва ғояҳои ахлоқӣ чӣ тавр водор карда мешаванд, эътиқоди онҳо чӣ сон ба вучуд меояд ва мустаҳкам мегардад, сарфаҳм раванд.

Фарҳанги маънавӣ шахсони тарбиядоштаро намегузорад, ки чизи шахси дигарро бе пурсиш истифода намоянд, ҳатто дар бораи истифода бурдан ё набурдан фикр ҳам намеkunанд. Ин намуди одатҳои ахлоқии хонандагони тарбияёфта фарҳанги камолоти маънавии онҳоро нишон медиҳад. Ва бо ин васила фарҳанги маънавии писарону духтарон рушд ёфта, эътиқод ба ҳаёти онҳо қавӣ гардида, ба рафтору кирдори нави ахлоқӣ онҳоро водор менамояд.

Бояд гуфт, ки раванди корҳои тарбиявӣ дар мактабҳои таҳсилоти умумӣ пас аз қабул гардидани «Консепсияи миллии тарбия» (2006) вусъати нав пайдо намуд. Моҳият, мақсаду вазифаҳо ва мазмуни тарбия низ комилан бо арзишҳои ахлоқӣ ва фарҳангии миллати куҳанбунёдамон мутобиқ кунонида шуд. Ҳамзамон, ҷомеаи рӯ ба рушди тоҷикон зарурати таҳия ва қабули ин ҳуҷҷати бағоят муҳимро қабл аз ҳама дар он арзёбӣ мекунад, ки давлати тоза ба истиқлолрасидаи мо ниёзи бештар ба тарбияи густурдаи миллии дорад. Аз ҷумла дар Консепсия таъкид шудааст, ки: «Рушди минбаъдаи кишвар ба тарбияи шахсиятҳои сатҳи баланди ахлоқӣ, дунёи пурғановати маънавӣ, фикру ҷисми солим, эҳсоси баланди ватандӯстӣ ва ҳудогоҳии миллидошта, риоягари қонунҳо, ҳуқуқҳо, озодиҳо, заҳматписанду зебопараст, сарфаю сариштакор, ботаҳаммулу тоқатпазир, масъулиятшиносу ғаъол ва созандаю эҷодкор вобаста аст. Тарбияи ҷунин шахрвандон вазифаи давлат, ҷомеа ва оила аст».

Яке аз намудҳои тарбия тарбияи ахлоқӣ маҳсуб меёбад. Тарбияи ахлоқӣ метавонад, маҷмӯи меъёр ва қоидаҳои асосии муносибати одамонро ба низом дароварда, ҳамҷунин дар ғаъолияти худ ба ҳаёти иқтисодию иҷтимоии мардону занон, ҷавонписарону ҷавондухтарон, таъсири мусбӣ ва ё манфӣ расонад, рушди ҷомеаро ғаъол ва ё баръакс суст намояд. Моҳияти тарбияи ахлоқӣ дар он ифода мегардад, ки ба наврасон аввалин қоидаю талаботи ахлоқии иҷтимоиро дақику равшан омӯзонида, шахсияти онҳоро ташаккул дода тавонем.

Шахсияти инсон пеш аз ҳама дар даври наврасӣ ташаккул ёфта, пасон зерин таъсири муҳити зист такмил меёбад. Тазаккур бояд дод, ки масъалаи тарбияи ахлоқию маънавии ҷавонписарону ҷавондухтарон аз даври куҳан то ин дам дар мадди назари ҳамагон қарор дорад. Онҳо кӯшиш ба харҷ медиҳанд, ки паи масоили мавҷуда саҳмгузор бошанд. Тарбияи ахлоқию маънавиро аз муҳити оила ва мактаб берун тасаввур кардан имконнопазир аст. Чунки дар ин самт онҳо поягузори асосӣ ба шумор мераванд. Аз рӯзе, ки инсоният ба мӯъҷизи бузурги ҳастӣ, ба нерӯи ақлу

хирад така намуд, пай шинохтани хайру шар, зебоиву зиштӣ, нуру зулмат, адлу зулм, кибру ҳақ, ки имрӯз ононро ба категорияҳои ахлоқию маънавӣ мансуб медонем шуруъ кард. Ташаккули инсонӣ комил ба василаи саъй барои ҳаёти хубтар, эҳёи нури маърифат ва баёнгари фикру ақоиди нав футури эътиқоди одамон муайян мегардад.

Ба андешаи педагогҳои машҳур «Моҳияти тарбияи маънавӣ дар он ифода мегардад, ки бачаро аз қадамҳои аввалини ҳаёти мактабонаш, пеш аз ҳама рафторҳои шахсии худӣ ӯ эътиқодманд кунонад ва ӯ дар сухани омӯзгор ба фикру таассуроти шахсии худ, ки дар ҷараёни амалиёти фаъолона низ падида меоянд, акси садо гирад». Тарбияи ахлоқӣ паҳлуҳои гуногун дошта, яке аз паҳлуҳои он муносибати писарону духтарон ба шумор меравад. Албатта, қайд кардан ба маврид аст, ки маҳорати тарбияи маънавияи ахлоқӣ писарону духтаронро шахсони бовариноки якдигар мешуморад, ин ҳодиса дар натиҷаи сухани тарбиятгар, пеш аз ҳама саҳми волидон назаррас мебошад. Саҳми омӯзгор, бахусус роҳбари синф дар ҳама лаҳзаҳо, бештар дар соатҳои тарбиявӣ, бахусус муносираҳои судманд оид ба баланд бардоштани тарбияи ахлоқию маънавӣ бояд назаррас бошад. Омӯзгоронро зарур аст, ки бевосита ба тарбияи ахлоқию маънавӣ ва равонии ҷавонону духтарон (ҳоса синфҳои болоӣ) таваҷҷӯҳи бештар зоҳир намоянд. Ин намуди тарбияи хонандагон гуногунҷабҳа буда, дар атрофи инкишофи муносибатҳои беолоиши байни ҷинсҳо (писарону духтарон), тарбияи дурусти ҷинсӣ гигиенӣ ва ташаккулёбии модар ва падари тарбиятгар сурат мегирад, яъне бояд дар таълиму тарбия масоили ба назар гирифтани махсусияти ҷинсии хонандагон мавқеи худро дошта бошад. Мазмуни тарбияи маънавияи ахлоқӣ бояд тамоми паҳлуҳои ахлоқро фароғир бошад. Мо бояд кӯшиш ба ҳарч диҳем, ки хонандагон (ҷавонписарону ҷавондухтарон)-ро дар руҳияи ахлоқӣ роҳнамоӣ садоқати бепоён тарбия карда ба воя расонем, то ки ҳамчун шахси нафърасон дар ҷомеа саҳмгузор бошанд.

Маълум аст, ки хонандагони синфҳои болоӣ барои инкишофи маънавият, ахлоқӣ ҳамида ва ташаккули ҷаҳонбинии илмашон дониши муайян ҳосил карда, дар ҳаёт татбиқ месозанд. Мутаассифона, лаҳзаҳои мешаванд, ки писарону духтарон донишҳои ҳосилкардашонро мақсаднок истифода намебаранд. Писарону духтарон бештар ба масъалаҳои муҳаббат, никоҳ ва ташкили оила, нақши босазо доштан дар ҳаёт диққати махсус медиҳанд. Дар натиҷаи ин фаъолият муносибати равонии онҳо ташаккул меёбад. Дар раванди муносибати марду зан ҷавонписарону ҷавондухтарон идеали ҳаётии худро барои зиндагии оилавӣ дар оянда пайдо мекунанд. Идеали интихобнамудаи онҳо бояд сифатҳои баланди шахрвандӣ, обрӯю эътибор, иззату иқром дар ҷомеа, покнатӣ, садоқат дар зиндагӣ ғамхору муниси ҳамдигар, хоҷагидор ва дорони ин амсол сифатҳо бошад.

Тарбияи ахлоқии хонандагони синфҳои болоӣ дар ҳаёти оилавӣ раванди ҳеле мураккаб буда, дониши комилро талаб мекунад ва он бояд ба идеали ахлоқии тарзи ҳаёти намунавӣ мувофиқат кунад.

Тарбияи ахлоқию маънавии хонандагони синфҳои боло ба ҳаёти оилавӣ, ба ҳаёти мустакилона ҳидоят намудани онҳо, ташаккули фаҳмиши ахлоқии онҳо дар оила, мактаб ва ҷамъият аз вазифаҳои муҳим маҳсуб меёбад.

Агар ба 3 вазъи маънавӣ-ахлоқии писарон ва духтарони синни 14-16, 17-18 сола таваҷҷӯҳ намоем, ҳоҳем дид, ки аксари писарону духтарон ба ғановати маънавии худашон талаботи (маълумот) кофӣ надоранд. Надониш ва маълумот надоштан писарону духтаронро ба тақлиди кӯр-кӯрона, аз қабилӣ зоҳирпарастӣ, сабукназарӣ бар иффату ахлоқ, напазируфтани обрӯю виқори инсонӣ (одамон) ва тақлид дар либоспӯшӣ ба дигар давлатҳо (миллатҳо) малакаи пасти дониши онҳоро нишон медиҳад. Солҳои охир тарбияи маънавияи ахлоқии ҷавонон ҳеле коҳидааст ва мушкilot дар он аст, ки раванди омодакунии писарону духтарон ба ҳаёти солими мустакил аз мадди назари омӯзгорон ва падару модарон ҳеле дур мондааст, ки ин ба коҳилу нодон гардидани онҳо замина гузошта, минбаъд дар зиндагӣ монев мегардад. Писарону духтарон дар аксар вақт ба ҳодисаю воқеаҳои давр (дунё) баҳои амиқ дода наметавонанд, оид ба масъалаҳои оиладорӣ ва мустакилият маълумоти кофӣ надоранд, зеро ки ба онҳо муносибати ахлоқӣ ва маънавӣ, нақши зан-модар,

накши падар-пойдевори оила, пурра фаҳмонда нашудааст, онҳо танҳо бо роҳи шунидан, худомӯзӣ кардан, баъзе саволҳои пардапӯшона ба шахсони бегона медиҳанд ва ҷавоби номукамал гирифта ин роҳи пурмашақтро тай мекунанд. Аксарияти онҳо руҳияи танги маънавӣ-ахлоқӣ дошта, дар одитарин муносибатҳои ахлоқӣ, муошират, ҳасосият, маслиҳату машварат ва масъулият дар назди оилаву фарзанд ба мушкилиҳои зиёд сар ба сар мешаванд.

Тарбияи ахлоқӣ раванди тӯлонӣ буда, зинаи аввалаш аз тарбияи инсон оғоз меёбад ва бо фикру андешаҳои ҷолиб дар насли наврас, бахусус, писарону духтарони ба балоғатрасида (ташкилкунандагони оила, нав) сахми муносиб мегузорад. Хулоса, ҷомеи имрӯза барои ташвику тарғиби тарбияи ахлоқию-маънавӣ ва муносибати тарафайни чинсҳо, бунёд кардани оилаи солим, ба вучуд овардани насли солим, дур кардани тухми адоват, ғаму андӯх ва амсоли инҳо ниёз дорад. Дар ин самт қору фаъолияти омӯзгорон ва волидон бояд назаррас бошад. Зеро пешрафти инкишофи тарбияи ахлоқию маънавӣ ва муносибати тарафайн аз бисёр омилҳо, аз ҷумла, омӯзгори беҳтарин, талаба, хонавода, ҷомеа, маводи тарбиявӣ, вазъи зиндагии иҷтимоӣ, муносибати байни ҳамдигарии ҷомеа вобастагии калон дорад.

Ҷиҳати самаранок ҷараён додани тарбияи ахлоқии наврасону ҷавонон зарур мешуморем тадбирҳои зил дар муассисаҳои таълимӣ амалӣ карда шаванд.

1. Ба роҳ мондани омӯзиши ашъор ва панду андарзҳои классикони тоҷику форс доир ба ахлоқ, илму дониш, эҳтиром, башардӯстӣ ва ғ.

2. Ташкил ва гузаронидани ҳафтаи фанӣ бо номи «Ахлоқи ҳамида».

3. Байни омӯзгорону хонандагон мавриди омӯзиш қарор додани Консепсияи миллии тарбия.

4. Ташкили намоиши китобҳои илмӣ ҷанбаи тарбиявирошта.

5. Бо хонандагони муассисаҳои таълимӣ ташкил ва гузаронидани суҳбат дар мавзӯҳои а) Ахлоқи ҳамида чист? б) Саховатмандӣ пешаи бузургон аст. в) Ахлоқ ва фаъолияти шаҳрвандӣ. г) Рафтору кирдор дар ҷойҳои ҷамъиятӣ. ғ) Ҳурмати калонсолон ва ҳамсабақон қарз аст. д) Қадри илму дониш.

1. Байни муҳассилин ба роҳ мондани омӯзиши асари Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон «Имоми Аъзам ва фарҳанги миллий».

2. Ташкил ва гузаронидани конференсияи илмӣ- амалӣ дар мавзӯи «Пиндори нек, гуфтори нек, рафтори нек».

3. Эҷоди иншо аз тарафи толибилмон дар мавзӯи «Ахлоқи ҳамида ва пояи маънавиёт».

4. Ҷалб намудани хонандагон ба тамошои мунтазами барномаи телевизионии «Беғараз панд».

5. Ташкил ва гузаронидани барномаҳои адабӣ бо қисмати «Хислатҳои ҳамидаи инсонӣ».

6. Ташкил ва гузаронидани мизи муддавар дар мавзӯи «Накши оила дар тарбияи наврасону ҷавонон».

Адабиёт:

1. Сухомлинский В.А. Духовный мир школьника (подросткового и юношеского возраста). М Угпедгиз, 1961, с.14.

2. Сухомлинский В.А. Асарҳои мунтахаб, ҷилди 1, Маориф 1983.

3. Сухомлинский В.А. Асарҳои мунтахаб, ҷилди 2, Маориф 1983.

4. Салимова Дилбар. Камоли зиндагӣ хоҳӣ, биомӯз. Душанбе «Нодир» 2006.

5. Конституция (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Душанбе, 2001.

6. Лутфуллоев Маҳмадулло «Истиқлолияти Тоҷикистон ва маорифи навин», «Саҳбо» Душанбе-2006.

7. Тарбияи маънавии мактаббачагон. Душанбе, 1985.

8. Тарбия мизони кори мактаб. Маърифат. 2003.

НРАВСТВЕННОЕ ВОСПИТАНИЕ ПОДРОСТКОВ И МОЛОДЁЖИ

САТТОРОВА А.

В статье рассматриваются значение, роль и особенности духовно-нравственного воспитания учащихся (подростков) средних общеобразовательных школ республики, а также вопросы о сотрудничестве учителя с семьей учащихся. Отмечается, что духовно-нравственное воспитание является показателем одним из основных правил нравственно-социальных требований, развивающих личность подрастающего поколения и молодёжи.

Ключевые слова: *воспитание, духовно-нравственное воспитание, воспитанник, духовное богатство, толерантность, самосознание, чувство ответственности, здоровое поколение.*

MORAL EDUCATION OF YOUNG PEOPLE AND TENAGERS

SATTOROVA A.

The article focuses on the importance of the role and characteristics of spiritual and moral education of teenagers of secondary schools in the country, as well as the teacher's cooperation with the family. It is noted that the spiritual and moral education is an indicator of the first rules of moral and social requirements, developing the personality of the younger generation and young people.

Key words: *education, spiritual and moral education, the pupil, the spiritual wealth, tolerance, self-awareness, sense of responsibility, a healthy generation.*

ИСТИФОДАИ АНЪАНАҲОИ МИЛЛӢ ДАР ТАЪЛИМИ СУРУД ВА МУСИҚӢ

АБДУРАҲМОНОВА Ш.,

*ходими калони илмӣ Шуъбаи таҳсилоти миёнаи умумии
Пажӯҳишгоҳи рушди маорифи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон*

Ҳар як халқу миллат дорои фарҳангу маишати анъанавӣ мебошад, ки дар давраҳои гуногун ба вучуд омада, дар ҷомеа вазифаҳои мухталифро иҷро мекунанд. Анъана – падидаи иҷтимоист, ки тибқи он офаридаҳои моддию маънавӣ ва тарзу усулҳои иҷроӣ амалиёт батақдор аз як насл ба насли дигар мегузаранд. Анъана як шакли интиқоли донишҳои мардум аст, ки бо таҷрибаи инсонҳо дар замони гузашта бунёд ёфтааст ва бо ҷараёни вақт муайян мешавад.

Интиқоли арзишҳои иҷтимоӣ фарҳангӣ ва моддӣ, ки аз як узви гурӯҳ ба узви дигар, аз насли калонсол ба насли нав сурат мегирад, замони гузаштаре бо имрӯз мепайвандад. Шахсоне, ки дар ҷомеаи анъанавӣ зиндагӣ мекунанд, бояд қоидаву қонунҳои иҷтимоӣ ва фарҳангии ҳунари ва меъёрҳои сабку усул, ки аз пешиниён омадааст, риоя кунанд.

Тавассути анъанаҳои халқӣ дар гузашта як қатор қорҳои иҷтимоӣ ба амал бароварда мешуданд. Масалан, дар равандҳои тарбия, таълим, назорат ва идораи мардум, таблиғи донишҳои ахлоқӣ ва ғайра аз унсурҳои анъана васеъ истифода мебуданд.

Тарбия, ба маънои васеъаш раванди ташаккули шахсияти хонандагон мебошад, ки таҳти таъсири роҳнамоӣ ва фаъолияти педагогии ҳаёти қорандони ин ё он муассисаи таълимӣ амалӣ мегардад. Ин падида дар қорҷӯбаи назарияҳои гуногуни педагогӣ ва таҷрибаҳои анъанавӣ ба вучуд меояд. Тарбияи насли нав вазифаи ҳар як узви ҷомеаи анъанавӣ ба шумор меравад. Чуноне ки муҳаққиқон Б. Раҳимов ва А. Нуров дар китоби «Педагогикаи этникӣ ва халқии мардуми тоҷик» (этникӣ- ин ахлоқу одоб) таъкид кардаанд: «Тарбияи халқӣ – ин тарбияи ҷамъиятӣ мебошад, чунки он аз тарафи аҳли ҷомеа ба амал бароварда мешавад. Таҷрибаи тарбия намудан, ки дар давоми асрҳо ба даст оварда шудааст, дар ҳамоҳангсозӣ бо донишҳои эмпериқӣ (таълимоти фалсафист, ки таҷрибаи эҳсосиро ягона воситаи маърифат мешуморад) дар амал санҷида шуда, сутуни педагогикаи халқиро ташкил мекунад». (Раҳимов Б. 2008, 126).

Тарбияи миллӣ чунин тарбияи насли нав мебошад, ки дар асоси таҷрибаҳои таърихӣ-фарҳангии халқ, тавассути расму ойинҳо, донишҳои суннатӣ, адабиёти шифохӣ ё фолклор сурат мегирад. Махсусан, дар мундариҷаи асарҳои фолклорӣ, аз ҷумла, дар суруду таронаҳо, рубоиву дубайтӣ, зарбулмасалу мақол, афсонаву ривоятҳо мазмунҳои зиёди тарбиявӣ ахлоқӣ, рӯзгордорӣ ва маишӣ нухфтаанд.

Суруд яке аз навъҳои эҷодиёти шифохии халқ буда, навъҳои гуногун дорад ва дар мавридҳои мухталиф иҷро карда мешавад. Суруду таронаҳои халқӣ тоҷик аз қадимулайём бо рӯзгори мардум алоқаи зич ва самарабахш доранд. Нахустин сурудҳои модар ба тифли ғаҳвора суруда мешаванд, ки бо истилоҳи «алла» машҳур мебошанд. Модар ғаҳвораре бо усули хос оҳиста-оҳиста меҷумбонад ва дар ҳамоҳангӣ бо зарби он таронаи алларо замзама мекунад. Яъне ба гӯши тифл навои ҷумбиши ғаҳвораю суруди алла даромада, дар мағзи ӯ оҳангҳои аввалин нақш мебарданд.

Замоне ки кӯдакон қалонтар мешаванд, сурудҳои зиёди бачагонаре аз худ мекунанд. Як қисми сурудҳо дар таркиби бозӣҳои анъанавӣ бачагон мавҷуд мебошанд, ки бидуни онҳо бозӣҳо амалҳои хушқу холиро мекунанд. (сурудҳои бачагона ба монанди «Лайлак омад ба хона», «Турна», «Бойчечак», «Чойрезак», бадеҳа «Як дастаи гул», «Чиллакбозӣ», «Челсунбабозӣ» (яъне дар нӯги ҷӯп пари ягон паррандаро мебастанд ва қасе аз ҳама дур мепартофт голиб ҳисобида мешуд) ва ғ. Мутахассисон бар онанд, ки одам бояд дар бачагӣ озодона бозӣ кунад. Дар ҳамон сурат ӯ ба сифати инсонӣ ҳушманд ва пухтаю қордон ба воя мерасад. Аммо бозӣҳо бояд гуногун ва ба самти рушди шахсият равона карда шуда бошанд.

Сурудҳои халқӣ дар мундариҷаи худ мазмунҳои ахлоқӣ ва ҷузъиёти фарҳанги мардумро таҷассум кардаанд. Таъсири сурудҳо ба рафтору гуфтори мардум барало мушоҳида мешавад. Аз қанонҳои қадим донишмандон ба сурудҳо ҳамчун манбаи

маълумоти бадеию иҷтимоӣ ва сиёсию фарҳангӣ тавачҷух намуда, барои ҳалли масъалаҳои муҳимми замони худ аз онҳо корбурди васеъ доштанд (Амонов Р., Раҳимов Д. 2009, с. 94-95].

Ба ақидаи мутахассиси соҳаи педагогика М. Ашӯралиев: «сурудҳо дар давоми ҳазорсолаҳо ба вучуд омадаанд ва аз санҷиши педагогҳои халқӣ гузаштаанд. Халқ бехтарин дурдонаҳои худро интиҳоб намуда, барои наслҳо мерос гузоштааст» (Ашӯралиев М. 2007, 143).

Санъати мусиқӣ воситаи муҳиме барои ташаккули шахсияти бачагон ба шумор меравад. Тавассути бозиҳо ва расму ойинҳои анъанавӣ завқи бачагонро ба суруд ва савту навои мардумӣ зиёд кардан мумкин аст. Бачаҳо суруд мусиқии суннатиро, ки дар хонавода аз наздикон мешунаванд ва ё дар боғчаи мактаб аз шарикдарсон ёд мегиранд, якумр дар хотири худ ҳифз мекунанд ва дар солҳои минбаъда шавқу талаби онҳо ба санъати мардумӣ боло мегирад. Ба воситаи ин гуна сурудҳо бачаҳо аз анъанавии миллат огоҳ мешаванд ва чун як нишонаи хувияти миллии дар вучуди худ ҷойгир мегузоранд. Тибқи мушоҳидаҳои хусусиятҳои зерин дар суруд таронаҳои халқӣ мавҷуданд:

- сурудани табиӣ бо така бар оғози гуфтугӯӣ;
- усули махсуси баёни матн – «тезгӯякҳо»;
- нафасгирии табиӣ, соҳиби нафасгирии занҷиравӣ будан;
- истифодаи резонаторҳои калла ва қифаси синагӣ; (таъсир, инъикос)
- тарзи эҷоди образи бадеӣ тавассути ҳаракату ишораҳо, ракс.

Агар мо ҳар як суруди халқиро ҳангоми иҷро сабт намоем ва ба воситаи дастгоҳҳои сабту пахш (видео, ДВД) ба бачаҳо намоиш дода, онҳоро таҳлил кунем, хусусиятҳои мазкури таронаҳои фолклориро мушоҳида мекунем. Суруд таронаҳои халқиро бояд дар контексти иҷро ба хонандагон пешкаш кард. Вақте ки бачаҳо бо ин ё он тарона ошно шуданд, он гоҳ метавон ба иҷрои он гузашт. Ҳамроҳи бачагон иҷро кардани суруди халқӣ дар якҷанд зинаи сурат мегирад.

1. Марҳилаи омодашавии муаллими суруд:

- ба бачаҳо фаҳмондани мақсади иҷрои суруд;
- дар бораи жанр, шакл ва мазмуни суруд маълумот додан;
- муайян кардани ҳаёти хонандагони суруд;
- интиҳоб намудани либоси мувофиқ ва макони иҷро;
- фаҳмонидани тарзи ҳаракат ва имою ишораҳо ҳангоми хондани суруд.

2. Сухбати қаблӣ ва фаҳмондадеҳӣ:

- аз ёд кардани матни суруд;
- омода кардани бачаҳо ба сурудан;
- фаҳмонидани тарзи иҷро, ҳаракатҳо, забони мусиқӣ;
- хусусиятҳои этнографии сурудро ба бачаҳо фаҳмонидан.

3. Иҷроӣ намунавии омӯзгор:

- иҷроӣ муаллим бо як ҳиссиёти равшан ва таъсирбахш;
- сурудро бо як муҳаббати хос, моҳирона иҷро кардан;
- истифодаи имою ишора ва ҳаракатҳо ҳангоми иҷро;
- завқи бачаҳоро бедор кардан, тавачҷуҳи онҳоро ба суруд ҷалб намудан.

4. Иҷроӣ суруд:

- омӯзиши тарзи талаффуз ва заданокӣ;
- аз худ кардани матни суруд;
- тарзи хониши инфиродӣ ва гурӯҳии хонандагон;
- ба бачаҳо кӯмак намудан ва ҳамхонӣ кардан.

5. Корҳои тақвиятдиҳӣ ва беҳбуди иҷро:

- суҳбатро аз таҳлили матни суруд оғоз намудан;
- агар суруд бо ракс ё ҳаракатҳо ҳамроҳ бошад, он гоҳ пайванди калимаву ҳаракатҳоро фаҳмонидан лозим аст;
- омӯзиши пораҳои суруд бо тақлид ба омӯзгор ё хонандаи бехтарин;
- бо навбат ва якҷоя хондани суруд;

- хондани суруд бо сози мусикӣ ва бидуни он; хондани суруд ба усули «занҷира».

Ҳамин тариқ, омӯзиши сурудҳои халқӣ методикаи хоси худро доранд ва барои аз худ кардани намунаҳои фарҳанги милли аз роҳи воситаҳои гуногун бояд истифода кард.

Расму ойинҳо ва бисёр анъанаҳои милли аз нигоҳи нишонаҳои жанри хусусияти **синкретикӣ** доранд (аз ҳам ҷудонашавандаи навъҳои санъат). Дар контексти як маросим ё ҷашн ҳам суруд тарона, ҳам навои мусикӣ, ҳам матнҳои бадеии фолклори ва ҳам муносибатҳои иҷтимоии анъанавӣ мушоҳида мешаванд. Масалан, дар ҷашни арӯсӣ, ки аз марҳилаҳо ва силсилаи расму ойинҳо иборат мебошад, мо намунаҳои фарҳанги мардумро дида метавонем, ки ба ҷуз аз функсияи маишӣ иҷтимоӣ инчунин вазифаҳои эстетикӣ фароғатӣ ва тарбиявӣ таълимӣ низ доранд. Маросимҳои миллии арӯсбӣрон, домодбарон, сартарошон, ордбозон, рӯйбинон, дастҷарбкунон, равғанрезон, ҳинобандон, саломномагонӣ, гулбазм ва ғайра ҳамчун маърақаҳои шодио хурсандӣ дар дохили худ суруд мусикӣ ва рақсҳо доранд (ниг.: Зеҳниева 1978, с. 13-62).

Бо мақсади истифодаи расму ойинҳои маъмур дар ҷараёни таълими тарбияи мусикӣ, пеш аз ҳама воситаҳои техникӣ барои сабту паҳни онҳо лозим аст. Ба хонандагон дар дарсҳои мусикӣ намунаҳои сурудҳои ҷашниву маросимӣ, навохтани созҳои милли, аз қабилӣ дойра, таблак, тор, рубоб, дутор, думбра, сурнай, карнай ва ғайра дар шакли сабти видеоӣ намоиш дода, хусусиятҳои хоси суруд мусикии миллиро шарҳ додан мумкин аст.

Роҳи дигари истифодаи самарабахши анъанаҳои милли дар раванди таълими тарбия даъват кардани ҳунармандон ва ё сарояндагонии халқӣ ба мактаб мебошад. Дар ҳар як деҳаву ноҳия ва шаҳракҳои ҷумҳурӣ ҳунармандони забардасти халқӣ, мусикинавозону овозхонҳо зиндагӣ ва фаъолият менамоянд. Дар ҳар як ҷорӣ соли хониш як нафар аз намоёндагонии фарҳанги мардумро ба дарсхонаи мактаб даъват карда, мулоқот оростан мекунанд. Сароянда ё навозандаи мардумӣ ба хонандагон дар бораи тарҷумаи ҳоли худ, касбу ҳунари мусикӣ, нозуқиҳои маҳорати сарояндагӣ навозандагӣ ва дигар мавзӯҳо маълумот медиҳад. Сипас, ӯ метавонад порчаҳо аз суруд таронаҳо ва мусикиҳои репертуари худро ба хонандагон иҷро намояд. Он чизро ки ӯ шарҳ медиҳад, дар амал низ иҷро карда, ба бачаҳо мефаҳмонад. Дар қори фаҳмондадигӣ мавқеи муаллими мусикӣ низ қалон аст ва ҳунарманд кӯмак намуда, нуқтаҳои даркориро ба хонандагон шарҳ медиҳад. Баъди аз ин бахши саволу ҷавоб ҷараён мегирад. Талабагон вобаста ба мавзӯи суҳбат дар ҷорҷӯбаи фанни суруд мусикӣ ба ҳунарманд саволҳо дода, посух мегиранд. Ҷунин методи ҳамкорӣ манфиатҳои зиёд дорад. Ҳам хонандагон аз соҳаи суруд мусикии халқӣ худ огоҳ мешаванду ҳам ҳунармандон барои густаришу таблиғи фарҳанги милли сахм мегиранд. Дар маҷмӯъ, ин шеваи кор ба тақвияти ҳудӯгоҳии милли мусоидат менамояд. Таъсири суҳбат ва ҷавобҳои ба саволҳои гирифтаи талабагон яқумр дар хотираншон нақш мебандад. Он ҷӣ онҳо ба тариқи назариявӣ меҳонанду меҳонанд, дар амал дар иҷрои ҳунарманди воқеии халқӣ мебинанду аз худ мекунанд.

Ҳамин тариқ, дар раванди таълими тарбияи мусикӣ дар мактаб анъанаҳои фарҳангии милли яке аз сарчашмаҳои муҳим ва судманд ба шумор мераванд. Таваҷҷути омӯзиши суруд мусикии халқӣ мактабҷагон ба решаҳои суннати фарҳанги миллати худ ошно шуда, аз маҳорату таҷрибаҳои ғании мардумӣ баҳра мебардоранд.

Адабиёт:

1. Амонов Р. Лирикаи халқи тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1968.
2. Ашӯралиев М. Тарбияи маънавию ахлоқии мактабиён дар суннатҳои педагогии мардуми тоҷик. – Душанбе: Ирфон, 2007.
3. Зеҳниева Ф. Сурудҳои маросими тӯи тоҷикон. – Душанбе: Дониш, 1978.
4. Раҳимов Б., Нуров А. Педагогикаи этникӣ ва халқии мардуми тоҷик. – Душанбе: Шарқи озад., 2008.
5. Раҳимов Д. Фолклори тоҷик. – Душанбе: Эҷод, 2009.

НАРОДНЫЕ ТРАДИЦИИ И ОБЫЧАИ В ОБУЧЕНИИ И МУЗЫКАЛЬНОМ ВОСПИТАНИИ УЧАЩИХСЯ

АБДУРАХМОНОВА Ш.

В статье доказана необходимость специальных работ по развитию общественной деятельности неизменно связанные с культурой. Народные традиции и обычаи в обучении и музыкальном воспитании учащихся, высокий уровень культуры является необходимым условием эффективности любой работы и особенно педагогической.

Ключевые слова: *знание, эмпиризм, этника, этнография, резонанс, загадки, самообразовательная работа.*

THE ROLE OF NATIONAL TRADITIONS AND MUSIC IN THE SYSTEM OF EDUCATION

ABDURAHMANOVA SH.

In article it is proved need of special works on development of public work it is permanently connected with culture. In communication by it more and more there is a requirement in system education, independently to make crucial decisions to musical and esthetic education of school students. High level of culture is a necessary condition of efficiency of any work and especially pedagogical work.

Key words: *knowledge, empiricism, ethnic, ethnography, resonance, riddles, self-educational work.*

ФОРМИРОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА

*ДЖОНМАХМАДОВА Г. Ш.,
старший научный сотрудник ПРО АОТ*

Существование человечества немислимо вне коммуникативной деятельности. «Независимо от пола, возраста, образования, социального положения, территориальной и национальной принадлежности и многих других данных, характеризующих человеческую личность, мы постоянно запрашиваем, передаем и храним информацию, т.е. активно занимаемся коммуникативной деятельностью» - писал Кухаренко В.А.

Коммуникация – (от лат. communicatio, делать общим, связывать). 1. Путь сообщения, связь одного места с другим. 2. Общение, передача информации от человека к человеку.

Обратившись к словарям русского языка, получаем следующие определения коммуникации. В словаре русского языка С.И. Ожегова «**коммуникация**» растолковывается как **сообщение, общение**. В словаре синонимов понятия «коммуникация» и «общение» характеризуются как близкие синонимы, что позволяет считать эти термины эквивалентами.

В общении люди раскрывают свои личностные качества. В процессе общения важным является не только проявление личностных качеств субъекта, **но и их развитие и формирование**. Это объясняется тем, что во время коммуникации человек усваивает общечеловеческий опыт, ценности, знания и способы деятельности. Таким образом, человек формируется как личность и субъект деятельности. В этом смысле общение становится важнейшим фактором развития личности.

Целью обучения второму языку (русскому) в средней общеобразовательной таджикской школе является достижение минимально достаточного уровня коммуникативной компетенции, которая предполагает способность ученика реализовать свои знания, умения и навыки для непосредственного и опосредованного общения на изучаемом языке. Она представляет собой взаимодействие основополагающих систем знаний и умений, необходимых для осуществления общения и может быть представлена следующей схемой:

Коммуникативная компетенция. Компетенция в аудировании. Компетенция в говорении. Компетенция в чтении. Компетенция в письме. Социокультурная компетенция. Учебная компетенция. Лексическая компетенция. Грамматическая компетенция.

Таким образом, коммуникативная компетенция проявляется в речевой деятельности, основными видами которой является аудирование, говорение, чтение, письмо (виды речевой деятельности).

Одним из основных критериев сформированности коммуникативной компетенции личности является **рефлексия**, когда человек способен оценить свою позицию в соответствии с позицией и интересами партнера. Необходимо, чтобы у человека были также сформированы умения устанавливать связь с собеседником, анализировать его сообщения, адекватно реагировать на них, умело, пользуясь как вербальными, так и невербальными средствами общения. Коммуникативная компетентность как система внутренних ресурсов, необходимых для построения коммуникативного воздействия в определенном круге ситуаций межличностных контактов, в данном случае общения.

Коммуникативный подход основан на том, что при успешном овладении русской речью, учащиеся должны овладеть не только языковыми формами, но у них должно быть сформировано представление о том, как их использовать в реальной коммуникации, в общении с людьми другой национальности в различных ситуациях.

Показателями сформированной коммуникативной компетенции является использование речевых и невербальных средств (мимики и жестов). Также четко прослеживается направленность на парное или групповое взаимодействие учащихся. Преимущество использования коммуникативного подхода в учебном процессе в том, что формирование коммуникативных умений способствует повышению мотивации учащихся. Это способствует развитию познавательной активности, воображения, самодисциплины, навыков совместной деятельности, в парной работе, в групповой работе, и многому другому.

Одной из принципиальных задач педагога при формировании коммуникативной

компетенции является организация таких условий, при которых учащиеся приобретают навыки и умения, соответствующие высокому уровню общения.

Способности к общению включают в себя:

1. желание вступать в контакт с окружающими;
2. умение организовать общение, включающее умение слушать собеседника, умение эмоционально сопереживать, проявлять эмпатию, умение решать конфликтные ситуации;
3. знание норм и правил, которым необходимо следовать при общении с окружающими.

В процессе коммуникации перед учащимися возникает необходимость договориться, заранее спланировать свою деятельность. Происходит становление субъективного отношения к другим детям, т.е. умение видеть в них равную себе личность, учитывать их интересы, готовность помогать. Общаясь со сверстниками, ребенок учится управлять действиями партнера, контролирует их, показывает собственный образец поведения, сравнивает других ребят с собой.

В «Программе по русскому языку для общеобразовательных учреждений с таджикским языком обучения (2-11 классы). – Душанбе, 2008. - 124с., определение коммуникативной компетенции приводится так: «В соответствии с современными требованиями в процессе обучения русскому языку как неродному необходимо сформировать коммуникативную компетенцию, то есть преподавание русского языка как неродного должно иметь, в соответствии с положениями лингводидактики, практическую направленность.

Компетенция – это совокупность знаний, навыков и умений, формируемых в процессе обучения, и способность к выполнению деятельности, связанной с данным учебным предметом. В обучении неродным языкам выделяют языковую (лингвистическую), речевую, коммуникативную, социокультурную и некоторые другие виды компетенций.

Коммуникативная компетенция – важнейшая цель обучения неродному языку, которая включает в себя все другие виды компетенций. Это способность решать средствами неродного языка актуальные для учащихся и общества задачи общения из бытовой, учебной, производственной и культурной жизни; умение учащихся пользоваться фактами языка и речи для реализации целей общения с учетом различных условий речевого общения. Учащийся при этом должен в условиях прямого или опосредованного контакта успешно решать задачи взаимопонимания и взаимодействия с носителями изученного языка в соответствии с нормами и традициями культуры этого языка. **Коммуникативная компетенция** – это способность человека адекватно в ситуации общения организовать свою речевую деятельность в её продуктивных и непродуктивных (рецептивных) видах». .

2. Обоснование путей формирования коммуникативной компетенции учащихся на уроках русского языка

В истории обучения русскому языку учёными фактически были проверены две основные пути:

а) изучение языка на основе правила при пользовании сокращенной коммуникацией;

б) освоение языковых явлений главным образом на основе коммуникации.

Первый способ хорошо представлен в известной грамматико-переводной системе обучения иностранным языкам. Согласно этой методике, обучение строилось на изучении грамматических (и отчасти других языковых) правил и лексики с последующим переходом к порождению (конструированию) и декодированию (чтению и пониманию устной речи) речи. Многолетний опыт показал, что этот путь малоэффективен. Пользуясь правилами и словарным составом языка, обучающиеся должны были воссоздавать (порождать) новый для них язык. Путь усвоения лежал через громадное количество ошибок, замедляющих темп усвоения языка и понижающий интерес к его изучению.

Второй путь изучения языка (через коммуникацию) оказался более эффективным, хотя такое обучение также содержало много недостатков. В итоге, как в русской, так и в отечественной литературе наметилось сближение этих двух путей обучения языку.

Разработкой коммуникативного направления в той или иной мере занимались многие научные коллективы и методисты. К ним в России, прежде всего, следует отнести Институт

русского языка им. А.С. Пушкина (А.А. Леонтьев, В.Г. Костомаров, О.Д. Митрофанова и др.), методистов и психологов Э.П. Шубина, И.Л.Бим, Г.В. Рогову, В.Л. Скалкина, и др.

Проблеме формирования коммуникативно-речевой культуры, развитию речи посвящены труды таджикских учёных Гусейновой Т. В., Иматовой Л., Котибовой Ш.П., Газиёвой Х.Х., Муродова Х.Г., Мирзоевой М. и др.

Использование коммуникативной методики – объективная необходимость, продиктованная закономерностями любого обучения как такового. Как известно, все, чему обучается человек, он приобретает для того, чтобы использовать в предстоящей деятельности. Известно также, что использование знаний, навыков, умений основано на переносе, а перенос зависит, прежде всего, от того насколько адекватны условия обучения тем условиям, в которых эти знания, навыки, умения предполагается использовать. Следовательно, готовить учащегося к участию в процессе русского общения нужно в условиях русского общения, общения учителя с учащимися, и наоборот, созданных в классе. Это и определяет сущность коммуникативного общения, которая заключается в том, что **процесс обучения является моделью процесса общения.**

Соблюдение указанных характеристик позволяет назвать образовательный процесс коммуникативным:

1) Коммуникативность предполагает обучение русскому языку, которое имеет четыре аспекта:

познавательный (знания о языке и культуре страны),
развивающий (способности),
воспитательный (нравственность) и
учебный (владение умением общаться).

2) Процесс коммуникативного русского образования (урок) строится как модель реального, настоящего общения, но организуется так, чтобы ученик имел возможность сам познавать и развиваться, овладевать русской культурой, а не подвергался бы обучению.

3) Коммуникативность — это мотивированность любого действия учащегося, совершение его из внутреннего побуждения, а не внешнего стимулирования (боязнь отметки, вызов к доске, работа в группе, индивидуальная работа, парная работа и т.п.).

4) Коммуникативность — это речемыслительная активность, т.е. постоянная включенность в процесс решения задач реального (а не учебного!) общения (диалоги).

5) Коммуникативность — это постоянная новизна и эвристичность, когда исключается произвольное заучивание и воспроизведение заученного, когда обеспечивается постоянная вариативность всех упражнений, заданий, материалов и условий.

6) Коммуникативность — это проблемная организация урока (Например, «Всегда ли правы взрослые?», «Сколько денег надо человеку?», «Самое лучшее место на земле?», «Если я был учителем», «Был бы у меня персональный компьютер...», «Как мне убедить взрослых» и т. д.).

Каждая из указанных характеристик – не благое пожелание, а обязательное условие.

В соответствии с коммуникативной направленностью обучения строится учебный процесс. **Наиболее эффективными технологиями, способствующими формированию коммуникативной компетенции учащихся, являются технологии сотрудничества, групповая работа, проектный метод, и методика интенсивного обучения, проблемное обучение, без которых невозможно создать необходимую образовательную среду.**

Большое внимание уделяется созданию коммуникативной атмосферы. Роль преподавателя качественно меняется. Он становится стратегом, реализующим концепцию учебников и дополняющим их коммуникативными материалами. Большое значение имеет поведение преподавателя, который организует русское общение, дает время на размышление, не требуя моментального ответа, осуществляет гибкую коррекцию ошибок и т.д. Для успешной реализации идей коммуникативного метода необходима соответствующая материальная база и техническое оснащение, информационная компьютерная технология, всемирная компьютерная сеть Интернета.

В соответствии с коммуникативным методом обучение варьируется в зависимости от уровня обучаемых. Прежде всего, учебный процесс ориентируется на содержание, которое помогает ориентироваться в мире чужой культуры, развивает собственный мир видения

разных культур. Обучаемые выступают как активные партнеры по общению, их побуждают к осознанному и самостоятельному использованию языковых и речевых средств. Занятия имеют социальный характер, фронтальная работа заменяется на партнерскую, индивидуальную и групповую. Работа по коммуникативному методу, активное использование учебников и пособий, дидактических материалов, программных тестов с коммуникативной направленностью в учебном процессе дает положительные результаты при обучении русскому языку.

Цели обучения русскому языку в средних общеобразовательных школах группируются таким образом: практическая, общеобразовательная (образовательная) и воспитательная. **«Практическая цель** отражает установку общества на обучение языку и овладение им как средством общения. **Общеобразовательная цель** обучения предполагает повышение общей культуры учащихся, расширение их кругозора и знаний о стране изучаемого языка, её культуре, науке, литературе, искусстве и вообще о мире, совершенствовании культуры общения, приёмов умственного труда, развитие познавательных интересов и способностей к логическим выводам и умозаключениям. **Воспитательная цель** включает реализацию таких задач, как воспитание гуманистических черт личности, самостоятельности, воспитание интереса к русскому языку, потребностей к его изучению, овладение русским речевым этикетом, воспитание толерантностью, развитие мировоззрения, совершенствование мышления, памяти».

3. Составляющие коммуникативной компетенции как результата обучения

Коммуникативная компетенция (как методическое понятие), выступающая как искомый **результат обучения**, явление сложное, многокомпонентное.

Взаимосвязанное формирование всех составляющих коммуникативной компетенции обеспечивает:

1. Развитие коммуникативных умений (наряду с развитием языковых знаний и навыков), а именно:

- умение читать и понимать (полностью или в основном) содержание несложных адаптированных текстов разных жанров и видов;
- умение устно осуществлять диалогическое общение в стандартных ситуациях в рамках учебно-трудовой, бытовой, культурной сфер общения;
- умения делать краткие устные монологические сообщения о себе, своем окружении, передавать содержание прочитанного с непосредственной опорой на текст;
- умения письменно оформить и передать элементарную информацию,
- в частности, написать письмо.

2. Развитие общих учебных и специальных учебных умений (умения учиться – работать с книгой, учебником, справочной литературой, использовать перевод, словари).

3. Развитие компенсаторных умений (умение при дефиците языковых средств выходить из трудного положения за счет, например, перифраза, использования синонима).

4. Воспитание школьников, осуществляемое через развитие личностных отношений к постигаемой культуре и процессу овладения этой культурой, что предполагает формирование у них: системы моральных ценностей; оценочно-эмоционального отношения к миру; положительного отношения ко второму языку, к культуре русского народа, говорящего на этом языке, взаимопонимания, толерантности; понимания важности изучения второго языка и потребности пользоваться им как средством общения в условиях вхождения нашей страны в мировое сообщество.

1. Развитие учащихся, осуществляемое в процессе освоения ими опыта творческой, поисковой деятельности, осознания явлений как своей, так и иной действительности, их общности и различия, что предполагает формирование у школьников: умения переноса знаний и навыков в новую ситуацию на основе осуществления широкого спектра проблемно-поисковой деятельности; языковых, интеллектуальных и познавательных способностей ценностных ориентаций, чувств и эмоций;

В старших классах ведущими в овладении русской культурой являются познавательный и учебный аспекты, а среди видов речевой деятельности на первый план выдвигается говорение. Согласно этому целью такой работы является обучение учащихся свободно общаться на русском языке, как на предложенные темы, так и на совершенно отвлеченные,

активно вступать в беседу, выражать свою точку зрения. Также можно поставить такие следующие задачи: развитие у учащихся способности к догадке, развитие способности к выбору выражений.

Специфика овладения речевыми навыками

Для формирования подлинно речевых навыков огромное значение имеет такая черта, как ситуативность, причем двойная ситуативность, когда при порождении ответной реплики учитываются не только наличная экстралингвистическая ситуация общения, но и ситуация, созданная предшествующей репликой, которая вызывает дополнительный мотив к реагированию. Анализ ситуации представляет собой ориентировочную основу речевых действий (включающую дифференцирование, синтезирование, выделение ведущих признаков в данной ситуации), позволяющую определить программу речевого действия. В зависимости от результатов ориентации создаются различные программы действий, включающие как стереотипные элементы, так и их новые комбинации, отвечающие целям деятельности. Поэтому учебные ситуации должны представлять собой совокупность именно основных, опорных признаков, необходимых и достаточных, с наиболее полной вероятностью определяющих возможное речевое поведение субъекта. Причем ситуации должны неоднократно повторяться, с тем, чтобы сформулировать у учащихся эталоны ведущих признаков ситуаций и способов поведения в них. Подвижность и повторяемость ситуаций, постоянная смена речевых интенций и соответствующих им речевых действий в общении могут стать основой для генерализации, обобщения опорных признаков ситуаций и эталонов речевого поведения в них, что способствует переносу речевых операций и действий, расширяет его диапазон. Кроме того, одновременно происходят генерализация мотивов по отношению к ситуации, в которой мотив первоначально появился, распространившись на все ситуации, однородные с первой в существенных по отношению к личности чертах, и фиксация установок, которые определяют целостный подход к построению фраз и создают алгоритм речевой деятельности человека. Следовательно, ситуативно-мотивированная организация речевых упражнений позволяет усваивать целостное речевое действие со всеми его составляющими (установкой, мотивом, целью средствами, способами осуществления), причем это не изолированное действие, оно находится во взаимосвязи с другими. Овладение языковыми единицами при этом происходит в единстве всех их сторон: формы, значения, функции при ведущей роли последней.

Другие свойства речи (наличие постоянной обратной связи, подкрепления со стороны партнера; состояние готовности к участию в общении; смена речевой инициативы; разнообразие коммуникативных видов предложений; зависимость синтаксической структуры лексики от речевой интенции; разный объем речевого поведения в диалогах; универсальность этих свойств во всех языках) также делают возможным использование ее в методических целях, поскольку при соответствующей организации эти свойства отвечают основным требованиям к условиям, необходимым для развития речевых навыков и умений. В силу этого диалогическая речь может выполнять функцию средства обучения на уроках иностранного языка.

Опыт показывает, что обучаемый оказывается в состоянии участвовать в коммуникации в ряде ситуаций, даже если у него еще окончательно не сформирован автоматизм, о чем свидетельствуют языковые ошибки и ненормативные паузы. Дело в том, что речевые навыки и умения - настолько сложные, многоаспектные явления, а операционный состав, содержательная сторона и условия осуществления речевой деятельности настолько многообразны, что в ней происходит постоянное развитие речевых механизмов по тем или иным показателям. Уже само формирование навыков, если оно осуществляется в адекватных условиях, то есть в таких, которые по основным своим свойствам соответствуют условиям их включения в целостную деятельность, позволяет одновременно закладывать основы для достижения уровня умений. Ведь овладение языковыми средствами осуществляется не как изолированное заучивание их, а в составе речевых действий с осознанием того содержания, которое они реализуют, и тех условий, в которых возможно их употребление, т.е. одновременно с овладением операциями происходит овладение мотивированными, ситуативно - обусловленными речевыми действиями.

Работа над полилогом (полилог – от греческ. поли - много и голос - слова. Это речь, состоящая из реплик нескольких говорящих).

В условиях общеобразовательной школы, с самого начала над любым разделом учебника нужно стараться ориентировать учащихся на владение речевыми структурами на уровне полилога, когда школьники ведут беседу на предложенную, а также на близкую к предложенной теме, и число коммуникантов возрастает до 3-х и более человек. Обучению полилогу предшествуют большая предварительная работа со словами, тренировочные упражнения, заучивание готовых речевых структур, языковых штампов, фрагментов и целых диалогов.

Работу по любому разделу учебника можно условно разделить на 4 этапа. Первый этап включает в себя обычное ознакомление с текстами, чтение, тренировочную работу над словами, словосочетаниями, активизацию речевых структур. Можно предложить учащимся заучивать эти структуры, чтобы затем использовать их в полилоге. Например:

-Разговор по телефону...

Далее можно предлагать учащимся использовать этот материал в своей речи. Замечено, что чем больше видов работы над речевыми структурами, новыми словами предлагается учителем, тем лучше решается задача по обучению учащихся общению на русском языке.

- работа с вопросами;

- повторение услышанного текста;

- репетиция: учащимся предоставляется несколько попыток для ответа;

- использование ситуативных карточек (с картинками или лексическими структурами), стимулирующих использование учебного материала; игра "Снежный ком" (повторение предыдущих фраз с добавлением новой фразы);

- игры типа "X - У " (Двум ученикам даются две карточки: одному - карточка "X" , а другому - карточка "У ". У учащегося "X" есть роль 1, но нет роли 2, а у учащегося " У " есть роль 2, но нет роли 1. Беседуя по карточке, учащиеся закрепляют разговорные структуры. Более сильному учащемуся предлагается роль 1, а роль 2 он придумывает сам, и наоборот);

- так называемые "перемешанные диалоги" (учащимся предлагается готовый диалог, но его фразы расположены в неправильном порядке, учащимся - расставить фразы по смыслу, а затем воспроизвести диалог.

После отработки лексического материала подходим к условному второму этапу работы с полилогом. На базе выученного материала ученикам предлагается конструировать новые фразы, предложения при составлении своего плана. После знакомства с образцами можно предлагать учащимся реализовать выученный материал в конкретных ситуациях. (Учащиеся сами составляют диалоги в соответствии с предложенной ситуацией).

Примеры таких ситуаций.

1. Ситуация 1. Вы находитесь в России и вам нужно позвонить домой. Телефон не соединяет. Вы звоните на телефонную станцию и просите вас соединить с родными.

2. Ситуация 2. Вы звоните своему другу, но его нет дома. Вы просите его родителей оставить сообщение.

3. Ситуация 3. Вы решили посетить Санкт - Петербург. Вы звоните в кассу и заказываете билет.

4. Ситуация 4. Ваш друг собрался посетить Москву. Он вам звонит и спрашивает ваших советов. Вы должны подсказать более удобный вид транспорта, описать погоду и подсказать, что ему лучше одеть.

В помощь учащимся можно предлагать карточки с инструкциями употребить ту или иную фразу на русском языке с учетом индивидуальных способностей. Владение разговорной речью достигается путем практических тренировок в языковом общении, в коммуникативной деятельности. Все предложенные ситуации обыгрываются учащимися сначала в парах, затем можно увеличивать число коммуникантов. Важно, чтобы школьники в дальнейшем могли не только понять партнера-собеседника, но и поддержать разговор, ответить на реплику и т. д. Сначала учащимся эта работа кажется невыполнимой, поэтому им предлагается сначала записать полученные диалоги в тетрадь, а затем, пользуясь зрительной

памятью, воспроизвести их в устной форме. Освоив ситуации-диалоги, можно добавить к ним страноведческий материал учебника, книги для чтения или дополнительной литературы.

Это условно третий этап работы по разделу. Используя элементы опережающего обучения, продолжая работу над диалогами, можно ознакомить учащихся с традициями и обычаями русского народа, а именно с текстом "Традиции Российской Федерации" (1 часть - о традиции праздновать Новый год – текст выбирает сам учитель) и сравниваем с традициями и обычаями таджикского народа. Соединяя, таким образом, материал мы увязываем старое и новое по модели: пройденное - данное - новое. Действует такая схема: В рабочем состоянии находится пройденное - диалоги, работая над данным - текстом о традициях России, мы продвигаемся вперед: знакомимся с новым - текстом "Традиции Российской Федерации" (2 часть - о традиции праздновать Рождество). Благодаря такой схеме учащиеся старших классов смогут выполнить то, речь о чем пойдет далее.

По работе с заданием по тексту "Традиции России" учитель может использовать дифференцированный подход. После ознакомления с текстом и проверки его понимания школьникам предлагается домашнее задание: сильные ученики готовят (по своему выбору) рассказ о нескольких Российских традициях, им известных, более слабые - только часть текста, предложенную учителем. Беседа по тексту в классе проводится по намеченному плану. Определяем примерный круг вопросов (дети знают о них заранее). Эта беседа по тексту рассматривается как подготовка к полилогу. Далее можно объяснить учащимся, что от них требуется для импровизированного полилога:

- не только воспроизвести выученный текст (в данном случае домашнее задание), но и уметь использовать в беседе выученный материал;
- не только самому высказаться, но и суметь понять партнера в беседе, отреагировать на реплику (ситуация ожидания);
- не ограничиваться ответами "да", "нет"; используя разговорные структуры, дать развернутый ответ или добавить свое;
- поддержать беседу, заговорить, когда все молчат.

Для этого учащимся нужно использовать не только выученный текст, но также информацию о своей школе, своем городе, своей стране, о себе и т. д., чтобы увязать учебный материал с современностью, а также сравнить две культуры. Полилог проводится в форме телемоста, например, Россия - Таджикистан (Можно использовать также круглый стол, "Интернет", а также другие ролевые игры. В более слабых классах в роли ведущего выступает учитель, в более сильных самый способный ученик. Работа в классе должна охватывать всех учащихся без особых поблажек для среднего и слабого. Примерный вариант полилога – телемоста можно предлагать учащимся:

Разговор по телефону из одной страны в другую (учитель заранее объясняет детям).

Итак, в полилоге используется страноведческий материал, повторяется пройденное раннее (материал телефонных диалогов). Можно приучать учащихся к обобщению, постоянно привлекая пройденный материал, не ограничиваясь темой сегодняшнего дня.

После ознакомления с каждой новой темой усложняется речевая задача, расширяются рамки полилога. Используется наглядность: Карта России, карта Таджикистана, магнитофонные записи текстов (приложение к УМК), картинки с изображением учебных фрагментов.

Четвертым этапом работы с полилогом является грамматический аспект. Если ученик неверно задает вопросы, неправильно строит повествовательное предложение или употребляет неверные времена русских глаголов, предлагается ему записать свой диалог в тетради и проанализировать свои ошибки. В случае, если ученик слабый, его ошибки контролирует более сильный ученик. Опыт работы в школе показывает, что учащиеся чаще всего забывают о структуре построения предложений. Они либо не употребляют подлежащее, либо не видят необходимость ставить глагол-связку. В данных случаях всегда напоминает, что, в отличие от русских предложений типа "Что-то жарко сегодня" или "Куда ему столько денег", в таджикских предложениях подлежащее и сказуемое тоже есть не всегда. Ученикам советуется повествовательное предложение всегда начинать с подлежащего. Подлежащее-это главный член предложения, который отвечает на вопрос "Кто? Что?".

Но на наш взгляд достаточно трудно при двух часах русского языка в неделю в школах с таджикским языком обучения, предусмотренных учебной программой, и тем не менее даже в таких условиях учащиеся должны приобретать самые важные качества общения - смелость высказывания, отсутствие боязни общаться на русском языке, умение ориентироваться в ситуации.

Активность учащихся нужно поощрять, стимулировать объем и частоту высказываний по заданию. Стараться проявлять терпимость, контролируя ошибки. Незначительные ошибки лишь фиксировать, а исправлять только грубые, мешающие пониманию. В конце ответа даются ученику предложения с ошибками для перевода, так как зачастую учащиеся ошибаются не только от незнания, сколько от отсутствия навыков говорения. При фиксировании ошибок учащиеся часто сами их исправляют. Важно эту работу проводить доброжелательно, так как боязнь ошибок, точнее, контроля, сковывает деятельность школьников, порождает страх общения. Чтобы не создавать перегрузки, можно перенести центр тяжести учебной работы в класс. Резюмируя вышесказанное, отмечу, что работа над полилогом включает в себя 4 этапа:

- 1 этап. Отработка речевых структур. Работа с текстом.
- 2 этап. Ситуативность.
- 3 этап. Опережающее обучение. Работа с дополнительным материалом по теме.
- 4 этап. Закрепление грамматических структур.

В формировании и развитии коммуникативной компетенции учащихся по сей день среди популярности и эффективности методик, активно удерживает первую строчку коммуникативный подход, который, как следует из его названия, направлен на возможность общения и на практику общения. И именно о коммуникативно — деятельностном подходе, о его применении в обучении второму языку можно поговорить и обсудить некоторые особенности этого подхода. С этой целью можно использовать такие задания в старших классах таджикской школы:

Представьте, что вы всей группой зашли в кафе (в столовую). Какие виды блюд выбираете и заказываете официанту. Попробуйте составить диалог вашей группы с официантом. По окончании работы разыграйте сцену диалога «В кафе».

А также при коммуникативном подходе часто используются обучающие игры. Учащимся они нравятся, и если обучающие игры должным образом спланированы заранее, то они дают учащимся ценную коммуникативную практику. Или ролевые игры, которые очень важны при коммуникативном подходе, так как они дают ученикам возможность практиковаться в общении в самых различных социальных контекстах и социальных ролях. Ролевые игры могут быть спланированы и максимально структурированными, например, (по сказке «Репка» в младших классах) учитель распределяет роли ученикам, объясняет кто они и что они должны сказать, и менее структурированными, например, преподаватель говорит ученикам кто они, какова ситуация и тема обсуждения, но ученики сами определяют, что сказать.

Таким образом, методика работы с коммуникативностью не всегда срабатывает сразу в национальной школе. Результат во многом зависит от профессиональных навыков учителя русского языка, индивидуальных особенностей учащихся, уровня их интеллектуального развития, оснащения кабинета русского языка, а также использование современной технологии обучения и многих других факторов. Для успешного развития у учащихся навыков общения требуются ежедневные репетиции.

Литература:

1. Григорьева Л. Н. "Организация процесса формирования лексических навыков говорения с использованием условно-речевых упражнений", Москва, "Просвещение", 1989.
2. Коростелев В. С. "Методика функционального формирования лексических навыков говорения", Москва, "Просвещение", 1987. Пассов Е. И. "Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению", Москва, "Просвещение", 1985.
3. Кузовлев В. П. "Технология тематического планирования цикла уроков по разговорной теме при коммуникативном методе обучения иноязычному общению.

4. Костомаров В.Г., Митрофанова О.Д. Методическое руководство для преподавания русского языка иностранцам. 3-е издание. - М. 1984, 165 с.
5. Коммуникативный подход в обучении второму языку (Модули таълими). Душанбе, «Принт Хаус», 2007.
6. Пассов Е. И. "Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению", Москва, "Просвещение", 1991.
7. Рабинович Ф. М. "Коммуникативность обучения в практику школы", Москва, "Просвещение", 1984.
8. Григорьева Л. Н. "Организация процесса формирования лексических навыков говорения с использованием условно-речевых упражнений", Москва, "Просвещение", 1989.
9. Пассов Е.И. "Коммуникативность - основное направление современного обучения иностранным языкам", Москва, "Просвещение", 1985.
10. Программа по русскому языку для общеобразовательных учреждений с таджикским языком обучения (2-11 классы). – Душанбе, 2008. - 124с.

ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТИ НУТҚИИ ХОНАНДАГОН ДАР ДАРСҲОИ ЗАБОНИ РУСӢ

ҶОНМАҲМАДОВА Г.

Дар мақола сухан дар бораи ташаккули нутқӣ ва зарурати инкишофи шифоҳии хонандагон дар дарсҳои забони русӣ меравад. Муаллиф дар мақолааш моҳияти масъалаҳои назариявӣ ва амалии салоҳияти нутқии таълими забони русиро дар мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ифода намуда, роҳҳои беҳтар намудани фанро бо назардошти талаботи замони ҳозира дар раванди муошират ба воситаи машқҳо дарҷ кардааст.

***Калидвожаҳо:** робитавӣ, ташаккули маҳорат, салоҳияти нутқӣ, муошират, шишироқчиёни таълим, полилог, натиҷаи таълим.*

FORMATION OF THE COMMUNICATIVE COMPETENCE OF STUDENTS AT RUSSIAN LESSONS

JONMAHMADOVA G.

The article focuses on the formation of the competence and the need for the development of oral language learners. The author writes in his article on the meaning and importance of theoretical and practical problems of the communicative competence of Russian language teaching in secondary school. And also on how to improve the study of the subject according to the modern requirements of the communication process through a variety of tasks.

***Key words:** communication, formation of skills, communicative competence, training participants.*

.ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ МЕТОДИКИ ОБУЧЕНИЯ УЧАЩИХСЯ ПРИ СОСТАВЛЕНИИ ФИЗИЧЕСКИХ ЗАДАЧ

КУЧАКШОЕВ. Д.С. ,
научный сотрудник Института развития образования
ДАВЛАТОВ А.,
преподаватель физики педагогический университет, им.С.Айни,
канд.пед.наук, доцент

Необходимость и полезность самостоятельного составления учащимися физических задач подчеркивается многими авторами психолого-педагогических и методических работ и пособий.

Многие методисты это положение неоднократно подчеркивали. Ещё в 1938 году В.И.Кармилов впервые рассматривает задачи по физике, самостоятельно составленные учащимися, в методическом аспекте, и на основании педагогического эксперимента и наблюдений, приходит к выводу, что «... можно считать установленным, что самостоятельное составление учащимися задач является ценнейшим приёмом для полного усвоения пройденного материала. Ведь для того, чтобы самостоятельно ставить задачу, учащийся должен ясно представить себе сам физический процесс, знать не только качественную, но и количественную связь между определяющими его величинами. Чтобы используемые учащимися цифровые данные находились в согласии с действительностью, он должен представлять себе практическое приложение изученного физического закона» (11).

В 1954 г. в пособии для учителей Л.А.Знаменский подчеркивал, что: «Учителям физики надо и самим стать на путь составления и подбора новых задач и привлекать учащихся к составлению их» (7).

В пособии по методике решения задач, вышедшем в 1971 г., С.Е.Каменецкий и В.П.Орехов отмечают, что «Составление задач самими учащимися – полезный педагогический приём». По их мнению, такие задачи должны обязательно проверяться учителем, а наиболее интересные из них решаться со всем классом (9).

В дальнейшем было написано ряд работ, в которых также затрагивался этот вопрос. Вот что пишет по этому поводу В.Е.Володарский. В результате самостоятельных поисков учащихся, ответов на интересующие их вопросы возникают своеобразного рода физические задачи. «Это естественное стремление учеников к постановке и решению собственных задач, условия которых формируются на основе жизненных наблюдений, надо направлять, развивать и использовать для воспитания физического мышления. Упражнения составления задач учащимися имеют большую ценность для достижения многих педагогических целей» (3).

М.Я.Павлов также указывает на необходимость составления и решения задач учащимися в процессе обучения. Он пишет, что «составление и решение задач самими учащимися в значительной степени активизирует процесс обучения, способствует закреплению обретенных знаний и их использования на практике» (14).

А.П.Дзидзверг в статье «Составление задач как метод обучения» пишет, что «Такой приём обучения активизирует школьников, способствует выработке у них умений применять полученные знания на практике. Составление и решение задач учащимися особенно эффективно при закреплении и повторении материала» (6).

З.В.Сычевская среди различных видов самостоятельных работ рассматривает «Новый подход в методике решения задач», в основе которого составление задач учащимися, и предлагает вместо традиционной методики, по которой учащихся обучают решать задачи по схеме: формула - образец простой задачи - самостоятельное решение по образцу, другую схему обучения: формула - общие приёмы использования формулы для решения задач – самостоятельное составление простой задачи. Автор справедливо подчеркивает, что «... при составлении задач у учащихся активнее осуществляется умственный процесс обучения и конкретизации, чем при анализе готовых примеров. Чтобы составить задачу по новой теме, школьник должен глубоко проникнуть в физическую сущность явления, закрепить те ассоциативные связи, которые возникли в результате анализа учителем новой формулы,

понятия, правила, физические величины и законы – вот те орудия, которыми должен пользоваться учащийся, составляя задачу» (18).

Составление задач имеет важное значение для применения знаний в жизни. И.Ф.Герасименко пишет, что «на наш взгляд, важно остановиться на особом виде задач, составленных учащимися к концу обучения в X классе. Это задачи, носящие творческий характер, где учащиеся пытаются использовать знания по физике и электротехнике по-новому, творчески» (4). С этой целью А.В.Усова и З. А.Вологодская дважды выделяют составление задач на использование физических законов и формул: среди работ, основная цель которых – совершенствование знаний, выработка умения применять знания на практике, и в числе работ, основная цель которых – развитие творческих способностей учащихся (19).

Можно было бы привести еще ряд высказываний методистов о целесообразности составления физических задач школьниками и учителями. Однако до сих пор общие правила, общие приемы составления физических задач не разработаны. Поэтому подавляющее большинство учителей физики предпочитают использовать лишь готовые задачи, имеющиеся в учебниках и других пособиях.

Попытаемся кратко сформулировать **общие правила и приёмы составления физических задач.**

Легко обнаружить такое **общее правило: всякое задание на составление физической задачи содержит, какое-то основание для составляемой задачи.**

Основанием для составляемой задачи может быть любое указание о том, какая должна быть эта задача, или **что** она должна содержать, или **какими** свойствами она должна обладать, или еще какие-то другие указания.

Рассмотрим теперь более подробно виды и характер оснований для составления физических задач.

Приведём ответы на список основных вопросов, которые возникают при составлении физических задач.

1. Какой должна быть составляемая задача? Такими основаниями могут быть следующие указания (требования к составляемой задаче): она должна быть физической; должна быть по какому-то определенному разделу, теме курса физики; она должна быть на какое-то физическое явление, процесс (например, задачей на равнозамедленное движение, или на изобарический процесс и т.д.); составляемая задача должна быть простой, легко решаемой, занимательной, оригинальной, теоретической, практической, вычислительной, качественной, графической, экспериментальной и т.д. и т.п.

2. Что должна содержать составляемая задача? Такими основаниями могут быть следующие требования: составляемая задача должна содержать какой-то определенный компонент (элемент), который указан в задании на составление физической задачи, например, объект задачи, сюжет, то или иное условие или совокупность условий, то или иное требование (вопрос), те или иные числовые данные и т.д.

3. Какими свойствами (признаками) должна обладать составляемая задача? Она должна иметь какое-то решение (это решение приводится); она должна быть аналогичной данной задаче по сюжету или по характеру описываемого явления, процесса, или по тому физическому закону, на основе которого эти задачи решаются; составляемая задача должна быть обратной данной задаче и т.д.

Как видим, это основание является некоторой модификацией первого вида оснований.

4. В результате чего должна быть составлена физическая задача? В результате какого-то эксперимента, опыта, экскурсии, наблюдения за каким-то определенным явлением или процессом и т.д.

5. Что является базой (основой) для составления задачи? Какой-то предмет, рисунок, схема, график, краткая запись задачи, запись решений, рассказ, формула, закон и т.д.

Можно указать еще и какие-то другие виды оснований для составления физических задач. Заметим, что между перечисленными видами нет четких границ, они во многом пересекаются. При этом в качестве фактического основания для составления задачи может

быть взято не одно какое-то из перечисленных или каких-то неупомянутых оснований, а несколько таких оснований.

В конце концов, важно то – несомненное правило, что нельзя составить задачу, не имея (не указав явно или неявно) определенного основания (указания).

Когда учитель сам составляет физическую задачу или дает такое задание учащимся, то он, конечно, имеет в виду осуществлению с помощью этого задания какой-то определенной функции. И тем самым, эта функция становится дополнительным, достаточно жестким основанием к сформулированному (указанному в задании или в само задании, когда задачу составляет сам учитель) основанию.

Под **объемом основания** составляемой физической задачи будем понимать число задач, которые можно составить, используя это основание. Например, по основанию: «Составить задачу по теме «Теплота», очевидно можно составить неограниченное множество различных задач, а по основанию: «составить задачу обратную данной», можно составить лишь одну или несколько задач.

Поэтому можно считать, что в первом случае величина основания большая, оно достаточно широкое, а во втором – основание более узкое.

Отсюда очевидно такое **общее правило**: чем основание составления физической задачи более широкое, тем больше свободы, а, следовательно, и фантазии, и творчества нужно для составления задачи и, наоборот, чем уже основание, тем меньше свободы, тем меньше творчество нужно для составления задачи.

Однако трудность выполнения задания на составление физической задачи зависит не только от объема основания, но и от характера, особенностей этого основания, а также, конечно, от умений и способностей ученика, выполняющего это задание.

Если отвлечься от последнего фактора, то трудность задания на составление физической задачи главным образом зависит от характера и особенностей основания, а не от его объема. Например, основание – составить задачу по какому-то разделу курса физики, – очень широкое, но выполнить это задание не очень трудно, ибо в качестве решения может быть использована любая задача этого раздела, а вот основание – составить задачу по данному требованию (вопросу – более узкое, но оно, несмотря на это, более трудное, чем первое задание).

Когда учитель предлагает учащимся составить физическую задачу, он указывает им лишь основание будущих задач, например: «Составьте задачу на использование закона Кулона». При этом учитель может указать и цель этого задания, т.е. ту функцию, ради осуществления которой учащиеся должны выполнить это задание. Например, он может задание сформулировать так: «Для того, чтобы лучше понять характер зависимости между величинами, входящими в формулу закона Кулона, составьте все, какие возможны задачи в определение каждой из этих величин, взяв в качестве числовых значений известных величин обычные значения для бытовых условий».

Однако для того, чтобы учащиеся сумели выполнить задание учителя на составление физической задачи, как бы это задание не было сформулировано, их надо научить составлять задачи. А это значит, что учитель должен владеть **методикой обучения учащихся самостоятельного составления физических задач**. Но, как мы уже указывали, такой методики пока нет. Настоящее наше исследование есть лишь одна из немногих попыток разработки такой методики.

В работе В.Е.Володарского (3) рассмотрены лишь отдельные вопросы составления задач учащихся по физике как составной частью системы физических задач в курсе физики средней школы.

Вопросы составления физических задач учащимися рассматривались также в работе Давлятова А.

Заметим, что за последние годы появились исследования, в которых разрабатываются новые приёмы по составлению учащимися задач как средства изучения физики в средней школе. Особо следует выделить работу А.И.Павленко (13), в которой предложен весьма интересный и эффективный подход к изучению физики с помощью составления и решения задач.

Суть данной работы состоит в том, что обучение учащихся решению физических задач в практике средних общеобразовательных школ еще в основном недостаточно для формирования умения самостоятельно ставить (составлять) задачи по изучаемому учебному материалу по физике. Основными путями совершенствования учения учащихся составлению задач по физике, по мнению автора, выступают:

- 1) общая структура методики обучения учащихся составлению физических задач;
- 2) методические особенности основных этапов составления решения физических задач;
 - а) этап выделения и постановки физической задачной ситуации;
 - б) этап составления возможного варианта содержания и решения физической задачи в общем виде;
 - в) этап точной формулировки и корректирования задач, осуществления ее решения;
 - г) этап проверки и исследования результата решения и условий задачи, выдвижения новых задач, а также разработки системы заданий на составление задач в процессе обучения физике.

В эффективности и плодотворности предложенной методики обучения учащихся составлению физических задач мы не сомневаемся, однако следует отметить, что все задания, предложенные автором, как в контрольных, так и в экспериментальных классах процессе обучения предлагались с **альтернативным** выбором отыскания ответа, распознавания **аналогичных задач**. Это значит, что обучение учащихся составлению задач ведется только по аналогии.

Но ведь существует очень много других приемов в составлении задач.

Анализ школьных учебников 10 - 11 классов, сборников задач и вопросов по физике для средней школы [1, 2, 5, 8, 9, 11, 12, 15, 16, 17), а также практических материалов, программы по физике и всех нормативных документов показывает, что составлению физических задач ещё не уделяется необходимого внимания. Несмотря на то, что за последние годы вышли в свет много задачников по физике для учителей и учащихся, для поступающих в вузы, а также учебники и учебные пособия по физике для средней школы, ни в одном из них нет заданий на составление задач. Поэтому и методика обучения составлению физических задач находится в своем зародыше. И, если все же эта проблема вызывает определенный интерес среди учителей и методистов, то только потому, что самостоятельное составление физических задач учащимися и учителями может и должно играть большую роль в активизации деятельности учащихся при обучении физики.

На каких же принципах следует строить методику обучения составлению физических задач? Укажем основные такие принципы.

1. Для того чтобы учащиеся смогли, на основе данного им основания, выполнить задание на составление физической задачи, при этом выполнить это задание самостоятельно и сознательно, они должны иметь знания о задачах, их структуре, составных элементах, сущности и механизмах решения, т.е. те знания о физических задачах и их решении. Без этих знаний, без ясного, отчетливого понимания сущности физических задач, их устройства и особенностей, сущности решения, составление задач учащимися (и учителями) будет проводиться лишь путем подражания, по аналогии, а это не принесет нужного обучающего и развивающего эффекта, не обеспечит выполнения тех многочисленных и важных функций.

Конечно, знания о задачах и их решении не следует выделять какую-то особую тему или раздел программы курса физики, их нужно давать учащимся постепенно, попутно с изучением теории, по мере надобности для решения готовых задач и для составления задач. При этом эти знания следует адаптировать к возрасту учащихся, к их общим представлениям, а поэтому к одним и тем же знаниям, понятиям следует возвращаться неоднократно, углубляя каждый раз уже знакомые учащимся знания, расширяя их представления об одном и том же понятии.

Таким образом, первым **принципом** методики обучения учащихся составлению физических задач является следующее:

Для обучения учащихся сознательным и прочным умениям составления физических задач, необходимо в течение всех лет обучения физике в школе знакомить учащихся с понятием «физическая задача» и с процессом решения.

2. Составление физической задачи есть очень сложный процесс. В этом процессе учащийся (или учитель), составляющий задачу, должен выполнять ряд действий и операций. Характер, особенности и число этих действий и операций в первую очередь зависят от его основания, которое указано в задании на составление физической задачи. Например, если дано такое задание: «Составить физическую задачу по теме «Движение тела под действием силы притяжения, то ученик должен произвести примерно такие действия:

- 1) вспомнить, какие физические явления или – процессы рассматривались в этой теме;
- 2) выбрать какое-то одно из этих явлений или процессов, которое он сделает сюжетом составляемой задачи;
- 3) установить, какие законы, закономерности и формулы (уравнения) характеризуют выбранное явление;
- 4) выбрать один из законов или одну из формул, на которую желательно составить задачу;
- 5) установить, какой характер (форму, вид) будет иметь составляемая задача: будет ли она вычислительной, качественной или еще какой-либо и т.д.

Представим теперь, что задание было более конкретное и объем основания для составления задачи более узок, например, такое задание: «Составить вычислительную задачу по формуле движение тела под действием сила притяжение». В этом случае ученик должен проделать такие действия:

- 1) установить, какие величины входят в эту формулу;
- 2) выбрать из всех величин, входящих в эту формулу, искомое;
- 3) установить, значение, каких величин нужно задать, чтобы найти значение искомой величины;
- 4) установить, в каких примерно пределах (области) могут быть числовые значения каждой из данных величин;
- 5) выбрать из области возможных значений для каждой из данных величин какое-то конкретное значение;
- 7) окончательно сформулировать текст составляемой задачи.

Таким же образом можно установить ту систему действий и операций, которые должен проделать (явно, осознанно или неявно неосознанно) ученик (или учитель) для того, чтобы выполнить задание того или иного вида на составление физической задачи.

Естественно, что для успешного выполнения заданий на составление задач учащиеся должны владеть умениями и навыками в осуществлении всех действий и операций, входящих в процесс составления физических задач.

Отсюда следует такой **принцип методики обучения учащихся составлению физических задач:**

Прежде чем предложить учащимся какое-то задание на составление физических задач, необходимо установить, какие элементарные действия и операции придется при этом выполнить учащимся. Для основных из этих действий и операций разработать систему подготовительных упражнений для формирования у учащихся соответствующих умений и навыков.

Например, учитель намечает предложить учащимся задание на составление задач по какой-то изученной физической формуле. Проанализировав процесс составления таких задач, целесообразно предварительно дать учащимся следующие подготовительные упражнения:

- а) установить, сколько переменных и постоянных (коэффициентов) величин входят в данную формулу;
- б) выразить каждую из переменных величин, входящих в данную формулу, через все остальные;
- в) установить в каких числовых пределах может изменяться каждая из переменных величин, входящих в данную формулу;
- г) если значение входящего в формулу постоянного коэффициента имеется в справочнике, то найти его значение для указанного физического тела;
- д) если же в справочниках значение коэффициента не имеется, то установить, с помощью какого опыта он может быть найден.

Примерно так же подбирается (конструируется) система подготовительных упражнений для составления физических задач при других основаниях.

3. В отличие от решения готовых задач, которые имеют, как правило, единственный ответ, решение заданий на составление физических задач имеет много разнообразных ответов – решений таких задач. Поэтому, когда учитель предлагает классу решить готовую задачу, то это решение у всех учащихся обычно одинаковое или мало в чем отличающееся друг от друга. Когда же он предлагает классу задание составить физические задачи по данному основанию, то почти у всех учащихся решения разные: каждый ученик составит свою, отличающуюся от других, физическую задачу.

Поэтому очень важно соблюдать следующий **принцип методики обучения составлению физических задач:**

Составленные учащимися различные физические задачи по каждому заданию на составление задачи должны быть коллективно обсуждены и оценены, нужно чтобы каждый ученик четко уяснил, какие ошибки или недочеты он допустил при составлении задачи. Необходимо всячески подчеркивать, поощрять любые проявления творчества, инициативы, оригинальности учащихся при самостоятельном составлении задач.

Мы выделили основные принципы методики обучения учащихся составлению физических задач. Эти принципы были нами конкретизированы и апробированы в длительном обучающем эксперименте.

Литература:

1. Балаш В.А. Задачи по физике и методы их решение. – М.: Просвещение, 1974. 430 с.
2. Бесчастная Н.С. Физика в рисунках. Пособие для учащихся. – М.: Просвещение, 1981. – 79 с.
3. Володарский В.Е. Обучение учащихся составлению физических задач. Метод развития их мышления // Физика в школе, 1975, № 5. – с. 61.
4. Герасименко И.Ф. Составление задач учащимся как способ обучения их умениям применять теоретические знания на практике // Умственное развитие учащихся в процессе обучения. – Волгоград, 1967. – 142 с.
5. Демкович В.П. Сборник вопросов и задач по физике: для средней школы. – 8-е изд. – М.: Просвещение, 1970. – 240 с.
6. Дзидберг А.П. Составление задач как метод обучения // Физика в школе. – 1982, № 5. – с. 59.
7. Знаменский П.А. Методика преподавание физики в средней школе. – М.: Учпедгиз, 1947. – с. 86.
8. Иванов А.С. Задачи по физике в средней школе: Методическое пособие для учителей. – Киев: Радянська школа, 1971. – с. 125-138.
9. Каменецкий С.Е., Орехов В.П. Методика решения задач по физике в средней школе: Кн. для учителя. – 3-е изд., перераб. – М.: Просвещение, 1987. – 336 с.
10. Кармилов В.И. Содержание, методика и техника решения задач по физике // Ученые записки/ Пермский гос. пед. ин-т. Вып. 3. – Пермь, 1938. – с. 64-65.
11. Кобушкин В.К. Методика решения задач по физике. – Л.: ЛГУ, 1970. – 277 с.
12. Мошков С.С. Экспериментальные задачи по физике в средней школе. – Л.: Учпедгиз, 1955. – 245 с.
13. Павленко А.И. Составление учащимися задач как средство изучения физики. – Дис... канд. пед. наук. – Киев, 1985. – 192 с.
14. Павлов М.Я. Составление и решение задач на тепловые явления // Физика в школе, 1984, № 5. – с. 51-52.
15. Разумовский В.Г. Творческие задачи по физике в средней школе. – М.: Просвещение, 1966. – 155 с.
16. Разумовский В.Г. Развитие творческих способностей учащихся в процессе обучения физике / НИИ Содержания и методов обучения Акад. пед. наук. СССР. – М.: Просвещение, 1975. – 272 с.
17. Рымкевич А.П., Рымкевич П.А. Сборник задач по физике. – М.: Просвещение, 1978. – 160 с.

18. Сычевский З.В. Самостоятельная работа по физике в 6 и 7 классах /Науч.исслед. ин-т педагогики УССР. – Киев: Радянська школа, 1974. – с. 48-53.
19. Усова А.В., Вологодская З.А. Самостоятельная работа учащихся по физике в средней школе. – М.: Просвещение, 1981. – с. 12.

РАВАНДҲОИ АСОСИИ МЕТОДИКАИ ТАЪЛИМИ ХОНАНДАГОН ҲАНГОМИ ТАРТИБ ДОДАНИ МАСЪАЛАҲОИ ФИЗИКӢ

КҮЧАКШОЕВ Д.С., ДАВЛАТОВ А.

Тартиб додани масъала барои дар ҳаёт татбиқ намудани дониш нақши муҳим мебозад. Бинобар ин оид ба зарур ва ғоидабахш будани мустақилона тартиб додани масъалаҳои физикӣ аз тарафи хонандагон дар дастуру корҳои методии психологӣ-педагогии бисёр муаллифон қайд карда шудаанд.

Аммо то ҳол қоида ва усули умумии тартиб додани масъалаҳои физикӣ коркард карда нашудааст. Аз ин сабаб аксарияти муаллимони физика истифодаи масъалаҳои тайёри дар китобу дастурҳо ҷойдодашударо зарур мешуморанд.

Дар ин мақола кӯшиш намудем, ки мухтасар қоидаи умумии тартиб додани масъалаҳои физикиро баррасӣ намоем.

Калидвожаҳо: *усули таълим, физика, тартиб додани масъала, ғаългардонӣ, хонандагон.*

CARDINAL PRINCIPAL METHODS OF THE TEACHING PUPILS ABOUT THE PHYSICAL PROBLEMS

KUCHAKSHOEV D.S., DAVLATOVA A.

Scheduling the problems have important importance for using the knowledges in lives. So need about usefulness of the independent formation pupils physical problems are emphasized many author psychological -pedagogical and methodical work and allowance.

However hitherto general rules, the general receiving the scheduling the physical problems is not designed. So suppressing majority of the teachers physicists prefer to use only ready problems available in textbook and other allowance.

In this article, tried briefly to formulate the general rules and receiving the scheduling the physical problems.

Key words: *method education, physics, scheduling the problems, activation, pupils*

АҲАМИЯТИ ЧАШНИ НАВРӮЗ ВА РОҶУ УСУЛҲОИ ШИНОСОИИ ХОНАНДАГОН БА ОН

*ЛУТФУЛЛОЕВА П.,
ходими калони илмӣи
Пажӯҳишигоҳи рушди маориф*

Наврӯз чашни миллии халқи тоҷик буда, пеш аз ҳама мутаалиқ ба мардум, кӯдакону кӯдакистон ва мактаб мебошад. Наврӯз иди меҳнату баҳору деҳқонӣ, ибтидои Соли Нав ба ҳисоб меравад. Ин чашн ҳамчун ҷузъи таркибии фарҳанги мо ба зиндагии мардум равшанию нур бахшида, дарси шодию нишоту умеду орзу, дӯст доштани зиндагию парвариши зебӣ ва қору ҳаракату меҳнатро талқин менамояд. Хонаводаҳо ба ин чашни худ аз сидқи дил омодагӣ мегиранд.

Сабза хобондан, поккорӣ, шустушӯ, пухту паз, либосдӯзӣ – ҳама ғайриятҳост, ки дар хонаводаҳо дар пеши назари кӯдакон сурат мегиранд. Табиист, ки кӯдак дарсҳои аввалинро оид ба қору заҳмат, рафтор, ҳукуку одоб, ки аз омилҳои муҳими тарбияи ахлоқию маънавии фарзандон аст, дар шароити хонавода мегирад. Дар хонаводаҳо, ки тифоқию меҳрубонӣ, ҳамдигарфаҳмӣ ҳукумрон аст, фарзандони ҳуб, талошгари қорҳои умум ба қамол мерасанд. Ин гуна хонаводаҳо ҳама ҷӣ – тартибу низом, сарфаю сарфачӯии маблағ, самаранок истифода бурдани вақти кӯдаконро ба назар мегиранд. Маҳз аз ҳамин синнусоли хурдӣ эҳтиёт шудан дарқор, ки кӯдакон ҳислатҳои манфии муфтихӯрӣ, қорғурезӣ, сарфи беҳуда, пеш аз ҳама қонеъ қунондани талаботи худ, ҳудписандӣ ва ғайра одат нақунанд. Падару модаронеанд, ки ҳар ду одамони бомаърифатанд, маълумоти олий доранд, дар муассисае бомуваффақият қор меқунанд, дар ҳона ҳам қамбудие нест, қасе, маҳсусан қамсоҷҳо на аз падар ва на аз модар шикоят надоранд, аммо фарзандон ё яке аз онҳо танбалу қорғурез, авбош аст. Оё ин тасодуфист? Не, албатта, меъёри ё қенақи хонаводаи ҳуб ҳамин аст, ки дар он қасе муфтихӯр нест. Ҳама ҳайати хонавода мувофиқи имқонияту қобилиятшон иштирокчиҳои ғайол дар қорҳои ҳона мебошанд. Ба таври дигар бигӯем, қору амали ғайолана қи дар шароити хонавода ва қи қой ва муассисаҳои дигар рушди ахлоқию маънавии одамро таъмин менамояд. «Дар тарбияи ахлоқии фарзандон, - менависанд муаллифон М. Лутфуллоев, Т. Шуқурзод, Н. Шоев, - ягон метод ба қору амали ғайолана қоробар шуда наметавонад»[4].

Кӯдакон қунҷқованд. Меҳқанд ба ҳар қор даст зананд. Падару модарро зарур аст, дар ин ва дигар мақридҳо ба фарзандони худ дастӣ ёрӣ дароз қунанд, то қи онҳо (фарзандон) аъзои қомилҳуқуқи ҳайати хонавода қарданд. Таъқид меқунем: тарбияи узви қомилҳуқуқи ҳайати хонавода шудани фарзандон аз қурдсолӣ низ вазиқайи падару модарон аст. Қори дигар таъқид менамоям, қи ҳамаи ин қорқоро аз қурдсолӣ бояд оғоз нақуд.

Абӯшақури Балхӣ (таваллуд 915-916м), қи сӯҳқати Рӯдақиро дарёфтааст»[3,216], меғӯяд:

Дараҳте, қи қурдақак бувад, боғбон,
Бигардонад ўро, қу ҳоҳад қунон.
Қу қардад қалон, боз натақонидаш
Қи аз қажию ҳам бигардонидаш[2,79].

Дар ин қор мисраъ қавҳари суҳан нуҳуфта аст, қи эпиграфи тарбияанд: яке ин қи тарбияи ахлоқии фарзандро ҳеч гоҳ ба фардо нағзоред. Тарбия мисли ниҳолакест, қи навақак шинондаем ва сари аввал нашъу намо дорад. Дар ин солҳои қурдӣ, қи ниҳол ҳанӯз дараҳт нашудааст, боғбон метавонад шоҳу наваҳои бесамар ва ҳалалқасонро зада, ҳар гуна қажихоҷро ҳаму рост нақояд; дигар ин қи, ҳамин ниҳолак вақте қалон шавад, ислоҳи он ғайриимқон аст. Кӯдак мисли ҳамон ниҳол. Ақар дар қурдияш тарбия нақунем, одобу ахлоқашро ислоҳ нақунем, ба роҳи дурусти мустақим равона нақозем, дар қалонӣ мушқил мешавад ва шояд фарзандро аз даст диҳем.

Ҳамин маъниро Саъдӣ низ дар қанд қо таъқид қардааст:

Ҳар қи дар қурдияш адаб нақунанд,

Дар бузургӣ фалак аз ӯ бархост».

Бинобар ин:

Сари чашма шояд гирифтани ба бел,
Чу пур шуд, нашоад гузаштани ба пил.

Яке аз бузургтарин мутафаккирони олами илми инсоншиносӣ Жан-Жак-Руссо низ тарафдори он аст, ки «тарбияи кӯдак аз ҳамон рӯзи таваллуд шурӯъ шавад»[6, 61].

Беш аз ин, Руссо «рушди фикрӣ ва рӯҳии бачаро тавъам ба рушди бадани ӯ»[6] меҳисобад.

Муҳаққиқони таълиму тарбия он чиро менависанд, ки

- худ омӯхтаанд;
- таҳлилу таҳқиқ кардаанд;
- мушоҳида намудаанд;
- аз сар гузаронаанд;
- дидаанд, шунидаанд.

Ибтидои ҳамаи он чи ки муҳаққиқон менависанд, кӯдак аз сар мегузаронад, хонавода аст.

Хонавода дар навбати худ ҳайат (коллектив) буда, бо мақсади умумӣ, интизоми бошууронаи худ устувору пурқувват аст. Агар дар хонавода

- якдигарфаҳмӣ набошад;
- андеша ва фикри дигарон ба назар гирифта нашавад;
- байни падару модар муносибати ахлоқи набошад;
- ҳар кас гапи худро маъкул дониста, гузаронад;

- дар фазои хона хушунат ҳукм фармояд, кӯдак ҳам ба ҳоли худ мешаванд.

Онҳо ба гапи касе гӯш намекунаанд, бетартибу бенизом ба камол мерасанд. Махсусан, муноқишаи байни падару модар, бесару сомонӣ дар хонавода ба тарбияи фарзандон таъсири манфӣ мерасонад. Бетартибию бенизомӣ психикаи кӯдакро захмдор мекунад, падару модар эътибори худро аз даст медиҳанд, ки ин оқибати бад дорад: кӯдак на танҳо ба падару модараш, балки умуман ба инсон бовар намекардагӣ мешавад.

Падару модароне, ки аз фарзандони худ умед доранд, меҳоянд, ки оянда онҳо асои дасти падару модар бошанд, бояд аз ҳар мавриди муносиб истифода бурда, муносибати худро барқарор намоянд. Боз мегӯем: муносибати аҳсаи падару модар на танҳо барои ҳуди онҳо, инчунин барои тарбияи фарзандон – ҷигаргӯшаҳои онҳо таъсири калон мерасонад.

Наврӯз, ки табиатан ҷашни дастаҷамъист, бобати барқарор намудани муносибатҳои неки падару модар ва умуман аҳли хонавода метавонад нақши муассире бозад. Масалан, падару модаре қаҳрӣ шуда, чанд рӯз бо ҳам гап намезананд. Ҷашни Наврӯз, ки наздик омад, баҳона мешаваду ҳар ду ошӣ мешаванд. Дар ин ҳолат падар, ки «сардору раиси хонавода аст» (Абӯали Сино), бояд пешдастӣ кунад. Ӯ ҳамаро ҷамъ мекунад ва мегӯяд: «Наврӯз дар мекӯбад. Ҳашар ташкил мекунем, ҳола ва дарахтонро ба тартиб меорем. Шумо, очаш, ҳамроҳи Манижаю Маҳина ба хонатакони машғул мешавед. «Хуб шудааст, дедеш» мегӯяд модар, ки ӯ низ аз ногапӣ ба танг омада буд, - «Шумо ба мо ёрӣ расонед. Гилему қолинҳои вазнинро берун бароред».

Дар поккорию хонатакони, ки расми хуби мардуми мост, ҳама аҳли хонавода – хурду бузург ба қадри ҳол фаъолона иштирок мекунаанд. Ё худ дар пухтани суманак, ки рамзи Наврӯз аст, ҳама аҳли хонавода ширкат меварзанд. Модар аз падар хоҳиш мекунад: «Суманак мепазем. Шумо 1-2 кило гандум биёред, мо шуста дар табақча сабза меҳобонем». Фарзандони калонсол ёрӣ мерасонад (гандумро тоза мекунаанд, мешӯянд...), хурдсолон мушоҳида мекунаанд, ки ҳамаи ин корҳо бо ҷӣ меанҷомад. Фарзандони мактабхон, ҳар рӯз гирди лаълӣ мешинанд, варам кардан, рӯидан ва нумӯи донаҳои гандумро бо ҷашм мебинанд. Мушоҳида мекунаанд, ки ҷӣ тавр сабза медамад ва дар гармӣ майса мезанад»[1,148].

Поккорию хона, ҳола ва пухтупази суманак дар қалби кӯдакони меҳнати дастаҷамъиро (коллективиро) тарбия менамояд. Аммо мушоҳидаи замин, ки ризқу

рӯзии инсонро таъмин мекунад, дар дили кӯдакон ҳисси меҳр ба замин, ба кору бори деҳқонӣ, боғпарвариро тарбия менамояд.

Деҳқон аз рӯзҳои аввали амал (моҳи фарвардини сосонӣ) сари замин меравад, ҳок бар каф мегирад, мефишорад ва аз дил мегузаронад: «на, ҳанӯз вақт ҳаст». Ва ин амал ҳар рӯз такрор мешавад, то вақте ки ҳуди замин, ҳуди хоки мушкбез ба деҳқони зарқор нагӯяд:

Баҳор омад, баҳор омад,
Гули савсан қатор омад.
Ба деҳқон вақти кор омад,
Баҳори лолазор омад.

Гӯё хоки кишвари Тоҷикистон ба хоки Хуросони куҳан (Афғонистони имрӯза) маслиҳат карда бошад, ки он ҷо низ ин садо баланд мешавад:

Баҳор омад, баҳор омад,
Ба деҳқон вақти кор омад.
Ба дӯстон гул қатор омад,
Баҳори нав муборак бод.

Ҳар соату ҳар рӯзи баҳор ғанимат аст баҳри деҳқон. Ў кишт мекунад, дона мекорад – донаи умед. Ин корро яке 40-50 сол такрор ба такрор анҷом медиҳад, дигаре 50-60 сол. Ва тӯли ин солҳо фарзандаш, наберааш, аберааш низ ҳамроҳаш аст. Ҳамроҳаш аст, то ба замин, ки ризку рӯзии мардум аз он ҷост, дил бандад, биомӯзад, дилбохтаи меҳнат шавад ва аз он рӯ нагардонад. Бо қанд гуфтан даҳон ширин намешавад. Меҳнату меҳнатдӯстиро бо гуфтан дар замири насли наврас парваридан мумкин нест. Онро бояд дар амал анҷом дод.

Аҷаб хусусияте дорад Наврӯз! Агар чашнҳои дигар ғолибан инсонҳоро дар миёни утокҳову зери сақфҳо ва пушти дарҳои баста ҷамъ кунанд: қажвахонаҳо, чойхонаҳо, хонаҳо... дар фазое гарм аз нафт, равшан аз ҷароғ, ларзон аз дуд, зебо аз рангу орошта аз гулҳои муқаввамӣ, мӯмӣ, бўи кундару атр..., аммо Наврӯз дасти мардумро мегирад ва аз зери сақфҳо, дарҳои баста, фазоҳои ҳафа, лойдеворҳои наздики шаҳру хонаҳо ба домони озоду бекаронаи табиат мекашонад: гарм аз баҳор, равшан аз офтоб, ларзон аз ҳаяҷон, офаринишу офаридан, зебо аз ҳунармандии боду борон, орошта, бошукуҳ, ҷавона, сабзу муаттар аз:

Бӯи борон, бӯи пуна, бӯи хок,
Шоҳаҳои шикаста, боронхурда, пок.

Оре, бузургӣ ва муҳташамии чашни Наврӯз ҳам дар ҳамин аст, ки он дар домани табиат, дар ҳавои кушод, лаби ҷӯ, рӯи сабзаву себарга, зери чатри гардун доир мешавад. Саҳарии барвақт одамон ба гӯшаи деҳа (шаҳр, ноҳия) ва ё майдон мераванд, дег мемонанд ва ғизое мепазанд лазиз. Яке шӯрбову оши палав, дигаре угрою мастова, сеюмӣ гандумкӯчаю оши бурида. Мардум гирди хони Наврӯзӣ ҷамъ меоянд. Ҳама хурсанд, масрур, либосҳои тоза ва нав бар тан. Дар ин рӯзҳо кинаҳо аз дилҳо шуста мешаванд, машшоқону ҳофизону раққосон менавозанду месароянду мерақсанд.

Баъди хӯрокҳои болазат, кулчаҳои ширмолу чапоттиҳои қоғазин давра меороянд, гӯштин ва бозиҳои дигар сар мешаванд. Дар ин гуна маърақаҳо одатан аввал бачагону наврасон давраорой мекунанд ва баъд паҳлавонон, ки аз дуру наздик омадаанд, ба майдон мебароянд. Гӯштин ҳам мисли Наврӯз умри ҳазорсолаҳо дошта, варзишест зебо ва диданӣ. Ҳаракатҳои ҷусту чолок, ҳама рост шудан, дасту панҷазанӣ, ҳалукпартоӣ, сари китф гирифтани ҳаво додан, дар бағал кашидан ва ниҳоят пешдастӣ карда рақибро бо пушт ба замин задан ҳама ба бинандагон ва хусусан наврасону ҷавонон ҷаҳон-ҷаҳон лаззати эстетикӣ мебахшад. Наврасон қариб ҳар бегоҳ дар майдони канори деҳ, ки сабза болои себарга ва себарга болои сабза ғел мезанад, ҷамъ меоянд, машқи майдондорӣ паҳлавонӣ мекунанд. Ном ва корнамоии паҳлавонони диловар аз деҳа ба деҳа, аз шаҳр ба шаҳр, аз вилоят ба вилоят, аз кишвар ба кишвар паҳн мешавад.

Ҳамаи суннатҳо, аз ҷумла чашни Наврӯз бо бачаҳо хуш аст. Онҳо ин рӯзро бесаброна интизоранд. Модарон чанд рӯз пеш барои онҳо либосҳои нав медӯзанд. Ох,

чӣ тавр меҳоханд, ки он рӯз биёяду куртаи нав пӯшида кӯча бароянд ва ба чӯраҳояшон намоиш диҳанд. Бачаҳо сӯи талу теппаҳо, пуштаҳо давида рӯи сабзаҳои маҳмалин гел мезананд, гулҳои баҳорӣ – сияхгӯш, бойчечак, гули Наврӯз чида, ҷаҳон-ҷаҳон руҳи тоза мегиранд. Табиат бо тамоми зебӣ ва тароваташ бо мавҷудоти худ менозад, бачаҳо низ қарздор наменонанд: бо табиати нотақрори худ, бо диёри азизи худ, ки мерос аз бобоҳост, ифтихор мекунад. Бале, онҳо ба ин ҳақ доранд. Абдурахим Писандии Самарқандӣ ба ҳамин маънӣ мефармояд:

Фасли Наврӯзу навбаҳор омад,
Мавсими сайри лолазор омад.
Кӯдакони асири мактабро
Шоҳиди айш дар қанор омад.

Фасли Наврӯзу баҳори соли нав омад кунун,
Гул зи гулшан, лола аз кӯҳсор меояд бурун,
Эй падар, устои моро хизмати шоиста кун,
З-он ки ўро дил пай таълими мо ғардида хун.

Аз ин сатрҳо маълум мешавад, ки дар гузашта рӯзҳои ҷашнҳо, аз ҷумла ҷашни Наврӯз падарон устодону омӯзгорони фарзандони худро дастгирӣ мекарданд, ба табрику шодбошии онҳо метохтанд.

Хеле хуб мешавад, ки ин анъанаи нек эҳё шавад. Падару модарон дар ин рӯз ва дигар ҷашнҳо ба кӯдакостону мактабҳо рафта омӯзгорону мураббихоро табрик намоянд. Ва агар имкони рафтан набошад, тавассути телефон, интернет ва ё барқияҳо табрик намоянд.

Омодагӣ ба ҷашни Наврӯз дар мактабҳо аз моҳи январ оғоз меёбад. Омӯзгорону маъмурияти мактабҳо тадбирҳо тартиб медиҳанд. Ин гуна тадбирҳоро мутахассисони пажӯҳишгоҳҳо, марказҳои методӣ таълимӣ, донишқадаҳои тақмили ихтисос низ пешниҳод менамоянд.

Омӯзгорони соҳибзавқ вазифадоранд, ки ҳангоми тарҳрезӣ намудани маҳфилҳо аз сарчашмаҳои муктадиру мӯътамад, баҳусус аз осори пурғановати ниёгон истифода баранд. Омӯхтани ҳаёту ғайриҳаёти бузургон, оғоҳӣ ёфтани аз нозукиҳои ҳар як давраи таърихӣ миллати худ, қадри намудани урфу одат, суннатҳои омӯзанда ва тарғиб намудани онҳо моро ҳам фарз асту ҳам қарз.

Ҳангоми ба нақша гирифтани маҳфилҳо пештар аз ҳама ба сарфаи вақт эътибор бояд дод. Равоншиносон собит намудаанд, ки маҳфилҳо вобаста ба синну соли хонандагон аз 35 то 90 дақиқа бояд давом намоянд. Маҳфилҳо набояд дилгиркунандаву яқрағ гузаранд ва муҳимтар аз ҳама набояд миёни иштирокдорон ихтилоф андозанд.

Директори мактаб бо фармони худ нақшаи солони гузаронидани маҳфилҳоро тасдиқ менамояд ва сипас, мутасаддиён омодагӣ мегиранд. Ҳангоми банақшагирии маҳфилҳо ба мазмун ва сифати онҳо бояд диққати махсус дод.

Иштироки волидон ва аҳли ҷомеа дар маҳфилҳо мундариҷаи маҳфилро бо ғани ва шавқу рағбати иштирокчиёро дучанд мегардонад.

Барои ҳушу гуворо ва хотирмон гузаронидани маҳфилҳо сценарияи гузаронидани он нақши асосиро мебозад. Масъулини маҳфил моҳе қабл сценарияро тартиб медиҳанд ва он дар яке аз ҷаласаҳои мактабӣ баррасӣ мегардад ва пас аз қобили қабул донишани он масъулин ба иҷрои вазифаҳои ҳеш мепардозанд.

Умуман, тавассути ҷашни Наврӯз ва қорҳои ғориғ аз синфу мактаб мо метавонем, кӯдакони ба меҳнату меҳнатдӯстӣ, зебоию зебоипарастӣ, ҳифзи табиату мавҷудоти зинда, ватандорию ватанпарастӣ, худшиносию ифтихори миллӣ ва ғайра равона созем.

Адабиёт:

1. Лутфуллоев М. Шарафномаи миллат, Душанбе: Сарпараст, 2003.
2. Лутфуллоев М. Инсон ва тарбия.– Душанбе, 2008. –С. 79.
3. Мирзозода Х. Таърихи адабиёти тоҷик. Ҷилди 1.– Душанбе: Маориф, 1987.

4. Педагогикаи хонавода, Душанбе, 2013.
5. Тоҷикистон Ватани Наврӯз аст. –Душанбе, 2012.
6. Эмил ва ё дар бораи тарбият. Душанбе: Ирфон, 2012.

ЗНАЧИМОСТЬ ПРАЗДНИКА НАВРУЗ И ПУТИ И МЕТОДЫ ОЗНАКОМЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ С ЭТИМ ПРАЗДНИКОМ

ЛУТФУЛЛАЕВА П.

Автор статьи пишет о влиянии праздника Навруз и внешкольных мероприятий на нравственное и моральное воспитание детей. По мнению автора Навруз способствует призывать детей к труду и трудолюбию, красоте и эстетизму, защите и охране природы, патриотизму, самопознанию, национальной гордости и.т. д.

Ключевые слова: Навруз, внешкольные мероприятия, праздник, ученики, труд, воспитание, эстетизм, природа.

THE IMPORTANT SIDES OF NAVRUZ, WAYS AND METHODS ACQUAINTANCE OF PUPILS WITH THIS HOLIDAY

LUTFULLOEVA P.

The author of article writes about influence of holiday Navruz and school's measures on the morality upbringing of the pupils. By her mind Navruz can call the children to the labor and diligence, beauty and esthetic, defence and guarding of the nature, patriotism, national pride and so on.

Key words: Navruz, school's measures, holiday, pupils, labor, upbringing, esthetics, nature.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРОБЛЕМЫ ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ ШКОЛЬНИКОВ СРЕДСТВАМИ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ТЕСТИРОВАНИЯ

КУРБАНОВА Р.,

*старший научный сотрудник
отдела разработки программ получения
грантов и работы с зарубежными
специалистами*

Одним из перспективных направлений в области педагогического контроля на современном этапе развития нашей (республика Таджикистан) системы образования признается тестирование. Многие отечественные и зарубежные ученые считают, что именно оно способно внести существенный вклад в процесс реформирования отечественной системы образования и ее интеграцию в мировую образовательную практику.

В литературе встречаются различные точки зрения о времени появления тестов, которые напрямую связаны с неоднозначностью толкования сущности теста. Наиболее полно история создания тестов рассматривается в работах В.С. Аванесова, Г.М. Дюдиной, И.М. Кузьменко, Д.В. Фроликова (5,112). Анализ исследований вышеуказанных авторов позволяет утверждать, что теория и методика современного педагогического тестирования имеет более чем тысячелетнюю историю.

Если рассматривать слово «тест» в его наиболее широком значении, как средство проверки или испытания каких-либо качеств, свойств или способностей людей, то можно совершенно справедливо полагать, что история тестов насчитывает около четырех тысяч лет (10-с18). Так, например, в Древнем Египте посвящению в жрецы предшествовал строгий отбор с проверкой уровня образованности и других качеств. В Древнем Китае за 2200 лет до нашей эры правительственные чиновники каждые три года экзаменовались у императора по шести «искусствам» — музыке, стрельбе из лука, верховой езде, умению писать, считать, знанию ритуалов и церемоний. Первые попытки ограничения времени на ответы, которое вводится в большинстве современных тестов для оценки интеллектуальных способностей и знаний, предпринимались учителями религиозно-философского учения чань-буддизма (V-VI вв. н. э.). Они проверяли знания своих учеников, используя загадки, вопросы, парадоксы и одновременно создавая ситуацию психологического стресса. Существуют и другие примеры проверки способностей людей в древнем мире. Однако, по своей направленности, они больше напоминают тесты на профессиональную пригодность (10, 22).

Если же исходить из определения педагогического теста как совокупности взаимосвязанных заданий возрастающей сложности, позволяющих надежно и валидно оценить знания и другие интересующие педагога характеристики личности, то вслед за В.С. Аванесовым следует признать, что «настоящая история тестов началась век назад, в канун периода революционного изменения общественного сознания, совпавшего по времени с научным кризисом, поразившим естествознание. Диалектика и материализм потрясли идеалистический фундамент психологии и педагогики. Они стали основой новой методологии этих наук» (1, 42-43).

Тем не менее, история педагогических тестов началась ранее, чем психологических. Еще в 1864 году в Англии Дж. Фишер создал «A scale book» — градуированную книгу, где были даны вопросы и варианты ответов для выбора. Книга содержала вопросы по правописанию, арифметике, чтению, грамматике, навигации. Шкалированные книги по школьной успеваемости Дж. Фишера признаются отечественными (В.С. Аванесов, А.Н. Майоров, Д.В. Фроликов) и зарубежными исследователями (К. Ингенкамп и др.) прототипами тестов школьной успеваемости.

Переход от индивидуального к массовому тестированию приводит к необходимости разработки групповых тестов. Основные принципы, использованные при составлении этих тестов, были систематизированы М. Бернштейном и впоследствии легли в основу всей методологии групповых тестов. К этим принципам относятся следующие:

1. Принцип ограничения во времени — только 5% испытуемых могут окончить проработку всего теста, т.е. показатель развития прямо зависит от скорости выполнения заданий испытуемым.

2. Принцип детализированной инструкции — как в отношении произведения, так и в отношении подсчета баллов по результатам выполненного теста.

3. Введение тестов с выборочным методом формирования ответа с указанием подчеркивать наугад в случае незнания или сомнения.

4. Подбор тестов после тщательной статистической обработки и экспериментальной проверки» (11, 18).

Исследования на рубеже XIX-XX веков К. Пирсона, Ч. Спирмена, Л. Терстоуна, Г. Томсона в области тестовых систем, методики обработки результатов тестирования приводят к созданию метода корреляции и факторного анализа, которые находят свое применение и в современных исследованиях по проблемам совершенствования качества теста, программной обработки результатов тестирования.

Таким образом, на рубеже XX века американскими тестологами были заложены научно-теоретические основы педагогического тестирования, включающие в себя:

- обоснование тестирования как наиболее объективного метода в педагогических измерениях;

- систему принципов, требований по конструированию педагогических тестов, методов оценки и анализа результатов тестирования;

- требования к процедуре тестирования (20, 144).

На сегодняшний день большая исследовательская и практическая работа по созданию и применению тестов проводится в США (22).

П.П. Блонский в своем выступлении на 1-й Всесоюзной конференции педагогов в 1927 г., где активно обсуждались вопросы тестирования, отметил, что «огромная заслуга тестов состоит в том, что они позволяют обычный ответ ученика «Так мне кажется» заменить словами «Я это знаю или я это не знаю». На этой же конференции П.П. Блонский впервые сравнивает тесты с «универсальными средствами измерения школьной успешности детей» (15, 16).

В настоящее время понятие "тест" нередко понимается у практиков как общеупотребительное и может представлять совершенно разные диагностические методики или различный набор заданий. Терминология дидактического тестирования, как отмечает Е.А. Михайлычев, включает до 200 достаточно автономных терминов, характеризующих разные подходы, типологизации, виды деятельности (20, 230). В русле данного исследования считаем важным уточнить и конкретизировать понятия «педагогическая диагностика», «тестирование», «тест», «тестовое задание».

Г.У. Матушанский рассматривает тестирование как метод в контексте внедрения контролирующих технологий, одним из самых перспективных методов, по его мнению, является тестовый метод (17, 15-21).

Камолова Б.Б. считает, что анализ научной литературы позволяет сделать вывод о том, что теоретические основы и педагогические особенности тестирования относятся к числу неисследованных проблем. В отечественной педагогической науке пока отсутствует единая сложившаяся теория тестов, нет единых методологических подходов к решению как теоретических, так и практических проблем тестирования (17, 8-14).

В.С. Аванесов называет тестирование одной из наиболее технологических форм проведения автоматизированного контроля с управляемыми параметрами качества.

Согласно концепции А.Н. Майорова, тестирование — это инструмент, средство мониторинга эффективности работы образовательных систем, где в качестве тестового инструмента используются тесты учебных достижений (другие синонимичные названия — тесты школьных достижений, педагогические, дидактические и т.д.) (19, 96-131).

По мнению Н.Ф. Талызиной, В.А. Хлебникова, тестирование связано с процедурой оценивания учебных достижений, являющейся важнейшим показателем качества образования, который важен как для всей системы, так и для каждого отдельного обучаемого (22, 317).

Таким образом, под тестированием можно понимать процедуру предъявления теста, проведения тестирования, оценки и интерпретации результатов его выполнения. В обобщенном виде, педагогическое тестирование - это «совокупность организационных и методических мероприятий, объединенных общей целью и требованиями к педагогическому тесту и предназначенных для подготовки и проведения формализованной процедуры предъявления этого теста тестируемым, обработки, анализа, интерпретации и выдачи результатов педагогического тестирования» (2, 199).

Далее определим *сущность и содержание педагогического тестирования как средства* повышения качества профессиональной подготовки учащихся.

Сущность понятия тестирования тесно связана с понятием «тест» (от англ. Test — проба, испытание, исследование). Большинство исследователей едины во мнении о том, что *тест является инструментом, состоящим из статистически выверенной у апробированной системы тестовых заданий, стандартизированной процедуры проверки, технологии обработки и анализа результатов с целью оценивания качества теста и тестовых заданий, последующего его корректирования методами параметризации и валидации, называемой сертификацией.*

В работах таких исследователей, как Саидов С.А., Камолова Б.Б., В.С. В.С. Аванесов, А. Анастаси, В.П. Беспалько, К. Ингенкамп, Г.С. Ковалева, В.П. Левин, А.П. Майоров, Г.У. Матушанский, Т.Г. Михалева, П.И. Образцов, И.П. Подласый, Л.О. Татур, В.А. Хлебников, М.Б. Челышкова и другие, признается, что *тест — наиболее объективный инструмент, используемый для педагогических измерений, и современная научно обоснованная дидактика обречена на поражение, если она не опирается на богатый инструментарий максимально объективных методов педагогической диагностики.*

Известный российский ученый в области исследования проблем педагогических измерений, разработки научно обоснованных тестов для объективной оценки знаний В.С. Аванесов предлагает несколько определений, развивающих и уточняющих сущность понятия «педагогический тест». В учебном пособии «Основы научной организации педагогического контроля в высшей школе» автор дает следующее определение сущности понятия «педагогический тест»: *«Педагогическим тестом называется система заданий специфической формы, определенного содержания, возрастающей сложности — система, создаваемая с целью объективно оценить структуру и качественно измерить уровень подготовленности учащихся»* (4, 214). В монографии «Научные проблемы тестового контроля знаний» это определение выглядит следующим образом: *«Педагогический тест — это система заданий возрастающей трудности, специфической формы, позволяющая качественно оценить структуру знаний и эффективно измерить уровень знаний испытуемых»* (7, №28). В то же время тесты В.С. Аванесов рассматривает как *«стандартизированные задания, результат выполнения которых позволяет измерить психофизиологические и личностные характеристики, а также знания, умения и навыки испытуемого»* (8, 52).

Анализ литературы показал, что многие ученые-педагоги при рассмотрении сущности понятия «педагогический тест» значительно расширяют содержание этого понятия, включая в него, в качестве признаков, структуру теста и технологию его проведения. Так, по мнению А.Н. Майорова, *тест — это инструмент, состоящий из квалитетически выверенной системы тестовых заданий, стандартизированной процедуры проведения и заранее спроектированной технологии обработки и анализа результатов* (18, 351). Именно, определение педагогического теста А.Н. Майорова в наибольшей степени отвечает задачам настоящего исследования в рассмотрении педагогического теста как средства повышения качества профессиональной подготовки.

Г.У. Матушанский предлагает дифференцировать понятия «тест» и «тестовое задание», под последним автор понимает *средство обучения и контроля уровня подготовленности, способствующее активизации, повышению эффективности учебного процесса и как результат, повышение качества профессиональной подготовки обучающихся* (20, 15-21).

Анализ взглядов вышеперечисленных авторов на существенные особенности понятия «педагогический тест», позволил уточнить, конкретизировать сущность и содержание

понятия «педагогическое тестирование как средство повышения качества профессиональной подготовки студентов вуза». *Педагогическое тестирование представляет собою систему педагогических тестов, включающую тестовые задания специфической формы, определенного содержания, возрастающей трудности, создаваемую с целью объективного оценивания уровня профессиональной подготовки студентов вузов. Педагогическое тестирование, как средство повышения качества профессиональной подготовки — это инструментарий, позволяющий обеспечить систематический контроль и объективное оценивание уровня профессиональной готовности студентов, направленный на повышение эффективности образовательного процесса в вузе и как результат, повышение качества профессиональной подготовки обучающихся.*

Целесообразно понимать под тестовой технологией такую, которая включает в себя необходимые элементы:

- тест как средство измерения;
- процедуру, алгоритм, способы использования педагогических тестов как средства для объективизации эффективности, репрезентативности измерения уровня обученности, подготовленности обучающихся;
- программную обработку, интерпретацию результатов тестирования (23-с19-20).

Данное определение не противоречит приведенному определению педагогической технологии, включает ее основные положения, а также базируется на разработанных научно-теоретических основах тестирования.

В дальнейшем, для решения задач исследования, необходимо определиться с научным содержанием понятия «средства педагогического тестирования». Согласно взглядам большинства таджикских ученых: Саидов С.А., Камоловой Б.Б., В.С., российских -Аванесова, В.П. Беспалько, К. Ингенкамп, М.В. Кларина, В.П. Левина, А.Н. Майорова и др., *средства педагогического тестирования — это система педагогических тестов и инструментарий для их решения (бланки, компьютерная техника и др.), направленные на объективное оценивание уровня профессиональной подготовки обучающихся* (3, 9, 12, 14, 17).

В зависимости от характера деятельности испытуемых, различают следующие виды тестов:

- тесты со свободно конструируемыми ответами;
- тесты на дополнение ответов, приведенных в заданиях;
- тесты выбора верных ответов из общего числа предложенных в задании;
- комбинированные тесты (3).

Анализ научно-педагогической литературы позволил определить функции педагогического тестирования: диагностирующая, обучающая, контролирующая (или оценочная), мотивационно-побудительная, стандартизирующая, гуманистическая. Важнейшими критериями качества педагогического теста являются валидность и надежность. В заключении можно сказать, что тестовое задание отличается от всех остальных средств контроля, прежде всего, своим содержанием, которое представляет собой фрагмент содержания учебной дисциплины в тестовой форме (6). Безусловно, содержание учебной дисциплины шире содержания тестового задания.

Литература:

1. Аванесов, В.С. Методические вопросы оценки знаний студентов высшей школы / В.С.
2. Аванесов, Б.В. Володин. - М.: Наука, 1978. - 208 с.
3. Аванесов, В.С. Тесты в социологическом исследовании / В.С. Аванесов. - М.: Наука, 1982.-199 с.
4. Аванесов, В. С. Композиция тестовых заданий: учеб.кн. / В. С. Аванесов. - Изд 3-е., доп. и перераб. -<М.: Центр тестирования, 2002. - 112 с.
5. Аванесов В. С. Основы научной организации педагогического контроля в высшей школе: учеб.пособие / В.С. Аванесов. - М.: Исследовательский центр. - 1989. - 214 с.

6. Аванесов В.С. Научные проблемы тестового контроля знаний / В.С. Аванесов - М.: Исследовательский центр. - 1994. - 112 с.
7. Аванесов В.С. Тесты: теория и методика их разработки / В.С. Аванесов // Управление школой. - 1999. - №29. - С.8-14
8. Аванесов В.С. Определение педагогического теста. [Текст] // Управление школой, 1999. - №28.
9. Аванесов В.С. Форма тестовых заданий. [Текст] -М.: Исследовательский центр Гособразования СССР, 1991-с.52.
10. Беспалько В.П. Опыт разработки и использования критерия качества усвоения знаний / В.П. Беспалько // Советская педагогика. - 1968. - № 4. - С. 66-67.
- 11.Дюдина, Г.М. Из истории оценки знаний / Г.М. Дюдина, И.М. Кузьменко // Педагогика и психология. - Вып. 2. - Алма-Ата, 1970. - С. 18-22 (2.3)
12. Зайцева Л.А. Оценивание педагогической подготовки студентов в вузе средствами мониторинга : 13.00.08 "Теория и методика профессионального образования" : автореф. дис. на соиск. учен.степ. канд. пед. наук / Людмила Александровна Зайцева - М, 1999.- 18 с. - Библиогр.: С.18
13. Ингенкамп К. Педагогическая диагностика: Пер. с нем. / К. Ингенкамп. - М.: Педагогика. - 1991. - 240с.
14. Касымов С.Б. Педагогические аспекты формирования интеллектуальной активности студентов: 13.00.08 "Теория и методика профессионального образования": автореф. дис. на соиск. учен.степ. канд. пед. наук / Самуил Багаутдинович Касымов; [Ташкентский педагогический институт]. - Ташкент, 1988. - 20 с. : Библиогр. : с.20
15. Кларин М.В. Инновационные модели обучения в зарубежных педагогических поисках / М.В. Кларин. - М.: Издательство БЕК, 1994. - 112 с.
16. Караваева И.А. Валидность педагогических тестовых измйрителей как средство повышения объективности контроля обученности: 13.00.08 "Теория и методика профессионального образования" : автореф. дис. на соискание учен.степ. канд. пед. наук / Ирина Алексеевна Караваева ; [Ижевский государственный университет]. - Ижевск, 2002. - 16 е.: Библиогр. : с.16
- 17.Камолова Б.Б. Педагогические особенности формирования готовности будущего учителя к тестированию в учебном процессе автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук /; - Душанбе., 2012. -.: Библиогр. : с.19-20 (стр9)
18. Майоров А.Н. Мониторинг учебной эффективности / А.Н. Майоров // Школьные технологии. - 2000. - № 1. - С. 96 - 131.
19. Майоров А.Н. Теория и практика создания тестов для системы образования: Как выбирать и использовать тесты для целей образования / А.Н. Майоров - М.: Народное образование, 2000. - 351 с. (9)
20. Матушанский Г.У. Педагогическое тестирование в России / Г.У. Матушанский // Педагогика. - 2002. -№2. - С. 15-21.
21. Михайлычев Е. А.Дидактическая тестология / Е.А. Михайлычев. - М.: Нар.образование, 2001. - 230с.
22. Равен Дж. Педагогическое тестирование: проблемы, заблуждения, перспективы. / Дж.Равен; пер. с англ. — М.: Когито-центр, 1999. - 144с.
23. Талызина Н.Ф. Теоретические основы контроля в учебном процессе: монограф. / Н.Ф. Талызина - М., 1983. - 317 с.
- 24.Фроликов Д.В. Педагогическое тестирование в военном вузе как средство активизации познавательной деятельности курсантов (на материале изучения гуманитарных дисциплин): 13.00.08 "Теория и методика профессионального образования" ': автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук / Дмитрий Викторович Фроликов ; [Курский государственный университет] - Курск., 2007. - е.: Библиогр. : с.19-20
25. Educational measurement (Ed. by Linn R.) N.Y. Macmillan, 1989.

**АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ МАСЪАЛАИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ СИФАТИ
ТАЙЁРИИ ТАХАССУСИИ МАКТАББАҶАГОН
БО ВОСИТАИ ТЕСТИ ПЕДАГОГӢ**

ҚУРБОНОВА Р.

Дар мақола яке аз муҳимтарин самтҳои назорати педагогӣ дар марҳилаи кунунии рушди соҳаи маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон – низомии тести санҷиши дониши хонандагон баррасӣ шудааст. Низомии тести метавонад дар чараёни ислоҳоти соҳаи маорифи кишвар ва ҳамгироии он ба таҷрибаи ҷаҳонии таҳсилот саҳми арзандаи худро гузорад.

Калидвожаҳо: *тести педагогӣ, назарияи тест, коркарди оморӣ, таҳқиқи равониву техникӣ, технологияи тест, мониторинг, коркарди барнома.*

**THE THEORETICAL BASIS OF QUALITY TRAINING FOR STUDENTS
BY PEDAGOGIC TEST**

KURBANOVA R.

The article deals with one of perspective directions in the field of pedagogical control at the present stage of development of our country's education system, which is testing. Testing can make a significant contribution to the process of reforming the state's education system of the home and its integration into the global educational practice.

Key words: *pedagogic test, theory test, statistical processing, physic-tehnic test, technology research, monitoring, software processing.*

ҲИСОБ НАМУДАНИ МАСОҲАТИ СЕКУНЧАҲО

ИСРОФИЛОВ Б.,

*омӯзгори коллеҷи омӯзгори
шаҳри Панҷакент, унвонҷӯй*

Маълум аст, ки мафҳумҳои математикӣ ба ду қисм чудо мешаванд: мафҳумҳои ибтидоӣ, ки таъриф дода нашудаанд ва мафҳумҳое, ки бо ёрии мафҳумҳои ибтидоӣ ва мафҳумҳои пеш омӯхташуда таъриф дода мешаванд. Ба мафҳумҳои ибтидоӣ: нуқта, хати рост, рақам, адад, масъала, маҷмӯъ ва ғайра мисол шуда метавонанд.

Масалан, бисёр математикон, психологҳо, педагогҳо, методистон ва дигарон дар рисолаю китобҳои худ кӯшиш намуданд, ки ба масъалаи мазкур таъриф диҳанд, аммо ба ин муваффақ нагардиданд. Яке аз онҳо педагог ва математики маъруф С. О. Шатуновский мебошад. Ба ақидаи ӯ «... масъала гуфта баёни талаботи аз рӯи ашёҳои «додашуда» «ёфтани» ашёҳои «матлуб»- еро меноманд, ки онҳо нисбат ба ҳамдигар ва ашёҳои додашуда дар муносибати муайяне мебошанд». Дар айни ҳол дар назар дошта шудааст, ки мафҳумҳои «ашё», «додашуда», «ёфтан», «матлуб» дар ҳар як маврид махсус муайян карда мешаванд.

Мафҳумҳое, ки таъриф дода мешаванд хеле бисёранд. Ба монанди таърифи секунча, чоркунча, давра, доира, призма, пирамида, конус, цилиндр, кура ва ғайра.

Таъриф- ин баёни мантикиест, ки мазмуни мафҳумро муайян мекунад.

Талаботҳо ба таърифи мафҳумҳо чунинанд:

1. Мафҳуми муайянкунанда ва муайяншаванда бояд андозаи баробар дошта бошанд. Мисол, чоркунча, параллелограмм ва росткунча ҳар кадом 4-тоӣ кунҷдоранд. Бинобар он параллелограмм ва росткунҷаро чунин таъриф медиҳанд: «Параллелограмм чоркунчаест, ки тарафҳои муқобилаш параллеланд», «чоркунча»-муайянкунанда ва «параллелограмм» - бошад муайяншаванда. «Росткунча параллелограммест, ки ҳамаи кунҷҳояш кунҷи рост мебошанд», инҳо «параллелограмм»- муайянкунанда ва «росткунча»- муайяншаванда мебошанд.
2. Мафҳумро бо ҳудаш муайян кардан мумкин нест, онро бо дигар мафҳумҳо муайян мекунад. Масалан, ададҳои чуфтро ин тавр таъриф додан мумкин нест: «Ҳамаи ададҳое, ки бо рақамҳои чуфт тамома шудаанд, ададҳои чуфт меноманд.» Ададҳои чуфтро ин тавр таъриф додан мумкин аст: «Ҳамаи ададҳое, ки бо рақамҳои 0, 2, 4, 6, 8 тамома шудаанд ададҳои чуфт меноманд».
3. Таъриф бояд ҳамаи хосиятҳои аз ҳаҷми мафҳум яктарафа ҷудокардашудаи объектро нишон диҳад. Мисол, «Кунҷҳои ҳамсоя гуфта, кунҷҳоеро меноманд, ки як тарафашон тарафи умумӣ ва тарафҳои дигарашон нимхатҳои рости пуркунанда бошанд.» Кунҷҳои ҳамсояро ин тавр таъриф додан мумкин нест: «кунҷҳое, ки суммашон ба 180° баробар аст, кунҷҳои ҳамсоя меноманд».
4. Таъриф бояд хосиятҳои зиёдро дар бар нагирад. Мисол, «Росткунча гуфта, чоркунҷаеро меноманд, ки тарафҳои муқобилашон баробар аст.» Ин хосияти зиёдатӣ мебошад.
5. Як талаботи мантикӣ ин аст, ки бояд объект воқеӣ мавҷуд бошад. Мисол, «Секунҷаи кундкунча гуфта, секунҷаеро меноманд, ки яке аз кунҷҳояш кунҷи кунд бошад». Агар таърифро ин тавр диҳем: «Секунҷаи кундкунча гуфта, секунҷаеро меноманд, ки ҳамаи кунҷҳояш кунд мебошад.» Ин таъриф мантиқан нодуруст аст, чунки ин гуна секунҷа умуман вуҷуд надорад.

Таърифи мафҳумҳои математикӣ бо тарзҳои гуногун баён гардидаанд. Масалан, таърифи секунча мувофиқи таълими илми геометрия (А.В. Погорелов) дар синфи 7, чунин аст: «*фигурае, ки аз се нуқтаи дар як хати рост нахобанда ва се порчаи чуфт-чуфт пайваستкунандаи ин нуқтаҳо иборат аст, секунҷа номида мешавад*».

Ё бо забони русӣ таърифи секунча ин тавр баён ёфтааст: «*Треугольников называется геометрическая фигура, которая состоит из трех точек, не лежащих на одной прямой, и трех попарно соединяющих их отрезков.*»

Ин тарзи таърифро, ки дар боло баён намудем, тарзи таърифи генетикӣ меноманд. Намуди дигари таъриф дар асоси мафҳумҳои ҳамчунинс (ҳамоила) дода мешаванд. Масалан; таърифи «секунчаи баробартараф» ва «баробарпахлу» ин тавр дода шудаанд: «секунчае, ки ду тарафаш баробар аст, секунчаи баробарпахлу меноманд» ва «секунчае, ки се тарафаш баробар аст, секунчаи баробартараф меноманд.» - ин гуна таърифҳо дар асоси мафҳумҳои пешомӯхташуда бо ёрии мафҳумҳои ҳамчунинс дода мешаванд ва дар онҳо ба ғайр аз хосиятҳои ҳамчунинси худ боз хосиятҳои фарқкунандаи худашон илова карда мешаванд.

Мафҳуми таърифшаванда = мафҳуми ҳамчунинс + хосиятҳои хоси фарқкунанда.

Намуди дигари таъриф индуктивӣ ё рекурентӣ мебошад, ки таърифи прогрессияи арифметикӣ ва прогрессияи геометрӣ ба ин намуд баён шудаанд....

Ба мафҳум ва таърифи секунча бар мегардем.

Дилхоҳ секунча ҳамвориро ба ду қисм: дохилӣ ва берунӣ чудо мекунад.

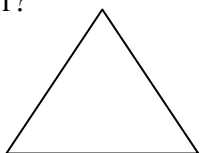
Дилхоҳ секунча дорои: тарафҳо, кунҷҳо, баландиҳо, медианаҳо, биссектрисаҳо ва хати миёнаҳо мебошанд.

Оё секунчаҳо дорои масоҳатҳо мебошанд?

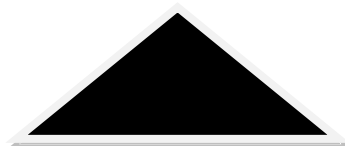
Мувофиқи таърифҳои «секунча» ва «чоркунча», ки дар китобҳои дарсии геометрияи мактабӣ омадаанд, бояд секунча ва чоркунча масоҳат надошта бошад, мисли давра.

Вақте, ки аз донишҷӯёни курсҳои якум пурсон шудем, ки кадоме аз ин шаклҳо (расми 1-2) секунча аст?

Расми 1

Расми 2

Донишҷӯён ақидаҳои гуногун баён намуданд: як қисмашон расми 1, як қисмашон расми 2 ва қисми дигарашон ҳар ду ро секунча гуфтанд.

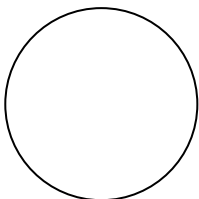
Вақте, ки боз ба хонандагон муроҷиат намудем: чаро ин секунча аст?

Касе ҷавоби илмӣ дода натавонист. Ҳамаашон гуфтанд, ки «чунки се кунҷ доранд».

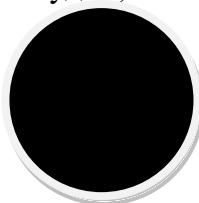
Аз фарқияти ин шаклҳо пурсон шудем. Ҳама ҷавоб доданд, ки якумаш дарунаш ҳолӣ ва дуумаш дарунаш пур аст!

Вақте, ки расмҳои давра ва доираро тасвир намудем;

Расми 3.

Расми 4.

Ва пурсон шудем, ки кадоме давра асту кадоме доира?

Ҳама бо як овоз: «расми 3 давра ва расми 4 доира»- гуфта ҷавоб доданд.

Боз ба секунчаҳои дар расмҳои 1,2 буда, ишора намуда, пурсон шудем; «кадоме секунча аст»? Ҳама ҳомӯш ба фикр фуру рафтанд....

Чаро чунин шуд? Чунки таърифи секунча ва чоркунча ба талаботи таърифи мафҳумҳо ҷавобгӯй нестанд.

Ба ақидаи мо агар таърифи секунчаро ин тавр: «*қисми ҳамворие, ки бо се нуқтаи дар як хати рост нахобанда ва се порчаи ҷуфт-ҷуфт пайвасткунандаи ин нуқтаҳо, маҳдудшудааст, секунча номида мешавад*» ё «*қисми ҳамвори бо хати шикастаи сарбасте, ки се қисм дорад маҳдуд аст, секунча меноманд*», ё ин ки «*маҷмӯи нуқтаҳои ҳамворӣ, ки бо се нуқтаи дар як хати рост нахобанда ва се порчаи ҷуфт- ҷуфт*

пайвастандандаи ин нуқтаҳо, маҳдудшудааст, **секунча** номида мешавад» баён намоем хуб мешуд. Зеро ки омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ дар дарсҳои математика (ҳамчун айёният барои миқдор) аз секунҷаҳое, истифода мебаранд, ки бо рангҳои гуногун: сурх, зард, кабуд ва ғайра ранг карда шудаанду онҳо масоҳат доранд. Мувофиқи таърифи аввалии секунча, секунча бояд масоҳат надошта бошад (мисли фарқияти давраю доира). Вақте ки хонандагон дар синфи 9-ум ба мафҳуми масоҳат шинос карда мешаванд. Дар он ҷо омадааст, ки: «секунча гуфта, мо соҳаи секунча, яъне қисми охирдори ҳамвориеро, ки бо секунча маҳдуд аст, дар назар дорем». Ин гуфтаҳо ба таърифи дуҷум мувофиқ меояд ва дар оянда, ҳангоми ҳисоб намудани масоҳати секунҷаҳо маҳз секунҷаҳоеро дар назар дорем, ки хонандагон бо онҳо дар синфҳои ибтидоӣ шинос шуда буданд.

Хулоса: Ба ақидаи мо таърифи секунҷаро қисми ҳамворӣ ...гуфта таъриф диҳем хубтар аст. Чунки дар ҳаёт бештар масоҳати секунҷаҳо во меҳӯранд ва онҳо бо тарзҳо ва намудҳои гуногуни ҳисоб намудани масоҳати секунҷаҳоро ҳамчун намуна меорем:

Баъзе намудҳои гуногуни ҳисоб намудани масоҳати секунҷаҳоро ҳамчун намуна меорем:

1. Бо ёрии палетка.

$$S = 6 \text{ см}^2$$

2. Бо ёрии формулаҳо:

а) Агар ду тараф (**a**, **b**) ва кунҷи байни онҳо (**C**) дода шуда бошанд бо формулаи

$$S = \frac{a \cdot b \cdot \sin(C)}{2}$$

б) Агар як тараф (**a**) ва баландии ба ин тараф гузаронидашуда (**h**) дода шуда бошанд бо формулаи

$$S = \frac{a \cdot h}{2}$$

в) Агар се тараф (**a**, **b**, **c**) дода шуда бошанд бо формулаи Герон. **p** – нимпериметри секунча

$$S = \sqrt{p(p-a)(p-b)(p-c)}$$

$$p = \frac{a+b+c}{2}$$

г) Агар се тараф (**a**, **b**, **c**) ва радиуси давраи дарункашидашудаи секунча (**r**) дода шуда бошанд бо формулаи

$$S = \frac{a+b+c}{2} \cdot r$$

д) Агар нимпериметр (**p**) ва радиуси давраи дарункашидашудаи секунча (**r**) дода шуда

$$S = r \cdot p$$

$$p = \frac{a+b+c}{2}$$

бошанд бо формулаи

е) Агар се тараф (**a**, **b**, **c**) ва радиуси давраи берункашидашудаи секунча (**R**) дода шуда бошанд бо формулаи

$$S = \frac{a \cdot b \cdot c}{4R}$$

ё) Агар се кунҷ (**α**, **β**, **γ**) ва радиуси давраи берункашидашудаи секунча (**R**) дода шуда бошанд бо формулаи

$$S_{\triangle ABC} = 2R^2 \sin \alpha \sin \beta \sin \gamma$$

ж) Агар се кунҷ (**α**, **β**, **γ**) ва як тараф (**a**) дода шуда бошанд бо формулаи.

$$S_{\triangle ABC} = \frac{a^2 \sin \beta \sin \gamma}{2 \sin \alpha}$$

з) Агар як тараф (с) ва ду кунчи ба ин тараф часпида (α, β) ва дода шуда бошанд бо формулаи

$$S_{\triangle ABC} = \frac{c^2}{2(\operatorname{ctg} \alpha + \operatorname{ctg} \beta)}$$

и) Агар се баландии ба тарафҳо гузаронидашуда (h_a, h_b, h_c) дода шуда бошанд бо формулаи.

$$S_{\triangle ABC} = \frac{1}{\sqrt{(\frac{1}{h_a} + \frac{1}{h_b} + \frac{1}{h_c})(\frac{1}{h_c} + \frac{1}{h_b} - \frac{1}{h_a})(\frac{1}{h_a} + \frac{1}{h_c} - \frac{1}{h_b})(\frac{1}{h_a} + \frac{1}{h_b} - \frac{1}{h_c})}}$$

Ҳисоб кардан мумкин аст.

3. Ҳисоб намудани масоҳати секунҷаи координатаҳои куллаҳояш додашуда бо ёрии ҳосили зарби вектории ду вектор.

$$S = \overline{M_3 M_1} \times \overline{M_3 M_2}$$

$\overline{M_3 M_1}$ ва $\overline{M_3 M_2}$ - дарозии векторҳо

а) Координатаҳои куллаҳои секунҷа дар ҳамворӣ дода шудааст:

$$M_1 = (2, 1); \quad M_2 = (8, 1); \quad M_3 = (5, 7)$$

$$\overline{M_3 M_1} = (2-5, 1-7) = (-3, -6)$$

$$\overline{M_3 M_2} = (8-5, 1-7) = (3, -6)$$

$$\overline{M_3 M_1} \times \overline{M_3 M_2} = \begin{vmatrix} -3 & -6 \\ 3 & -6 \end{vmatrix} = 18 + 18 = 36$$

$$S = \overline{M_3 M_1} \times \overline{M_3 M_2} = \frac{1}{2} \cdot 36 = 18$$

б) Координатаҳои куллаҳои секунҷа дар фазо дода шудааст:

$$M_1 = (-1, 0, 2); \quad M_2 = (1, -2, 5); \quad M_3 = (3, 0, 4)$$

$$S = \overline{M_3 M_1} \times \overline{M_3 M_2}$$

Координатаҳои векторҳои $\overline{M_3 M_1}$ ва $\overline{M_3 M_2}$ -ро меёбем.

$$\overline{M_3 M_1} = (-1-3, 0-0, 2-4) = (-4, 0, -2)$$

$$\overline{M_3 M_2} = (1-3, -2-0, 5-4) = (-2, -2, 1)$$

Ҳосили зарби вектории ду вектор боз вектор аст.

$$\overline{M_3 M_1} \times \overline{M_3 M_2} = \begin{vmatrix} i & j & k \\ -4 & 0 & -2 \\ -2 & -2 & 1 \end{vmatrix} = (-1)^{1+1} \cdot i \cdot \begin{vmatrix} 0 & -2 \\ -2 & 1 \end{vmatrix} +$$

$$+ (-1)^{1+2} \cdot i \cdot \begin{vmatrix} 4 & -2 \\ 2 & 1 \end{vmatrix} + (-1)^{1+3} \cdot k \cdot \begin{vmatrix} 4 & 0 \\ 2 & -2 \end{vmatrix} = i \cdot \begin{vmatrix} 0 & -2 \\ -2 & 1 \end{vmatrix} -$$

$$- i \cdot \begin{vmatrix} 4 & -2 \\ -2 & 1 \end{vmatrix} + k \cdot \begin{vmatrix} 4 & 0 \\ -2 & -2 \end{vmatrix} = i \cdot \det A - j \cdot \det B + k \cdot \det C$$

$$\det A = \begin{vmatrix} 0 & -2 \\ 2 & 1 \end{vmatrix} = 0 \cdot 1 - (-2) \cdot (-2) = 0 - 4 = -4$$

$$\det B = \begin{vmatrix} 4 & -2 \\ -2 & 1 \end{vmatrix} = -4 \cdot 1 - (-2) \cdot (-2) = -4 - 4 = -8$$

$$\det C = \begin{vmatrix} 4 & 0 \\ -2 & -2 \end{vmatrix} = (-4) \cdot (-2) - (-2) \cdot 0 = 8 - 0 = 8$$

Қимати муайянкунандаҳоро гузошта, ҳосили зарби вектории $\overline{M_3M_1}$ х $\overline{M_3M_2}$ -ро меёбем.

$$\overline{M_3M_1} \times \overline{M_3M_2} = -4 \cdot i - (-8) \cdot j + 8 \cdot k$$

Дарозии ин векторро меёбем.

$$|\overline{M_3M_1} \times \overline{M_3M_2}|^2 = (-4)^2 + (-8)^2 + 8^2 = 144$$

$$|\overline{M_3M_1} \times \overline{M_3M_2}| = \sqrt{144} = 12$$

Масоҳати секунҷаи -ро меёбем: $S = \frac{1}{2} |\overline{M_3M_1} \times \overline{M_3M_2}| = \frac{1}{2} \cdot 12 = 6$ Ҷавоб: 6 воҳ. кв.

Адабиёт:

1. Колягин Ю.М. ... Методика преподавания математики в средней школе. – Москва: Просвещение, 1988.
2. Осимов Қ.У. Фридман Л. М. Методҳои ҳалли масъалаҳои математикӣ. – Душанбе: Маориф, 1987.
3. Погорелов А.В. Геометрия 6 – 10. – Душанбе: Маориф, 1987.
4. Рыбкин Н. Маҷмӯаи масъалаҳои геометрия. – Душанбе: Ирфон, 1975.
5. Стойлова Л. П., Пышкало А.М. Основы начального курса математики. – Москва: Просвещение, 1988.
6. Скаткина Л.Н. Методика начального обучения математике. Москва, Просвещение, 1972.
7. Шарифов Ҷ., Бурҳонов У. Геометрия барои синфи 7. – Душанбе, 2007
8. Цыпкин А. Г. Маълумотнома аз математика. – Душанбе: Маориф, 1989.

ВЫЧИСЛЕНИЕ ПЛОЩАДИ ТРЕУГОЛЬНИКОВ

ИСРОФИЛОВ Б.

В данной статье автор на примерах показывает, что в жизни встречаются в основном площади треугольников и они исчисляются разными способами.

Ключевые слова: математика, начальные классы, площадь, треугольник, прямоугольник, четырехугольник.

CALCULATION AREA OF A TRIANGLE

ISROFILOV B.

In this article the author shows with examples that there are basically areas of triangles and they are in many ways.

Keywords: mathematics, elementary school, area, triangle, rectangle, quadrilateral.

МАҲОРАТИ КАСБИИ ОМУЌЗГОРОНИ ҶАВОН

ДАМИНОВА А.И.,

аспиранти ДДК ба номи А.Рӯдакӣ

Ченаку санчишҳои ибтидоӣ ба мақсади муайяну муқаррар кардани вазъу ҳолати проблемаи мавриди тадқиқ дар марҳилаи аввали озмоишу таҷрибаҳо ба роҳ монда

шуданд. Натиҷаҳои ҷенкунию санчишҳои байнимарҳилавӣ имкон доданд, ки хулосаи натиҷаҳои қаблӣ ибтидоӣ бароварда шаванд ва тасҳеҳу тағйиротҳо дар ҷараёни баландбардории тайёрию омодагиҳо ворид карда шаванд. Ҷенкунию санчиши ҷамъбасти (сеюм) дар интиҳояи охири озмоишу таҷрибаи ташаккулдиҳанда гузаронида шуданд. Зимнан коршоямию қобили қабул будани методикаи пешниҳодгаштаи матраҳшудаи тайёрию омодагиҳо мавриди арзёбӣ қарор дода шуд. Ба мақсади баланд бардоштани эътимоднокии маълумотҳои зимни ҷенкунию санчишҳо ба дастамада, тавассути натиҷаҳои дигар методҳои тадқиқоти педагогӣ сурат гирифтанд. Дар ин маврид ба мақсади муайян ва муқаррар кардани коэффитсиенти тасҳеҳу ташхисҳо тавассути мо коэффитсиенти муттаҳидгардонӣ яқҷоянамӯи мавриди ҳисобкунӣ қарор дода шуд.

Натиҷаҳои ҷенкунию санчишҳои байнимарҳилавӣ ва ҷамъбасти оиди рушди моҳиятии дараҷаи ифоданокию барҷастагии нишондодҳо дар гурӯҳи озмоишию таҷрибаи оиди тамоми меъёрҳои тайёрӣ шаҳодат ва далолат медиҳанд. Ҳамзамон дар гурӯҳи назорати дараҷаи ифоданокию барҷастагии ин нишондодҳо то андозаи камтаре табидаи тағйир ёфтаанд.

Нақшаи № 1

Арзёбии дараҷаи ифоданокӣ ва барҷастагии меъёрҳои тайёрию омодагиҳо нисбати рафъи мушкilotу мураккабиҳо

Меъёрҳои тайёрӣ нисбати рафъи мушкilotу	Натиҷаҳои озмоишу таҷрибаҳо					
Гурӯҳи озмоишӣ			Гурӯҳи назоратӣ			
Дар ибтидо	Дар байн	Дар охир	Дар ибтидо	Дар байн	Дар охир	
1	2	3	4	5	6	7
Унсuri назариявӣ						
Ҳаҷми донишҳои оиди моҳияти мушкilot	3.1	3.5	4.3	3.2	3.3	3.4
Ҳаҷми тасаввуроти оиди сохтор ва махсусиятҳои мушкilot	2.9	3.5	3.9	2.7	3.0	3.5
Ҳаҷми донишҳои махсус дар соҳаи назария ва методикаи таълим	3.6	3.8	4.2	3.4	3.5	3.7
Унсuri амалӣ						
Малақаҳои таҳлили мушкilot	2.8	3.2	3.7	2.7	3.0	3.2
Малақаҳои ба нақшагирии фаъолият нисбати рафъи мушкilot	3.0	3.4	4.1	3.1	3.2	3.3
Малақаҳои татбиқи фаъолият оиди рафъи	3.2	3.6	4.3	3.1	3.3	3.5

мушкилот						
Унсuri психологию педагогӣ						
Самти педагогӣ	3.5	3.8	4.3	3.2	3.5	3.7
Ташаккули ангеzaҳои мусбати такмил	3.1	3.8	4.6	3.0	3.3	3.6
Рефлексия	2.9	3.5	4.8	3.1	3.3	3.5

Маълумоти дар чадвал овардaro мавриди таҳлил қарор дода, зарур аст хулоса бароварда натиҷагирӣ кард, ки дар асоси ҳамаи меъёрҳои тайёриҳо нисбати рафъи мушкилоту мураккабиҳо гурӯҳи озмоишию таҷрибавӣ то дараҷаи муайяне аз гурӯҳи назоратӣ дар байну охири санҷишу таҷрибакунониҳо афзалияту бартарӣ пайдо карданд.

Чуноне ки дар баҳши болоӣ зикр шуда буд, методи аз ҳама мувофиқтарини тадқику таҳқиқ – методи ҳударзёбӣ аст, чунки ҳолати субъективии психологии инсонро ифода мекунад, ки амиқияту жарфои он на ҳама вақт мавриди мушоҳидаю муоинаи ҳаматарафа қарор гирифтаниш мумкин аст. Натиҷаҳои ҳударзёбиро метавон хеле муътамад дар он асос номидан мумкин аст, ки ҳуди вазифаи арзёби омили эътиборнокии қоида бо арзёбии як қатор тавсифҳои ҳамонанд (хатою иштибоҳот, нокомиҳо, камбудииҳо).

Барои санҷиши натиҷаҳои қорҳои эмпирикӣ, яъне тайёрии омӯзгорон нисбати рафъи мушкилию мураккабиҳо дар фаъолияти педагогӣ дар гурӯҳҳои назоратю озмоишӣ методи ҳударзёбӣ фаълоне истифода бурда шуд. Биноан, дар ибтидои озмоишу таҷрибакунониҳо ҳударзёбии дараҷаи тайёрию омодагиҳои омӯзгорон нисбати рафъи мушкилию мураккабиҳо гузаронида шуд.

Нақшаи № 2

№	Навъҳои фаъолияти педагогӣ	Дараҷаи тайёрию омодагиҳо нисбати рафъи мушкилоту мураккабиҳо дар гурӯҳи назоратӣ	Дараҷаи тайёрию омодагиҳо нисбати рафъи мушкилию мураккабиҳо дар гурӯҳи озмоишӣ
1	Мазмунию мӯҳтавоӣ	61	62
2	Робитаӣ	42	40
3	Қор бо қафомондагон	44	44
4	Азхудкунии барномаҳои нав	47.5	46
5	Ташкилию методӣ	62	61

Дар асоси нақшаи мазкур диаграммаҳои гурӯҳҳои назоратю озмоишӣ тартиб дода шудаанд, ки мансуби марҳилаи ибтидоии озмоишу санҷишҳо мебошанд.

Дар диаграмма дараҷаи тайёриҳо нисбати рафъи мушкилию мураккабиҳо нисбати рафъи мушкилоту мураккабиҳо дар фаъолияти педагогӣ ҳамчун санҷишу озмоишу таҷрибакунониҳо ба тариқи айёни нишон дода шудааст.

Диаграммаи минбаъда ҳамчунин дараҷаи тайёрию омодагиҳои омӯзгорони ҷавону навқорро дар доираи гурӯҳи назоратӣ нишон медиҳад.

Дар чараёни соли таълимӣ гурӯҳи назоратии омӯзгорони ҷавону навкор дар асоси иҷроиши нақшаи мавҷудаи тақмили таҳассус ва бозомӯзӣ ва ҳам нақшаи инфиродӣ кору фаъолият карданд.

Гурӯҳи озмоишию таҷрибавӣ бар асоси нақшаи тақмили таҳассуси тавассути муаллиф тарҳрезӣшуда оиди ошкорнамоии мушкilotу мураккабиҳо дар фаъолияти педагогӣ кор карданд. Дар интиҳои озмоишу таҷрибакунони санҷишу ҷенкунии дараҷаи тайёриҳои омӯзгорони ҷавону навкор нисбати рафъи мушкilotу мураккабиҳо гузаронида шуд. Тайёрию омодагиҳои омӯзгорони ҷавону навкор нисбати рафъи мушкilotу мураккабиҳои фаъолияти педагогӣ ташкил ва гузаронида шуд, ки дар маҷмӯъ гурӯҳи назоратӣ – 48 %, гурӯҳи озмоишию таҷрибавӣ 56% - ро ташкил мекарданд.

Нақшаи № 3

№	Навъҳои фаъолияти педагогӣ	Дараҷаи тайёриҳо нисбати рафъи мушкilotу мураккабиҳо дар гурӯҳи озмоишию таҷрибавӣ	Дараҷаи тайёриҳо нисбати рафъи мушкilotу мураккабиҳо дар гурӯҳи назоратӣ
1.	Мазмуну муҳтавоӣ	85	65
2.	Робитаӣ	61	40
3.	Ташкилию методӣ	83	64
4.	Кор бо қафомондагон	65	42
5.	Азхудкунии барномаҳо	60	45

Методи мазкури тадқиқотӣ ҳамчунин коркарди математикӣ низ гардонидани шуд. Барои ин эътимоднокии фарқияту тафовутҳо байни натиҷаҳои дастрасшудаи ҷамъбастиҳои озмоиши муқоисавии педагогӣ дар гурӯҳҳои назоратӣ ва озмоишӣ ба ҳисоб гирифта шуда буд.

Хулосаи таҳлили мазкур он аст, ки дар тамоми навъҳои фаъолияти педагогӣ тайёрии омӯзгорони ҷавону навкор нисбати рафъи мушкilotу мураккабиҳо дар гурӯҳи озмоишӣ нисбати гурӯҳи назоратӣ афзалияту бартарӣ дорад.

Нисбати чараёни рушду тақмили дараҷаи тайёриҳо хулосаю натиҷагирӣ карда бояд дараҷаи инфиродии тайёрии ҳар як омӯзгорӣ ҷавон нисбати рафъи мушкilotи педагогӣ ошкор карда шавад.

Биноан зимни ташкил ва гузаронидани озмоишу таҷрибаи ташаккулдиҳанда ба мақсади арзёбии натиҷанокию вориднамоии тасҳеҳу таъйирот назорати ҷорӣ ва интиҳоии дараҷаи омодагии инфиродии ҳар як омӯзгор нисбати рафъи мушкilotу мураккабиҳо татбиқ карда мешуд.

Натиҷаҳои дастрасшуда ба тариқи муназзам ва доимӣ мавриди таҳлил, умумигардонӣ ва муқоиса дар асоси меъёрҳои коркардшуда имкон дод, ки чараёни рушду тақмили тайёриҳо нисбати рафъи мушкilotу мураккабиҳо муайян ва муқаррар карда шавад.

Дар натиҷа чунин маълумотҳо ба даст оварда шуданд:

Нақшаи № 4

Таснифи омӯзгорони гурӯҳи назоратӣ дар асоси дараҷаи тайёрии нисбати рафъи мушкilotу мураккабиҳо дар марҳилаи ибтидоии озмоишҳо

Дараҷаи тайёрии нисбати рафъи мушкilotу мураккабиҳо	баланд	Миёна	Паст
---	--------	-------	------

Шумораи омӯзгорон дар ҳар як дараҷа	4	8	8
-------------------------------------	---	---	---

Нақшаи № 5

Таснифи омӯзгорони гурӯҳи озмоишӣ дар асоси дараҷаи тайёрии нисбати рафъи мушкilotу мураккабиҳо дар марҳилаи ибтидоии озмоишу таҷрибакунонӣ

Дараҷаи тайёрии нисбати рафъи мушкilot	баланд	миёна	Паст
Шумораи омӯзгорон дар ҳар як дараҷа	6	6	8

Дар ҷараёни соли таълимӣ гурӯҳи назоратии омӯзгорони ҷавону навкор нисбати рафъи мушкilotу мураккабиҳо ва садду монеаҳо дар рафти иҷроиши нақшаи мавҷудаи такмили таҳассус ва бозомӯзӣ, ҳамчунин мувофиқу мутобиқи нақшаи инфиродӣ матраҳнамудаи муаллиф кор карданд. Гурӯҳи озмоишию таҷрибавӣ мутобиқи нақшаи матраҳнамудаи муҳаққиқ оиди такмили таҳассус ва бозомӯзӣ кор карданд, ки ба рафъи мушкilotу мураккабиҳо ва монеаю саддҳо нигаронида шудаанд. Дар интиҳои озмоишу таҷрибакунонӣ ченкунию санҷиши дараҷаи тайёриҳо нисбати рафъи мушкilot ташкил ва гузаронида шуд, ки чунин натиҷаҳо ба даст омаданд. Таснифи омӯзгорони ҷавону навкори гурӯҳи назоратӣ дар асоси дараҷаи тайёриҳо нисбати рафъи мушкilotу мураккабиҳо дар марҳилаи интиҳонии озмоишу таҷрибакунонии ташаккулдиҳанда:

Нақшаи № 6

Дараҷаи тайёриҳо нисбат ба рафъи мушкilot	Баланд	Миёна	Паст
Шумораи омӯзгорон дар ҳар як дараҷа	12	4	4

Таснифи омӯзгорони гурӯҳи озмоишию таҷрибакунонӣ дар асоси дараҷаи тайёриҳо нисбати рафъи мушкilotу мураккабиҳо дар марҳилаи интиҳонии таҷрибаи ташаккулдиҳанда:

Нақшаи № 7

Дараҷаи тайёрии нисбат ба рафъи мушкilot	баланд	Миёна	Паст
Шумораи омӯзгорон дар ҳар як дараҷа	14	4	2

Натиҷахоро ҷамъбаст карда, мо тасаввуроту маълумоте оиди дараҷаҳои ташаккулёбии дараҷаи инфиродии тайёрии ҳар як омӯзгор нисбати рафъи мушкilotу мураккабиҳо қабл ва баъди гузаронидани озмоишу таҷрибакунониҳои педагогӣ ба даст овардем.

Дар гурӯҳи озмоишию таҷрибавӣ қисмати асосиро омӯзгороне ташкил медоданд, ки нишондодҳои миёнаю баландтар доштанд. Дар гурӯҳи назоратӣ фақат бештар аз 60 % омӯзгорон ба дараҷаи миёна ва баланди дараҷаи инфиродии тайёрии ҳар як омӯзгор нисбати рафъи мушкilotу мураккабиҳо гузашта буданд. Ҳамин тариқ, мо метавонем тасдиқ намоем, ки қолиб (намуна) - и тартибдодаи мо барои омӯзгорони низоми МТХ то дараҷаи муайяне самаранок натиҷабахш мебошанд.

Натиҷаҳои дастрасшуда оиди самаранокӣ методикаи пешниҳодшудаи тайёрию омодагӣҳои омӯзгорони низоми МТХ шаҳодат медиҳад, ки дар рафти рафъи

мушкилоту мураккабиҳо дар фаъолияти педагогӣ муфид ва аҳамиятнок буда метавонад.

Таҳлили натиҷаҳо нишон доданд, ки имкониятҳои камтару заъиф ва истифоданашуда низ дар ҷараёни ташкил ва созмондеҳии тайёриҳо дар рафъи мушкилоту мураккабиҳои педагогии омӯзгорони низоми МТХ вучуд доранд:

- таваҷҷӯҳи нокифоят нисбати мушкилоту проблема аз ҷониби ҳайати масъулини сохторҳои маориф ва бахшҳои тақмили таҳассусу бозомомӯзиҳо, устодони собиқадор ва олимону муҳаққиқони чунин самту соҳаҳо;

- донишу малакаҳои заъифтари омӯзгорони ҷавону навкор оиди асосҳои педагогикаю психология ва маҳоратҳои педагогӣ, ҳамчунин назария ва методикаи таълиму тарбия;

- вучуд надоштани муқаррарот ва талаботи дохила нисбати худтарбияи касбӣ, ангезаи пасти худтақмилдиҳӣ;

- танзим ва ҳавасмандии заъифи худтақмилдиҳии касбӣ.

Бо назардошти ин падидаю зухурот дар ҷараёни озмоишу таҷрибакунониҳо амалҳои минбаъда мавриди тасҳеҳу тағйир ва тақмилҳо қарор дода шуданд.

Фарқияту тафовути натиҷаҳои тайёрию омодагиҳои гурӯҳи назоратӣ ва гурӯҳи озмоишию таҷрибавӣ дар интиҳои озмоишу таҷрибакунониҳо бо чунин роҳу воситаҳо ба даст оварда мешаванд:

- тавассути вориднамоии методикаи махсус коркардшудаи тайёри нисбати рафъи мушкилоту мураккабиҳо дар фаъолияти педагогии омӯзгорони ҷавону навкори низоми МТХ;

- омӯзиши «Раҳнамои омӯзгорони ҷавону навкор» ва «Ташаккул ва таҳаввули маҳорати педагогӣ (дидактика)»;

- таъмини педагогӣ, ки барои тайёриҳо нисбати рафъи мушкилоту мураккабиҳо дар фаъолияти педагогӣ мусоидат мекунад.

Дар ҷараёни тадқиқот муқаррар карда шуд, ки шартҳои муҳимтарини тайёрию омодагиҳо нисбати рафъи мушкилоту мураккабиҳо чунинанд:

- донишу малакаҳо оиди талаботҳои муосир нисбати омӯзгорони ҷавону навкори низоми МТХ;

- дарку фаҳми муҳимияти сифатҳои касбияю шахсӣ дар фаъолияти педагогӣ;

- зоҳир кардани манфиатмандии шахсӣ нисбати тақмили касбиятӣ (профессионалӣ);

- ҳударзёбии воқеӣ;

- мустақилият ва фаъолнокӣ дар татбиқи худтақмилдиҳии касбиятӣ;

- вучуд доштани бунёд ва заминаи зарурии таълимию моддӣ;

- роҳнамоӣ ва дастури педагогии устодони собиқадор ва мураббӣҳо аз болори фаъолияти педагогии омӯзгорони ҷавону навкор.

Ҳамин тариқ, натиҷаҳои тадқиқотӣ гузаронидашуда нисбати тайёриҳо барои рафъи мушкилоту мураккабиҳо барои асоснокунии таъминоти педагогии роҳро шароитҳои зарурӣ барои муваффақшавӣ ба мақсади дараҷаи баландтари тайёриро соҳиб шудан.

Зимни тадқиқоти гузаронидаи мо натиҷаҳои он мавриди таҳлил, умумигардонӣ ва муқоиса дар асоси меъёрҳои қаблан муайяннамуда қарор дода шудаанд, ки имкон фароҳам шуд то динамикаи нишондодҳои дараҷаи омодагии омӯзгорони ҷавону навкори мавриди тадқиқ ва таҷриба қарордодаи мо барои рафъ ва ҳаллу фасли мусбати мушкилоти амалӣ, назарӣ ва психологию педагогӣ мушаххас карда шавад.

АДАБИЁТ:

1. Даминова А. И., Иззатова М. Раҳнамои омӯзгорони ҷавону навкор \\\(Путеводитель начинающих учителей). Д., ДМТ, 2012. – 37 саҳ.

2. Даминова А. И. Ташаккул ва таҳаввули маҳоратҳои педагогӣ (дидактика)\\(Становление и развитие педагогического мастерства (дидактика). Д., «Бухоро, 2013. – 114 сах
3. Даминова А.И. Муҳимияти ҳаллу фасл ва рафъи мушкилоту монеаҳо дар фаъолияти педагогии омӯзгорони ҷавону навқори макотиби таҳсилоти ҳамагонӣ\\(Актуальность продолжения трудностей педагогической деятельности начинающих учителей общеобразовательных школ)// Паёми ДМТ, 2012, серияи илмҳои гуманитарӣ №3\8(101). – Саҳ. 283-287
4. Даминова А.И. «Омодагӣ барои рафъи мушкилот дар фаъолияти омӯзгории муаллимони ҷавони макотиби таҳсилоти ҳамагонӣ (Подготовленность к преодолению затруднений в педагогической деятельности начинающих учителей образовательных школ).//Паёми ДМТ,2012, серияи илмҳои гуманитарӣ, № 3\4 (115).- С.234-239.
5. Даминова А. И. Динамикаи рушди тайёрии омӯзгорони ҷавон нисбати рафъи мушкилоту педагогӣ. (Динамика развития подготовленности начинающих преподавателей к преодолению затруднений)\\Паёми ДДК ба номи А. Рӯдакӣ. Кӯлоб, 2013, 1-2 (8-9). – сах. 202-212.
6. Даминова А. И. Қолиб (науна)-и такмили касбияти омӯзгорон\\Модель совершенствования профессионализма учителей\\Паёми ДДК ба номи А.Рӯдакӣ, 2013, 3-4 (9-10).- с.
- 7.Даминова А.И. Тайёрию омодагӣ барои рафъи мушкилоту мураккабиҳо дар фаъолияти педагогии омӯзгорони ҷавони макотиби таҳсилоти ҳамагонӣ\\Маҷмаи конференсияи илмӣ-амалии байеалмилалӣ дар мавзӯи «Проблемаҳои муносири тайёрии касбии методи муаллими синфҳои ибтидоӣ дар мактабҳои олии педагогӣ», 16-17 майи 2013 бахшида ба 80-солагии номзади илмҳои педагогӣ, корманди шоистаи Тоҷикистон, профессор Фатҳия Икромов. Душанбе, ДДОТ, «Сабрина».- С.186-189.
8. Зашихин В. С., Романов А.А., Проблема затруднений в педагогической деятельности начинающих преподавателей вузов ФСИИ России // Подготовка специалистов в современном вузе: материалы межрегиональной научно- практической конференции. - Рязань, 2010. - С. 63-66 (0,25 п.л. / 0,125 п.л. авт.).
9. Зашихин В. С., Романов А.А., Подготовка к преодолению затруднений в педагогической деятельности начинающих преподавателей вузов ФСИИ России // Российский научный журнал. - 2010. - № 6. - С. 118-124 (0,45п.л. / 0,225 п.л. авт.). (реестр ВАК).
10. Совершенствование педагогического мастерства преподавателей: метод, сб. в помощь слушателям фак. новых методов и средств обучения при Политехи, музее / под ред. С. А. Архангельского. — М.: Знание, 1986. — 112 с.

МЕТОДИКА СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛИЗМА МОЛОДЫХ И НАЧИНАЮЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

ДАМИНОВА А.И.

В статье рассматриваются итоги, выводы и результаты научно-исследовательской работы, проведенной на основе многолетних опытно-экспериментальных мер с привлечением молодых и начинающих учителей системы общеобразовательных школ РТ. С позиции автора пути повышения мастерства и профессионализма молодых учителей оцениваются на основе методики преодоления затруднений в педагогической деятельности.

Ключевые слова: готовность, мастерство, затруднения, проблема, совершенствование, профессионализм, молодой и начинающий учитель.

METHOD OF IMPROVING THE PROFESSIONALISM AND YOUNG ASPIRING TEACHERS

The article considers the findings, conclusions and results of the research work carried out on the basis of long-term development of pilot actions , involving young and novice teachers of secondary schools RT . From the standpoint of the way the author of excellence and professionalism of young teachers is estimated based on the method of overcoming difficulties in teaching.

Key words: *readiness, skill, trouble, trouble, improvement, professionalism, a young and aspiring teacher.*

ВОРИД ШУДАН БА ФАЗОИ ҶАҲОНИИ ТАҲСИЛОТ

САТТОРОВА Ҳ.,
мудири Шуъбаи омӯзиши

Ҳар гуна ислоҳоти дурандешона, агарчанде ба манфиати халқу миллат бошад ҳам , дар ибтидо беихтиёр ба ситеза ва муқовимати шадид рӯ ба рӯ мешавад. Мардум ба рӯзгори пешин хӯ гирифт, гарчанде он номусоид аст, аксар вақт ихтиёран тарҳи нави зиндагиро наметавонанд ва давлатдорҳои хирадманду фозил ба хоҳири болову амнияти пешвои хеш, қонунҳои ғавқулода қабул менамоянд, амрҳо дар назари аввал гуё бевақт содир мешаванд. Амалҳои ислоҳотхонаи Пётри Кабир дар Россия ва дигар сиёсатмадорони варзидаи олам далели ин гуфтаҳост.

Ворид шудан ба фазои ҷаҳонии таҳсилот имконият медиҳад, ки хатмкунандагони муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон бе монета дар муассисаҳои таҳсилоти олии кишварҳои пешрафта дохил шуда, таҳсилоти касбиро идома диҳанд. Алҳол, аксари чунин хонандагон маҷбуранд пас аз хатми мактаб як ё ду сол ба таври илова таҳсил намоёнд ва фақат пас аз ин ҳуқуқи ба мактаби олии дохил шуданро пайдо менамоянд.

Ба сатҳи таҳсилоти ҷаҳонӣ наздик сохтани низомии таҳсилот, ин гузаштан ба низомии нави таҳсилоти миёнаи умумӣ (таҳсилоти 12-сола) мебошад, ки зарурати он ҳанӯз соли 1997 дар Созишномаи ҳамкорӣ оид ба ташкили фазои ягонаи таҳсилоти Иттиҳоди давлатҳои мустақил (ИДМ) ба миён омада буд. Дар Консепсияи миллии маълумоти Ҷумҳурии Тоҷикистон (соли 2002), Низомномаи Шӯрои ҳамкорӣ дар соҳаи таҳсилоти Иттиҳоди давлатҳои мустақил, Консепсияи ягонаи таҳсилоти Иттиҳоди давлатҳои мустақил ва Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии (солҳои 2009, 2010, 2011) ба гузариши таҳсилоти 12-сола таъкид шудааст.

Бо мақсади амалӣ намудани қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 майи соли 2010 № 207 «Оид ба тасдиқи Консепсияи гузариш ба низомии нави таҳсилоти миёнаи умумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», сараввал дар назди Академияи таҳсилоти Тоҷикистон аз 1-уми феввали соли 2011 Маркази омӯзиши масъалаҳои гузариш ба таҳсилоти 12-сола таъсис дода шуд. Соли 2012 маркази номбурда ба сохтори Пажӯҳишгоҳ ворид гардида, ҳамчун Шуъбаи омӯзиши масъалаҳои гузариш ба таҳсилоти 12 сола, ба фаъолият шуруъ намуд.

Дар замони муосир, ки аксарияти давлатҳои дунё аз таҳсилоти 12, 13 ва ҳатто 14-сола бархурдоранд зарурат пеш меояд, ки давлати мо низ ба онҳо баробар шавад. Рукни асосии омӯзиш мазмуни таҳсилот аст, ки дар пайвастагӣ бо вазифаҳои таълимию тарбиявӣ татбиқ мегардад. Ин ҳамбастагӣ дар ҷомеаи демократӣ ва дунявӣ баҳри манфиати инсон хизмат менамояд. Инсон дар ин гуна ҷомеа имконият пайдо менамояд, ки дар доираи қонун озодона амал намуда, тамоми нерую қобилияти фардии хешро зоҳир намояд.

Омӯзиш ва таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар солҳои охир шумораи зиёди хонандагон баъди хатми мактаби асосӣ барои дар муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ, миёна ва олии касбӣ идома додани таҳсил тайёр нестанд. Қисме аз онҳо фикри худро озодона баён карда наметавонанд. Сатҳи дониши иддае аз хонандагон аз фанҳои муҳими таълимӣ ба талаботи Стандарти давлатии таҳсилот мувофиқ набуда, бар замми ин дар бораи касбҳо хеле кам тасаввурот доранд, роҳнамоии касбӣ дуруст ба роҳ монда нашудааст. Ҳамчунон қисме аз хонандагон аз идомаи таҳсил даст кашида, дар зинаҳои баъдӣ таҳсил намеkunанд, дар баробари ин худшиносӣ ва ҷаҳонфаҳмии мактабӣён паст рафта, онҳо касби дуруст интихоб намуда наметавонанд. Гузариш ба низомии таҳсилоти 12-сола бештари камбудии ҷойдоштаро метавонад аз байн барад.

Инчунин гузариш ба низомии нави таҳсилот дар заминаи донишҳои ҳақиқӣ ва бунёди ба омилҳои зерин мусоидат менамояд:

- ҷустуҷӯ ва эҷодкорӣ, омӯзиши амиқи илму маърифат, техника ва технологияи муосир;

- такмили тарбия, вусъати ақлу хирад, хотира, ирода ва эҳсос;

- аз бар намудани арзишҳои миллию умумибашарӣ, тарбияи инсондӯстонаи насли наврас ва ташвику тарғиби пайванди наслҳо ёрӣ расонида, ҳисси ҳештаншиносии хонандагонро бедор месозад.

Низоми таҳсилоти 12-сола дар мамлики пешрафтаи дунё ИМА, Канада, Чопон, Фаронса, Испониё, Полша қорӣ буда, дар Олмон, Шветсия, Чехия, Италия, Ҳолланд низоми таҳсилоти 13 ва 14-сола амал менамояд. Аз ҷумҳуриҳои собиқ шӯравӣ дар ҷумҳуриҳои назди Балтика, Молдова, Украина, Арманистон, Гурҷистон ва Ёзбекистон таҳсилоти 12- сола ба роҳ монда шудааст. Дар Россия, Белоруссия, Қазоқистон ва Қирғизистон ҳуҷҷатҳои стратегии зина ба зина қорӣ намудани низоми мазкур ба таври умумӣ таҳия ва қабул шудаанд.

Шабакаи Интернет барои ҳалли тамоми масоил имконияти фаррох дорад. Бо истифода аз ин шабака имсол дар Федератсияи Россия конфронси августи педагогии фосилавӣ оид ба масоили гузариш ба таҳсилоти 12-сола аз тарафи Донишкадаи таҳсилоти миёнаи умумӣ ва касбии Академияи таҳсилоти Россия, Вазорати таҳсилоти миёнаи умумӣ ва касбӣ ва Маркази фосилавии таҳсилот «Эйдос» гузаронида шуд. Конфронс 7 рӯз идома ёфт, почтаи электронии **e-mail** тариқи интернет барои ширкатмандони конфронс дастрас буд. Дар конфронси фосилавӣ, тариқи интернет 6230 нафар олимон, омӯзгорон, хонандаҳо ва падару модарон аз 45 шаҳри Федератсияи Россия ширкат варзиданд.

Иштирокчиёни конфронс ҳамарӯза метавонистанд, маводҳои ба онҳо фиристодашударо тариқи тахтаҳои электронӣ дар машваратҳо ва сексияҳои фаннӣ бо муаллимон ва муттасаддиёни соҳа муҳокима намуда, ба муаллифону таҳиягарони барнома ва Консепсияи гузариш ба таҳсилоти 12-сола саволҳо пешниҳод намоянд. Дар муддати як ҳафта ба маркази конфронс 200 савол ворид гашт, ки кормандони илмии Академияи таҳсилот ва Вазорати таҳсилоти миёнаи умумӣ ва касбии Россия ба 150 савол, ҷавобҳои мушаххас гардониданд.

Ба саволҳо Юрий Иванович Дик, аъзо кореспонденти Академияи таҳсилоти Россия, директори Донишкадаи таҳсилоти миёнаи умумӣ ва касбии Академияи таҳсилоти Россия (ИОСО РАО), доктори имҳои педагогӣ, профессор; Андрей Викторович Хуторской, доктори имҳои педагогӣ, узви вобастаи Академияи байналмилаллии педагогӣ, директори Маркази фосилавии таҳсилот «Эйдос», Раиси тадорукоти конфронс ва И. А. Сасова, аъзо кореспонденти Академияи таҳсилоти Россия, ҷонишини директори ИОСО РАО, доктори илмҳои педагогӣ, профессор, посух доданд.

Маводҳои конфронси гузаронидашуда дар сайти Интернетии <http://www.eidos.techno.ru/conf/12school/index.htm>. [4] мавҷуд аст. Дар конфонси фосилавӣ давоми як ҳафта, масъалаҳои зерин мавриди муҳокима қарор гирифтанд:

- назари олимону мутахассисони Академия ва Донишгоҳҳои соҳавӣ нисбат ба таҳсилоти 12-сола дар Россия;
- муҳокимаи масъала ва суолҳои иштирокчиёни конфронси фосилавӣ оид ба мактаби 12-сола ба олимон ва мутасаддиёни соҳа;
- посух ба суолҳои гузошташуда аз тарафи олимон ва мутасаддиёни соҳа;
- баҳсу мунозираҳои иштирокчиёни конфронси фосилавӣ оид ба мушкилоти бамиёномада;
- баҳсҳои доманадори иштирокчиёни конфронси фосилавӣ оид ба мушкилот ва роҳҳои ҳали он;
- маводҳо ва пешниҳодҳо оид ба мушкилоти гузариш ба таҳсилоти 12-сола, ки аз тарафи иштирокчиён аз шаҳрҳо ворид гаштаанд;
- пешниҳоду иловаҳои иштирокчиёни конфронси фосилавӣ оид ба маводҳои пешниҳодшуда;

Барои иштирокчиёни конфронси фосилавӣ нашри махсуси электронӣ, бо номи «Мақтаби 12-сола» амал менамуд, ки онҳо фикру мулоҳиза ва саволҳои худро ба садорати конфронс тариқи **e-mail** равон менамуданд.

Айни замон дар маркази фосилавии таҳсилоти «Эйдос» нашрияти электронии «Эйдос-лист» амал менамояд, ки муҳокимаи масъалаҳои гузариш ба таҳсилоти 12 - сола дар нашрҳои ҳафтаинаи он идома меёбад. Хоҳишмандон метавонанд тариқи **e-mail-и: eidos@accessnet.ru**. [5] аз бахсҳои ба миён омада бархурдор гарданд.

Шуъбаи омӯзиши масъалаҳои гузариш ба таҳсилоти 12-солаи Пажӯҳишгоҳи рушди маорифи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон лоиҳаи Низомномаи намунавии омӯзиши масъалаҳои гузариш ба таҳсилоти 12-сола, Барномаи гузариш ба таҳсилоти умумии 12-сола дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Нақшаи таълимии мактабҳои таҳсилоти ибтидоӣ, умумии асосӣ ва миёнаи умумиро мувофиқи қарору санадҳои аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тавсиб расида таҳия намуда, айни замон ба омӯзишу таҳлили таҷрибаи мамолики хориҷ аз ҷумла Федератсияи Россия машғул аст.

Шуъбаи мо дар асоси Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба тасдиқи Концепсияи гузариш ба низоми нави таҳсилоти миёнаи умумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва омӯзишу таҳлили таҷрибаи гузариш ба таҳсилоти 12- солаи мамолики хориҷ пешниҳод менамояд, ки ин масъала тариқи Васоити ахбори умум ва Интернет ба муҳокимаи умумӣ гузошта шавад, то мо тавонем бо истифода аз фикру пешниҳодоти судманди олимону соҳибназарони соҳа, татбиқи Стратегияи рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020- ро таъмин намоем.

Адабиёт:

1. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 майи соли 2010 № 207 «Оид ба тасдиқи Концепсияи гузариш ба низоми нави таҳсилоти миёнаи умумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон».
2. Низомномаи намунавии омӯзиши масъалаҳои гузариш ба таҳсилоти 12-сола (лоиҳа), 27 с.
3. Барномаи гузариш ба таҳсилоти умумии 12 - сола дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, 34 с.
4. <http://www.eidos techno. ru/conf/12school/index.htm>.
5. e-mail eidos@accessnet.ru.

ПЕРЕХОД В МИРОВОЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ ПРОСТРАНСТВО

**САТТОРОВА Х.,
ЗИЁЕВ К.О.**

Очевидно, что переход на 12-летнее обучение не должен превратиться в механическое прибавление одного или двух лет к существующим учебным планам, и потребует обновления всей системы образования, приведения её в соответствие с возрастными, индивидуально-психологическими и творческими способностями школьников, их социальными притязаниями. Надо найти такие способы организации образования, которые гарантировали бы право детей на выбор индивидуальных образовательных траекторий, формирование у них необходимых в жизни способов и технологий деятельности, преодоление отчуждённости ученика от школьного образования.

Ключевые слова: образование, 12-летнее обучение, школа, организация, учебные планы, интернет, дистанционная конференция, электронная почта.

MOVE THE WORLD EDUCATIONAL SPACE

**SATTOROVA H.
ZIYOEV Q.O.**

It is obvious that the transition to 12-year education should not be transformed into a mechanical addition of one or two years to the existing curriculum, and require updating the entire education system, bringing it into line with the age, individual psychological and creative abilities of students, their social aspirations. We must find ways of organizing education, which would guarantee the right of children to choose individual educational trajectories, the formation of their necessities in life processes and technology activities, overcoming alienation student from school.

Key words: *education, 12 years of schooling, school, organization, curriculum, internet, remote conference, e-mail.*

АФКОРИ РАВОНШИНОСИВУ АХЛОҚИИ АБЎАЛӢ ИБНИ СИНО

ПУДИНАЕВ А.,
устоди Донишгоҳи давлатии тиҷорати

Дар инкишофи маънавиёт ва фарҳанги ҳар як миллату халқият симоҳои барҷастаи фарҳангии онҳо ҳамчун дурнамову раҳнамо сахм мегузоранд. Ин гуна ашхос бо маҳсули эҷод ва қобилияти нотақрори зеҳниву фарҳангиашон маънавиёти замон ва рушду камоли ҷомеаро таъмин ва муайян менамоянд. Яке аз ин гуна фарзандони фарзонаву сарсупурдаи миллат Абӯалӣ ибни Сино мебошад, ки шухрати ҷаҳонӣ дорад. Бузургии эшон аввалан дар он аст, ки қуллӣ илмҳои замонашро аз худ карда буд, махсусан дар соҳаи тиб ва ахлоку фалсафа эътибори хоса пайдо карда, шухрати ҷаҳонӣ ёфтааст. Бесабаб нест, ки Синоро кашшофи асрори илми тиб медонанд ва дар ҷаҳон бо номи «Аветсина» эҳтиромона ном мебаранд. Ин таъбир ва ғиромидошт нисбати Ибни Сино шубҳае нест, зеро аз 478 (дар баъзе сарчашмаҳо зиёдтар) асарҳои ба табърасонидаи ӯ қисми зиёдаш ба тиб ва фалсафаву ахлоқ бахшида шудаанд. Асарҳои пурарзише, ки дар онҳо афкори ахлоқӣ-педагогиву рағшонносии ин мутафаккири бузург баён ёфтааст, асосан, инҳо мебошанд: «ал-Қонун-фи-тиб», «Китоб-уш-шифо», «Донишнома», «Ишорот ва танбеҳот», «Рисолаи тадбири манзил», «Зафарнома», «Азҳавия», «Ҳочуз». Дар тарбияи ахлоқ Ибни Сино ҳомии афкори Афлотун буд ва дар амалӣ гардонидани он назари хешро дошт. Заминаи асосии ин афкорро тарбия ва ташаккули ҳамаҷонибаи инсон ташкил медиҳад. Ибни Сино мефармояд, ки маҳаки инкишофи ҳамаҷонибаи шахс тарбияи ақлӣ, ахлоқӣ, меҳнатӣ ва ҷисмонӣ мебошанд ва дар ин рағанд тарбияи коллективонаро муҳим меҳисобад.

Маълум аст, ки дар педагогикаи муосир, асосгузори назарияи тарбияи коллективона ба педагоги машҳури рус А.С. Макаренко мансуб доништа мешавад, вале аз далелҳои мушаххас маълум аст, ки заминаи ин назария дар илми ахлоқ аз замони Ибни Сино ибтидо мегирад. Тавре қайд менамояд, одам сифатҳои волотарин: чун меҳрубонӣ, самимият, инсондӯстиро маҳз дар муҳити инсонҳо меомӯзад ва аз худ мекунад, берун аз коллектив инсонии солим ба камол намерасад. Дар хусуси аҳамияти таълиму тарбиявии коллектив ӯ чунин андешаҳои хешро баён кардааст: «Шогирдон ҳамеша бо нишоту ҳарис ба омӯхтани илму адаб ва ахлоқ мебошанд. Ва мавқеи иззати нафс водорашон менамояд, ки аз дигар шогирдон ақиб намонанд. Фоидаи дигари иҷтимоӣ он аст, ки шогирдон бо якдигар рафиқ мешаванд ва ба ҳамдигар эҳтиром менамоянд ва меҳонад бар якдигар сабақ кунанд ва муова мубодилаи ҳуқуқ менамоянд. Ҳамаи инҳо асбоби мубоҳоту муҳокимот ва мусобиқа буда, мучиби таҳзиби ахлоқ ва таҳрики ҳимматҳо ва тармими одоти хуб мебошанд»[2, 25].

Тарбия рағанди доимӣ аст ва ба оилаву мактаб бештар вобаста мебошад. Муҳимаш он аст, ки ибтидои тарбия ва инкишофро Шайхурраис аз батни модар медонад ва ин андеша асоси илмӣ дорад. Дар таълимоти рағшонносии то солҳои охир оғози тарбияро аз оила мешумориданд, вале тадқиқоти илмии солҳои минбаъда собит сохтаанд, ки дар ҳақиқат тарбия ва инкишофи кӯдак аз батни модар сар шуда, саломатии ӯ ба риоя кардани речаи хӯрок, истироҳат, ҳолати рӯҳӣ ва вазъи саломатии модар вобаста аст.

Дар тарбия ва инкишофи ҳислатҳои ахлоқӣ ва олами рӯҳии инсон мутафаккир меҳнатро дар ҷои аввал мегузорад, зеро тавре ӯ меғӯяд шугли меҳнат дигар сифатҳои бадро костау бартараф месозад, касро боиродаву солим, масъулиятноку меҳнатқарин ба камол мерасонад. Масалан, дар синни кӯдакӣ фаъолияти бозӣ, дар синни мактабҳои таълим ва минбаъд фаъолияти меҳнатӣ ва шаклҳои гуногуни он дар тарбия ва инкишофи шахс нақши зиёд доранд. Аз ҷумла, кӯдак ҳар ҷӣ қадар зиёд бозиро дӯст дорад ва иҷро намоёд, қалон шавад ҳамонқадар меҳнатдӯст мешавад. Сино дар ин қор нақши волидайн, омӯзгор ва таъсири ҳамсолонро асос меҳисобад. Аз лиҳози рағшонносии ҳам дар синни наврасиву навҷавонӣ фаъолияти асосӣ муошират буда, ба инкишофи сифатҳои шахсияти фарзанд таъсири хуб расонида, дар ӯ одоби муошират, дарки якдигарӣ ва дӯстиву рағқатро тарбия намуда, дар онҳо тафаккури ҷамъиятӣ. Масъулияти зиёди худшиносиро инкишоф медиҳад.

Ибни Сино ба тарбия ва муносибатҳои оилавӣ низ эътибори махсус дода, ба волидайн мефармояд, ки фарзандро дар рӯҳи ростӣ, ҳақиқатҷӯӣ, донишомӯзӣ ва мустақилияту ҳунармандӣ тарбия намоянд. Дар ин замина ба интиҳоб кардани касбу ҳунар, омода будан ба меҳнати ҷамъиятиро ташвиқ намудааст. Ё чун Зардушт дар ақидаест, ки бачаро аз 14 солагӣ барои интиҳоби касби муносиб омода бояд кард. Дар илми раваншиносии муосир низ интиҳоби касб аз синни наврасӣ ва навҷавонӣ 14-15-солагӣ муқаррар гардидааст, яъне заминаи ин таълимот низ ҳанӯз аз замони Ибни Сино гузашта шудааст.

Дар ақидаи он ки фарзандон беқобилият, камқобилият ва қобилиятнок мешаванд меғуфт, ки фарзандони табақаҳои боло ба касбҳои зехнӣ, инкишофи ақлӣ ва фарзандони табақаҳои заҳматкаш ба корҳои ҷисмонӣ ва оддӣ ҷалб карда шаванд. Бо ин маънӣ, ақидаи гурӯҳбандӣ кардан, тафрикаи зехнӣву имконияти рӯҳиро дар таълим ба инбат гирифтани навабуда, он тавре ки дар мамолики Ғарб ин корро анҷом додаанд, балки аз замони Ибни Сино ибтидо гирифтааст. Фақат як ҷизро гуфтан зарур мешавад, ки аз лиҳози раваншиносӣ бачае, ки нисбат ба дигарон ҳудро зоеъ ҳис мекунад, ё дар гурӯҳи ғаёлон боз ҳам нисбат ба худ нобовар шуда, рӯҳафтада меғардад. Вале кӯдаки ҳапакро аз ҷамъи худ ҷудо карда, бо ғаёлон ҳамроҳ кунем ё мавқеи ҳудро намеёбад, қафо мемонад, яъне дуруст нест. Дар таълимоти Ибни Сино оид ба тақсими касбҳо ба ақлӣ ва ҷисмонӣ тақдир (қисмонӣ) нақши махсус дорад. Эшон қайд менамояд: «Худованд ҳамон тавре ки мардумро аз ҳайси амлоқ ва манозил мутафовут қарор додаст, аз ҳайси ақлу ороъ низ онро мутафовут офаридааст» [2, 28].

Дар афкори раваншиносӣ ахлоқии Сино ба инбат гирифтани хусусиятҳои ахлоқӣву синусолӣ ва инфиродӣ дар таълиму тарбия ва ба камол расонидани фарзанди солеҳ эътибори хоса дорад. Дуруст ба роҳ мондани ин корро дар ҳар марҳилаи ҳаёт вазифаи аввалиндараҷаи мураббӣ ва волидайн меҳисобад. Дар ин ҳусус дар рисолаи «Тадбири манзил» меоварад: «Одаи муҳтоҷ аст ба вучуди фарзанде, ки ҳангоми аҷзу нотавонӣ барои рафъи ҳавоиз ва лавозимоти ӯ бикӯшад. Ва дар замони пириаш ба анҷоми мақсиду масолаҳаш қиём кунад ва пас аз марғаш номашро зинда кунад».

Дар тарбияи чунин фарзанди солеҳу наку ва масъулияти падару модар ривояти дигаре низ ҳаст: «Зану шавҳари ҷавон фарзанддор мешаванд. Баъди ду моҳи ҳаёт бо мақсади маслиҳат гирифтани барои тарбияи дурусти фарзанд озиҳои қошонаи Сино мешаванд. Абӯалӣ Сино пас аз пазиришву меҳмондорӣ кардан меғурсад, ки ягон хизмат бошад шарм накарда ғӯед: Зани кӯдакдор меғӯяд: -Тақсир, мо нава фарзанддор шудем. Чӣ ҳел тарбия кардани вайро намедонем, пеши Шумо омадем, ки ба мо таълим диҳед. Абӯалӣ Сино меғурсад, ки кӯдакатон чандрӯза шуд? Онҳо меғӯянд, ки думоҳа Сино дастонашро дар сари зону зада меғӯяд:

-Дер шудааст, дер, кӯдакро мебоист дар ҳамон рӯзи таваллуд шуданаш меовардед».

Аз рӯи ақидаи Сино дар тарбияи фарзанд саҳми модар бештар аст. Чунки ӯ таваллуд мекунад, забону роҳ рафтан меомӯзонад, дар синаи меҳр ҷо намуда, қалон мекунад. Сабаб ҳамин аст, сифатҳое, ки дар модар ҳаст ба кӯдак меғузаранд. Лафзи ширин, сухани оромонаву ба ҷо, меҳрубонӣву самимият, ки модар изҳор мекунад минбаъд онҳо дар қалби фарзанд ҷо мешаванд. Баръакси ин дағалғуфторӣ, сангдилӣ ва бо қаҳру ғазаб ҷавоб гуфтани тарсонидани кӯдак боиси дар ӯ пайдо шудани ҳислатҳои бад ва ҳатто носолим ба камол расониданаш мешаванд. Сино дар сифатҳои зану мард менависад: «Василаи тарси зан аз муҳолифати дастури мард иборат аст

1. Мард эҳтироми ҳудро нигоҳ дорад.

2. Дину муруввати ҳудро ҳифз кунад.

3. Ба вазъи воизи ҳуд амал намояд» [2, 2].

Мутафаккир хушбахтии зиндагии ҳамсаронаро дар ҳаёти гуворо ва умри ширину боборакат мебинад ва дар ин ҳусус меғӯяд: «мард ба занӣ ҳуд шарофату эҳтиром қоиладар мешавад. Манфиати ин кор ин аст: занӣ озоду бошарофат вақте ки дид шавҳараш нисбат ба ӯ шарофату эҳтиром қоиладар аст, кӯшиш мекунад ҳисси эҳтирому тақрими шавҳараш нисбат ба ӯ давому ҳамешагӣ бошад ва сайъ менамояд дар ин ки нагузорад илалу мабонии он аз байн бишавад. Ё дар ҷои дигар мефармояд занӣ шоиста ва неку

шарики мард аст, дар мулкаш ва қисми ӯст, дар молаш ва ҷонишини вай аст дар парваришу тарбияи фарзандаш».

Ба ақидаи Сино зани беҳтарин чунин сифатҳои занонаро соҳиб аст: Хираманду боақл ва диндор бошад, бошарму зирак ва бофаросат бошад, дӯстдору бомуҳаббат бошад, забондароз набошад, покдилу беғаш ва орому вазнин бошад ӯ дар зиндагии ҳамсарона эҳтироми мардро нисбат ба ҳамсараш хеле зарур мешуморад ва чунин маслиҳат медиҳад:

1 Мард занро бо вазъи хуб нигоҳ дорад.

2. Ифтои ӯро тарк кунад.

3. Хотири занро ба қоре муҳим машғул созад». Сабаби хотири занро ба қоре машғул доштанро чунин эзоҳ медиҳад. «... агар зан бекор бошад ва ба машғулияте сарғарм набошад, ҳоимаш масруф мешавад ба ороишу пероиш ва худнамоӣ. Ва ин қор вайро вомедорад ба ин ки тақриму эҳтироми шавҳарашро дар бораи худ қучақ бишуморад ва зимомии зиёдагии онро қӯтоҳ бидонад ва аз неқиву итминони ӯ розию хушнуд нагашта, балки хашмгин гардад». Аз ин бармеояд, ки Сино тарафдори ба қор ё фаъолияте машғул будани занҳост, ки ин идеяи пешқадам ва ҳилофи талаботи он давр буд [2, 22].

Дар масъалаи тарбияи сифату хусусиятҳои маънавии шахс, маърифати таомхӯрӣ, осуда будан аз нафси бад ва идора қардани он маслиҳатҳои муфиди ахлоқӣ дода, меғӯяд: «Аввал бояд дар ислоҳи нафси худ бикушад, Хештанро солаҳу неку бинамояд ин нафс бояд дар таҳти сиёсату тадбири ақл идора шавад» [2, 24].

Ҳамин тавр, афкори ахлоқиву маърифатии мутафаккири бузург ҳама самтҳои ҳаёту фаъолияти инсонро дар бар мегирад, ва то кунун аҳамияти тарбиявии худро гум нақардаанд.

Адабиёт:

1. Зубайдов У. Теоретико-педагогические основы дифференцированного обучения в школах Республики Таджикистан. АҚД. Душанбе, 1999.- 48с.
2. Ибни Сино Асарҳои мунтахаб. Ҷ.2
3. Ибни Сино Асарҳои мунтахаб. Ҷ.4
4. Каримова И.Х. Теоретические основы гуманизации гуманитарного образования учащихся таджикской школы: АҚД /И.Х. Каримова; Душанбе: ТГПУ, 2000. - 44 с.
5. Хамроев Ш. С. Проблемы правового воспитания школьной молодежи в Республике Таджикистан. АҚД. Душанбе, 2013. – 24 с.

ЭТИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ МЫСЛИ АВИЦЕННЫ

ПУДИНАЕВ А.

В статье кратко анализируются нравственно-психологические мысли великого мыслителя Авиценны. Автор в нем рассматривает особенности семейного и трудового воспитания. Отмечается, что воспитание есть постоянный, жизненно-важный и повседневный процесс становления личности. По нему воспитание начинается ещё в утробе матери и во многом зависит и от влияния взрослых и окружающей среды. Авиценна в книге «Тадбири манзил» («Домоводства») пишет, что человек всегда нуждается в хорошо воспитанных детях, чтобы он мог бы полагаться на них в нужде и в старческие годы.

Ключевые слова: Авиценна, психологические мысли, воспитание, личность, воспитанные дети.

THE ETHICO-PSYCHOLOGICAL IDEAS OF AVICENNA

In this article have short analyzed moral-psychological thoughts of great thinker Avicenna. The author considers features of family and labour of upbringing or education. It is noticed that upbringing or education is constant, vitally and daily process formation of the person. The upbringing and education begins in a womb of mother and in many respects depend on influence of adults and environment. Avicenna in the book «Tadbiri manzil» ("Housekeeping") writes that the person always needs in well upgringing children that he could rely in need and in senile years.

Key words: *Avicenna, "Domestic science", psychological thoughts, education, personality, well-mannered children.*

Реформирование системы образования в нашей стране в духе гуманизации и демократизации коснулось преподавания всех учебных дисциплин и воспитательную работу.

Необходимость демократизации взаимоотношения преподавателей и студентов обусловлено тем, что:

- преподаватели на своих занятиях смогут оказывать на студентов огромное психолого-педагогическое воздействие;
- воздействие личным примером;
- заинтересованность в изучении этих предметов;
- помощью реализоваться студентам как личности.

Каждое появление преподавателя в аудитории выглядит как сложнейшее переплетение психолого-педагогических контактов. Контакт этот должен быть прочным и то же время он должен объединять духовную жизнь воспитателя и воспитанников.

В современной педагогике много говорят об учёте человеческого фактора, но именно этот фактор мало присутствует в педагогической деятельности. Поэтому возникает проблема нежелания студентов учиться, отсутствия интереса в получении знаний, отсутствия активности студентов в учебной среде. В таких случаях говорят «нет контакта с аудиторией».

Проблему демократизации занятий мы видим в необходимости исследования принципов и выбора методов общения со студентами.

Гуманизация образования - это введение в учебно-воспитательный процесс принципов морали и нравственности, духовности и красоты. Основная составляющая гуманизации учебно-воспитательного процесса – модернизация подхода к определению целей обучения и воспитания студентов.

Для демократизации и гуманизации обучения, в первую очередь необходимо создать следующие условия на занятиях:

- положительную психолого-педагогическую атмосферу на занятии и вне их, а именно в каждый момент общения;
- учитывать психологические особенности каждого студента;
- выбор оптимального стиля и методов педагогического общения в каждой конкретной ситуации.

Сегодня каждый поступающий в вузы, колледжи, лицеи и т.д. при опросе, что бы они изменили в учебных заведениях, однозначно отвечали, что в первую очередь хотели бы изменить отношение преподавателей к студентам, особенно первых курсов, т.е. большего доверия к себе, как личности, уважение к достоинству и избавление от привязности.

В процессе реформирования системы образования Республики Таджикистан на основе демократизации, школа призвана создать условия для воспитания человека, ощущающего личную ответственность за судьбы окружающих.

Всё начинается с учителя, с его умения организовать с учащимися, студентами педагогически-целесообразные отношения, как основу творческого общения.

Преподаватель не всегда осознаёт свою ведущую роль в организации контактов. Главным в общении преподавателя и студентов должны быть отношения, основанные на уважении и требовательности.

Преподавателю необходимо обращать большое внимание на:

- оперативность начала контакта;
- на формирование основ демократизации – чувства «МЫ»;
- введение личностных аспектов во взаимодействие с молодёжью;

- демонстрацию собственной расположенности к аудитории;
- показ целей деятельности;
- передачу студентам понимания педагогом их внутреннего состояния.

Преподавателю необходимо:

- организовать цельный контакт со студентами группой;
- изменить стереотип негативных установок к отдельным студентам.
- наиболее благоприятный демократический стиль взаимодействия педагога с учащимися.

Демократический стиль – основа и условие эффективности взаимодействия с коллективом в целом и с каждым его членом в отдельности.

Проблеме демократизации взаимоотношений в структурах образования придаётся особое значение, как сейчас, так и в обозримом будущем.

Необходимо усилить индивидуальный подход к каждому студенту в процессе дифференцированного обучения с учётом степени сформированности компонентов структуры гуманитарных способностей.

Помочь в этом может:

- система диагностических тестов, которые включают в себя и тесты для диагностики гибкости мышления;
- логика рассуждения;
- степень абстрагирования и гуманитарной интуиции;
- профильная дифференциация.

На основе выполнения студентами тестов, преподаватели могут судить об определённом уровне развития способностей своих подопечных. В то же время это вызывает положительную реакцию и со стороны студентов, отвлекая их от определённого ожидаемого стандарта.

При подготовке преподавателем к занятиям, прежде всего, ставится цель, чтобы обеспечить:

- речевую активность на занятии;
- взаимодействие студентов инновационными методами (групповая работа, работа в парах, в тройке и т.д.)
- заинтересованность студентов в конечном результате обучения;
- наличие обратной связи «преподаватель-студент», «студент-преподаватель» «студент- студент»;
- развитие мировоззрения и миропонимания студентов.

Подход к постановке занятий основывается на следующих принципах:

1. Свобода выбора (оптимальные пути овладения знаниями, умениями, навыками).

На занятиях студент имеет право:

- выбирать, в каком порядке выполнять задание;
- распределять своё время;
- выбирать форму работы;
- свободно мыслить;
- имеет право на убедительное доказательство в ответах.

II. Сотрудничество. Студент не один в аудитории, он работает вместе с другим: с однокурсниками и преподавателем. Обращаются друг к другу за помощью, не боясь признать, что они чего-то не понимают. Преподаватель в данной ситуации не должен мешать их общению, а наоборот должен способствовать сотрудничеству в аудитории

Важнейшие аспекты сотрудничества:

- умение прислушиваться друг к другу;
- принимать совместные решения;
- доверять друг другу;
- ощущать ответственность за работу группы.

Чтобы реализовать индивидуальность, необходимо изучить студентов, их интересы, характеры, жизненный опыт и др., всё это необходимо занести в специальную схему – методическую характеристику аудитории, которая в последующем используется

при подготовке и проведении занятий. Сложность этой процедуры заключается в том, что эти данные нужно использовать при определении содержания темы и их организации.

Таким образом, демократизация взаимоотношений возможна через индивидуальность подходов и методов обучения. Но задача заключается не только в учёте способностей, а и в целенаправленном их развитии.

Известный исследователь способностей И.Лейтес писал, что многостороннее развитие способностей – это нормальное полноценное методическое содержание демократизации отношений на занятиях требует от преподавателя придерживаться следующих положений:

- ведущей является личностная индивидуальность, т.е. учёт при выполнении упражнений всех свойств, что обеспечивает мотивацию и интерес к учебной деятельности;

- индивидуализация пронизывает весь учебный процесс;

- важным аспектом индивидуализации является учёт индивидуальных свойств студентов и их постоянное развитие.

Неудачи с усвоением предмета происходят не из-за отсутствия мыслительных способностей, а из-за отсутствия привычки систематически работать и доводить познаваемое до понимания, а не до запоминания.

Вывод. Если мы хотим научить человека тому или иному предмету, то и учить надо в соответствующих условиях согласно стандарта. Достичь максимального результата, можно лишь создав атмосферу психолого-педагогического комфорта. Только в этом случае возможен перенос навыков и умений в будущую профессиональную деятельность.

Однако думающий педагог, осмысливая и анализируя свою деятельность, должен обращать особое внимание на то, какие способы взаимодействия и общения для него более типичными, т.е. должен владеть навыками самодиагностики, без чего не может быть сформирован стиль общения, органичный ему, адекватный его психофизическим параметрам, отвечающий задачам личностного роста педагога и студентов.

Всё вышесказанное может стать своеобразным руководством к действию, но только при одном условии – если подойти к занятиям творчески и совершить правильный выбор стиля и методов педагогического общения.

Для этого необходимо несколько вещей – интуиция, опыт и владение тактикой обучения, но не одно из этих качеств не должно стать преобладающим. Необходимо для педагога найти золотую середину.

Немаловажным качеством является интуиция, которую необходимо развивать, т.к. интуиция это результат длительной практической работы над собой и над профессией.

Не следует думать о том, что демократизация взаимоотношений означает полную произвольность в действиях преподавателя, свобода здесь это хорошо осознанная необходимость.

Литература:

1. Блага К. Я - твой ученик, ТЫ – мой учитель.- М., 1991.
2. Бодалев А. А. Личность и общение. – М., 1983.
3. Белухи Д.А. Основы личностно-ориентированной педагогики- М.: Воронеж, 1996
4. Гуцанович С. А. Радько А. М. Есть ли у тебя математические способности? – Мн.: Народная свете, 1997.
5. Демократизация личности: Отчёт о второй встрече учителей экспериментаторов // Учительская газета. 17.окт., 1987.
6. Конюх-Синица С.А. Социально-культурный конфликт между учителем и учеником в процессе обучения //Адукацыя выхаванне. 2000. №3.
7. Основы педагогического мастерства // Под ред. Зюзина Н.Я. – М., 1989.
8. Педагогика: педагогические теории, системы, технологии. - М., 1998.

9. Петровский Г.Н. Современные образовательные технологии. – Мн. 2000.
10. Питюков В.Ю. Основы педагогической технологии. - М., 1997.
11. Рустамзода Г. Развитие творческих и организаторских способностей студентов в процессе внеаудиторного мероприятия. Школа и общение. 3(18) - 2008.
12. Шарифзода Ф. Проблема интегрированного обучения в современной дидактике. Школа и общество 1(19) - 2009.

АСОСҶОИ ПЕДАГОГИИ ДЕМОКРАТИКУНОНИИ ҲАМКОРӢ ДАР ҶАРАӢНИ ТАЪЛИМ ДАР МАКТАБҶОИ МИЁНАИ КАСБИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

МАҲКАМОВ Д.

Ислоҳоти системаи таҳсилот дар мамлакат талаб менамояд, ки тамоми омӯзгорон дар руҳияи инсонгароӣ ва демократикунонӣ кори худро ба роҳ монда аз анъанаҳои одаткардаи кӯхнаи шӯравӣ берун гарданд.

Зарурияти демократикунонии ҳамкориҳои омӯзгору донишчӯ дар он зоҳир мегардад: омӯзгорон дар дарсҳои хеш метавонанд ба донишчӯён таъсири калони равоӣ расонанд; таъсир ба воситаи симои шахсии хеш; бедор кардани ҳавасмандии ба фанни омӯхташаванда; ёрӣ баҳри зоҳиршавии донишчӯ ҳамчун шахсият.

***Калидвожа:** метод, омӯзгор, демократикунонӣ, донишчӯ, шахсият.*

PEDAGOGICAL BASES TO DEMOCRATIZATIONS OF THE INTERACTION IN PROCESS OF THE EDUCATION ON BASE INNOVATIVE APPROACH IN NARROW- PROFESSIONAL SCHOOLS OF REPUBLICS TAJIKISTAN

МАҲКАМОВ Д.

Reforming the system of the formation in our country in humanism and democratization concerned teaching of all scholastic discipline.

Need to democratizations of the relation of the teachers and student is conditioned that: the teachers on their own occupation will be able to render on student enormous philology-pedagogical influence; the influence by personal example; the interest in study these subject; shall help to be realized the student as personality.

***Key words:** method, teacher, democratization, student, personal.*

СУЩНОСТЬ, ПРИРОДА, ФУНКЦИИ И СИСТЕМА ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВОГО И ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ

ЮЛДОШЕВА ДЖ.,

*Донишгоҳи давлатии Кӯлоб
ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ*

Гражданственность, правовая сознательность и патриотизм, как правило, рассматриваются как качество, которые должны быть присущи истинному гражданину. Гражданственность, правовая сознательность и патриотизм означает активную жизненную позицию, которая предусматривает использование и отстаивание своих прав, свобод и интересов, нетерпимость к нарушению прав человека и ущемлению государственных и общественных интересов, любовь и преданность к Родине.

Гражданственность, правовая сознательность и патриотизм следует воспитывать и формировать по мере роста и взросления личности. Гражданско-правовое образование и патриотизм имеют главную цель в воспитании гражданина для жизни в демократическом и гражданском обществе. В том числе гражданско-правовое и образование и патриотизм является единым комплексом, основой которого есть образование политическое и нравственно-правовое, которое реализуется посредством внеклассной работы и учебных курсов.

Повышение гражданско-правовой и патриотической культуры личности приобретает в связи с формированием гражданского общества и построения правового государства особую актуальность, так как при низкой политической грамотности граждан, при отсутствии навыков активного участия граждан в жизни отдельного региона и всего государства, без развитого чувства ответственности за судьбу страны все намечаемые преобразования так и останутся на стадии теоретического обсуждения, и демократические изменения произойдут с трудом. Функционирование демократии и, в конечном счете, правового государства и гражданского общества зависит от грамотных, образованных граждан, имеющих доступ к широчайшему спектру информации, что позволяет людям активно участвовать в жизни общества, принимая осознанные и ответственные решения.

Исходя из вышеизложенного, необходимы глубокое теоретическое осмысление проблем гражданско-правовой культуры детей и подростков, выявление особенностей формирования гражданско-правового самосознания в подростковом возрасте, разработка и осуществление специальных программ, посредством которых возможно создание условий для гражданско-правового становления и самореализации личности, решить актуальную проблему самоопределения подростка в системе жизненных ценностей. Гражданско-правовое становление личности подростка на уроке и во внеурочной деятельности расширяет диапазон проявления его способностей, увеличивает возможность каждого выпускника школы занять достойное положение в обществе и проявить свою сознательную гражданско-правовую и патриотическую активность.

Школьник современного общества стремится реализовать свой потенциал в стенах школы, самоутвердиться, определить свои приоритеты. Эффективность гражданско-правового и патриотического воспитания во многом зависит от социальных отношений, сложившихся в обществе, и вместе с тем от технологий, которые используются педагогами для формирования гражданско-правового и патриотического самосознания школьников.

Функции и задачи общеобразовательной школы в период, когда существует многообразие политической палитры взглядов и позиций, идет переоценка нравственных устоев и принципов, состоят в создании условий для самоопределения молодого гражданина. Общеобразовательная школа должна способствовать созданию условий и атмосферы как системы отношений, в которых растет настоящий гражданин своего государства и патриот своей страны, знающий, как и чем он сможет помочь своей стране в данной сложившейся обстановке, понимающий путь развития страны и видящий свою перспективу в этом процессе.

Ограниченное количество широких педагогических исследований в области активных форм и методов воспитания и обучения, включая игровые и тренинговые технологии, направленных на гражданско-правовое и патриотическое воспитание, задерживает широкое внедрение этих форм и самого курса граждановедения и правоведения в учебно-воспитательный процесс школы. Вследствие этого диссертант посчитала

целесообразно обратиться к разработке методики использования активных и интерактивных методов (в том числе игровых технологий) гражданско-правового и патриотического воспитания личности подростков в системе общеобразовательной школы Республики Таджикистан.

Основной целью гражданско-правового и патриотического воспитания является развитие активной гражданской позиции, правовой сознательности и патриотизма, являющиеся самыми важными из духовно-нравственных и социальных ценностей. Они способны отражать достижения старших поколений и сопричастность к ним. Суть гражданско-правового и патриотического воспитания - это формирование у учащихся опыта социального группового и индивидуального поведения, как опыта совместного решения различных групповых и социальных проблем. Гражданско-правовое и патриотическое воспитание включает так же создание гражданских умений, гражданского поведения, правовой сознательности, любовь и преданность к Родине, побуждения к восприятию своих гражданских навыков.

Гражданственность, правовая сознательность и патриотизм это равноправие, выборность, откровенность и гласность, законность и гуманность, самодеятельность и ответственность. Вот основные принципы, которыми должен руководствоваться каждый настоящий гражданин:

- система гражданско-правового и патриотического воспитания;
- цели-функции гражданско-правового, политического и патриотического воспитания;
- патриотическое и интернациональное воспитание;
- общечеловеческие аспекты гражданско-правового воспитания.

Гражданско-правовое, политическое, патриотическое воспитание представляет собой систему общечеловеческого ценностного отношения к глобальным проблемам, социальным группам, отдельным личностям, их деятельности, к явлениям общественной жизни и сознания. Оно гражданско-правовое, поскольку определяется принципиальными общегосударственными, конституционными мировоззренческими позициями, воплощающимися в реальную практику общественных отношений. Оно политическое потому, что обеспечивает уяснение школьниками идеалов и целей, стратегической и тактической линии строительства гражданского общества, правового государства по обеспечению коренных интересов большинства народа. Система гражданско-правового воспитания включает в себя комплекс целей и функций, формируемых с учетом возрастных возможностей усвоения общегражданских и общечеловеческих политических идей детьми; содержание и формы гражданско-правового воспитания в общеобразовательной школе, во внешкольных и общественных организациях, средствах массовой информации, трудовых коллективах. Ей присущи противоречия и механизмы их разрешения, обеспечивающие эффективность воспитательного воздействия, свойственны также определенные критерии гражданской, правовой и патриотической воспитанности.

Цели и функции гражданско-правового, политического и патриотического воспитания реализуются в целостном педагогическом процессе с учетом возрастных возможностей и особенностей детей и подразделяются на образовательные, воспитательные и развивающие.

Образовательная цель-функция заключается в том, чтобы раскрыть школьникам общечеловеческие и общегражданские политические и патриотические ценностные ориентации обновления общества; вооружить школьников умениями гражданско-правового и политического диалога и культурного ведения дискуссии, ораторского и организаторского искусства, четкого и ясного изложения мысли в свободной устной речи. Оно развивает способность эмоционального, убедительного, аргументированного монолога, обращенного к слушателям; формирует у школьников устойчивую систему привычного ответственного гражданско-правового сознания, умения отстаивать свои убеждения; учит жить в условиях демократии, гражданского общества и гласности.

Воспитательная функция проявляется по мере включения учащихся в посильную и доступную общественно-гражданскую деятельность. Именно в ней происходит

формирование у школьника таких чувств высшего порядка, как гражданственность, правовая сознательность, патриотизм и интернационализм, а также высоких морально-политических качеств: порядочности, морально-политической чистоплотности в отношениях с людьми, к общественному достоянию, сознательной дисциплинированности, ответственности, политического чутья, критичности, способности исправлять свои ошибки. Развивающая функция вытекает из образовательной и воспитательной функций. Гражданско-правовое, политическое и патриотическое сознание и деятельность формируют способность политического мышления, умения каждый общественно важный факт, событие осмыслить с позиций нового политического мышления. Школьники учатся самостоятельно разбираться в потоке политической информации, давать ей оценку, противостоять манипулированию их сознанием.

Стержнем всего гражданско-правового, политического и патриотического воспитания являются патриотизм и интернационализм. Школа всегда развивала в школьниках Республики Таджикистан чувство свободы, единства, равенства и братства. Сущность понятия "патриотизм" включает в себя любовь к Родине, к земле, где родился и вырос; гордость за исторические свершения народа. Патриотизм неразрывно сочетается с интернационализмом, чувством общечеловеческой солидарности с народами всех стран. Особое место в интернациональном воспитании молодежи занимает формирование чувств единства, дружбы, равенства и братства, объединяющих народы Таджикистана, культуры межнационального общения; нетерпимости к проявлениям национальной ограниченности и шовинистического чванства. В этом процессе велика роль подлинно народной многонациональной культуры, верной правде жизни. Формирование гражданина, патриота начинается в детском возрасте с чувства любви к родным людям, родному краю, природе, традициям. На основе этих общих для всех чувств формируется и укрепляется высокое чувство любви к Родине. Поэтому развитие у детей чувства любви к близким, к родному краю становится одним из важных направлений работы школы в деле патриотического воспитания. Формирование чувства привязанности к родным местам - один из компонентов патриотического воспитания. Опираясь на эти чувства, необходимо идти дальше. По мере овладения знаниями школа призвана воспитывать у детей чувство любви к Родине.

Высокое чувство любви к Родине может сложиться лишь в результате целой системы средств воспитания, включающей в себя пропаганду, пример, организацию поведения и деятельности учащихся. Огромное значение в воспитании патриотических чувств принадлежит учебному процессу. На уроках учащиеся изучают прошлое и настоящее Родины; знакомятся с лучшими представителями науки, культуры, героями борьбы и труда. Знание является важнейшей предпосылкой для возникновения патриотических чувств. Урок является источником получения знаний о Родине.

Для патриотического и интернационального воспитания может быть широко использована краеведческая работа, изучение трудовых и боевых традиций народа, участие в деятельности различных обществ (охраны памятников истории и культуры, дружбы с зарубежными странами). Краеведческая работа может быть организована в различных направлениях. Ведущим из них является изучение прошлого родного края. Участие школьников в деятельности по охране памятников культуры также может значительно обогатить содержание воспитательной работы школы, а общество получит сотни добровольных и неумолимых помощников.

Сущность общечеловеческих аспектов гражданско-правового политического и патриотического воспитания заключается в формировании у детей понимания единства и взаимозависимости мира, одинаковой значимости для всех народов сохранения мира и разоружения; проблем экологии; защиты и сохранения мировой художественной культуры; экономического, научного, культурного сотрудничества, а также общественной активности в деле разрешения глобальных противоречий. Функциями общечеловеческого воспитания являются:

- развитие в детях сознания объективного характера глобальных противоречий, неизбежной причастности всех и каждого к их преодолению;
- обеспечение понимания учащимися единства и взаимосвязи патриотизма и интернационализма с решением общечеловеческих задач;
- налаживание контактов и сотрудничества между детьми всех стран в целях совместной борьбы за мир, за сохранение окружающей среды, за сотрудничество художественной культуры.

Механизмами осуществления общечеловеческого воспитания являются познание, общение и деятельность. В ходе обучения и воспитания дети узнают о глобальных противоречиях, осознают их. Целенаправленному познанию общечеловеческих проблем активно содействуют средства массовой информации, питающие свободное общение детей со взрослыми и между собой, в процессе которого углубляется понимание процессов, происходящих в мире, расширяется кругозор. Наконец, школьники принимают непосредственное участие в деятельности, направленной на защиту мира, на взаимодействие и взаимопонимание между народами, на сохранение окружающей среды.

Прежде чем рассмотреть сущности гражданско-правового и патриотического воспитания следует остановиться на понятии самого процесса воспитания. Воспитание - целенаправленное формирование личности в целях подготовки её к участию в общественной и культурной жизни в соответствии с социокультурными нормативными моделями.

Воспитание является многофакторным процессом. На него оказывают влияние природная среда, жизненный мир и иерархия общественных ценностей; семья, школа и вуз, детские и молодежные организации; повседневная и профессиональная деятельность, искусство и средства массовой информации. Структура воспитательного процесса представляет собой взаимосвязь основных элементов: целей и содержания, методов и средств, а также достигнутых результатов.

Направление воспитания определяется единством целей и содержания. По этому признаку выделяют умственное, нравственное, трудовое, физическое и эстетическое воспитание. В наше время формируются новые направления воспитательной работы - гражданское, правовое, экономическое, экологическое.

Русская ученая Е.В. Бондаревская выдвигала общую цель: воспитание как возрождение человека культуры и нравственности. (Бондаревская, 2004, с.36). В концепции для реализации цели определены содержательные базовые компоненты, которые включают: интернализацию детьми универсальных общечеловеческих ценностей, сохранение совокупного духовного опыта человечества: диалог между различными культурами и народами; уважение к человеческой жизни, осознание ее неприкосновенности; свобода и ответственность. Формирование опыта гражданско-правового и патриотического поведения: участие в гражданских делах, проявление гражданских чувств, отстаивание прав человека, противодействие аморальным явлениям. Овладение детьми ситуациями реальной ответственности, самостоятельности: принятия решений, свободный выбор поступков и ответственности за них, выбор способов саморегуляции поведения во всех сферах жизнедеятельности, овладение способами самовоспитания и совершенствования и другое.

По мнению ученых-педагогов, цель заключается в том, чтобы обеспечить каждому школьнику базовое образование и культуру как основу для жизненного самоопределения. Здесь выделяются основные задачи педагогической работы, направленные на формирование способности личности к культурной самореализации, самоорганизации и самореабилитации. При этом реализация программ происходит с обеспечением процессов самоопределения, самореализации, самоорганизации, самореабилитации, которые выступают важнейшими компонентами саморазвития личности и становятся основными направлениями педагогической работы.

Таким образом, в данных концепциях отражаются различные подходы к воспитанию и осуществление их различными путями. Можно сказать, что исследователи акцентируют свое внимание на формировании гражданского и правового воспитания.

Анализ литературы позволил выявить, что основная цель гражданско-правового и патриотического воспитания состоит в формировании гражданственности, правовой сознательности и патриотизма как интегративного качества личности, заключающего в себе внутреннюю свободу и уважение к государственной власти, любовь к Родине и стремление к миру, чувство собственного достоинства и дисциплинированность, гармоническое проявление патриотических чувств и культуры межнационального общения. Становление гражданственности и правовой сознательности как качества личности определяются как субъективными усилиями педагогов, родителей, общественных организаций, так и объективными условиями функционирования общества - особенностями государственного устройства, уровнем гражданской, правовой, политической, нравственной культуры в нем.

Говоря о гражданском воспитании, необходимо рассмотреть такие понятия, как «гражданин» и «гражданственность». В Таджикистане содержание понятия «гражданин» менялось на протяжении длительного периода и в настоящее время в педагогической литературе не всегда можно найти его четко обозначенный смысл. Это можно объяснить тем, что гражданское общество в нашей стране находится на стадии становления и укрепления, данное понятие интерпретировано в научной литературе только с одной стороны – юридической, общий смысл которой сводится к тому, что гражданином является человек, который не только знает свои права и обязанности, но и уважает права другого, видя в этом залог прогрессивного развития страны.

В толковом словаре таджикского языка (Фарҳанги забони тоҷикӣ, 1969) к сожалению, слово «шаҳрванд» (гражданин) не имеет толкования, поскольку ранее такого понятия у таджиков не было. В словаре В.И. Даля дается такое определение: «гражданин – городской житель, горожанин. Член общины или народа, состоящего под одним общим управлением; каждое лицо или человек, из составляющих народ, землю, государство» [4]. В словаре С.И. Ожегова встречается следующее определение: «гражданин – лицо, принадлежащее к постоянному населению данного государства, пользующееся его защитой и наделенное совокупностью прав и обязанностей» [9]. Согласно словарю Д.Н. Ушакова: «гражданин - подданный какого-либо государства». Следовательно, понятие «гражданин» имеет не только юридический смысл (принадлежность лица к государству), но и особый моральный. Быть гражданином - значит занимать активную нравственную позицию, глубоко осознавать свой патриотический долг и ответственность по отношению к Отечеству, народу, национальным ценностям, святыням, культуре. Истинный гражданин – это нравственный человек. Именно нравственные показатели являются составляющими понятий «гражданин», «гражданственность», «гражданское воспитание». Здесь и милосердие, справедливость, ответственность, честность, трудолюбие, порядочность, а также необходимые для установления правильных отношений в школе и семье, обществе определенные нравственные правила: быть настоящим товарищем, трудиться на совесть, не брать чужого...многозначно. Относительно понятие «гражданственность» в литературе встречаются несколько определений. Согласно словарю Д.Н. Ушакова, состояние гражданской общины; понятия и степень? «гражданственность образования, необходимые для составления гражданского общества». Философский словарь: это нравственная позиция, выражающаяся в определении: «гражданственность - чувство долга и ответственности человека перед гражданским коллективом, к которому он принадлежит: государство, семья, церковь, профессиональная или иная общность, в готовности отстаивать и защищать от всяких посягательств на его права и интересы» [10]. Следовательно, гражданственность включают в себя взаимосвязанную совокупность нравственных чувств и черт поведения: любовь к Родине, лояльность в отношении к политическому строю; следование и умножение традиций своего народа; бережное отношение к историческим памятникам и обычаям родной страны; привязанность и любовь к родным местам; стремление к укреплению чести и достоинства Родины, готовность и умение защищать ее; воинская храбрость, мужество и самоотверженность; нетерпимость к расовой и

национальной неприязни; уважение обычаев культуры других стран и народов, стремление к сотрудничеству с ними.

Таким образом, воспитание гражданственности, правовой сознательности и патриотизма – это целенаправленная и систематическая деятельность школ по формированию у молодежи высокого патриотического сознания, чувства верности своему Отечеству, готовности к выполнению гражданского долга и конституционных обязанностей по защите интересов Родины. Оно направлено на развитие личности, обладающей качествами гражданина-патриота Родины и способной успешно выполнять гражданские обязанности в мирное и военное время.

Гражданско-правовое и патриотическое воспитание представляет собой систему общечеловеческого ценностного отношения к глобальным проблемам, социальным группам, отдельным личностям, их деятельности, к явлениям общественной жизни и сознания. Оно гражданское, потому, что определяется принципиальными общегосударственными, конституционными, мировоззренческими позициями, воплощающимися в реальную практику общественных отношений. Педагогу, начинающему заниматься проблемой формирования гражданско-правовой компетентности, прежде всего, необходимо знание терминологии, ключевых понятий гражданского образования. Системное знание терминологии поможет учителю, во-первых, более ясно осмыслить представление о назначении, роли, смысле гражданско-правового образования; во-вторых, будет способствовать конструктивному диалогу с коллегами, учащимися, родителями, общественными организациями. Гражданская позиция выражается в готовности прийти на помощь нуждающимся.

Гражданское общество – социальные, экономические и культурные связи между людьми обладают независимостью по отношению к государственным учреждениям, это совокупность негосударственных отношений и организаций, выражающих частные (индивидуальные и коллективные) интересы граждан в различных сферах. Центральную роль в гражданском обществе занимает личность гражданина. Ключевую роль играет семья, так как именно семья выполняет ряд связанных с потребностями личности и общества функций: репродуктивную, воспитательную, хозяйственно-экономическую, духовно-эмоциональную и др.

Система гражданско-правового и патриотического воспитания включает в себя: комплекс целей-функций, формируемых с учетом возрастных возможностей усвоения общегражданских и общечеловеческих политических идей детьми; содержание и формы гражданско-правового и патриотического воспитания в школе, внешкольных и общественных организациях, средств массовой информации, трудовых коллективов. Ей присущи противоречия и «механизмы» их разрешения, обеспечивающие также определенные критерии гражданско-правовой и патриотической воспитанности.

Функции гражданско-правового и патриотического воспитания разделяются на образовательные, воспитательные и развивающие.

Образовательная функция заключается в том, чтобы раскрыть школьникам общечеловеческие и общегражданские политические ценностные ориентации обновления общества, вооружить школьников умениями политического диалога и культурного ведения дискуссии, ораторского и организаторского искусства, четкого и ясного изложения мысли в свободной устной речи. Оно развивает способность эмоционального, убедительного, аргументированного монолога, обращенного к слушателям, формирует у школьников устойчивую систему привычного ответственного гражданско-правового сознания, умения отстаивать свои убеждения, учит жить в условиях демократии и гласности.

Воспитательная функция гражданско-правовой и патриотической работы с учащимися проявляется по мере включения школьников в посильную и доступную общественно гражданскую и правовую деятельность. Именно в ней происходит формирование у школьника таких чувств высшего порядка, как патриотизм и интернационализм, а также высоких морально-политических качеств: порядочности,

морально-политической чистоплотности в отношениях с людьми, к общественному достоянию, сознательной дисциплинированности, ответственности, политического чутья, критичности, способности исправить свои ошибки.

Развивающая функция гражданской, правовой и патриотической работы с учащимися вытекает из образовательной и воспитательной. Гражданское познание и деятельность формируют способность политического мышления, умения каждый общественно важный факт, событие осмыслить с позицией нового политического мышления. Школьники учатся самостоятельно разбираться в потоке политической информации, давать ей оценку, противостоять манипулированию их сознанием.

Функции гражданско-правового и патриотического воспитания реализуются в целостном педагогическом процессе с учетом возрастных возможностей и особенностей детей. В современном мире вся атмосфера общественной и личной жизни людей насыщена политической информацией, противоречивыми установками, оценками, ценностными ориентациями. Дети любого возраста, живя и действуя в той атмосфере, не изолированы от политических влияний и воздействий. Политическая идеология преломляется в их сознании под влиянием взрослых. Это требует от педагогов и родителей быть вооруженными знанием особенностей детского восприятия политической информации, сознания и осмысления фактов и событий.

Результатом гражданско-правового и патриотического воспитания станут такие проявления учащихся, как:

- уважение к закону при развитии инициативы, ответственности, умения пользоваться личными свободами;
- приверженность системе демократических и гражданских ценностей, основанная на разуме, чувствах и опыте личности;
- руководство универсальными человеческими принципами при столкновении различных воззрений на нормы морали и жизненные ценности.

Главный результат гражданско-правового и патриотического воспитания - это то, что оно формирует уважение к людям, терпимость к противоположной точке зрения, учит правилам общественной полемики. Тем самым оно способствует цивилизованному диалогу в обществе, а также дает каждому гражданину возможность участвовать в обсуждении и выработке важных для общества решений.

Гражданско-правовое и патриотическое воспитание иногда употребляют при обсуждении проблем гражданского образования, подчеркивают основную направленность деятельности педагогов. Предметное обучение по общественно-политическим дисциплинам только тогда можно назвать гражданским образованием, когда преподавание носит подчеркнуто воспитательный характер, когда оно направлено не на передачу некоей суммы знаний, а на формирование личностной позиции в системе общественных отношений. Эффективность воспитания определяется не столько тем, как оно обеспечивает усвоение и воспроизводство человеком культурных ценностей и социального опыта, сколько готовностью и подготовленностью членов общества к сознательной активности и самостоятельной творческой деятельности.

Таким образом, гражданско-правовое и патриотическое воспитание представляет собой единый комплекс, стержнем которого является политическое, правовое и нравственное воспитание, реализуемое через учебные курсы, внеклассную работу, а также через создание демократического уклада школьной жизни и правового пространства школы, посредством формирования социальной и коммуникативной активности средствами учебных дисциплин. Такое воспитание должно способствовать формированию у учащихся системы гражданско-правовых и патриотических ценностей, развивать критичность их мышления и широту кругозора, способствовать тому, чтобы воспитанники признавали равноправие и равноценность различных точек зрения, умели сочетать свою философию с культурным и национальным плюрализмом, стремились выделить личностный смысл в любой деятельности. Так же можно сделать вывод, что при гражданско-правовом и патриотическом

воспитании огромную роль играет потребность изучать историю и культуру своей страны и страны изучаемого языка, что является одним из условий формирования межкультурной коммуникации.

Следовательно, значение воспитания патриотизма, правовой культуры и гражданственности молодежи страны возрастает многократно. Дальнейший процесс позитивных преобразований всех сфер жизнедеятельности общества требует обновления духовных начал, глубокого познания наших исторических ценностей, героического прошлого Отечества, высокой самодисциплины, воли и гражданского мужества народа.

В целом, на наш взгляд, воспитание гражданственности, правовой культуры и патриотизма - это целенаправленная и систематическая деятельность школ, училищ, колледжей и вузов по формированию у школьников и молодежи высокого патриотического сознания, чувства верности своей Родине, готовности к выполнению гражданского долга и конституционных обязанностей по защите интересов Родины. Оно направлено на развитие личности, обладающей качествами гражданина-патриота Родины и способной успешно выполнять гражданско-правовые обязанности в мирное и военное время. Молодому гражданину, обдумывающему житье, важно постоянно думать о том, что наряду со множеством профессий, предоставленных ему обществом для выбора, есть такая, которой он должен овладеть обязательно, - профессия защитника Отечества.

Воспитание - работа творческая. Она не знает универсальных средств на все случаи жизни, требует постоянного поиска, умения поспевать за жизнью. Внутренний мир молодежи психологически необычайно сложен и в такой же мере подвижен, изменчив. Здесь требуется активная помощь со стороны опытных наставников. Добиться, чтобы такая помощь пришла своевременно, а главное была с интересом и благодарностью воспринята, бывает довольно трудным или довольно тонким делом. Думается, что системообразующим направлением в области воспитания патриотизма, правовой культуры и гражданственности можно считать воспитание на боевых и трудовых традициях таджикского народа и его вооруженных сил, а также самой истории становления армии Республики Таджикистан; проведение уроков и классных занятий в музеях, экскурсии к памятникам истории и культуры; дать детям представление о фольклоре как о источнике народной мудрости.

Героическая история нашей Родины, летопись подвигов народа всегда были ярким светом, озаряющим мир современности и дорогу в будущее.

В условиях школы гражданственность, правовая культура и патриотизм традиционно формируется в процессе работы с историческими материалами, раскрывающими традиции таджикского народа; героическую борьбу, подвиги, талант лучших сынов Отечества; воспитывающими нравственные качества государственных, политических и общественных деятелей и др.; непримиримость к врагам народа; уважение к атрибутам государственности (флагу, гербу и гимну) страны.

Опыт показывает, что в сложнейших условиях реформирования общества не менее сложно воспитывать у школьников и подростков моральные качества, соответствующие достойному гражданину Родины, которые традиционно возвращаются на более благодатной почве. Причины здесь ясны: трудности, с которыми сталкивается страна, являются трудностями каждого в отдельности человека, в том числе и школьника.

Сегодняшние достижения нового Таджикистана пока еще не столь значительны, чтобы на них воспитывать в определенно короткий срок гражданственность, правовую культуру и патриотизм у учащихся и студентов. И недалекое прошлое дискредитировано и жизнью и гражданской войной в республике (1992 – 1997 гг.).

Гражданское, правовое и патриотическое воспитание составляют одно из важнейших направлений государственной политики в образовании. Очевидна необходимость разработки и реализации новых подходов к определению приоритетов и основополагающих принципов гражданского, правового и патриотического воспитания.

Все вышеизложенное и определило актуальность и значимость темы данного исследования.

Недостаточное и не должное внимание к гражданско-правовому и патриотическому воспитанию может в конечном итоге вести к падению нравственности и духовности, а, следовательно, к деградации таджикского общества, забвению исторической памяти. Поэтому необходимо воспитывать в детях гражданина и патриота Таджикистана через различные формы работы.

В толковом словаре В. И. Даля значение этого слова трактуется так:

«Патриот - любитель отечества, ревнитель о благе его, отчизнолюб».

«Патриот – человек, любящий свое отечество, преданный своему народу, готовый на жертвы и совершающий подвиги во имя своей родины».

Более четко определено моральное содержание этого понятия в философском словаре : «Патриотизм (греч. patris - отечество),- говорится в нем, - нравственный и политический принцип, социальное чувство, содержанием которого является любовь к отечеству, преданность ему, гордость за его прошлое и настоящее, стремление защитить интересы родины».

Советский энциклопедический словарь ничего нового к вышеприведенному понятию не добавляет, трактуя «патриотизм» как «любовь к родине».

Более современные понятия «патриотизма» связывают сознание человека с эмоциями на проявления воздействия внешней среды в месте рождения данного индивида, его воспитания, детских и юношеских впечатлений, становления его как личности. Вместе с тем организм каждого человека, как и организмы его соотечественников, сотнями, если не тысячами нитей связан с ландшафтом его обитания с присущим ему растительным и животным миром, с обычаями и традициями данных мест, с образом жизни местного населения, его историческим прошлым, родовыми корнями.

Дадим понятиям «патриотизм» и «патриот» более четкие определения: главный из них - наличие среди основных здоровых эмоций каждого человека почитания места своего рождения и места постоянного проживания как своей Родины, любовь и забота о данном территориальном формировании, уважение местных традиций, преданность до конца своей жизни данной территориальной области. В зависимости от широты восприятия места своего рождения, зависящего от глубины сознания данного индивида, границы его родины могут простираются от площади собственного дома, двора, улицы, поселка, города до районных, областных и краевых масштабов. Для обладателей высших уровней патриотизма широта их эмоций должна совпадать с границами всего данного государственного образования, именуемого Отечеством

Патриотизм - уважение к своим предкам, любовь и проявление терпимости к своим согражданам и землякам, проживающим на данной территории, желание помогать им, отучать от всего дурного. Высший показатель данного параметра - благожелательность ко всем своим соотечественникам, являющимся гражданами данного государства, т.е. осознание того общественного организма, называемого во всем мире "нацией по гражданству".

Патриотизм - делать конкретные каждодневные дела для улучшения состояния своей родины, ее приукрашения и обустройства, помощи и взаимовыручки своих земляков и соотечественников (начиная от поддержания порядка, опрятности и упрочения дружеских отношений с соседями в своей квартире, подъезде, доме, дворе до достойного развития всего своего города, района, края, Отчизны в целом).

Таким образом, широта понимания границ своей родины, степень любви к своим землякам и соотечественникам, а также перечень каждодневных деяний, направленных на поддержание в должном состоянии и развитие ее территории и проживающих на ней жителей - все это определяет степень гражданственности, правовой сознательности и

патриотизма каждого индивида, является критерием уровня его истинно гражданского, правового и патриотического сознания.

Чем шире территория, которую гражданин и патриот считает своей родиной (вплоть до границ своего государства), чем больше любви и заботы он проявляет к своим соотечественникам, чем больше каждодневных деяний он совершает для блага данной территории и ее обитателей по нарастающей (свой дом, двор, улица, район, город, область, край и т.д.), тем больший патриот и гражданин данный человек, тем выше и истинный его патриотизм.

Истинный гражданин и патриот выступает за тех и за то, что укрепляет и развивает его родину и против тех и того, кто и что ее разрушает, наносит ей тот или иной ущерб. Настоящий гражданин и патриот уважает граждан и патриотов любой другой территории и не будет вредить там. У себя на Родине он совместно с другими согражданами-патриотами борется с теми, кто наносит ей ущерб, а это могут быть только сограждане-неопатриоты с низким уровнем или дефектами сознания, или вообще враги Родины.

Гражданственность, правовая сознательность и патриотизм либо есть в той или иной степени, либо его нет вовсе. Гражданственность и патриотизм очень сокровенные чувства, находящиеся глубоко в душе (подсознании). О гражданственности и патриотизме судят не по словам, а по делам каждого человека. Гражданин и патриот не тот, кто сам себя так называет, а тот, кого будут чтить таковым другие, но прежде всего его соотечественники. Таким образом, настоящим (идеальным) гражданином и патриотом можно считать только человека, постоянно укрепляющего свое физическое и нравственное здоровье, хорошо воспитанного, образованного и просвещенного, имеющего нормальную семью, почитающего своих предков, растящего и воспитывающего в лучших традициях своих потомков, содержащего в надлежащем состоянии свое жилище (квартиру, подъезд, дом, двор) и постоянно улучшающего свой быт, образ жизни и культуру поведения, работающего во благо своей Родины, участвующего в общественных мероприятиях или организациях патриотической ориентации, т.е. направленных на объединение сограждан в целях достижения гражданских и патриотических целей и совместного выполнения гражданско-патриотических задач той или иной степени сложности и важности по обустройству и развитию своей Родины, по оздоровлению, умножению числа своих просвещенных соотечественников.

Уясняя сущность и содержание гражданственности, патриотизма и правовой сознательности и их огромное значение в развитии и формировании личности, нельзя не привести полные глубочайшего смысла слова К. Д. Ушинского: «Как нет человека без самолюбия,- писал Константин Дмитриевич,- так нет человека без любви к отечеству, и эта любовь дает воспитанию верный ключ к сердцу человека и могущественную опору для борьбы с его дурными природными, личными, семейными и родовыми наклонностями» [9, 321].

Если патриотизм выражает отношение личности к своей Родине, к ее историческому прошлому и настоящему, то гражданственность связана с принадлежностью человека к тому или иному народу, его политической активностью.

Понятие «гражданственность» - многозначно: - антитеза антиполитичности, активная и сознательная включенность в дела политического сообщества; - психологическое ощущение себя гражданином, полноправным членом политического сообщества; - способность и готовность выступать в роли гражданина; - высшая добродетель свободного и полноправного участника политического сообщества; - приверженность интересам политического сообщества, чаще всего государства, готовность идти на жертвы ради этих интересов. Эти и другие родственные им значения понятия «гражданственность» взаимодополняют и подкрепляют друг друга, в связи с чем, оно приобретает весьма широкий смысл, обнаруживает внутреннюю связь и родство с такими понятиями, как «политическая активность», «политический активизм», «политическое участие».

Исторически гражданственность связана с разными формами демократии, с непосредственным участием в делах общины, с зарождением отношений полисного типа. Полисная демократия дает вполне развитые формы гражданственности, которая рассматривается в качестве одной из важнейших добродетелей свободного и воспитанного человека. В результате гражданственность оказывается тесно связанной с патриотизмом, но является как бы его высшей формой.

С развитием империй и сословных монархий гражданственность низводится до уровня лояльности, которая и является важнейшей добродетелью подданного, но не свободного гражданина. Лояльность в отличие от гражданственности значительно сужает возможность политического выбора. Однако в условиях сословно-корпоративного политического устройства отдельные стороны и черты гражданственности могут сохраняться, а также получать развитие, особенно если они связаны с правами и свободами, восходящими к общинному праву.

Революции дали мощный импульс утверждению добродетелей гражданственности и патриотизма, которые нередко противопоставляются лояльности. Этому в значительной мере способствовало утверждение прав человека и гражданина в противовес концепции даруемых сувереном прав и вольностей подданных. Патриотизм – эмоциональное отношение к родине, выражающееся в готовности служить ей и защищать ее от врагов.

Патриотизм, правовая сознательность и гражданственность включают в себя взаимосвязанную совокупность нравственных чувств и черт поведения: любовь к Родине, лояльность в отношении к политическому строю; следование и умножение традиций своего народа; бережное отношение к историческим памятникам и обычаям родной страны; привязанность и любовь к родным местам; стремление к укреплению чести и достоинства Родины, готовность и умение защищать ее; воинская храбрость, мужество и самоотверженность; нетерпимость к расовой и национальной неприязни; уважение обычаев культуры других стран и народов, стремление к сотрудничеству с ними.

Патриотизм и гражданственность тесно связаны с таким понятием как «общечеловеческие ценности». Все это во многом по-новому ставит сейчас вопросы воспитания патриотизма и гражданственности в школе.

Литература:

1. Дадабаева З. Особенности эволюции национальных отношений в Республике Таджикистан. АДД. Душанбе, 2002. – 41с
2. Джумаев Б.У. Гражданское воспитание учащихся на уроках истории таджикского народа. АКД, Д., 2004. – 21 с.
3. Дониярова П.Б. Особенности формирования национального самосознания старшеклассников (на материалах исследования общеобразовательной школы Республики Таджикистан). АКД, Д., 2012. – 22 с.
4. Епишева И.И. Воспитание толерантности студентов в системе среднего профессионального образования. АКД. Владикавказ 2007. – 21 с
5. Зубайдов У. Теоретико-педагогические основы дифференцированного обучения в школах Республики Таджикистан. АКД. Душанбе, 1999. – 48с.
6. Каландаров А. Патриотическое воспитание в педагогической деятельности учителей Республики Таджикистан. АКД. Д., 2006. – 22 с.
7. Каримова И.Х. Теоретические основы гуманизации гуманитарного образования учащихся таджикской школы: АДД /И.Х. Каримова; Душанбе: ТГПУ, 2000. - 44 с.
8. Сухомлинский В. А. Сто советов учителю. — Киев: Рад. шк., 1984. – 254 с.
9. Ушинский К. Д. Собр. Соч.: ВПт. Т.8. М.-Л., 1950 г.
10. Хасанов Ш. К. Правовое воспитание как средство преодоления деформации правосознания осужденных: Общетеоретический аспект. АКД. Душанбе, 2009. – 22 с.
11. Юлдошева Ч. Тарбияи шаҳрвандию ҳуқуқӣ (Гражданское и правовое воспитание). Д., «Бухоро», 2013 г. – 370 стр.

МОҲИЯТ, МАФҲУМ, ВАЗИФА ВА ТАРТИБИ ТАРБИЯИ ҲУҚУҚӢ-ШАҲРВАНДӢ ВА ВАТАНПАРАСТӢ

ЮЛДОШЕВА Ҷ.

Дар мақола аз тарафи муаллиф асосҳои тарбияи ҳуқуқӣ-шаҳрвандӣ ва ватанпарастии хонандагон дар сохти мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бо назардошти дастовардҳои муосири ҷаҳонӣ дар ин самт нишон дода шудааст. Нуктаи асосиро дар мақола фаҳмиши мафҳумҳои асосӣ ба мисли: асосҳои тарбия ва таълим ҳамчун моҳият, зарурат, усул ва намуди тарбия ишғол менамояд. Инчунин диди нав ва идея барои ҳамкории оила, мактаб ва ҷомеа дар нақшаи тарбияи ҳуқуқӣ-шаҳрвандӣ ва ватанпарастии кӯдакони сини мактаби аз тарафи муаллиф пешниҳод карда мешавад.

Калидвожа: шаҳрвандӣ, ҳуқуқӣ, тарбияи ватанпарастӣ, демократиякунонӣ, ҷомеаи шаҳрвандӣ, нуқтаи назар, усул, назария, мақсад, вазифа.

ESSENCE, NATURE, FUNCTIONS AND SYSTEM OF CIVIL AND PATRIOTIC EDUCATION

YULDOSHEVA J.

The author considers features of civil and patriotic education of pupils in system of comprehensive schools at a present stage of development, taking into account the latest world developments in this direction. The center of the place in article is taken by such important concepts and features of education, as essence, the importance, methods, and education forms. Also new visions and ideas in interrelation of parents, schools and societies in respect of civil, legal and patriotic education of children of school age move forward. Also other forms and the types which have been directly connected with civil, legal and patriotic education are characterized.

Key words: civil, legal, patriotic education, democracy, civil society, principles, methods, theory, practice, purpose, tasks, ideas, conditions, parents, school, features, essence, nature, functions, system.

**ТАРЗИ ҲАЁТИ СОЛИМ
ЗДОРОВЫЙ ОБРАЗ ЖИЗНИ**

ЗАНЯТИЯ МУЗЫКАЛЬНО – ТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ

ГУБАНОВА Л.А.,

научный сотрудник НИИРО АОТ, канд. пед. наук,

АБДУРАХМОНОВА Ш.

научный сотрудник НИИРО АОТ

Под здоровым образом жизни мы понимаем деятельность человека, направленную на улучшение его физического, духовного, социального состояния и благополучия (здоровья), как систему индивидуальных проявлений личности (нравственных, духовных) в различных сферах деятельности, способствующих сохранению активности личности и устойчивости организма в повседневной жизни; как совокупность духовных ценностей и видов жизнедеятельности, проявляющихся в активной позиции, направленной на саморазвитие и самовоспитание в процессе укрепления здоровья (В.П. Казначеев, Ю. П. Лисицын) [1].

Образ жизни тесно связан с личностно-мотивационной сферой человека. Именно мотивационная сфера личности определяет его активность и является важнейшим двигателем и регулятором поведения, ведения здорового образа жизни (А.К. Маркова, Б.Г. Ананьев и др.). В основе формирования здорового образа жизни, стиля здорового поведения лежат мотивы, установки, жизненные ориентиры. Для того чтобы школьники сохраняли, укрепляли здоровье, необходимо формировать мотивацию здорового образа жизни.

При определении термина «мотивация» мы опирались на положения, разработанные отечественными и зарубежными исследователями (К. Роджерс, А.Н. Леонтьев и др.), которые рассматривают мотивацию как динамический процесс формирования мотивов. Формирование мотивов происходит при наличии стимула, интереса, который становится побудительной силой дальнейшего развития личности. Движущей силой, способной превратить цель в мотив, могут быть сильные эмоции, например, успех при достижении высокого результата или поставленной цели. Присвоение, превращение цели в мотив происходит тогда, когда цель из внешней побуждающей силы становится внутренней [1].

Под мотивацией здорового образа жизни, мы понимаем внутреннее побуждение к действию, позволяющее человеку осмысленно проектировать и реализовывать действия, связанные с сохранением и укреплением здоровья, избегать ситуаций, отрицательно влияющих на состояние здоровья и способных нанести вред физическому, психологическому самочувствию; позволяющее формировать оптимистическое представление о своей будущей жизни.

Анализ мотивов здорового образа жизни (А.Н. Леонтьев И. Соковня-Семенова и др.) позволил определить возможное содержание потребностей и мотивов, лежащих в основе структуры мотивации здорового образа жизни школьников: самосохранение, самосовершенствование, возможность самореализации, стремление ускорить темпы собственного развития, овладение механизмами первой помощи самому себе в стрессовой ситуации, подчинение общепринятым нормам и правилам поведения и др. [2].

Формирование мотивации здорового образа жизни мы рассматриваем как задачу воспитания у детей конструктивного отношения к ситуациям, влияющим на их здоровье, как постепенное осознание личностью ее первоочередной значимости, выражающееся в стремлении к сохранению и укреплению здоровья в процессе жизнедеятельности.

В исследовании мы исходили из того, что процесс формирования мотивации здорового образа жизни включает в себя несколько общих этапов:

- диагностический этап (диагностика сформированности мотивации здорового образа жизни);
- этап целеполагания (постановка целей, задач с учетом полученных данных в процессе диагностики);
- сохранение и совершенствование;
- рефлексивный этап;
- анализ эффективности педагогических действий и коррекция деятельности ребенка.
- Исследование проводилось с учащимися 1-4 классов.

Как показало изучение школьников этого возраста, в качестве основных мотивов формирования здорового образа жизни они называют следующие: быть сильными, быстрее вырасти, меньше болеть, быть такими, как родители, стать спортсменом, нравиться окружающим, быть веселыми и жизнерадостными, интересными, хорошо себя чувствовать, хорошо учиться и др.

С давних пор известно, что на музыкальных занятиях в общеобразовательной школе может успешно решаться задача формирования мотивации здорового образа жизни учащихся. Воздействуя на эмоциональную сферу, музыка становится проводником позитивных эмоций, впечатлений, то есть влияет на мотивы, поступки детей. Уникальность музыки как средства формирования мотивации заключается в механизме восприятия ее человеком на подсознательном уровне: минуя сознательное, она проникает в глубокие слои психики и оказывает сильное эмоциональное воздействие на человека, развивая эмоционально-чувственную сферу, которая лежит в основе формирования мотивов поведения человека (2).

Для формирования мотивации здорового образа жизни наряду с общими педагогическими принципами (целенаправленности, сознательности и активности, преемственности, систематичности и др.) педагогу необходимо руководствоваться специальными принципами организации музыкальных занятий в школе.

Нами были определены и охарактеризованы последовательные действия, осуществляемые педагогом при организации музыкально-творческой деятельности учащихся, выполнение которых на музыкальных занятиях способствуют формированию мотивации здорового образа жизни школьников.

1. *Подготовка школьников к пониманию музыкального языка как средства коммуникации.* Для того чтобы музыка оказывала на ребенка воздействие, вызвала переживания, необходимо чтобы он понимал, что нужно слышать в ней и что понимать.

Ребенку важно освоить элементарные знания об особом музыкальном языке - языке чувств, поняв который, можно воспринимать музыку, обращаться к ней, общаться с ее создателями. Для этого учителя начальных классов совместно с учителем по музыке, физкультуре используют различные методы, приемы, упражнения. Например, релаксация - «Мое самочувствие», «Незнайка отдыхает», «Подзарядка»; ритмотерапия - «Ритмический бумеранг», «Ритмические движения», «Раз налево, раз направо»; кинезитерапия - сюжетные музыкальные игры с движениями («Фигуры», «Утро счастливого школьника», «Перезагрузка», «Карлсон»); драматерапия - (инсценировка музыкальных произведений с упражнениями); имаготерапия - «Фонтан», «Ручей», «Журчит вода осенняя»; маскотерапия - «Мое продолжение», «На парад» и др.

Музыкальное воздействие на эмоциональную сферу ребенка. Музыкальное произведение трактуется не как пьеса, часть симфонии или соната и т.д., а как «произведение-ситуация» из жизни людей, связанная с историей и обстоятельствами его создания, с подтекстом, заложенным в музыке, поиск и понимание которого ученики ведут совместно с учителем. Таким образом, центром любого занятия является не биография композитора или пьеса, а эмоции, чувства, впечатления, ощущения, вызванные музыкой, - все это становится предметом последующей рефлексии (запись в дневнике) или коллективного обсуждения [3].

Воздействие может также осуществляться при активном включении ребенка в работу над образом в танце, пении, пластике (интеграция средств в различных видах искусства). Для усиления воздействия музыкального произведения используются вокалотерапия, ритмотерапия, слушание с расслаблением или стимуляцией, рисование музыки и под музыку, маскотерапия, драматерапия, кинезитерапия.

- *Рефлексивное осмысление (рефлексивная оценка) ребенком музыкального воздействия.* Объектом рефлексии становятся чувства, переживания, вызванные в процессе работы над музыкальным произведением (рассказ о произведении, вокализация тем, танец, пластические или ритмические импровизации, слушание, беседа о прослушанной музыке и т.д.), собственное состояние в процессе музыкального творчества, ситуации выбора, поведение, поступки (на примере героя произведения или автора), идентификация с самим собой.

Дети с помощью учителя после прослушивания или исполнения музыки отвечают на следующие вопросы: Какое воздействие оказывает музыка на мое состояние, настроение? Какие чувства вызывает только что прослушанная (исполненная) музыка? Какая музыка придает мне силу и бодрость духа, а какая способна дать успокоение, утешение и опору? Как я могу помочь себе стать лучше? Чего я хочу достичь в ближайшем будущем и в дальнейшей жизни? Чем я отличаюсь от других? Что для меня самое главное? [6].

Результаты рефлексии отражаются в дневниках, продуктах деятельности (при изготовлении части декорации или костюма, маски, фотографии, рисунка) или проявляются в выборе музыкального произведения, танца, игры, соответствующих ощущениям и состоянию, чему способствует атмосфера свободного выражения творческого потенциала.

- Построение оптимистической стратегии будущего как помощь в определении задач и конкретных действий по сохранению и укреплению своего здоровья на основе пережитых и глубоко осознанных в процессе рефлексии и обсуждения личных впечатлений, эмоций, ощущений.

С детьми начиная с 1 по 4 класс в лицее №2 г. Душанбе, Таджикско- Русской гимназии, школе №88 (р-н Сино) и школе №3 (р-н Рудаки) проводятся систематические беседы входящие в программу 1-4 классов(учебная программа «Суруд ва мусики» в начальных классов, составители Алиев А., Мирзоматов Н., Обидпур Ҷ., Сатторов С., Охунов Ҷ. 2008г, 28 стр.; «Сурудҳо» методическая программа для 1 класса, составитель Ҷ.Обидпур. Душанбе «Собириён», 2008, 84 стр; «Алифбой мусикӣ» составители С.Сатторов., Ҷ.Охунов, М.Яхёев, Душанбе 2005, 96 стр. «Суруд ва мусикӣ» для 3 класса, С.Гулназар, Душанбе 2007, 80 стр.; Ҷ.Обидпур «Суруд ва мусикӣ» для 4-го класса, Душанбе 2007; «Роҳнамои муаллими синфҳои ибтидоӣ» методическое пособие для учителя.

Уроки музыки 4-го класса, Толибшоев Н., Мазамбеков А., Хорог, 2007 г.). По любой теме учитель может задать вопрос, например: «Вспомните, какое музыкальное произведение оказывало на вас эмоциональное воздействие?», «Какой фильм, музыка вызывали восторженное чувство, ощущение?», «Влияет ли музыкальное произведение на ваши чувства, и что вы ощущаете?», «Какая детская песня вам больше всего нравится?». Далее проводится беседа о том, как использовать эти знания и опыт в управлении своими эмоциями.

Закреплению полученного позитивного опыта в деятельности способствует создание учеником индивидуального музыкального каталога, тему которого каждый ребенок определяет самостоятельно, например: «Доброе утро!», «Борьба со сном», «Борьба с ленью», «Успокоение души», «Добрый день!», «Сосредоточение», «Умозаключение» «Приятного аппетита!», «Сладкий сон», «Пробуждение», «На зарядку становись!» и др.

Предлагаемые композиции составляют основу адаптивного физического воспитания, которое выявляет оценку восстановительных мероприятий направленных на коррекцию индивидуальных нарушений.

В домашних условиях можно также включать функциональную музыку и выполнять упражнения в постели; дыхательные упражнения; упражнения для позвоночника; растягивание суставов; индивидуальные упражнения и др.

Прежде чем начинать любое занятие, необходимо учесть эмоциональное состояние каждого ученика в отдельности и группы. Для этого перед началом и по окончании занятия проводится экспресс- диагностика, позволяющая определить изменения в самочувствии ребенка. Специальные методики корректируют общее настроение, эмоциональное состояние группы. В зависимости от полученных результатов в начале занятия подбираются методы, приемы, упражнения, адекватные эмоциональному состоянию личности и группы в целом в данный момент, теме занятия. По окончании повторно проводится диагностика, по результатам делается вывод о правильности и эффективности выбранных средств.

Результаты фиксируются в творческих дневниках, где отражается эмоциональное состояние детей до и после занятия (в домашних условиях фиксация подвергается со стороны родителей).

В процессе исследования выявлен комплекс педагогических условий, которые определяют эффективность музыкальных занятий в общеобразовательной школе как средства формирования мотивации здорового образа жизни:

- гуманизация музыкального воздействия (32,3%), которая обеспечивается отбором музыкального материала по содержанию и сочетаемости с музыкотерапевтическими упражнениями, оказывающими благотворное воздействие на ребенка;

- создание благоприятного психологического климата на занятиях (24,4%), предполагающее позитивное взаимодействие участников образовательного процесса, обустройство и организацию пространства для занятий, применение упражнений, основанных на методах музыкотерапии с учетом особенностей и потребностей группы;

- использование эстетического потенциала социального окружения (14,5%) организации музыкальных занятий, предусматривающее участие в уроках-концертах в школе, привлечение к занятиям специалистов, интересных людей;

- субъект-субъектное взаимодействие детей, родителей и педагогов (19,2%) в совместном музыкальном творчестве, которое обеспечивается при организации совместной деятельности: при подготовке домашних заданий, например, при подборке музыкальных каталогов, при участии родителей и педагогов в качестве экспертов во время мероприятий, консультантов в работе над спектаклем;

при подготовке костюмов и образов во внеурочной деятельности; при посещении детей и родителей уроков-концертов в школе, занятий в релаксационной комнате и др.;

- координация и согласованность действий педагогов общеобразовательной школы (9,6%) по формированию мотивации здорового образа жизни, которые достигаются в процессе совместных обсуждений на методических, педагогических советах школы, где администрация, учителя, классные руководители получают информацию о деятельности детей на музыкальных занятиях и разрабатывают конкретные решения проблемы здоровьесбережения детей. Педагоги посещают открытые уроки, занятия, обучаются доступным музыкальным здоровьесформирующим, здоровьесберегающим методикам для использования на занятиях по другим предметам [6].

Учебные музыкальные занятия Содержание работы основывается на музыкальном материале школьной программы, а также включает дополнительный материал о влиянии музыки на физическое, нравственное, духовное, социальное здоровье человека (в форме упражнений, игр).

Основной целью учебных музыкальных занятий является формирование у ребенка осознанной потребности быть здоровым, которое осуществляется в процессе постижения лучших образцов музыкальных произведений различных жанров, эпох и последующей рефлексии пережитых ощущений, эмоций, вызванных музыкой, ее содержанием, освоение детьми предлагаемых музыкотерапевтических методов, приемов, упражнений с целью постижения средств музыкальной выразительности, укрепления здоровья через получение положительных эмоций, закрепления позитивных установок, профилактики психоэмоциональных перегрузок [5].

Внеурочные занятия являются продолжением, закреплением и углублением знаний, умений навыков, формируемых на уроке. Внеурочные занятия имеют свои особенности: ориентация на индивидуальность ребенка, его потребности, способности, интересы, увлечения; возможность интеграции различных видов искусства, видов деятельности; возможность использования большего разнообразия форм, методов; привлечение специалистов из разных сфер деятельности, педагогов. При этом важно, что занятия могут проходить в разновозрастных группах, что дает дополнительный эффект взаимного влияния старших и младших.

Учитывая необходимость индивидуализации работы по формированию мотивации здорового образа жизни, организуются тренинги для тех, кто нуждается в помощи или желает углубленно освоить здоровьесберегающие музыкотерапевтические методы совместно с родителями.

Одной из форм внеурочных музыкальных занятий является детская музыкально-театральная труппа. В процессе ее деятельности дети с помощью педагога создают собственные спектакли от этапа написания сценария до этапа представления произведения

на сцене. Каждый из участников может выбрать или придумать себе роль в этом представлении (актер, режиссер, сценарист, танцор, хореограф, декоратор, гример, фотохудожник, менеджер и др.) [4].

Проверка выявленных нами условий и методик, организации учебных и внеурочных музыкальных занятий с целью формирования мотивации здорового образа жизни с 2011/2012 и «2012/2013 учебные годы осуществлялась в ходе опытно-экспериментальной работы на базе средних общеобразовательных школ (р-н Сино г. Душанбе и р-н Рудаки).

В опытно-экспериментальной работе было задействовано 40 школьников с 1 по 4 класс.

Для того чтобы отслеживать изменения, происходящие в исследуемом процессе, мы определили критерии сформированности мотивации здорового образа жизни и адекватные методики, позволяющие отслеживать динамику развития мотивации:

- когнитивный - представления о ценности здоровья, знания о культуре здоровья, применение знаний, умений и навыков в деятельности по сохранению и укреплению здоровья;

- эмоциональный - ценностное отношение, как к физическому, так и к нравственному и эмоциональному здоровью, которое заключается в самооценке, эмоциях и чувствах удовлетворенности от оздоровительной деятельности;

- поведенческий - умения и навыки, направленные на сохранение своего здоровья, осуществление реальных действий по его укреплению и противодействие ситуациям, поступкам, негативно влияющим на него.

На основании данных критериев мы обосновали три уровня сформированности мотивации здорового образа жизни: *низкий, высокий, средний*, которые раскрывают практический этап эксперимента

В опытно-экспериментальной работе участвовали 4 группы учащихся: две контрольные и две опытно-экспериментальные. В контрольных группах учебные музыкальные занятия проводились по традиционной методике. В опытно-экспериментальных группах была организована целенаправленная работа по формированию мотивации здорового образа жизни.

В опытно-экспериментальных группах в течение учебного года проводились учебные музыкальные занятия (уроки музыки), которые предполагали использование специальных здоровьесформирующих, здоровьесберегающих технологий при помощи музыкальных средств.

Дети на протяжении исследования обучались здоровьесформирующим средствам (методикам, технологиям), проверялись последовательные действия организации музыкально-творческой деятельности учащихся на занятиях, способствующие формированию мотивации здорового образа жизни ребенка, и условия организации музыкальных и физкультурных занятий как средства формирования мотивации здорового образа жизни.

Специально организованные внеурочные занятия для школьников второй группы проводились сначала в релаксационной комнате, а через год они включались в музыкально-театральную деятельность. Из общего количества школьников 1-4 классов выделялись те, кто посещал традиционные уроки музыки, уроки физкультуры организованные в соответствии с общей программой.

Динамика формирования мотивации здорового образа жизни школьников в контрольной и опытно-экспериментальных группах показывает нам, что на 1-ом этапе исследования учащиеся показали следующие критерии.

Опытно – экспериментальные группы: лицей №2 г. Душанбе р-н Сино. (*Первые цифры это 1-ый этап, вторые цифры это 2- ой этап*).

Низкий критерий: 15,1% (12,0%); средний критерий 45,2% (40,1%); высокий критерий 39,7% (47,9%). Уменьшение произошло от 3,1% (в низком критерии), уменьшение произошло на 5,1% (в среднем критерии), увеличение произошло до 8,0% (в высоком критерии).

Таджикско – Русская гимназия (Т/Рус. гимназия) (р-н Рудаки):

Низкий критерий: 14,9% (13,0%); средний критерий 44,9% (41%); высокий критерий 40,2% (46,0%). Уменьшение произошло от 1,9% (в низком критерии), уменьшение

произошло на 3,9% (в среднем критерии), увеличение произошло до -5,8% (в высоком критерии).

Разница в опытно – экспериментальных группах (лицей №2 и Таджикско – Русская гимназия) была на 1 этапе на уровне:

Низкий критерий (0,2%) в пользу Т/Рус. гимназии; средний критерий (0,3%) впереди Т/Рус. гимназия; высокий (0,5%) впереди учащиеся Т/Рус. гимназии.

На втором этапе результаты опытно – экспериментальных групп результаты уменьшились на - 1% (в низком критерии), впереди Т/Рус. гимназия, увеличение произошло на - 0,9% (в среднем критерии), впереди лицей №2, в высоком критерии увеличение произошло на 1,9% , впереди лицей №2.

Контрольные группы: сш. №88 (г. Душанбе р-н Сино)

Низкий критерий: 45,2% (41,1%); средний критерий 36,7% (30,7%); высокий критерий 18,1% (28,2%). Уменьшение произошло от 4,1% (в низком критерии), увеличение произошло от 6,0% (в среднем критерии), увеличение произошло до 10,1% (в высоком критерии).

Сш. №3 р-н Рудаки.

Низкий критерий: 45,5% (41,2); средний критерий 33,5% (30,2%); высокий критерий 20,1% (28,6%). Уменьшение произошло от 4,3% (в низком критерии), уменьшение произошло на 0,3% (в среднем критерии), увеличение произошло до 8,0% (в высоком критерии).

Анализ таблиц контрольных групп на 1 этапе показал:

Низкий критерий: (-0,2%) в пользу учащихся р-н Рудаки; средний критерий (5,7%) в пользу учащихся сш. №88; высокий критерий (2,1%) в пользу учащихся сш. №88.

На 2-ом этапе исследования результаты увеличились за счет комплексного применения музыкально - терапевтических здоровьесберегающих технологий от 0,1% до 0,5% (низкий 0,1 %, средний 0,5%, высокий 0,4%), (0,1%/ 0,9%). Разница 0, 8% впереди учащиеся с р-н Рудаки.

Изменения произошли на всех этапах исследования благодаря формированию мотивации здорового образа жизни с включением музыкальных технологий.

Полученные данные свидетельствуют о том, что во всех группах увеличилось число школьников с высоким уровнем сформированности мотивации здорового образа жизни, уменьшилось число с низким уровнем. В то же время видно, что в опытно-экспериментальных группах динамика формирования мотивации здорового образа жизни значительно выше. Так же мы отметили изменение мотивов заботы о своем здоровье, что свидетельствует о повышении уровня и значимости здоровьесберегающей деятельности для личностного развития. Так, в начале опытно-экспериментальной работы дети в основном указывали одни и те же общеизвестные мотивы, такие как «меньше болеть» (41,4%), «быть сильным» (25,2%), «подражать или быть похожим на кого-то» 12,2%, «быть красивым» 10,1%, «быстрее вырасти» 11,1%.

В работе представлен сравнительный анализ развития мотивации здорового образа жизни во всех физкультурно-экспериментальных группах. Так, например, при анализе опытно-экспериментальной работы во второй группе показано, как мотивы постепенно менялись от общих к личностно значимым: «быть интересным другим людям» 25,2% «быть жизнерадостным и счастливым 30,3%» «больше успевать 13,1%», «хорошо себя чувствовать 12,2%» «лучше учиться 19,2%». Такие изменения позволяют судить об эффективности музыкальных занятий в релаксационной комнате, музыкально-театральной группе.

В результате опытно-экспериментальной работы изменились представления детей о ценности здоровья, значении здорового образа жизни для самореализации: сформировались умения контролировать и управлять своим эмоциональным состоянием; усвоились знания о возможностях музыкального искусства; дети овладели конкретными практическими музыкально-терапевтическими здоровьесберегающими, здоровьесформирующими методами и приемами; появилось осознанное отношение к музыке как реальному средству оздоровления, а не только развлечения.

По ходу опытно-экспериментального исследования нами проверялась эффективность педагогических средств и методик, что отражено в нашей статье. Наибольшее влияние

независимо от половозрастных особенностей на уровень сформированности мотивации здорового образа жизни оказывают следующие средства: слушание музыки; организация свободного выражения творческого потенциала; рисование музыки. Положительно влияют вокалотерапия; слушание музыки с расслаблением; драматерапия; маскотерапия; ведение дневников. Для более эффективной организации музыкальных занятий целесообразно учитывать половозрастные особенности группы.

Проведенное нами исследование позволило сделать ряд выводов.

1) Музыкальные занятия обладают воспитательным потенциалом, который заключается в уникальных возможностях музыки оказывать воздействие на ребенка с помощью музыкальных звуков, интонаций, схожих с человеческой речью.

2) Использование данного потенциала музыки предполагает воздействие на эмоциональную сферу ребенка. Эмоции являются побудительной силой мотивов, а музыка является проводником между эмоциональной и мотивационной сферами личности.

3) Процесс формирования мотивации здорового образа жизни на музыкальных занятиях предполагает следующие действия: подготовка детей к пониманию музыкального языка как средства коммуникации; музыкальное воздействие на ребенка через эмоциональную сферу; осмысление; построение и укрепление оптимистической стратегии будущего своего здоровья на всех этапах жизнедеятельности.

4) При проведении музыкальных занятий важно обеспечивать реализацию принципов самореализации и самовыражения в процессе музыкально-творческой деятельности; творческой активности ребенка; индивидуализации; интеграции различных видов искусств.

5) Педагогическими условиями, обеспечивающими эффективность формирования мотивации здорового образа жизни в процессе музыкальных занятий являются: гуманизация музыкального воздействия; создание благоприятного психологического климата; субъект-субъектное взаимодействие педагогов, родителей и детей в совместном музыкальном творчестве; согласованность действий педагогов школы, направленных на формирование мотивации здорового образа жизни, использование эстетического потенциала социального окружения, благотворно влияющего на мотивацию здорового образа жизни школьников начальных классов.

6) На учебных и внеурочных музыкальных занятиях для формирования мотивации здорового образа жизни школьников целесообразно использовать методики, включающие элементы кинезитерапии, имаготерапии, драматерапии, маскотерапии в сочетании с музыкотерапией и усиливающие тем самым влияние на мотивационную и эмоциональную сферы ребенка.

Исследование также показало необходимость дальнейшего изучения проблемы в следующих аспектах: выявление возможностей интеграции учебной и внеурочной деятельности для формирования мотивации здорового образа жизни; изучение потенциала музыкальных занятий для решения этой задачи в учреждениях дополнительного образования, детских оздоровительных лагерях и центрах. Целесообразно также исследование эффективных педагогических средств формирования мотивации здорового образа жизни, на различных возрастных этапах развития ребенка.

Литература:

1. Жиганова, К.С. Здоровьесберегающая деятельность на учебных занятиях в общеобразовательной школе // Ярославский педагогический вестник. - Том II. - 2011. - №3. - С. 38-40.

2. Жиганова, К.С. Музыкальные занятия в общеобразовательной школе как средство формирования мотивации здорового образа жизни обучающихся // Вестник КТУ им. Н. А. Некрасова. - Том 18. - 2012. - №2. - С. 186-189.

3. Жиганова К.С., Блыщик М.П. Социальная реабилитация молодежи в музыкально-театральном коллективе // Ярославский педагогический вестник. Том II. - 2012. - №1. - С. 22-25.

4. Жиганова, К.С. Музыкально-театральная труппа арт-терапевтической поддержки детей и молодежи / М.П. Блыщик, К.С. Жиганова // Молодежь и общество. Современные научные

подходы и инновационная практика в социальной сфере: материалы межрегиональной научно-практической конференции. - Ярославль, 2011. - С. 41-43.

5. Жиганова, К. С. Организация музыкальных занятий как средства формирования мотивации здорового образа жизни// Сборник материалов научно-практической конференции «Реализация федеральных гос. обр. стандартов общего образования в учреждениях, расположенных в сельской местности». - Ярославль: Изд-во ЯГПУ, 2012. - С. 293-296.

6. Васильева Л.П. Выявление стратегических целей музыкального образования в общеобразовательной школе Prjoshoo /3.ru /publ/6-1-0-9.

ДАРСҲОИ МУСИҚӢ ДАР МАКТАБҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ ТАШАККУЛИ ТАРЗИ ҲАЁТИ СОЛИМ

ГУБАНОВА Л.А., АБДУРАХМОНОВА Ш.

Дониш аз қадимулаём ҳамчун ҷанбаи муҳимми ташаккули шахсият азёбӣ гашта, фардро ба интиҳоби тарзи дурусти ҳаёт раҳнамун месозад. Мақсади машғулиятҳои мусиқӣ ва ҷорабиниҳои беруназсинфӣю беруназмактабӣ ташаккули ҷаҳонбинӣ, эҷодкорӣ, зебоипарастӣ, инсондӯстӣ, меҳнатдӯстӣ ва интиҳоби тарзи ҳаёти солим ба ҳисоб меравад. Ҳалли ин масоил ба дӯши муассисаҳои таълимии асосию иловагӣ ва лагерҳои солимгардонӣ воғузор карда мешавад.

Калидвожаҳо: донишомӯз, дарси мусиқӣ, тарзи ҳаёти солим, арзишҳои фарҳангӣ, худтакмилдиҳӣ, эҷодӣ асарҳои мусиқӣ, эҳсосот, арзишҳои умумибашарӣ, ташаккули шахсият, эҷодкорӣ.

GUBANOVA LA, ABDURAKHMONOVA SH. THE MEANS OF FORMATION FOR MOTIVATION TO THE HEALTHY LIFESTYLE

The study also showed the need for further study of the problem in the following aspects: to identify opportunities for integration of academic and extra-curricular activities for the formation of motivation Vagã healthy lifestyle, the study of the potential of music classes for the solution of this problem in the institutions of further education, children's lake-dorovitelyh camps and centers. It is suitable as a study of effective educational tools for building motivation healthy lifestyle for different age stages of child development.

Key words: students, music lessons, activities human rights, a healthy lifestyle, spiritual values, human values, motivation, health promotion, self-improvement, the emotional impact music - creative activity of musical works, emotions, humanization, psychological climate, coordination, extracurricular classes, music lessons, personal development, creativity.

АДАБИЁТШИНОСӢ ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

ҲАМСУХАНИИ НОСИРИ БУХОРОӢ БО ҲОҚОНИИ ШАРВОНӢ

Афзалуддин Бадил ибни Алӣ Ҳоконӣ Шарвонӣ яке аз шоирони бузурги адабиёти форсии тоҷикӣ, ки дар тамоми анвои адабӣ ҳунарнамоӣ кардааст, аммо ҳунараш бештар дар қасоидаш ҳувайдост. Бино ба қавли муҳаққиқон, Ҳоконӣ «лафзгаро ва мазмунпардоз асту сабки бугранҷ ва дерёбе дорад» (3, 46). Ростӣ, агар ба шеър аз нигоҳи ҳунар бингарем, қасе аз шуарои адаби форсӣ дар қасида ба пояи ӯ намерасад. Маҳз аз лиҳози ҳунар устод Хуррамшоҳӣ қисмати аъзами шеъри ӯро «назми ҳунармандона» меҳисобад.

Дар мавриди таъсирпазирии Носир аз Ҳоконӣ, Маҳдии Дурахшон дар сарсухани девони Носир танҳо ин нуктаро ишора мекунад, ки «аз шоирони гузашта ба ғайр аз ин ду тан (Анварӣ Захир- И.Ш.) Носир ба ашъори Асҷадӣ, Унсурӣ, шоири Тӯс (Фирдавсӣ) ва Муиззӣ баҳусус, Ҳоконӣ низ беназар набуда ва аз ин ки поре аз таркибҳои ӯ бешабоҳат ба суҳанҳои Ҳоконӣ нест, чунин менамояд, ки таҳти таъсири каломи ӯ қарор гирифта бошад» (1, 60). Муаллиф барои исботи фикраш байтеро меорад, ки Носир бо зикри номи Ҳоконӣ байти ӯро тазмин намудааст. Ҳамчунин дар хошия ишора мекунад, ки ин қасида дар пайравии Ҳоконӣ суруда шудааст. Вале М. Дурахшон ҳатто кӯшиш ҳам накардааст нишон диҳад, ки Носир то кадом дараҷа таҳти таъсири Ҳоконӣ қарор дорад. Дар масъалаи назар доштани Носир ба шеъри Ҳоконӣ ҷойи шакке нест. Шоир худ ба ин нукта ишора дорад:

Бигрифтаам зи Афзали дин байт орият,

Гар байти хеш доштаме, хуш нишастаме. (1, 116)

Носир ҳунари Ҳокониро дар мазмунофаринӣ меписандад, таркиботеро аз ӯ ба ирс мебарад ва се қасида дар пайравии ӯ сурудааст, аммо сабки мушкिल्писанди ӯро қабул надорад. Аз ин ҷиҳат таъсири Ҳоконӣ бар Носир ба пояи мизони таъсири Анварӣ ва ё Саъдӣ нест.

а) Истиқбол аз қасоиди Ҳоконӣ

1) Ҳоконӣ: *Зад нафаси сарбамухр субҳи муламмағниқоб,*
Хаймаи руҳонӣ кард муанбарниқоб. (2, 41)

Носир: *Субҳ даромад зи далъ Юсуфи зарринрасан,*
Кард чу Юнус бар об дар дили моҳӣ ватан. (1, 5)

Қасидаи Ҳоконӣ таҷдиди матлаъ дорад, яъне дорои чаҳор матлаъ аст. Ин қасида дар баҳри мунсарехи мусаммани матвии макфуфи макшуф (-уу-\\-у-\\ -уу-\\-у-) суруда шудааст ва ҳар матлаи он ба мавзӯе ихтисос дорад. Қасидаи Носир низ дар ҳамин вазн аст. Носир дар ин қасида Ҳокониро дар вазн, корбурди калимоту таркибот ва мазомин пайравӣ кардааст, аммо қофия дигар аст. Сохтмон ва созмони дохилии қасидаи Носир аз қасидаи Ҳоконӣ тафовут дорад. Носир аз ин қасидаи Ҳоконӣ илҳом гирифта, онро дар вазн ва мазомин пайравӣ карда, вале қасидаи қомилан тоза офаридааст. Аз баррасии ин ду қасида бармеояд, ки мавзӯи тасвир ва корбурди калимоту таркиботи Ҳоконӣ мавриди писанди Носир аст, на тарзи тасвири мураккаби ӯ. Матлаи Носир шабех аст ба матлаи чаҳоруми қасидаи зикршудаи Ҳоконӣ:

Дӯш бурун шуд зи далъ Юсуфи зарринниқоб,

Кард ба оҳанги субҳ ҷой ба ҷой инқилоб. (2, 47)

Носир низ дар ибтидои қасида сифати субҳ мекунад. Чунончи, талӯи офтобро ҳарду шоир ба риштаи тасвир кашидаанд. Гарчанде Носир ба қасидаи Ҳоконӣ назар дорад, аммо дар тарзи тасвир дунболаи ӯ нарафтааст. Ҳоконӣ дар матлаи чоруми қасидааш аз Сураи «Юсуф»-и Қуръон талмех намуда, тулӯи офтобро ба Юсуф ташбех мекунад, ки аз далви ҷоҳ бурун омадааст ва дар байти дуюм аз достони Юнус ёд мекунад. Носир дар як байт ҳам аз Сураи «Юсуф» ва ҳам аз достони Юнус пайғамбар, ки моҳии бузург фурӯ бурда буда, мадад ҷустааст. «Зарринниқоб»-и Ҳоконӣ ва «зарринрасан»-и Носир киноя аз нурҳои офтоб аст. Дар байти дуюм Носир аз ояи 11 Сураи «Соффот» дар боби рондани шайтонҳо аз осмон ба мадади шайхоби соқиб талмех мекунад:

Субҳдам аз қирвон бар сари шаб зад амуд,

Рост чу румҳи шаҳоб бар гулӯи Аҳраман. (1, 6)

Аз муқоисаи ҳарду қасида бармеояд, ки Носир калимоту таркибот ва васоити тасвирро аз Ҳоконӣ ба ирс мегирад, вале тарзи тасвири ўро пайравӣ накардааст. Калимоту таркибот ва образҳое, монанди Юсуфу Юнус, далву чоҳ, Яъкубу Зулайхо, гургу паланг, Рустаму Исфандёр, Афросиёб ва монанди инҳоро ҳарду шоир дар мавриди муносиб ба кор бурдаанд. Бе тардид Носир ба ин қасидаи Ҳоконӣ пайравӣ намудааст, аммо ин пайравӣ муқаллидона набуда, дар айнӣ пайравӣ сабки хоссаи худро нигоҳ доштааст. Ҳарчанд қасидаи Носир он истехкому устуворӣ ва инсиҷоми қасидаи Ҳокониро надорад, вале дар радифи беҳтарин қасоиди адаби форсӣ меистад, ки дар мадҳи Оли расул суруда шудаанд.

2) Ҳоконӣ: *Ман киям боре, ки гӯям з-офариниш бартарам,*

Кофарам, гар ҳаст тоҷи офариниш бар сарам. (2, 249)

Носир: *Офарин бар ман, ки ман аз офариниш бартарам,*

Тоири қудсам, фалак чун байза дар зери парам. (1, 85)

Ҳарду қасида дар вазни рамали мусаммани маҳзуф (-У- -\У- -\У- -\У-) суруда шуда, кофияи ягона доранд. Байти Ҳоконӣ аз матлаи дуҷуми қасидааш аст. Қасидаи Носир бетардид истиқбол аз қасидаи Ҳоконист. Ҳоконӣ дар матлаи аввал аз неруи фариштаосои инсон, ки ўро раҳбар аст, дар шахсияти худ ҳарф мезанад ва дар ин назар худро аз ҳама махлуқот, ҳатто фариштагон боло мегузорад. Аммо дар матлаи дуюм, ки муродаш ҳасудон, душманонаш ҳастанд, аз неруи аҳриманӣ, ки бар инсон чира шудааст, сухан мегӯяд. Яъне, дар матлаи аввал ситоиш асту дар матлаи дуюм накуҳиш. Масалан, дар қасидаи аввал мегӯяд:

Сохтам ойинаи дил, ёфтам оби ҳаёт,

Гарчи бовар н-оядат, ҳам Хизру ҳам Искандарам. (2, 248)

Дар баҳши дуюм мефармояд:

На саги Асҳоби Каҳфам, на хари Исо, вале

Ҳам саги ваҳшинаҷодам. ҳам хари ваҳшатчарам. (2, 249)

Носир дар пайравӣ аз матлаи дуҷуми қасидаи Ҳоконӣ аз мақоми як орифи ворасти баҳақрасида сухан мегӯяд ва дар мартабае қарор дорад, ки ду дунё дар баробари маъбудӣ ў тамоми арзиши худро аз даст додааст:

Софиям чун ойина, бориқбинам чун хирад,

Рух ба ҳар сураат намоям, раҳ ба ҳар маънӣ барам. (1, 85)

Ҳарду аз фақр фаҳр доранд. Бешак, ин фақр ҳамон фақрест, ки дар ҳадиси набавӣ омада ва Расули акрам (с) аз он фаҳр дорад: «Фақр фаҳри ман аст». Ҳоконӣ мефармояд:

Фақр, к-он афкандаи халқ аст, ман бардоштам,

Зол, к-он радкардаи Сом аст, ман парвардаам. (2, 248)

Носир, ки умре дар фақру фоқа зиста ва дарवेशию бениёзиро бар ҳама неъматҳои дунявӣ тарҷеҳ медиҳад, дар ин масъала доди суханро додааст:

Шаҳсавори мулки фақрам в-аз забон шамиери ман,

Подшоҳи вақти ҳешам в-аз маонӣ лашкарарам.

Зар, ки аз хок аст, бодо, хоки хорӣ бар сараш,

Ман ба рӯи зарди худ мустағнӣ аз вачҳи зарам. (1, 86)

Ҳарду вақте ки аз мақоми шоирии худ ҳарф мезананд, касеро дар баробари худ намебинанд. Ҳоконӣ мегӯяд:

Олам аз овозаи Ҳоконӣ афрӯзам, вале

Ҳиммат аз андозаи Ҳоконӣ омад бартарам. (2, 248)

Носир низ дар пайравӣ аз Ҳоконӣ фаҳр аз таъби маъниофарини худ дорад:

Баски парвардам гуҳарҳои сухан дар баҳри шеър,

Пургӯҳар шуд гӯиш даҳр аз таъби маънипарварам. (1, 86)

Ҳарду аз ҳасудон шиква доранд. Ҳоконӣ мегӯяд:

Дар қилодаи сағнаҷодон гарчи камтар муҳраам,

Дар тавилаи шермардон қиматитар гавҳарам. (2, 248)

Носир дар ҳамин маънӣ мефармояд:

Муддаӣ, к-аз партави хуршеди ман шуд кӯрмуш,

Гар ҷаҳон равишан шавад аз ман, надорад боварам. (1, 86)

Носир ин қасидаи Хоқониро ҳам дар вазну қофия ва ҳам дар мазомину корбурди калимот пайравӣ кардааст. Масалан, бо корбурди лафзи «наштар» дар накухиши ҳасудон Хоқонӣ мегӯяд:

*Қуввати ирқи Ироқ аз модати табъи ман аст,
Гарчи шарёни дили шарвонӣро наштарам.* (2, 248)

Носир ба ҳамин маънӣ бо корбурди калимаи «наштар» мегӯяд:

*Аз барои акҳали маънӣ забонам наштарест
В-ин гаронҷонон гурезон ҳамчу хар аз наштарам.* (1, 86)

Дар байти мактаъ ҳарду изҳори очизӣ мекунад. Хоқонӣ гӯяд:

*Ин тафохур нуқтаи дилрост в-ин дам они ўст,
В-арна худро андар ин майдон зи мардон наштарам.* (2, 249)

Носир низ дар роҳи тавозуъ худро аз ғуборе беш намедонад:

*Гуфт Носир ин қасида аз забони кибриъ
В-арна дар роҳи тавозуъ аз ғуборе камтарам.* (1, 86)

3) Хоқонӣ: 3-ин тангнойи ваҳшат агар бозрастаме,

Худро ба остони адам бозбастаме. (2, 801)

Носир: *Гар ман ба қурби ҷустани рӯи ту ҷустаме,*

Як шаб зи қайди зулфи ту чун бод ҷастаме. (1, 115)

Ҳарду қасида дар баҳри музореи мусаммани аҳраби макфуфи маҳзуф(- -У\У-У\У- -У\У-) ва қофияи ягона суруда шудаанд ва Носир бо зикри номи Хоқонӣ байти ҳафтуми ўро тазмин намудааст:

*«Имрӯз шӯхчаишон осудахотиранд,
Ман шӯхчаишон нестам, эй кош ҷастаме».*

Ин қасида аз қасоиди кучаки Хоқонист, ки даҳ байтро дорост ва дар шикоят суруда шудааст. Қасидаи Носир аз 19 байт иборат буда, нисбат ба қасоиди дигараш кӯтоҳтар аст. Гарчанде қасидаи Носир унвони мадҳӣ дорад, аммо танҳо ҷаҳор байт дар мадҳ, боқӣ ҳама шоир аз ҳасби ҳоли худ сухан мекунад ва монанди Хоқонӣ хоҳони даст ёфтан ба чархи фалаку бардоштани нухсату бадбахтиҳост. Носир ин қасидаи Хоқониро ҳам дар вазну қофия ва ҳам дар мазмун пайравӣ кардааст. Чунончи, Хоқонӣ мегӯяд:

*Гар роҳ бурдаме сӯи ин хаймаи кабуд,
Он гаҳ нишастаме, ки танобаи густаме.
В-ар дастӣ ман ба чарх расидӣ, чунонки оҳ,
Банди тилисми ў ҳама барҳам шикастаме.* (2, 801)

Носир ба ҳамин маънӣ мефармояд:

*Бар фулкаи фалак, агарам дастрас будӣ,
Сарриштаи тасалсули гардун густаме.
Лоҳутиям, ба ҷону танам нест илтифот,
То тӯтии қафас ҳама дарҳам шикастаме.
Аз тири нола заҳраи Зухра дарондаме
В-аз новаки дуо дили гардун бихастаме.* (1, 116)

Аз муқоисаву баррасии ин ду қасида бармеояд, ки Носир қасидаи Хоқониро ҳам дар вазну қофия ва ҳам дар мазмун истиқбол намудааст. Тафовут дар он аст, ки Хоқонӣ чун як шахси дилмонда аз ҷаҳону ҷаҳонӣ ҳама бадбахтиро аз фалаки қачрафтор медонаду аз пайи шикасти он аст, Носир андешаҳои ирфонияшро матраҳ мекунад ва ба ҳайси як орифи вораства ҳарф мезанад, ки дунёву тааллуқоти онро пушти по зада, азми олами лоҳут дорад.

4) Хоқонӣ: *Субҳезон, к-аз ду олам хилвате барсохтанд,*

Маҷлисе бар ёди ид аз ид хуштар сохтанд. (2, 111)

Носир: *Субҳезон, к-аз сафо ҷоми мусавфӣ бурдаанд,*

Аз дили бирёни ман нуқли муҳанно бурдаанд. (1, 121)

Носир ба қасидаи Хоқонӣ бо таркиббанд ҷавоб гуфтааст. Ҳам қасидаи Хоқонӣ ва ҳам таркиббанди Носир дар вазни рамали мусаммани мақсур (-У- -\У- -\У- -\У- -\У-) суруда шудаанд, вале қофияву радиф дигар аст. Қасидаи Хоқонӣ таҷдиди матлаъ дорад ва аз се матлаъ иборат аст. Таркиббанди Носир аз ҷаҳор банд иборат буда, ҳар як бо

калимаи «субҳхезон» оғоз мешавад. Ҳарду шеър маонии ирфонӣ доранд ва мурод аз субҳхезон ҳамон орифони ворастанд.

Хулоса, муқоисаи ашъори ҳарду шоир нишон дод, ки Носир ба ашъори Ҳоконии Шарвонӣ назар дошта ва аз ӯ истиқбол намудааст, аммо ин пайравӣ мубтакирона буда, ба ҳеҷ ваҷҳ тақлиди маҳз нест. Носир Ҳокониро гоҳе аз лиҳозу вазну қофия ва корбурди калимоту таркибот ва гоҳе аз ҳайси мазмун пайравӣ карда, аммо дар айнаи пайравӣ сабки хоссаи худро нигоҳ доштааст.

Адабиёт:

1. Девони ашъори Носири Бухороӣ. Ба кӯшиши Маҳдии Дурахшон, -Техрон, 1353.-498 с.

2. Девони Ҳоконии Шарвонӣ. Ба эҳтимоми Зиёуддини Саҷҷодӣ, -Техрон, 1373.

3. Хуррамшоҳӣ, Баҳоуддин. Ҳофизнома, шарҳи алфоз, аълум, мафҳуми калидӣ ва абъти душвори Ҳофиз. -Техрон, 1368.-1448 с.

ЕДИНСТВО СТИЛЕЙ НОСИРА БУХОРОИ И ХОКОНИ ШАРВОНИ

ИСРОФИЛНИЁ Ш.Р.

В статье показывается исследование Носира Бухорои- газелетворца XIV века, который следует поэзии поэта - панегириста XII века Хокони Шарвони. Автор на научных фактах доказывает, что Носир следует поэзии Хокони с точки зрения использования слова и словосочетаний, содержания и ритмики и рифмовки стихов, но по ходу подражания он сохраняет свой стиль, свойственный только ему.

Ключевые слова: Носир Бухорои, Хокони Шарвони, поэт- панегирист, газелетворец, познание, ритм, Коран, сура, содержание.

ADHERENT OF NOSIRI BUKHOROI AND HAAKONI SHARVONI

ISROFILNIE Sh.R.

The article shows the research of Nosir Bukhoroi singer gazelles XIV century poet which take after of panegyrist Haakon Sharvoni twelfth century, by scientific evidence proves that poetry Nosir Haakon followed in the use of words and phrases, content and rhythmic and rhyming poems, but retained his succession campaign style peculiar to him.

Keywords: Nosir Bukhoroi, Haakon Sharvoni, panegyrist poet, singer gazelle, cognition, (verse system), the rhythm, the Koran, sura, content .

Убайди Рачаб хидмати арзандае дар пешравию адабиёти атфоли тоҷик кардааст. Устод Мӯмин Қаноат дар гузориши “Инсони бихиштӣ”-аш овардааст.

“Дар адабиёти атфоли Тоҷикистон Убайди Рачаб баъд аз устод Мирсаид Миршакар симои дуҷум мебошад, ки тифлон шеърӣ ӯро аз бар медонанд, мехонанд ва чанд насли атфоли мо аз шеърӣ ӯ тарбият мегирифтаанд. Дар таҳаввулотӣ адабии солҳои шастум Убайди Рачаб яке аз чеҳраҳои буданд, ки дар таҷдиди шеърӣ нав ҳам барои кӯдакон ва ҳам барои калонсолон шеърҳои созанда ва барозанда гуфтаанд

Ҳар кас, ки дар дили тифл меҳри модар, меҳри Ватан, меҳри диёрро ҷой мекунад, дар он дилҳо манзили абадӣ барои ҳудаш пайдо мекунад. Убайди Рачаб аз он нафароне буданд, ки ҳамин корро ба ҳубиву зебӣ ба анҷом расонидаанд...” (2, 428-429).

Ин гуфтаро Ҷӯра Ҳошимӣ тақвият дода истода чунин нигоштааст:

“Солҳои охир шоир бо номи мубораки худ як “и”-и изофӣ илова мекард ва ному насабашро дар боло ё поёни асарҳояш бо шакли Убайди Рачаб ба ҷоп месупурд. Мегуфт, ки хондану гуфтани Убайд Рачаб барин бачаҳо бисёр аст. Се ҳарфи ҳамсадо паси ҳам омада, талаффузро мушкул мекунад.

Бо изофаи як ҳарфи “и” навиштан андак душвор гардад ҳам, хондану гуфтаниаш осонтар мешавад. Убайди Рачаб: “ному насаб тоҷикӣ аслан ҳамин хел аст!” бо табассум малехе таъкид мекард ӯ.

Аҷаб шоире ва аҷабтар инсоне буд устод Убайди Рачаб. Сохтори китобҳояш ҳам хусусиятҳои худро дорост.

Одатан китобҳояшро дар се бахш омода мекард: шеър, чистон ва қиссаи дoston. Баъзан шумораи ин бахшҳо ба чор мерасанд: шеър, чистон, қисса, дoston.

Ҳаҷми шеърӯ чистон ва қиссаи дostonҳояш манзум буданд, шеър буданд. Аммо ӯ ин бахшҳоро чун муаллифони дигар аз рӯи мазмуну мундариҷа на баъди аз рӯи ҳаҷму сохтор дуруст мекард дар бахши “Шеър”-и китобаш жанрҳои хеле гунагуни шеър, вале кӯтоҳ-кӯтоҳ ё андаке дарозтарро меовард. Дар бахши “Чистон” табиист, ки чистонҳои манзум ҷой мегирифтанд. Дар бахши “Қисса” шеърҳои нисбатан дарозро пай мечид. Бахши “Дoston” шеърҳои боз ҳам дарозтар, яъне асарҳои калонҳаҷмро ташкил меод. Бахшҳоро ҳам чунин сарлавҳагӯзорӣ мекард: “шеър, чистон, қисса, дoston” (5, 3-5).

Ба маврид аст, ки дар ин мақола оид ба се қиссаи адиб, ки барои кӯдакон дар қолаби манзум офарида шудаанд, аз наздик шинос шуда, ҳусну қубҳ ва мазмуну мӯҳтавоашонро мавриди андеشارонӣ қарор диҳем.

“Бовар ва каланд” аз мақбултарин қиссаҳои реалии шоир аст. Воқеа дар минтақаҳои кӯҳпояи деҳшӯрои минтақаи Зарафшон ба ҳосса Панҷакент сурат мегирад. Он аз содагӣ, ростқавлӣ, ҳазлу шӯҳӣ ва ҷавонмардии мардуми кӯҳистони тоҷик маншаъ мегирад ва ба дилҳо маъво мебахшад.

Қиссаи фавқулзикр қариб дар тамоми китобҳои барои кӯдакон ва навасон гуфтаи шоир баъд аз солҳои 80-уми асри гузашта ба назар мерасид. Ҳатто сафоратхонаҳои ҷумҳурии исломии Эрон соли 2004 тавассути нашриёти “Афсона” онро бо теъдоди 500 нусха бо сифати баланд дастраси хонандагонӣ тоҷик ва кулли форсизабонон гардониданд аст. Қисса чунин оғоз мегардад:

*Марде буду сода буд,
Сода буду лода буд
Пиндори абас мекард,
Бовар ба ҳар кас мекард.
Ҳарфи байни ду лаб гафт,*

“Бовар” ба ӯ лақаб гафт... (Убайд Рачаб. Олуҷа гули бодом. - Душанбе, 2012. саҳ. 112. Минбаъд дар қавсайн саҳифаи ҳамин китоб оварда мешавад)

Маълум аст, ки “Ҳар касеро баҳри коре сохтаанд, Меҳри ӯро дар дилаш афрӯхтаанд”. Қаҳрамони қисса Бовар ном наврас бо олоти дастисозаш - каланд ифтихоре дошт. Мушкулкушо ва мададгори хурду калон дар вақти қорҳои саҳроӣ,

кишту кор, обмонӣ, ҳосилгундорӣ каланд ба ҳисоб мерафт, ки он моли Бовар буд. Яъне ризку рӯзии Бовар аз пушти каландаш буд.

*Бовар, ки бовар дорад,
Фикре андар сар дорад.
Оне барад каландаш,
Боз оварад каландаш.
Бидҳад касе варо фанд,
Ба сад бало шавад банд. (112-113)*

Бовар Замон ном дӯсте дошт. Ӯ мехост, ки Боварро аз содагӣ раҳонад, лек муяссар намегашт. Ба ӯ борҳо гуфтааст:

*Аз содагияш одам
Чизе набинад ҷуз гам.
Дарсаи то диҳад дуруст
Вақти мувофиқ меҷуст. (113)*

Пас аз ғунучини ҳосили тирамоҳ ва сардии ҳаво Замон – Боварро санҷиданӣ мешавад, ки пухта шудааст ё на? Баръакс аз ростқавлӣ ва содагияш мушкilotи зиёде ба сари Бовар меояд. Дар вақти сармо Бовар ба суроғи каландаш ба хонаи Замон меояд. Замон мефаҳмонад, ки устои ҷубтароши деҳ - Бобои Фирӯз онро аз деҳ ба мавзеи Гулгун бурдааст. Бовар бо Гулгун раҳсипор мегардад. Бобои Фирӯз содагии ӯро дарк карда мегӯяд, ки ёри туву ман – Ҳақдод онро ба Ҳуснобод бурд. Бовар аз Гулгун ба Ҳуснобод меояд. Дар он ҷо ӯро фанд медиҳанд, ки Аҳмад ном одам каландро се рӯза ба мавзеи аҳолинишини Дашт бурдааст. Хуллас, Бовар ҳарчанд ҳаракат мекунад, каландро дарёфт карда наметавонад:

*Аз дашт бар Ноёба,
Аз Ноёба Дуоба,
Аз Дуоба Кошона,
Аз Кошона то хона.
Кӯҳу кӯталро пай кард,
Роҳи зиёде тай кард.
Бовар ҳар қадар ҷон канд,
Пайдо наомад каланд. (116)*

Ноилоҷ ба назди оҳангар меояд, меҳоҳад, ки каланди наве фармоиш диҳад. Оҳангар фанд дода мегӯяд, ки Каландат корношоям шудааст. Баҳри суфта кардани он, то фардо ғулаи заранг, санги сафеди обӣ ва муште аз хоки хорасанг пайдо намо. Бовар ҳамаро ҳақиқат пиндошта, дар чиллаи зимистон баҳри дарёфти санги сафеди обӣ яхро шикаста, ба оби дарё ғута мезанад. Сангҳои гулобию кабуд пайдо мекунад. Бо мақсади дарёфти санги сафед боз воридаи оби сард шуданӣ мешавад. Ба хуш меояд, ки дар дармонгоҳ хобидааст:

*Бовар чашми худ во кард,
Нуре дар дида ҷо кард.
Панҷара рӯ ба рӯ дид,
Пизишке дар паҳлӯ дид.
Сӯзе дар ҷон аз таб дошт,*

*Ҳарфе зери ду лаб дошт:
“Нек омаду бад гузашт,
Гӯлият аз ҳад гузашт,
Ай сода, сода, сода!
Ай лода, лода, лода!” (118)*

Асари фавқуззикр аз 208 мисраъ иборат буда, ҷанбаи тарбиявӣ дошта, наврасону навҷавононро водор месозад, ки олотӣ қадимаи мардумӣ: бел, каланд, зоғнӯл, шоҳа, хаскашак ва амсоли онҳоро фаромӯш накунанд. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва тараққиёти бемайлони илму техника меҳнати дастиро фаромӯш кардан лозим нест. Агар Бовар ба каландаш ифтихор намекард ва олотӣ корбукун будани онро дарк намекард, дар фасли зимистони қаҳратун мавзеҳои Гулгуну Ҳуснобод, Даштиву Дуоба ва Кошонро ки 15-20 км аз ҳам дурӣ доранд, пиёда рафту омад намекард. Ҷанбаи тарбиявӣ асари реалистӣ дар ҳамин аст.

Қиссаи “Дар мавсими тобистон” аз шаш қисм иборат аст. Дар қисми якум амалиёти мӯрча, дар қисми дуюм ҳаракати оруяк, дар қисми сеюм аз шох ба шох гаштани санҷобак, дар қисми чорум заминқобии мушак, дар қисми панҷум сабзию карам захира кардани харгӯшак ва дар қисми шашум ғазалқонии булбулак тасвир шудааст.

Ҳар кадоме аз ин ҷонварон байти зерро сарчашмаи асосии зиндагии худ қарор додаанд:

Дар мавсими тобистон

Хӯрам ғами зимистон (119.13)

Яъне мавсими тобистон барои мавҷудияти зиндаи бо ақлу ҳуш оғози омодагӣ ба фасли сармо аст. Яке дон гирд меорад (мӯрча), дигаре шира ғун мекунад (оруюк), севамӣ сабзию карам (харгӯшак) ва билохира шукри серию пурии зиндагӣ қарда нағмасароӣ мекунад. Ё ба тасвири шоир:

*Булбулак, эй булбулак,
Ошиқи рӯйи гулак,
Чаро ту беқарорӣ?
Даме роҳат надорӣ?
Аз барои мӯрча,
Мӯрчаи зӯрча,
Аз барои оруяк,
Хушболу хуб*

*Аз барои санҷобак,
Санҷобаки беҳобак
Аз барои калламуш ,
Калламушаки ба ҳуш,
Аз барои харгӯшак,
Харгӯшаки ҳамӯшак-
Лаб бар сано қушоям,
Таронаҳо сароям,
Ки мавсими тобистон
Хӯрад ғами зимистон. (121)*

Дар қисса ҳаракати ҷонварон диққати кӯдакону наврасонро бештар ба худ ҷалб мекунад. Корней Иванович Чуковский хуб гуфтааст: “Кӯдаконро дар адабиёти бадеи ба таври ҳаққонӣ танҳо ҳаракат, танҳо босуръат ва паиҳам ивазшавии воқеаҳо ба ҳаяҷон меоварад. Модоме, ки ин тавр аст, пас ҳар чӣ бештар феъл ба қор гирем ва аз сифат ҳаддалимқон қамтар истифода барем”(4).

Аз мутолиа ва таҳлилу тадқиқи доир ба ин бахш гирдовардаи мо равшан гардид, ки адибоне, ки барои насли наврас асарҳо эҷод мекунад, барои ошқор ва сарзаниши бисёр иллатҳои пурзиёну зараровар ба кӯдакон заҳмати пураарзише ба ҳарч додаанд.

Ҳар як адиб бо ниятҳои мушаххас қалам ба даст гирифта, асар эҷод намудааст, қўшише ба ҳарч додааст, то асари бадеии ӯ ба воқеият ва ҳаводиси рӯзгору муҳит алоқаи ногусастанӣ дошта бошад ва ба манфиати тарбия хизмат кунад.

Меоем ба сари масъала ва мавзӯҳои дигар дар ашъори манзуми шоирон мавриди баррасӣ қарор гирифта, натиҷаҳои муайяне ҳам рӯи қор овардаанд.

Зудбоварӣ аз ҷумлаи ҷунин хусусияти кӯдакон аст. Кӯдакон ба ҳар як чиз, ҳодисаву воқеа бо дили пок, нияти неқ назар мекунад. Ин содагӣ ва зудбоварӣ дар бархе аз мавридҳо ба зиёни онҳо ба охир мерасад. Пас зудбоварӣ чӣ ҳислат аст? Зиёновар, манфӣ ва ё мусбат асту муфид? Убайди Раҷаб қўшидааст, ки дар қиссаи “Чўча падидона рафт” ба ин масъала ҷавоб гӯяд. Дар даҳ қисмати қисса яқравӣ гарданшахӣ, нописандӣ, қалонгапӣ ба зерӣ тозиёнаи танқид гирифта шудааст.

Кӯдакону наврасон аз мутолиаи он бояд ба ҳулоса оянд, ки дар шохрои зиндагӣ ба сухани волидайн ва гапи одамони рӯзгордида, мураббӣёну устодон гўш қардан лозим аст.

Муҳтавои қиссаи зикршуда ба асари Ақобир Шарифӣ “Гурбача шикор рафтааст” шабоҳати наздик дорад. Аз лиҳози сохтор ҳар ду асар ба ҳам монанданд. Чўча ҳам ба даст овардани ризқу рӯзиро қори саҳл доништа ба саҳро мебарояд. Аз ин волидайн дар

ташвиш афтода, ба ҳамроҳии Алопару Мошон ба ҷустуҷӯи ҷӯча мебароянд. Маҳз тавассути садои модару ҳамроҳонаш Ҷӯча роҳи халосро пайдо мекунад ва ваъда медиҳад, ки дигар якравию худписандӣ намекунад.

*Ҷӯча назди бог омад,
Қар- қаре аз зог омад .
Ғиш- гиши акка омад,
Фух- фухи такка омад,
“Ку- ку- ку- ку-ку!” –омад,-
“Бачам кани ту ?” – омад,
Мошон мияв-мияв кард,
Алопар ав- ав- ав кард.
Пеши рӯ ҷӯча дар дид,
Модар диду додар дид,
Чун шоҳсутун дар ду бор,
Мошон диду Алопар ,
Болафишон дар ҳаво шуд,
Дар ҳалқаашон ҷо шуд.
Модар шодон пар афишонд,
Додар шодон пар афишонд.
Шодон чашмак Мошон зад,
Дум Алопар шодон зад. (135-136)*

Бо ин қисса Убайди Раҷаб ба кӯдакону наврасон фаҳмонданист, ки одам вақте ки ба дунё омад, азобу кулфатҳои зиёде ба сараш омаданаши мумкин аст. Ягона роҳи наҷот маърифат аст. Пас аҳли эҷодро лозим аст, ки бо сабки зебову шево, тахайюли баланд ва эҷозкори мароқангез асар офарад, ки дар қалбу хотираи атфол ҷой гирад. Чуноне, ки ин падида дар шеъри “Ҷӯчаи тиллоӣ”-и шоири кӯдакони Эрон Ҷаббори Боғчабон дида мешавад:

*Ҷӯча, ҷӯча, тиллоӣ
Нӯли зарди ҳин
Тухми худро шикастӣ
Чӣ гуна берун ҷастӣ?
Гуфто: - Ҷоям танг буд,
Девораи аз санг буд,
На панҷара, на дар дошт,
На кас зи ман хабар дошт.
Тухми худро шиастам,
Якбора берун ҷастам (1, 19).*

Оид ба ин мавзӯ мисолҳои зиёдеро аз эҷодиёти шоирони дигар, аз қабили Боқӣ Раҳимзода, Ақобир Шарифӣ, Гулназар Келдӣ пайдо кардан мумкин аст. Масалан дар “Гурбаи худписанд” ном асари Боқӣ Раҳимзода хислатҳои манфии ин ҷонвар моҳирона сарзаниш мешавад. Аз гӯш надодан ба онҳое, ки аз ӯ калонанд ва соҳибтаҷрибаанд, талхӣю ширинии зиндагиро чашидаанд, вай ба ҳолатҳои ногувор дучор мешавад.

Ҳамин тавр, Убайд Раҷаб зиёда аз 30 қисса барои кӯдакону наврасон эҷод кардааст, ки мутолиаи он моҳияти арзишманди тарбиявӣ ва маънавӣ дорад ва қиссаҳои ғавқуззикр қатрае аз ин баҳри бекарони маҳорати эҷодии шоир аст.

Адабиёт:

1. Зеботар аз баҳор / Маҷмӯаи шеъри кӯдак. Сурудҳои шоирони эронӣ. Чопхонаи вазорати фарҳанг ва иршоди ҶИЭ, 1378 (1999). 32 с.
2. Мӯъмин Қаноат. Инсони биҳиштӣ // Убайди Раҷаб “То ҳаст оламе, то ҳаст одаме”. - Душанбе 2012. – сах. 428-29.
3. Убайд Раҷаб. Олуҷа гули бодом. - Душанбе: Адиб, 2012.

4. Чуковский К.И. От двух до пяти. – Москва: Детгиз, 1961.
5. Чӯра Ҳошимӣ. Ба эътибори хонанда // Убайди Раджаб “Олуча – гули бодом”. - Душанбе: Адиб, 2012. саҳ. 3-5.

УБАЙД РАДЖАБ И ЕГО ТРИ ПОЭМЫ

ХУСЕЙНЗОДА Ф.

В статье речь идет об особенностях творчества поэта, на материале его поэм посвященных детям. Отмечается, что Убайд Раджаб, наряду с детским поэтом таджикской современной литературы Мирсайдом Миршакаром, является известным поэтом и мастером художественного слова. Его поэмы для детей очень доступны, содержательны и изложены с применением уместных литературных приемов, что и усиливает действенность художественного слова. В статье проанализированы всего три поэмы Убайда Раджаба, которые посвящены детям и в современной таджикской детской литературе они занимают особое место.

Ключевые слова: литература, творчество, детская поэзия, поэма, содержание.

UBAID RAJAB AND HIS THREE POEMS

HUSEINZODA F.

The article focuses on the peculiarities of the poet, on the materials of his three poems dedicated to children. It is noted that the Ubaid Rajab along with a children's poet of modern Tajik literature Mirsaid Mirshakar is a well-known poet and a master of artistic expression. His poems for children are very accessible, informative and lay out with the use of relevant literature for children a technique that enhances the effectiveness of artistic expression. The article analyzes only three from all thirty-three poems of Ubaid Rajab, which were devoted to children and these poems hold a special place in the modern Tajik children's literature.

Key words: literature, children's poetry, poem, content, metrics and creativity.

**ЗАБОНШИНОСӢ
ЛИНГВИСТИКА**

ВИЖАГИҲОИ ЗАБОНИ ҲУЧЧАТ

ШУҲРАТ БОБОМУРОДОВ

Солҳои охир дар соҳаи забони адабии муосири тоҷикӣ таҳқиқотҳои зиёде шудаанд ва шуда истодааст, аммо вобаста ба пешравиҳои ҷамъият масъалаҳои таҳқиқнашудаи бахшҳои нави забоншиносӣ ба монанди: забоншиносии равонӣ, забоншиносии иҷтимоӣ, забоншиносии компютерӣ, забонишиносии ҳуҷчат ба миён омадаанд, ки таҳқиқи мушаххас ва ҷамъбасти илмӣ худро интизоранд.

Маълум аст, ки сохти грамматикӣ забон ва фонди асосии луғавӣ асоси забон ва моҳияти онро ташкил медиҳанд. Барои таҳлилу муайян намудани ин ё он ҳодисаи забонӣ бояд хусусиятҳои дастурии он таҳқиқ шавад.

Дар илми забоншиносии муосир омӯхтани забони ҳуҷчат (лингвистикаи ҳуҷчат) яке аз масъалаҳои муҳим ва дар айни замон ҳалталаб ба шумор меравад.

Ҳуҷчатҳо дар ҳамаи соҳаҳои фаъолияти инсон истифода шуда, факт, воқеа, рӯйдод, зухуроти объективӣ ва фикрии фаъолияти инсонро ифода мекунанд.

Давлати мустақил эълон шудани Тоҷикистон ва мақоми давлатӣ гирифтани забони тоҷикӣ дар қаламрави он барои истифодаю корбасти забони модарӣ дар коргузориҳои идораю муассисаҳои давлатию ғайридавлатӣ шароити мусоиде фароҳам овард.

Забони ҳуҷчатнигориро аз забони адабӣ чудо тасаввур кардан ғайри имкон аст, зеро ҳуҷчатҳо бо забони адабӣ таҳия ва интишор меёбанд. Бинобар ин таҳлили хусусиятҳои забонии ҳуҷчатҳо бевосита аз таҳлили категорияҳои грамматикӣ забони адабӣ шуруъ мешавад.

Таҳқиқотҳое, ки вобаста ба хусусиятҳои забони ҳуҷчат таълиф шудаанд, бештар ба забони русианд. Яке аз дастурҳои муҳимме, ки вобаста ба забони ҳуҷчат таълиф шудааст, китоби «Современный документный текст»-и С.П. Кушнерук мебошад. Китоби мазкур ба лингвистикаи ҳуҷчат бахшида шудааст, ки яке аз самтҳои илми муосир буда, ба худ забоншиносии назариявӣ татбиқӣ, менечменти иттилоотӣ ва таъминкунии ҳуҷчати идораро муттаҳид месозад. Муаллиф маънои истилоҳи «матни ҳуҷчат»-ро муайян карда, муносибати байни мафҳумҳои «ҳуҷчат» ва «матни ҳуҷчат»-ро таҳлил намудааст. Дар ин китоб ба шакли муайян даровардани матнҳои ҳуҷчат, гурӯҳбандии лингвистикӣ онҳо, таркиби махсуси воҳидҳои ҳуҷчат диққати муаллифро бештар ҷалб намудааст.

Ҳуҷчат дар замони ҳозира мавқеи муҳим дошта, дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷомеа, яъне муоширати умум сахм мегирад.

Матни ҳуҷчатҳои дар қолабу шакли қарор, низомнома, ойннома, қарордод, шартнома ва ғайра ифода меёбанд.

Дар лингвистикаи ҳуҷчат инчунин мафҳумҳои ифодакунандаи аломатҳои забонӣ ва сохтори забонӣ мақоми назаррасро соҳибанд. Сохтори забон сертаркиб ва мураккаб буда, воҳидҳои гуногуни зерсохторҳои забониро фаро мегирад, аз қабili воҳидҳои фонетикӣ, лексикӣ, фразеологӣ, морфологӣ, синтаксисӣ. Зерсохторҳои мазкур дар навбати худ дорои воҳидҳои хос мебошанд- фонемаҳо, морфемаҳо, калимаҳо, фразеологизмҳо, ҷумлаҳо. Хусусияти муҳими сохтори забон дар рушди пайваста аст, ки бо тағйирёбии забон ифода мегардад.

Забон ягонагӣ, муттаҳидии аҳли ҷомеаро дар ҷодаи муошират таъмин намуда, ба ҳайси омили муҳимтарини давлатдорӣ, соҳибхитиёрӣ ва фарҳанги хоси миллат шинохта мешавад. Ин хусусиятҳои забон дар ҷодаи ҳуҷчатнигорӣ низ ифода меёбанд. Аз ин ҷост, ки дар муқаррар намудани доираи амали забонҳо ҳангоми ба сифати забони давлатӣ, расмӣ ва забони ҳуҷчатнигорӣ давлатӣ истифода гардидани онҳо мушкilotи зиёде пеш меоянд (6,19).

Лингвистикаи ҳуҷчат беш аз ҳама бо матнҳое сарукор дорад, ки дар доираи ду услуби иншо таҳия мегарданд: расмӣ-коргузорӣ ва илмӣ техникӣ.

Ҳамзамон бо ҷараёни ташаккулёбии воситаҳои сохтори забон, ки метавонанд дар забони ҳуҷчат истифода шаванд, хусусияти ягонагӣ (якзайли)-и матни ҳуҷчат истифодаи воҳидҳо, аломатҳо ва рамзҳои забониро маҳдуд менамояд. Дар забони ҳуҷчат истифода бурдани воҳидҳое, ки ба қоида, анъана ва талаботи коммуникатсияи ҳуҷчат муҳолифанд, қатъиян манъ аст. Тавре ки маълум аст, дар бисёр васоити таълимӣ

ва дастурҳои амалӣ номгӯи воситаҳои забоние, ки истифодаи онҳо дар матнҳои ҳуччат манъ аст, оварда шудаанд. Ба қатори чунин воситаҳо, масалан, калимаву ибораҳои халқӣ, вожа ва ифодаҳои, ки тобиши эҳсосӣ доранд, воҳидҳои нидой дохил мешаванд.

Метавон гуфт, ки доираи маҳдуди воситаҳои лексикиву фразеологӣ, қолабҳои нахвию матнӣ вучуд доранд, ки истифодаашон дар матнҳои ҳуччат роиҷ аст, аини замон маҷмӯи воҳидҳои гуногуни забонӣ низ мавҷуданд, ки истифодаи онҳо дар чунин матнҳо тавсия дода намешавад ва ё манъ аст. «Ҳамин тарик, чараёни танзими воҳидҳои таркиби забони ҳуччат ду амали асосиро дар бар мегирад:

1. Пешниҳоди системаҳои воҳидҳои ҳуччатӣ, ки ба қоидаҳои якзайлсозии матнҳои ҳуччатӣ мувофиқ бошанд;

2. Қорӣ намудани маҳдудиятҳо ва муқаррароти манъкунанда дар истифодаи васеи воҳидҳои забонӣ дар матнҳои ҳуччат»(6,32-33).

Ин хусусияти матнҳои ҳуччат заминаҳои гуногун доранд.

Забони ҳуччат сермаъноӣ, имконияти ба таври васеъ ё мухталиф шарҳ додани мазмунро наменпазирад. Дар матнҳои ҳуччат воҳидҳои забонии сермаъно ва тобишҳои зиёди маъноӣ дошта, ибораҳои пуробурангу эҳсосӣ қорбаст намешаванд. Дар он инчунин андеша ва муносибати инфиродӣ нисбати мазмуну муҳтавои матн баён намешавад. Беайниятӣ дар таркиби забони ҳуччат истифода гардидани калимаву ибораҳои маҷозиро низ истисно менамояд. Дар матнҳои ҳуччат бояд танҳо воҳидҳои забонии якмаъно ва бетобиш истифода шаванд. Аз ифодаҳои, ки дар шуури шахси қабулкунанда на як, балки чандин фаҳмишро ба вучуд оварда, ба шарҳу тавзеҳоти гуногуни мазмунҳои ҳуччат имконият медиҳанд, ҳуддорӣ бояд қард. Маълум аст, ки дар забони ҳуччат риоя намудани талаботи зикргардида хусусияти ҳатмӣ дорад.

Забони ҳуччат вобаста ба хусусиятҳои луғавӣ, морфологӣ ва нахвӣ аз дигар матнҳо тафовут дорад.

Мо дар ин мақола кӯшиш намудем, ки танҳо дар бораи хусусиятҳои яке аз ҳиссаҳои номии нутқ қонишин (қонишинҳои шахсӣ) сухан бигӯем.

Мавқеи қонишинҳо дар забони ҳуччат назаррас аст. Қонишинҳо дар байни ҳиссаҳои нутқ мавқеи махсуси ҳудро доранд.

Яке аз хусусиятҳои муҳимтарини забони ҳуччат ин аст, ки ифодаи шахси грамматикӣ суғ гардида, муомилот вазъи умумӣ, абстрактӣ мегирад. Аз ин рӯ, дар забони ҳуччат қонишинҳо нисбат ба дигар ҳиссаҳои номии нутқ кам истифода мешаванд. Ҳуччатҳо вобаста ба мавқеи истеъмолашон ба ҳуччатҳои фармоишӣ, иттилоотӣ ва шахсӣ ҷудо мешаванд. Дар ҳуччатҳои шахсӣ истифодаи қонишинҳои шахсӣ бисёр дида мешавад. Хусусан дар навиштани ариза, баёнот, дархост, забонхат. Қонишинҳои шахсӣ ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд танҳо –ман, ту, вай (ӯ), ва ҷамъ – мо, шумо, онҳо. Дар забони ҳуччат қонишини шахси дуҷуми танҳо (ту) қариб истифода намешавад.

Қонишини шахси сеҷуми шумораи танҳо бештар истифода мешавад.

Вай ҳуқуқи ба сафарҳои хизматӣ, аз он ҷумла ба донишгоҳҳои олии хориҷӣ, марказҳои илмӣ рафтани ва инчунин иштирок намудани дар конференсияю анҷуманҳо дорад (1, 205).

Инчунин қонишини шахси сеҷум ба шахс далолат накарда, ба исми ғайришахс далолат мекунад: **Вай** ҷаласаҳои ҳудро дар ду моҳ як маротиба меғузаронад (8,315).. Дар ҷумлаи зикршуда ба ҷои калимаи **Шӯро** қонишини **вай** истифода шудааст.

Дар асл қонишинҳои **вай**, **ӯ** дар забони тоҷикӣ ҷойи якдигарро иваз карда метавонанд, вале дар баъзе мавридҳо онҳо ҷойи якдигарро гирифта наметавонанд. Қонишини **вай** ҳам ба ҷойи исми шахс ва ҳам ғайришахс истифода мешавад. Аммо қонишини **ӯ** бештар ба ивази исмҳои шахс меояд.

Қонишинҳои шахси дуҷум нисбат ба қонишинҳои шахси якҷум дар забони ҳуччатҳо бештар истифода мешаванд, вале қайд кардан зарур аст, ки онҳо на танҳо барои ифодаи маъноӣ ҷамъ, балки ба маъноӣ танҳо низ истифода мешаванд. Б. Шарифов қайд менамояд, ки «Қонишинҳои «мо» ва «шумо» дар шеваҳои тоҷикони шимолӣ чун дар адабиёти классикӣ маъноӣ ҳурмату эҳтиромӣ дошта, ба ҷойи шахси якҷум ва дуҷуми танҳо ба тариқи мувозӣ дар истеъмоланд» (10, 52).

«Чонишинҳои шахсӣ ба ҷуз мафҳумҳои шахсу шумора дар матн муносибатҳои ғўяндаро низ дар бар мегиранд, ки ин ба вазифаҳои услубии чонишин алоқаманд аст. Муродифоти чонишинҳои шахсӣ аз он ҷиҳат ҷолиб аст, ки дар интиҳоби калима ва ифодаи тобишҳои гуногуни маъно имконоти услубии забонро афзунтар мегардонад. Чунончи, дар ифодаи шахси якуми танҳо (мутакаллим) ба ҷуз калимаи «ман» чонишини «мо» ва калимаҳои «банда», «фақир», «камина» ва ғайра дар ифодаи шахси якуми ҷамъ (мутакаллимон) ғайр аз чонишини «мо» шаклҳои ҷамбулҷамъи «моён», «моҳо» кор фармуда мешавад».

Аммо дар забони ҳуҷчат бештар чонишини «мо» истифода мешавад.

Калимаю ибораҳои «банда», «камина» ва амсоли инҳо аслан маъноӣ хоксорию ва фурутаниро ифода мекунад ва дар гузашта бо тақозои одоби муошират истифода мешуд, ки осори он аз намунаҳои насри классикӣ ва ҳуҷҷатҳои расмӣ замони тоинкилоб пайдост (5,17).

Чонишини «ту» ба шахси дуҷуми танҳо далолат менамояд. Вале дар забони ҳуҷчат ин чонишин ҷойи ҳудро ба чонишини шахси дуҷуми ҷамъ «шумо» додааст. Дар забони тоҷикӣ чонишини «шумо» ба ду маънӣ истифода мешавад: а) барои ҳурмату эҳтиром шахси дуҷуми танҳоро мефаҳмонад. Масалан, агар мо ба роҳбари корхона, ариза нависем, ҳеҷ вақт аз ту хоҳиш менамоем, наменависем. Дар дастурҳои санаднигорӣ дар мавриди истифодаи чонишини шахси дуҷуми танҳо «ту» бештар чонишини шахси дуҷуми ҷамъ «Шумо» истифода шудааст, яъне бо чонишини шахси дуҷуми танҳо ҳаммаъно шудааст. Хуб мешуд, ки соли 2006 Анҷумани кормандони соҳаи маориф бо иштироки Шумо, Ҷаноби Олӣ, баргузор мегардид (8,260). б) ба маъноӣ аслии худ, яъне ба шахси дуҷуми ҷамъ далолат мекунад: Шумо, омӯзгорон метавонед ба завқи шогирдон роҳбар бошед (8,168).

Ифодаи ҳурмат ва эҳтиром на танҳо дар асноду ҳуҷҷатҳои расмӣ, балки дар муносибати байни фарзандон ва волидайн низ ба назар мерасад.

Дар мавриди чонишини «ту» ва «шумо» Абдусалом Дехотӣ дар мақолаи хеш чунин гуфтааст: Баъзе касон дар мавридҳои ҷудогона фарзандони хурдсоларон ё бачагони ба худ шиносро низ «Шумо, Шумо» мегӯянд, ки ин аз талаботи одоби муомила истисно буда, фақат як шакли навозиш асту бас (4,34).

Чонишини «мо» дар шакли **моён, моҳо ва шумо** дар шакли шумоён низ ба кор бурда мешавад. Забоншинос Н. Маъсумӣ дар мақолаи «Забони адабии тоҷик дар ибтидои асри XX» қайд мекунад, ки аз рӯйи баъзе далелҳо ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки шакли ҷамъи чонишинҳои «мо», «шумо» (моҳо- моён, шумоҳо - шумоён) ҳанӯз то ибтидои асри XX на танҳо дар забони гуфтугӯӣ, балки дар нутқи хаттӣ ҳам кор фармуда мешуданд. Ин хулосаро баъзе мисолҳои китобӣ, махсусан забони мукотибаи шахсии одамон ва қисман қоғазҳои ибтидои асри XX тасдиқ мекунад. Забони мукотибаи шахсӣ ва қисман ҳуҷҷатҳои расмӣ ин давра, бо он ки анъанаҳои услубӣ кӯҳна дар вай нигоҳ дошта шудааст, як навъ содагии ба забони зиндаи халқ наздикӣ ҳам дорад. Ин содагӣ, пеш аз ҳама, натиҷаи ба таври оддӣ дар бораи предметҳо ва ҳодисаҳои ҳаётӣ сухан кардан ва бештар унсурҳои забони халқиро ҳамчун воситаҳои ифодаи мафҳумҳои конкретӣ истифода намудан мебошад. Дар забони ин гуна ҳуҷҷатҳо дида шудани шакли «моён» ва «шумоён» аҳамияти умумистеъмоли доштани чунин шаклҳоро боз ҳам равшантар мекунад. Масалан: ...алҳол дар ин вақт амлоқдор **моёнро** беваҷҳ талаби аспу улави Бухоро карда, ташвиш дода истодааст ва ҳар рӯз **моён** саргардони улавҳои мерафтагӣ аз Қалъаи Хум ва ояндаву раванда мебошем гуфта илтимос намуданд... 1332 ҳ.(муҳру имзои беки Дарвоз Искандарбек) (9,120).

Баъд аз гуфтаҳои Н. Маъсумӣ ба хулосае омадан мумкин, ки нисбат ба замони муосир пеш аз инкилоб забони ҳуҷчат ба забони гуфтугӯӣ халқ хеле наздик будааст.

Хулоса, таҳқиқи забоншиносии матнҳои ҳуҷчат яке аз мавзӯҳои мураккаб ва мубрами илми забоншиносӣ маҳсуб мешавад. Дар таҳияи онҳо, интиҳоби шаклу усулҳои нигоҳиш, вижагиҳои дарк ва ҳазм намудани ин навъи матнҳо ҳам бевосита қонунҳои дастури забон, яъне қонунҳои дар забон шакл гирифтаи тарзи баёни хаттӣ ва ҳам қоидаҳои анъанавӣ, ки табиати ғайризабонӣ доранд, таъсир мерасонанд.

Лингвистикаи ҳуҷчат як баҳши илми забоншиносии муосир аст, ки хусусиятҳои забонии ҳуҷҷатнигории муосир, таркиби воситаҳои аломат ва вижагиҳои истифодаи онҳо дар матни ҳуҷчат, қонуниятҳои таҳиягардии матни ҳуҷҷатро меомӯзад.

Яке аз хусусиятҳои ҷолиби матнҳои ҳуҷҷат дар он аст, ки дар таркиби онҳо воситаҳои ғайришифохӣ истифода мебаранд, аз қабили таблитсаҳо, графикҳо, нақшаҳо, диаграммаҳо ва дигар намудҳои графика. Албатта, чунин воситаҳои ғайришифохӣ на дар ҳама матнҳои ҳуҷҷат истифода бурда мешаванд. Масалан, дар ҳуҷҷатнигории амру фармоишӣ истифода гардидани воситаҳои ғайришифохӣ, ба истиснои баъзе ҳолатҳои камшумор, ба назар намерасад. Вале дар ҳуҷҷатҳои иттилоотӣ маълумотӣ, дар дохили матнҳои ҳисоботӣ, нақшавӣ, таҳлилӣ, маълумотномаҳо истифода гардидани воситаҳои ғайришифохӣ ҳатмист. Зеро онҳо на танҳо самаранокии коммуникативӣ ҳуҷҷатро меафзоянд, балки ҳамчунин ба шаклгирӣ он мусоидат намуда, ба талаботи яқзайии матнҳои ҳуҷҷатӣ ҷавобгӯ мебошанд.

Адабиёт:

1. Ахбори Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон.- Душанбе, 2003.-256 с.
2. Бухоризода А.Л. Ҷонишини нафсии «худ» ва бо суффиксҷонишинҳо кор фармуда шудани он // Мақтаби советӣ, №9, 1954.- С.37-49
3. Давлатбеки Хоча. Ташаккул ва таҳаввули илми забоншиносии форсу тоҷик дар асрҳои миёна. -Душанбе, 1998.-151 с.
4. Дехотӣ А. Кадомаш дуруст аст – «ту» ё «шумо»// Ҷилди 6. Кулӣёт.- Душанбе, 1988.- С. 333-337
5. Камолиддинов Б. Хусусиятҳои услубии сарфу наҳви забони тоҷикӣ.- Душанбе, 1992.-128 с.
6. Кушнерук С.П. Современный документный текст: создание и исследование.- М., 2009.-191 с.
7. Кушнерук С.П. Документная лингвистика .- М., 2010.-267 с.
8. Маҷмӯи ҳуҷҷатҳои меёрӣ ва ҳуқуқии соҳаи маориф.- Душанбе, 2008.-331 с.
9. Маъсумӣ Н. Забони адабии тоҷик дар ибтидои асри XX // Шарқи сурх, №11, 1954.- С.118-132.
10. Шарифов Б. Хусусиятҳои морфологии «Бадоеъ – ул- вақоеъ»- Восифӣ. – Душанбе, 1985. – 232с .

ОСОБЕННОСТИ ЯЗЫКА ДЕЛОПРОИЗВОДСТВА

БОБОМУРОДОВ Ш.

В данной статье анализируются морфологические и синтаксические особенности языка делопроизводства в таджикском языке. Особое внимание уделено исследованию грамматических структур местоимений в тексте документа, также указаны их особенности использования в таджикском языке.

Ключевые слова: язык, текст, стиль, морфология, местоимение, единственное и множественное число, письменная форма, современный язык, делопроизводства, документ.

THE FEATURE OF LANGUAGE IN DOCUMENTATION

BOBOMURODOV SH.

This article is considered the morphological and syntactical peculiarities of documentation's language in Tajik. The main question devoted to grammatical structure of pronouns in the texts of documentations and also it's shown their peculiarities of use in Tajik language.

Key words: language, texts, stile, morphology, pronoun, singular and plural forms, syntax, written form, modern language.

НАҚШИ КАЛИМАӢ ФЕЪЛӢ МОДАЛӢ ДАР ТАШАККУЛИ ҶУМЛАИ ПАЙРАВИ ПУРКУНАНДА

АБДУЛАЗИЗОВ В.,

устоди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Накши феъл /хабар/- и сарчумла, маънои он дар ташаккули ҷумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави пуркунанда калон аст. Яке аз хусусиятҳои хеле барҷастаи феъл он аст, ки вобаста ба сохту таркиб ва тобишҳои маънои лугавиаш муносибати нисбат ба фоил /субъект/ ва мафъул /объект/ доштаи амалро фаҳмонда, тарзи алоқаҳои сарфию нахвиرو муайян мекунад.

Феълҳои модалӣ низ чун феъли эзоҳшаванда дар таркиби сарчумлаи ҷумлаи пайрави пуркунанда хеле фаровон истифода мешаванд. Онҳо гоҳо мустақилмаъно буда, гоҳо чун феъли ёвар истифода мешаванд. Маълум аст, ки феълҳои модалӣ аз рӯи маъноӣ вазифа аз феълҳои дигар фарқ доранд. «Тафовут дар он зоҳир мегардад, ки одатан, онҳо тобишҳои маҳдуди муайянеро мефаҳмонанд. Бинобар ин онҳо ба сифа, ки низ маҷмӯи маъниҳои муайянеро ифода мекунад, то дараҷае рақобат доранд. Вале дар байни маънии аслии феълҳои модалӣ ва сифаҳо тафовути ҷиддие мушоҳида мешавад. Сифаҳо аслан мафҳумҳои грамматикӣ, вале феълҳои модалӣ асосан маъноҳои лексикиро мефаҳмонанд» (7, 89-90).

Доир ба феълҳои модалӣ назари муҳаққиқон мутафарриқ аст. Муаллифони «Грамматикаи забони тоҷикӣ» танҳо **тавонистан ва хостанро** чун феълҳои модалӣ маънидод карда, **боистан ва шоистанро** дар боби ҳиссаҷаҳо таҳлил кардаанд (2, 215).

Дар «Забони адабии ҳозираи тоҷик» ба гурӯҳи феълҳои модалӣ **тавонистан, хостан, боистан ва шоистанро** дохил карда бошанд ҳам, ба маънои мустақил омадани онҳоро зикр накарда, чун феъли ёвар истифода шуданашонро нишон додаанд (5, 239-243).

Олими барҷастаи Эрон А. Ҳумоюн Фаррух феълҳои **тавонистан, хостан, боистан, шоистан ва ёрастанро** «афъоли дугона» номида, онҳоро ба ду гурӯҳ ҷудо мекунад. Ӯ феълҳои **тавонистан ва хостанро** феъли ёвари «комил-ат-тасриф» ва феълҳои **боистан, шоистан ва ёрастанро** феъли ёвари «ноқис-ат-тасриф» номидааст. Муҳаққиқ зикр кардааст, ки феъли ёвари «комил-ат-тасриф» тамоми сифаҳо ва замонҳои соири афъол – ро доранд. Феълҳои «ноқис-ут-тасриф» /боистан, шоистан, ёрастан/ бошанд, тамоми «сифаҳо ва замонҳои соири афъол»-ро надоранд. (2, 553).

Дар ҳақиқат, феълҳои номбурда гоҳо маънои лексикашонро нигоҳ дошта, чун феъли мустақил ба вазифаи хабари ҷумла меоянд. Вале гоҳо маънии лексикашон суғур мешаванд ва чун «афъоли муайяни дугона» истифода шуда, маъноҳои мухталиф /ҷудогона/ - и модалиро ифода мекунанд. Фактҳои забони тоҷикӣ баёнгарии он аст, ки дараҷаи суғур шудани маънии ин феълҳо, яқсон нест. Маънои лугавии феълҳои **тавонистан ва хостан** нисбат ба феълҳои **боистан, шоистан, ёрастан** бештар мондааст. А.Ҳумоюн Фаррух хеле нуқтасанҷона ин феълҳоро ба афъоли «комил-ат-тасриф» ҷудо кардааст. Л. П. Смирнова ҳам мисли А.Ҳумоюн Фаррух ҳамон панҷ феъли модалиро ба ду гурӯҳ тақсим мекунад. Вале ӯ ба гурӯҳи якум феълҳои **тавонистан, хостан ва ёрастанро** дохил кардааст. Номбурда таъкид мекунад, ки ин феълҳо ҳам дар шакли тасрифии замони ҳозира ва ҳам дар шакли замони гузашта истифода шудаанд. Вай феъли ёвари **боистан ва шоистанро** ба гурӯҳи дуюм дохил карда, онҳоро феълҳои бешахс ва ноқис меномад (8, 63). Б. Сиёев ҳам дар «Таърихи Табарӣ» - и Балъамӣ барои ифодаи тобишҳои модалии гуногун истифода шудани феълҳои **тавонистан, хостан, боистан, шоистан ва ёрастанро** зикр кардааст. «Онҳо,- менависад ӯ, - дар ин маънӣ /тобишҳои модалӣ – А.В./ танҳо дар мавриде истифода мешаванд, ки маънои аслиашон суғур шуда бошад, ёридиҳандаҳои мазкур ҳамчун феъли модалӣ барои таъкиди яке аз ҷиҳатҳои асосӣ хизмат мекунанд» (7, 89). Муҳаққиқ дар гурӯҳбандии ин феълҳо ҷонибдори ақидаи А.Ҳумоюн Фаррух аст.

Маъмулан аввал феъли асосӣ дар шакли сифати феълӣ омада, пас аз он феъли модалӣ /тавонистан/ дар шакли тасрифӣ меояд. Вале дар забони адабии тоҷик /чи дар адабиёти классикӣ ва чи дар забони адабии муосир/ тарзи баръаксӣ он низ мураввач аст. Феъли модалии **тавонистан** дар шакли тасрифӣ пеш аз феъли асосӣ меояд, феъли асосӣ бошад, баъди он дар шакли масдари пурра ё ноқис меояд: битавонам дидан, метавон ёфт ... Мисолҳо: Ҳеч тавонӣ донистан, ки ... чӣ гуна бар ӯ мамлакат муқаррар шуд /Саъдӣ Шерозӣ/; Пас метавон гуфт, ки ҳодисаю воқеаҳои замони гузашта дар забон беасар намондааст /Рӯзномаи «Адабиёт ва санъат»/.

Фактҳои забони гувоҳи онанд, ки феълҳои **тавонистан** ва **хостан** чун феъли мустақил ва ёвар ба вазифаи хабари сарчумлаи ҷумлаҳои пайрави пуркунанда хеле фаровон истифода мешаванд. Маъноӣ моҳияти онҳоро ҷумлаи пайрави пуркунанда шарҳу эзоҳ дода пурра мекунад.

Феъли **тавонистан** дар маънои мустақил ба иҷрои коре, амале, чизе имконият доштан ва ё надоштани гӯяндаро /сохибсухан, фоилро/ мефаҳмонад. Худи амал /кору ҳолат/ бошад, дар ҷумлаи пайрави пуркунанда ифода мегардад. Мисол:

Балки медонисту наметавонист, ки нахӯрдӣ, ки ҳама роҳати хеш дар он хун хӯрдан медид /Самаки айёр/; Падару модар, хешу таборҳои мурдагон наметавонистанд, ки часадхоро аз кӯчаҳо бурда дафн кунанд /Р. Ҷалил/; Акнун наметавонам, ки Носирро як бор бидам ва ин хушхабарро ба ӯ расонам / Р. Ҷалил /; Натавонист, ки як даҳон гап зада, ба вай тасаллӣ ва дилдорӣ диҳад / Р. Ҷалил /.

Феъли модалӣ дар маънои модалӣ /ё чун феъли ёвар/ бо ҳиссаҳои номии нутқ, сифати феълӣ, масдари пурра ва ноқис, таркиб ёфта, ба вазифаи хабари сарчумла меояд. Ҷумлаи пайрави пуркунандаи бевосита бошад, объекти онро ифода мекунад:

Саодатбӣ дар хона нишаста, ҳеҷ гоҳ тасаввур карда наметавонист, ки духтараш ба ин қадар ҷои калон, серғавғо, одамони бисёре, ташвиш, ҳаяҷон, амр, илтимос ва ғайра қордор мебошад / Р. Ҷалил /; Зӯҳро тасаввур карда наметавонист, ки чӣ тавр бо Алӣ писари кӯри Ҷалил, дар як хона зиндагӣ хоҳад кард /Ҳ. Карим/; Ин вақт одами бодикқат нигоҳ карда истодагӣ бараъло дида метавонист, ки пристави ранги рӯяш парида китфи фойтунчиро чӣ хел пӯчида пичиррос зад / Р. Ҷалил /; Бо кӣ битавонам гуфт, ки зане ин қор кард /Самаки айёр/; Метавон гуфт, ки душина ба ҷое будааст /С. Айнӣ/; Мо натавонистем дидан, ки Хуршедшоҳи мо дар хоку ин зинда /Самаки айёр/.

Феъли **хостан** низ чун феъли эзоҳталаби сарчумла хеле зиёд истифода мешавад. Он гоҳ ба маънои мустақил гоҳо чун феъли ёвар меояд. «Ин феъл ҳам се мавриди истеъмол дорад. Нахуст муайян аст, барои сарфи замони истикболи афъол, дуюм, маънии мустақили он, ки майлу орзу бошад. Сеюм, ҷузъи афъоли муайяни дугона аст» (2, 566).

Б. Сиёев низ дар «Таърихи Табарӣ» ба ҳамин маъноҳои истифода шудани феъли **хостанро** зикр кардааст (1. 101. 94).

Ин феъл чун феъли мустақил ба вазифаи хабари сарчумла омада, майлу хоҳишу рағбати гӯяндаро нисбат ба иҷро шудан ё намудани амалу ҳолате ифода мекунад ва ба шарҳу эзоҳ ниёз дорад. Зеро худи амалу ҳолате, ки гӯянда /нотик/ таманно дорад, бояд дар ҷумлаи пайрав /-и пуркунанда/ ифода гардад: Бача пиёлахоро дар лаълича қатор карда хост, ки ба онҳо ҷой резад / С. Айнӣ /; Ман намехоҳам, ки беш аз ин хуни халқ рехта шавад / Самаки айёр/.

Дар ин маврид феъли **хостан** дар шакли аорист омадани хабари сарчумларо тақозо мекунад: ... фуқароёни Душанбе ва Ҳисор мехостаанд, ки ... ба пешвози большевикон бароянд... / С. Айнӣ /; Дили ман туро хоҳад ва намехоҳам, ки аз пеши ту биравам / Самаки айёр/; Мехоҳам, ки дигараш инженер шавад /Ҳ. Карим/.

Феъли зикршуда чун феъли ёвар барои ифодаи замони ояндаи сиғаи хабарӣ истифода мешавад. Мисол:

Дар он вақт хоҳад гуфт, ки Бобомурод рост гуфта будааст/С. Айнӣ/; Нахоҳанд гузошт, ки ҷинойтқор аз номи комсомолетсӣ ғойда бурда, ҷинойти худро давом кунонад /С. Айнӣ /.

Феъли **хостан** маъноҳои ҷудогонаи модалиро иҷро мекунад. Ин феъл ҳам дар ифодаи тобишҳои модалӣ бо ҳиссаҳои номии нутқ, шакли тасрифии феъл, сифати феълӣ, масдари пурраю ноқис таркиб ёфта метавонад:

Тасаввур хоҳанд кард, ки онро мо бо чӣ қадар ҳаяҷон ва умед навиштаем / Р. Ҷалил /; Раҷаб бо назари савол ба Беков нигоҳ мекард ва бесаброна мехост донад, ки ӯ чӣ гуна тадбир ба қор бурданист/Р. Ҷалил /; Акнун бихоҳам гуфтан, ки туро дӯст медорам, агарчи зишт аст / Самаки айёр/; Инро гуфтан мехоҳам, ки ғӯзаи бой баркашида додагӣ аз як ман кам, ё ба ғӯза ғӯзаи паст ҳамроҳ шудааст / С. Айнӣ /; Яъне гуфтан мехоҳӣ, ки акнун ҷадидон сар бардоранд, ба муқобили амир қоре карда наметавонанд / С. Айнӣ /.

Феъли **шоиистан** аксаран чун феъли ёвар ва гоҳо мустақил истифода мешавад.

Ту к-аз меҳнати дигарон беғамӣ,

Шоистан ҳам мисли феълҳои **тавоиистан ва хоистан** дар вазифаи ифодаи тобишҳои модалӣ барои таъкиди ягон ҷиҳати феъли асосӣ истифода мешавад. Тахмину гумону эҳтимол, ки тавассути ин феъл дар сарҷумла ифода гардидааст, дар ҷумлаи пайравии пурқунанда равшан /ифода/ мешавад.

Феъли **боистан** ҳам асосан чун феъли ёвар ва гоҳе чун феъли мустақил ба вазифаи хабарии сарҷумла меояд, ки ба ҷумлаи пайравии пурқунанда /-и бевосита/ зарурат дорад. А.Ҳумоюн Фаррух барҳақ мегӯяд, ки «ин феъл камтар ва бисёр нодир, танҳо ва мустақил истифода мешавад... Тамоми замонҳои афзоли томо надорад, яъне мустақбилу мозии қариб ва баъид надорад. Ҳамчунин тамоми ашхос ё сиғаҳо сарф нашавад, фақат мазорё ё ҳолу мозӣ дорад» (2, 553). Дар ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайравии пурқунанда дар мавридҳои зерин истифода мешавад:

1. Ба маънои мустақил ба вазифаи хабарии сарҷумла омада, ҳатмӣ иҷро шудани амалу ҳолати ҷумлаи пайравро нишон медиҳад. Хабарии ҷумлаи пайравии пурқунанда дар шакли аорист меояд: *Ў мебоист, ҳамаи гуфтаи онҳоро бодикқат шунда, ба коргарон омада гӯяд* /Р. Ҷалил/.

2. Ҳамчун феъли модалӣ барои таъкиди яке аз ҷиҳатҳои ҷузъи асосии хабарии сарҷумла бештар истифода мешавад:

Акнун бояд фаҳмида бошед, ки инҳо моро накушта бошанд ҳам, аз куштан бадтар карда будаанд / С. Айнӣ /.

Феъли **боистан** дар адабиёти классикӣ бо масдари пурра ва нопурра истифода шуда бошад ҳам, дар забони муосири тоҷик асосан бо масдари нопурра мустаъмал аст. Ин феъл бо масдар /-и пурраю нопурра/ ба вазифаи хабарии сарҷумла меояд ва вочиб будан ё набудани вукӯи амалу ҳолати ҷумлаи пайравии пурқунандаро таъкид мекунад: *Пеш аз ҳама бояд донист, ки забони адабии мо дар чӣ замина ва шароити таърихӣ шакли ҳаттӣ-китобӣ гирифт... /Рӯзномаи «Адабиёт ва санъат» /; Пеш аз ҳама бояд гуфт, ки гузаштаи чунин барнома гуногунпахлу буда, ба дарди ҳуди онҳо меҳӯрад / Рӯзномаи «Ҷавонони Тоҷикистон»/.*

Дар забони адабии тоҷик ҷумлаҳои бешаҳс низ ҳамчун сарҷумла истифода шуда, бо ҷумлаи пайравии пурқунанда шарҳу эзоҳ меёбанд. Дар ин қабил ҷумлаҳои мураккаби тобеъ таркиби бешаҳс ба вазифаи хабарии сарҷумла меояд. Чунин хабарҳо гоҳе бо масдар, сифати феълӣ, калимаи модалию феъли ёридиҳанда /ҳаст, буд/, гоҳе танҳо бо калимаи модалию феъли ёридиҳанда ифода мешаванд: *Ин духтар ба кучо рафт, пурсидан даркор буд, ки вай чӣ гуфт ва қадом Пӯлодро мегуфт (Р.Ҷалил); Фаҳмидан даркор аст, ки дар ҳамин рӯзҳо ба шаҳр кӣ рафта омад, аз он ҷо кӣ омад* (Р. Ҷалил).

С. Атобуллоев ба вазифаи хабарии сарҷумлаи ҷумлаҳои пайравии мубтадо ва пурқунанда истифода шудани калимаҳои модалиии **даркор, лозим ва зарурро** қайд карда менависад: « ... агар ҷузъи феълӣ хабарии сарҷумлаи ҷумлаи пайравии пурқунандаро феълҳои гузаранда /дидан, гуфтан, қардан/ ташкил диҳанд, хабарии сарҷумлаи ҷумлаи пайравии мубтадо ё дар шакли маҷҳулии феъл ифода мешавад ё ҷузъи феълиро феълҳои монда ташкил медиҳанд (1, 99). Мисолҳо: ... Лозим омад, ки ба оташфишони немисҳо мунтазир шавем /Ф. Ниёзӣ/; Ва моро лозим аст, ки таҳқиқи милали аҳли олам кунем /А. Дониш/.

Муҳаққиқ дар хусуси тафовутҳои ин гурӯҳи ҷумлаҳои пайравии мубтадо аз ҷумлаи пайравии пурқунанда сухан ронда менависад. «Боз як хусусияти фарқкунандаи ҷумлаи пайравии мубтадо аз ҷумлаи пайравии пурқунанда дар он аст, ки дар таркиби сарҷумлаи ҷумлаи пайравии мубтадо қариб аксар пурқунандаҳои бевоситае меоянд, ки бо пешояндҳои ҷонишинҳои шахсӣ ва исмҳои шахс ифода ёфтаанд. ... Сарҷумлаи ҷумлаи пайравии пурқунанда ба чунин хусусият молик нест, яъне дар сарҷумла /агар баъзе лаҳзаҳои услубиро истисно кунем/ омадани пурқунандаҳо, хусусан пурқунандаҳои бевосита дида намешавад: Ҳоло доништан лозим аст, ки ҳар як сар модагов дар як сол чандсӯма хӯрок хӯрд» (1, 99-100).

Фактҳои забони адабии тоҷик роҷеъ ба ҷумлаи пайравии пурқунанда ғалат будани ин акидаро собит менамоянд. Дар таркиби сарҷумлаи ҷумлаи пайравии пурқунанда низ пурқунандаҳои бевоситаю бавосита омада метавонанд. Ин як тарзи маъмулии ифода дар забони адабии тоҷик аст: **Ҳаминро** мушоҳида қардан мумкин буд, ки фироқи

рафикаш ба ҳастии бегубори вай як хусусияти тозаеро илова кардааст /Ҳ. Карим/; **Ба халқ** фаҳмонидан даркор аст, ки чизҳои ба замин гӯр кардагиашро нобуд нашудан пештар барои равнақи лашкари ислом оварда диҳад / Р. Ҷалил /; Акнун дидан мумкин буд, ки онҳо панҷ нафар буданд / Ҳ. Карим /.

Калимаю воҳидҳои модалӣ маънои модалии ҷумлаи пайравро мушаххас намуда, тақвият мебахшанд ва пурра мекунанд. Масалан, маънои модалии тахмин, гумону эҳтимол, ки тавассути хабари ҷумлаи пайрав /аорист/ ифода мегардад, бо таркибҳои модалии навъи **наздик буд, мумкин аст /буд/** пуркувват карда мешаванд: Аз қоқии рӯй, тангии чашмҳо ва ... камришии вай фаҳмидан мумкин буд, ки ӯ қирғиз аст / Р. Ҷалил /.

Дар сарҷумла чизе /ҳодисаю воқея/ тахмин карда мешавад ё маънои зарурат, ҳатмӣ, қатъӣ, ҳатман иҷро шудани амалу ҳолат таъкид карда мешавад. Худи он амал, ҳодисаю воқеа дар ҷумлаи пайрав ифода мегардад. Аз ин рӯ, дар ҷунин ҷумлаҳои мураккаби тобеъ натавонӣ тобеияти нахвӣ, балки тобеияти семантикӣ низ ниҳоят қавист: Ба фикри ман, ҳамаи муллоҳо, эшонҳоро чамъ карда, фармудан даркор аст, ки аз ҳамин рӯз ба кор сар кунанд / Р. Ҷалил /; ... ба ҳама хабар додан даркор аст, ки ғаллаи зиёдаиашонро ба шаҳр оварда ба ҷояш чизҳои даркорияшонро гиранд /С. Айни/; Як чизро қайд кардан зарур аст, ки асоси фалсафаи таълимоти исмоилиён ... дар тури таърихи ҳазорсола чандон тағйир наёфтааст / Рӯзномаи «Адабиёт ва санъат»/.

Адабиёт:

1. Атобуллоев С. Ҷумлаҳои пайрави мубтадо ва хабар дар забони адабии тоҷик. – Душанбе: Дониш 1975. – 193 с.
2. Грамматика забони тоҷикӣ. Китоби дарсӣ барои мактабҳои олий. – Сталинобод, 1956.
3. Грамматика забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ.1. Фонетика ва морфология. – Душанбе: Дониш, 1985.
4. Грамматика забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷумлаҳои мураккаб. – Душанбе: Дониш, 1989. –
5. Забони адаби ҳозираи тоҷик. Синтаксис барои мактабҳои олий. Нашри 2-юм. – Душанбе: Ирфон, 1984. – Саҳ. 215-245.
6. Рустамов Ш. Ҷумлаи пайрави пуркунада дар забони ҳозираи тоҷик // Масъалаҳои забоншиносии тоҷик. – Душанбе, 1967. – Саҳ. 62- 101.
7. Сиёев Б. Очерк оид ба таърихи феъли забони адабии тоҷик. – Душанбе, 1968. – Саҳ. 86 - 104.
8. Смирнова Л.Т. О форме типа «гугае» в языке классической таджикской литературы // Изд. Отд. Общ. наук АН Тадж. ССР. 1957. - № 12. – С. 57-72.
9. Хумоюнфаррух А. Дастури ҷомеи забони форсӣ. – Техрон, 1338 (хатти форсӣ)

РОЛЬ МОДАЛЬНЫХ ГЛАГОЛОВ И МОДАЛЬНЫХ СЛОВ В ФОРМИРОВАНИИ ПРИДАТОЧНОГО ДОПОЛНИТЕЛЬНОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ

АБДУЛАЗИЗОВ В.

В статье рассматривается актуальная проблема таджикского языкознания - роль семантики глагола, в частности модальных глаголов и модальных слов в формировании сложноподчинённого предложения с придаточными дополнительными предложениями. Автор при исследовании структурно - семантических особенностей придаточных дополнительных предложений особое внимание уделяет главному предложению, в особенности - сказуемому и дополнению главной части, с которыми непосредственно связано придаточное предложение. Автор указывает, что в роли сказуемого главной части также могут выступать модальные глаголы, безличные глаголы с модальными словами.

Ключевые слова: значение и роль глагола, самостоятельный глагол, вспомогательный глагол, сложноподчинённое предложение, придаточное дополнительное предложение,

средства связи, сказуемое главного предложения, семантика глагола, модальный глагол, модальные слова.

THE ROLE OF THE MODAL VERBS AND THE MODAL VERBS IN THE FORMATION OF THE OBJECT CLAUSES

ABDULAZIZOV V.

The article deals with an actual problem of Tajik Linguistics- the role of semantics of a verb, particularly modal verbs and modal verbs in the formation of complex sentences with the object clauses. Here in the following article the outhter pays a great attention to The Main Clause of the sentences the consists of subject and predicate and which are directly linked with The Subordinate Clause.

The author points out that modal verbs and modal words and non- finite forms of verbs can play the role of predicate in the main part of the sentens.

Key words: *the meaning and the role of modal verbs, notional verbs, auxiliary verbs, The Complex Sentences, Object Clauses, means of linking, the predicate of the main clause, semantics of the verbs, modal verb, modal words.*

РОЦЕЪ БА МУАЙЯН НАМУДАНИ МЕЪЁРҲОИ ЗАБОНИ АДАБӢ ВА ГУФТОРӢ

БАЙЗОЕВ А.,

устоди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Масъалаҳои нигоҳ доштани асолат ва тозагии забон, риояи қоидаҳои имло, дурӣ чустан аз унсурҳои бегона аз муҳимтарин масоили рӯз аст, ки таваҷҷуҳи натавон олимону мутахассисони соҳаи забоншиносӣ, балки оммаи васеъро ба худ ҷалб намудааст. Тавре мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, чораҷӯйҳои солҳои охир, аз ҷумла, таҷдиди назар ба қоидаҳои имло барои ба даст овардани ҳадафҳои мавриди назар дар ин самт ҳанӯз кофӣ нестанд. Ба андешаи мо, мавҷуд набудани ягонагии фикру андеша дар байни донишмандону мутахассисони варзида аз муҳимтарин омилҳои боздорандаи комёб шудан ба ин ҳадафҳост. Албатта, комёб шудан ба ҳамфигирии комил миёни олимону донишмандони соҳа аз имкон берун аст: ҳар кас ақидаи хешро дорад ва ҳар ақидае дар навбати худ, ба қавле, ҳуқуқ дорад, вучуд дошта бошад. Аммо чӣ бояд кард, то ҳар андешае дар заминаи илмӣ ва бо далели бозғайимод гуфта шавад? Агар мо бо касе шохмотбозӣ кардан хоҳем, бояд аввал қоидаҳои ин бозиро, новобаста ба он ки ба мо маъқул аст, ё не, бипазирем ва онҳоро ҳатман риоя кунем. Бо овардани ин ташбеҳ метавон гуфт, ки яке аз сабабҳои асосии ин вазъи номатлуб таҳия нашудани меъёрҳои ягонаи сирф илмӣ худуди забони адабӣ ва забони гуфторӣ дар забони тоҷикӣ, ҳамон қоидаҳое, ки ҳама онҳоро эътироф кунанд ва дар доираи он андеша ронанд.

Табиист, ки дар доираи як мақола баррасӣ намудани ҳамаи ҷанбаҳои ин масъала аз имкон берун аст. Мо кӯшиш намудем, ки танҳо ба принципҳои асосии муайян намудани худуди забони адабӣ ва забони гуфторӣ, ё худ, аз ҳам ҷудо намудани забони меъёр ва забони гуфтор ишора намоем. Инсофан бояд гуфт, ки дар мавриди истифодаи дурусти калимаҳо ва ибораҳои ҷудогона, мавҷуд будани гуногуннависӣ ва риоя нашудани баъзе қоидаҳои забони адабӣ то ба имрӯз китобу мақолаҳои зиёде ба таъби расидаанд. Бо вучуди ин, ҳам дар масъалаҳои назариявӣ ва ҳам дар масъалаи расидан ба ҳадафҳои худ ҳанӯз наметавонем, натиҷаи дилхоҳ ба даст орем. Аз ин рӯ, муайян намудани тарзу усулҳои муассири ҷорӣ намудани истифодаи забони меъёр аз ҳадафҳои дигари ин мақола аст.

Мафҳуми **“забони зинда”** мафҳуми нав нест. Маъмулан таҳти ин мафҳум забоне фаҳмида мешавад, ки дар замони муосир фаъолият намуда, аз насл ба насл мегузарад. Ба ибораи дигар, забони зинда, баръакси забони мурда забонест, ки аз ҷониби соҳибони он мавриди истифода қарор гирифтааст (1). Дар забоншиносии байналмилалӣ, махсусан, дар таҷрибаи тадриси забон ба сифати забони хориҷӣ мафҳуми **“забони зинда”** бо тобиши маъноии дигар низ истифода мешавад. Он, пеш аз ҳама, тадриси забонро бо назардошти муҳимтарин хусусиятҳои забони адабӣ ва гуфторӣ дар назар дорад. Ба ибораи дигар, ҳангоми тадриси забон ба сифати забони хориҷӣ ҷиҳатҳои амалии истифода аз забон дар муҳити соҳибони забон дар назар дошта мешавад. Лозим ба ёдоварист, ки ин маънои мафҳуми **“забони зинда”** ҳанӯз дар фарҳангҳо шарҳи худро наёфтааст. Танҳо дар забони олмонӣ ба мавҷуд будани ду маънои он ишора шудааст: 1) *lebende Sprache* (забони зинда ҳамчун зидмаънои забони мурда) ва 2) *lebhaft Sprache* (забони зинда дар доираи як забон, ҳамчун услуби истифодаи он) (2).

Ҳамин тариқ, забони зинда тавъами забонҳои адабӣ ва гуфторӣ ҳамон як забон аст, ки истифодаи амалии забонро вобаста ба муҳити зиндагии муосир ва риштаи фаъолият дар назар дорад. Забони зинда бештар мутағаййир буда, бозтоби он натавон дар табақаи муайяни ҷомеа ва минтақаи муайяни истифода, балки аз ҷониби фарди алоҳида низ метавонад дорои хусусиятҳои худ бошад. Аз ин рӯ, масъалаи муайян намудани худуди забони меъёр ва забони гуфтор дар ҷараёни таълими забон низ аҳамияти хоше пайдо намудааст. Тадриси ҳама гуна забон бе назардошти хусусиятҳои гуфторӣ истифодаи амалии онро дар муҳити соҳибони забон мушкул месозад. Ба таври намуна, метавон чанде аз китобҳои дарсии забони форсиро барои хориҷиён зикр намуд, ки маҳз бо назардошти ин масъала таълиф шудаанд. Дар забонҳои дигар низ дар масъалаи риояи забони меъёр, меъёри навишт ва талаффузи калимаҳо ва корбурди дурусти онҳо корҳои зиёде ба анҷом расидаанд, луғатҳои электронии талаффуз (орфоэпӣ) ва имло (орфографӣ) таҳия шуда, мавриди истифодаи васеи соҳибони забон қарор гирифтаанд (3).

Бо итминони комил метавон гуфт, ки дар забони тоҷикӣ низ баррасӣ ва таҳлили ҳамаҷонибаи ин масъала аз муҳимтарин масоили рӯз аст. Ин масъаларо дар ҳамаи бахшҳои забон ба таври алоҳида баррасӣ намудан ба мақсад мувофиқ аст. Пеш аз ҳама, таҳияи принципҳои асосии ҷудо намудани ҳудуди забони адабӣ ва забони зинда муҳим аст. Таҳлили китобҳои гуногуни академикӣ ва дарсии забони адабии муосири тоҷикӣ баёнгари он аст, ки дар таҳияи қоидаҳои забони тоҷикӣ мо бештар ба осори намояндагони барҷастаи адабиёти классикӣ ва муосир таъя мекунем. Гузашта аз ин, забон на бо назардошти истифодаи амалии он, балки ба таври абстрактӣ, ҳамчун маҷмӯаи қоидаҳо ва машқҳо барои таҳкими он қоидаҳо омӯзонида мешавад.

Далели сегона, ё се бор чен кун, як бор бибур

Ба андешаи мо, дар ҳалли масъалаҳои баҳсталаб бештар аст, ки чанд нукта ба назар гирифта шавад. Шартан онро метавон далели сегона, ё сегонагии санҷиши меёрномид:

1. табиати забон, мантиқи суҳан;
2. осори адибони барҷастаи классикӣ ва муосир;
3. муқоиса бо забонҳои муосири форсии Эрон ва дари Афғонистон.

Аз баҳсу мунозираҳои, ки солҳои охир дар миёни мутахассисон барангехтааст, метавон ду қутби ба ҳам муқобилро мушоҳида кард: гурӯҳе ба сифати тарозуи меёр ба забони муосири форсӣ таъя мекунад ва форсиву тоҷикиро қомилан як пиндошта, ҳама гуна таҳаввулотҳои забониро дар забони муосири тоҷикӣ нодида мегиранд ва ё ба он нигоҳи манфӣ доранд. Гурӯҳи дигар, баръакс, осори адибони барҷастаи тоҷикро дар садсолаи охир меҳвари асосии ташаккули инкишофи забони тоҷикӣ ба қалам медиҳанд ва бо ҳар роҳу усул онро қониқдорӣ мекунад. Аммо, ба андешаи мо, муҳимтарин ва қолимтарин роҳи муайян намудани меёри забони адабӣ ҳуди табиати забони мо, мутобиқати ин ё он падида ба қоидаҳои маъмулии забон ва мантиқи суҳан аст.

Тавре ишора шуд, қоидаҳои забони адабӣ дар асоси бештарин намунаҳои осори адибони классикӣ ва муосир сурат гирифтаанд. Ҷи дар китобҳои академикӣ ва ҷи дар китобҳои дарсӣ қоидаҳои забон бо таъя ба қисолҳои фаровон аз осори адибон шарҳу тавзеҳ ёфтаанд. Ҳеч қас нақши бузургони илму адабро дар ташаккули тақмили забони адабӣ инқор намекунад. Вале, ба андешаи мо, ҳар қас, аз қумла, адиби шинохта фарзанди қомони худ аст ва навиштаҳои ӯ муноъакиси услуби ҳос (=забони зинда) ва ҳостаҳои қомони муайян аст. Қинобар ин, ҳангоми таҳлилу омӯзиши осори адибон бештар аст, ки ба ҳусусиятҳои алоҳидаи нигориши онҳо на аз нуктаи назари “бозёфти илмӣ”, балки бо санҷидан дар тарозуи ақл баҳо диҳем. Дар сурати ба мушоҳида расидани гуногунӣ дар истеъмоли қалимаҳо, таркибу ифодаҳо ва сохтори қумлаҳо дар осори адибон муҳимтарин меёри санҷиш мутобиқати онҳо бо қоидаҳои меёрии забони адабӣ, табиат ва мантиқи забон аст. Агар он ҳам натиҷае надиҳад, қарои ҷудо қардани мӯй аз ҳамир рӯй овардан ба меёрҳои маъмулии забони адабии форсии Эрон ва дари Афғонистон низ аз аҳамият қолӣ нест. Бояд тазаққур дод, ки ҳадафи мо арзёбии забони ин ё он адиб набуда, танҳо ишора ба вайрон шудани қоидаҳои меёри забони адабист, қинобар ин ҳангоми таҳлили баъзе масъалаҳо аз қумлаҳои сохтаи ҳудамон истифода мекунем.

Дар мадди аввал гузоштани табиати забон, қоидаи маъмулии забон ва мантиқи суҳан имқон медиҳад, ки аз баъзе қавравихо ва тақлидҳои бемантиқ ба забони форсии муосир низ пешгирӣ шавад. Масалан, вақтҳои охир дар забони тоҷикӣ қолатҳои дучор меоянд, ки қасоянди “-ро” на қас аз қурқунандаи бевосита, балки қас аз таркибу ибораҳои, ки ба шарҳи ин қурқунанда меоянд, истеъқол мешавад. Ба андешаи мо, ин қодиса таҳти таъсири забони форсии муосир ба миён омадааст, ки дар он низ қунин қолат ба қоидаи маъмулӣ тақдил ёфтааст. Аз қумла, дар яке аз расонаҳо ба қунин қумла дучор омадам: “Вазорати умури доҳилаи Афғонистон қатли 15 нафари қулқӣ аз сӯйи як сарқози амриқой дар вилояти Қандаҳорро шақидан маҳқум қард”. Қай бурдан душвор нест, ки қурқунандаи ин қумла “қатли 15 нафари қулқӣ” аст, аз ин рӯ, тарзи саҳеҳи ин қумла бояд қунин бошад: “Вазорати умури доҳилаи Афғонистон қатли 15 нафари қулқиро аз сӯйи як сарқози амриқой дар вилояти Қандаҳор шақидан маҳқум қард”. Агар қурқунанда бо истифода аз бандақи изофӣ ба шақли ибора омада бошад, қасоянди “-ро” метавонад ба қалимаи оҳири ин ибора гузарад (Дирӯз ман як филмро

тамошо кардам/филми хубро тамошо кардам/филми хуби ҳинди**ро** тамошо кардам...), аммо онро бемахдуд дур бурдан тибқи қоидаи маъмулӣ нест. Ҳамин тариқ, пасоянди “-ро” бо шарҳдиҳандаҳо ва калимаву ибораҳои туфайлӣ низ омада наметавонад. Муқоиса кунед: Шуморо, дӯстони азиз, ба муносибати фарорасии чашни Наврӯз самимона муборакбод мекунам/Шумо – дӯстони азизро ба муносибати фарорасии чашни Наврӯз самимона муборакбод мекунам. Дар ин ду ҷумла шакли дурусти адабӣ ҷумлаи якум аст. Дар аини замон, рӯй овардан ба меъёрҳои забони классикӣ ва забони муосири форсӣ дар баъзе мавридҳо, аз ҷумла, интиҳоби яке аз вариантҳои мавҷуда ба сифати меъёри забони адабӣ метавонад ёвари мо бошад, ки дар ин бобат баъдтар мулоҳизаҳои худро изҳор хоҳем кард.

Мутаносибияти қоида ва акси қоида (қоидаи акс)

Риояи меъёри забони адабӣ ба истилоҳи дигар риояи бечунучарои қоидаҳои забони адабист. Ба ҳамагон маълум аст, ки маъмултарин қоидаҳои забони адабӣ, махсусан, қоидаҳои бунёдӣ қайҳо таҳия ва пазируфта шудаанд. Яке аз роҳҳои бартараф намудани норасоиҳо дар риояи меъёри адабӣ санҷиши онҳо бо истифода аз акси қоида, ё қоидаи акс (чаппа) аст. Барои равшанӣ андохтан ба ин масъала чанд намуна меорем:

Қоида: бандак қисми калимаест, ки ба реша ё асос пайваст мешавад. Қоидаи акс: Агар бандакро ҳазф кунем (ихтисор кунем), реша ё асос, яъне қисми маъnodори калима боқӣ мемонад.

Яке аз бандакҳои маъмулӣ бандакҳои изофӣ (и) аст. Пас, ҳар гоҳ, агар ин бандакро гирем, бояд калимаи маъnodор боқӣ монад. Акнун ба тарзи навишти ибораҳои изофии зер таваҷҷуҳ мекунем: мавзӯи дарс, тулӯи офтоб. Дар сурати гирифтани бандак калимаҳои “мавзӯ”, “тулӯ” боқӣ мемонад, ки дар забон вучуд надорад. Ин ҷо масъалаи бархӯрди ду қоида, яъне ба реша пайваст шудани бандак, аз як тараф ва навишта нашудани аломати сакта дар байни ду садонок, аз тарафи дигар, ба вучуд меояд. Пай бурдан душвор нест, ки қоидаи аввал асосист, зеро қоидаи дувум ба калимаҳои решагӣ тааллуқ дорад (соат, муаллим, саодат, шоир, муошират...). Ҳамон тавре ки дар имлои ибораҳои изофии навъи “рӯйи зебо”, “ҷойи сабз” ба мувофиқа расидем, ки овози “й” нигоҳ дошта шавад, ин ҷо ҳам ҳамон қоида мақбултар ба назар мерасад.

Қоида: пасванд қисми калимаест, ки бо реша ё асос омада, маъноӣ онро тағйир медиҳад. Қоидаи акс месозем: Агар пасвандро гирем, боз ҳам қисми маъnodори калима боқӣ мемонад. Имрӯз дар забони тоҷикӣ иборатҳое аз қабili “сохти конститутисионӣ”, “интиҳоботи алтернативӣ”, “шарики стратегӣ” ва ғайра фаровонанд. Агар аз ин калимаҳо пасванди “-ӣ”-ро гирем, калимаҳои “конститутисион”, “алтернатив” боқӣ мемонад, ки на дар забони русӣ вучуд доранд, на дар забони тоҷикӣ! Калимаи “стратег” дар ибораи севум низ ба он маъноӣ решагии худ (стратегия) нест. Аз ин рӯ, тибқи меъёрҳои калимасозӣ тарзи дурусти ин гуна иборатҳо бояд “сохти конститутисиявӣ”, “интиҳоботи алтернативаӣ”, “шарики стратегиявӣ” бошад.

Дар дастурҳои забон ба мавҷуд будани ба истилоҳ “ҷуфтпасвандҳо” (суффикс-блокҳо), аз қабili “-гарӣ” ва ғайра дучор меоем. Шарҳ медиҳанд, ки калимаҳои “одамгарӣ”, “боронгарӣ”, “харигарӣ”, “мардигарӣ” ва амсоли онҳо бо роҳи аналогия, яъне монандшавии калимаҳои нав ба сохти калимаҳои мавҷуда (охангарӣ, заргарӣ...) сохта мешаванд. Бигзор чунин қайду тавзеҳот бошад, аммо он ҳама бояд бо зикри хусусиятҳои забони гуфторӣ оварда шавад, зеро калимаҳои “одамӣ” (одамият), “ҳавоӣ боронӣ” (боронҳо), “харӣ”, “мардӣ” ҳамон маъноӣ дилхоҳро ифода мекунанд ва ҳолат ба вайрон кардани меъёрҳои адабии калимасозӣ нест.

Қоида: пасванди “-ондан”/“-онидан” аз асоси замони ҳозираи феъл шаклҳои феъли гузаранда месозад: хобидан – хобондан, хондан – хонондан... Қоидаи акс месозем: **Агар ин пасвандро гирем, бояд асоси замони ҳозираи феъл боқӣ монад.** Пас калимаҳои “коллективонидан” (“коллектив” асоси замони ҳозираи феъл нест!), “механиконидан”, “активонидан” ва амсоли онҳо тибқи меъёрҳои забони адабӣ нестанд. Ин принсипро ба калимаҳои “ичроӣш” ва “ҳамоӣш” татбиқ намуда, пай бурдан душвор нест, ки онҳо низ аз лиҳози меъёри забони адабӣ дуруст нестанд. Дар мавриди якум, ҳуди калимаи “ичро” (ичроӣ қонун) ҳамон маъноӣ дилхоҳро ифода мекунад. Дар мисоли дувум, агар тасаввур кунем, ки он аз феъли таркибии “ба ҳам омадан” сохта шудааст, шакли дурусташ “баҳамоӣш” мешавад.

Принципи мутаносибияти қоида ва акси қоидаҳо ба истифодаи артикли номуайяни ва ишоратии исм (-е) низ татбиқ намуда, баъзе ҳолатҳои риоя нашудани онро мушоҳида кардан мумкин аст. Аввалан, ҳамон қоидаи барқарор шудани овози “й” дар охири калимаҳои навъи “рӯй”, “бӯй”, “мӯй” ва ғ. дар ибораҳои изофӣ мантиқан дар ин ҷо низ бояд риоя шавад: рӯйе, бӯйе, мӯйе. Аз тарафи дигар, калимаҳои “бое”, “сое”, “тӯе” низ мантиқан бояд ба шакли “бойе”, “сойе”, “тӯйе” (Аз маркази шахр сойе мегузарад, ки аҳоли оби онро бештар барои кишту кор истифода мекунад.) навишта шаванд, зеро танҳо дар ин сурат ҳангоми ҳазфи артикл қисми маънодори калима боқӣ мемонад. Ба ибораи дигар, мутаносибияти қоида ва акси қоида барқарор мегардад.

Қоида: бандаки хабарӣ қисми калима буда, ба шахсу шумора далолат мекунад. Аз ин ҷо қоидаи дигар месозем: **Агар бандак қисми калима бошад, он ҳамеша бо калима якҷо навишта мешавад.** Ин ҷо саволи мантиқие ба миён меояд: Пас чаро бандаки хабарии “аст” бояд аз калима ҷудо навишта шавад? Тарзи табиӣ ва мантиқии талаффузи он аз бандакҳои дигари хабарӣ тафовут надорад: ман кор-га-рам, ту кор-га-рӣ, ӯ кор-га-раст. Дар ҷумлаҳои нисбатан дароз низ айнан ҳамин ҳодиса мушоҳида мешавад: Ман устои Донишгоҳи миллии Тоҷикистонам – ӯ устои Донишгоҳи миллии Тоҷикистонаст. Ҳеч кас дар байни “Тоҷикистон” ва “аст” фосилае намегузорад, он дорои зада низ нест. Маҳз ҷудо навишта шудани ин бандак боиси ғалат ҳонда шудани шакли ихтисории он дар ҳолатҳои баъд аз садонок қарор гирифтаниш гардидааст: дӯстӣ аст (дӯстист), мардонагӣ аст (мардонагист), пушаймонӣ аст (пушаймонист) ва ғайра. Кор то ба дараҷае расидааст, ки баъзан калимаҳои маъмулии “туст”, “ӯст”, “мост”, “шумост”, “онҳост” ҷудо аз ҳам (ту аст, ӯ аст, мо аст, шумо аст, онҳо аст) навишта ва ҳонда мешаванд.

Қоида: Пайвандакҳо, пешоянду пасояндҳо, ҳиссачаҳо ва нидо ҳиссаҳои номустақили нутқанд. Аз ин ҷо қоидаҳои дигар месозем: Ҳиссаҳои номустақили нутқ тағйир намеёбанд, калимаи маънодор ҳиссаи номустақили нутқ шуда наметавонад. Ба сифати пайвандакӣ ҳилоф истифода шудани калимаҳои “бошад” ва “набошад” имрӯз ба сифати меъёри забони адабӣ қабул шудааст. Дар “Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик” қайд шудааст, ки ҳангоми ба сифати пайвандак истеъмоли шудани калимаи “бошад” ифодаи шахсу шумораи феъл нигоҳ дошта мешавад(4). Худи ҳамин ишора ҳилофи ҳамчун пайвандак қабул кардани ин калима дар забони меъёр аст, зеро пайвандак набояд вобаста ба шахсу шумора тағйири шакл кунад. Гузашта аз ин, ҳамаи ҷумлаҳои, ки бо ин пайвандак ба сифати намуна оварда шудаанд, гувоҳи онанд, ки дар баробари ин калима истифодаи калимаи ифодакунандаи шахсу шумора ҳатмист (мо бошем, колхоз бошад, Пӯлод бошад, мардҳо бошанд...). Пай бурдан душвор нест, ки ин гуна таркибҳои ба шакли “аммо мо”, аммо колхоз”, аммо Пӯлод”, “аммо мардҳо” иваз кардан натавонанд имконпазир, балки ба маротиб беҳтар аст. Ҳамин тариқ, калимаи “набошад” низ варианти гуфтори “вагарна” буда, онро фақат ба сифати хусусияти забони зинда ба қалам додан мумкин аст, на ба сифати меъёри забони адабӣ.

Ҳодисаи дигари аҷибу ғариб дар як ҷумла истифода шудани якҷанд пайвандакӣ ҳамнавъ (муродиф) аст. Ин ҳодиса бештар дар ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави ҳилоф ба мушоҳида мерасад. Намунаи он чунин аст: **“Гарчанде ки ўро касе сарзаниш накарда бошад ҳам, аммо вичдонаш азоб меод”.** Дар осори илмӣ ва китобҳои дарсӣ ин ҳодисаҳо “барои таъкид” ё “қувват додани муносибати сарҷумла бо ҷумлаи пайрав” шарҳ додаанд. Бигзор таъкиду қувватдиҳӣ ё чизи дигаре бошад, аммо чунин тарзи баён наметавонад ба сифати меъёр қабул шавад. Зимни таҳлили ин навъ ҷумлаҳо беҳтар аст қайд шавад, ки он хоси услуби ин ё он нависанда, ё гурӯҳи нависандагони давраи замони муайян аст.

Вакте сухан аз омӯзиши забони меъёр меравад, шаклҳои меъёрии ин ҷумла бояд пешниҳод шаванд, ки чунин буда метавонад:

1. Гарчанде ки ўро касе сарзаниш накард, вичдонаш азоб меод
2. Ўро касе сарзаниш накард, аммо вичдонаш азоб меод
3. Ўро касе сарзаниш накарда бошад ҳам, вичдонаш азоб меод

Қоида: Пешвандҳои шаклсозии феълии “на-”, “ме-” бо асоси феълӣ меоянд. Аз ин ҷо қоидаи дигар сохтан мумкин аст: **Асоси феълӣ ҳамон қисми калима аст, ки баъди онҳо омадааст.** Истеъмоли шаклҳои феълии “бознагаштанд”, “дармегиринам” ва амсоли

онҳо гувоҳи он аст, ки ин гуна феълҳо на феълҳои сохта (ҳамон тавре ки дар китобҳо шарҳ ёфтаанд), балки феълҳои таркибӣ буда, ҷузъҳои “боз” (ба маънои дубора) ва “дар” (ба маънои оташ: дар додан) ҷузъи номии ин феълҳоянд. Аз ин рӯ, онҳо бояд ба шакли “боз гаштан” (боз додан, боз омадан, боз доштан), “дар гирифтани” (дар додан) навишта шаванд.

Ҳангоми талаффузи дуруст пай бурдан душвор нест, ки ин таркибҳо дорои ду задаи алоҳидаанд. Якҷоя талаффуз шудани ин таркибҳо дар шеър (бо талаботи вазн) наметавонад ба ҳукми қоида бошад:

Боз омадан (=бо-зомадан) зи рафтани хуршед дур нест,

Гар зиндагист, дида ба дидор мерасад.

Аз тарафи дигар, мавҷуд будани шаклҳои феълии “медароям”, “набаро” ва ғайра далели феълҳои сохта будани онҳост.

Аз ин гуфтаҳо метавон хулоса кард: қоидаҳо, ки ҳудамон дуруст кардем, бояд риоя ҳам кунем, чи хурду бузург, чи марди кӯчаву олим.

Мавҷудияти вариантҳо – аломати роҳ ёфтани унсурҳои забони зинда ба забони адабӣ

Яке аз принципҳои дигари ҷудо намудани меъёри забони адабӣ аз забони зинда принципи интиҳоби шакли дурусту мантиқӣ дар сурати мавҷуд будани вариантҳои гуногун аст. Масалан, тибқи дастурҳои мавҷуда, пас аз садонок вучуд доштани як варианти истифода аз пайвандаки пайваस्तкунандаи “-у” (-ю) зикр гардидааст¹. Дар осори бадеӣ ба варианти дигари он “-ву” низ дучор меоем. Табиист, ки танҳо яке аз онҳо наметавонад тибқи қонунмандии забони адабӣ ба сифати забони меъёр қабул гардад. Варианти “-ю” бар асоси шакли талаффузи он ба вучуд омадааст (хонаю чо, бобою падар...), аз ин рӯ, наметавонад ба сифати забони меъёр қабул шавад. Дар алифбои форсӣ низ он ҳамеша бо ҳарфи “вов” навишта мешавад ва “ю” талаффуз шудани он аз имкон берун аст. Пас, шакли дурусти адабии он бояд “-ву” бошад (хонаву чо, бобову падар). Ба шакли “-ю” талаффуз шудани ин пайвандак танҳо дар сурате имкон дорад, ки агар калимаи аввал бо ҳамсадои “й” хатм шуда бошад:

Бинишин бар лаби ҷӯю гузари умр бубин,

К-ин шиорот зи ҷаҳони гузарон моро бас (Ҳофизи Шерозӣ).

Аслан, ин чо низ он мисли қоидаи маъмулӣ пас аз садонок (й) “у” талаффуз шудааст ва вобаста ба хусусиятҳои алифбои тоҷикӣ дар якҷоягӣ бо он “ю” навишта мешавад. Аз ҳама беҳтар он аст, ки қоидаи нигоҳ дошта шудани ҳарфи “й” ҳангоми иловаи бандаки изофӣ (рӯйи зебо) ин чо низ татбиқ гардида, дар чунин навъи ибораҳо ба шакли “йу” навиштани пайвандак ҷорӣ гардад (бойу камбағал, чойу асал). Он гоҳ принципи ҷудо кардани ҷузъҳои ибора низ вайрон намешавад (бой+у камбағал, чой+у асал), зеро ба сифати пайвандак қабул кардани “ю” ҳангоми ихтисори ин пайвандак хонандаро ба иштибоҳ меандозад ва ғайримантикист: бо+ю камбағал, чо+ю асал?!

Саволе ба миён меояд, ки оё шакли талаффуз дар сурати маълум будани тағйироти овозӣ дар калима наметавонад ҳамчун меъёри навишт қабул гардад, ё не? Ҷавоби мантиқӣ чунин аст: Наметавонад, ба шарте ки дар забон варианти дигари он вучуд надошта бошад. Намунаи ин ҳодисаҳо дар шумораҳои тоҷикӣ аз ёздаҳ то нуздаҳ мушоҳида кардан мумкин аст. Дар тарзи навишт ва талаффузи ин шумораҳо мавҷуд будани вариантҳои гуногун танҳо дар шумораҳои дувоздаҳ/дуздаҳ/дӯздаҳ, сездҳ/сенздаҳ ва чаҳордаҳ/чордаҳ ба мушоҳида мерасад. Аз ин калимаҳо фақат шаклҳои “дувоздаҳ” (ду боз даҳ), “сездҳ” (се боз даҳ) ва “чаҳордаҳ” (чаҳор даҳ) ҳосил забони адабиянд. Аммо шумораҳои дигар (понздаҳ, шонздаҳ, ҳабдаҳ, ҳаждаҳ, нуздаҳ) фақат дар як шакл мавҷуданд, аз ин рӯ, онҳо дар ҳама шакли талаффуз ба меъёр табдил ёфтаанд. Ҳамин тариқ, калимаҳои “чаҳор” ва “чihil” меъёри навишт ва “чор”, “чил” фақат меъёри талаффуз буда наметавонад. Ҳамчунин дар шумораҳои тартибии дувум/дуҷум ва сеҷум/сеҷум шакли адабӣ варианти аввали онҳост.

Мавҷудияти вариантҳо дар сифатҳои муқоисавӣ ва олий низ наметавонад мисоли равшани истифода аз ин принцип бошад: Имрӯз нисбат ба дирӯз гармтар аст/Имрӯз аз дирӯз дида гармтар аст. Аз ин шаклҳои маъмулӣ танҳо шакли якум наметавонад ба сифати меъёри забони адабӣ қабул шавад, зеро пешоянди таркибии “нисбат ба” дар

хақиқат, муносибати як нафар ё як чизро ба шахсу чизи дигар нишон медиҳад, аммо ба сифати пешоянд истифода шудани “дида” наметавонад хоси забони меъёр бошад.

Ширинтарин себ/себи шип-ширин. Табиист, ки варианти аввал тибқи қонунмандии забони адабӣ сураат гирифтааст, аммо варианти дувум хоси забони гуфторист. Дар забон инчунин ибораи “себи хеле ширин” низ мавҷуд аст, аммо он ҳамчун варианти ду ифодаи аввал набуда, ҳаммаъно (муродиф)-и он аст ва мавқеи хоси истифодаи худро дорад. Ба ибораи дигар, ҳангоми муайян намудани забони меъёр ва забони гуфтор ҳодисаи мавҷудияти вариантҳоро аз ҳодисаи муродифпазирӣ (синонимия) бояд фарқ кард. Баробармаъноӣ на ҳамеша маънои варианти якдигар буданро дорад. Масалан, ибораи “падари ман” бо калимаи “падарам” ҳаммаъност, аммо яке варианти дигаре нест. Мо метавонем гӯем: Ман падарамро дӯст медорам”, аммо наметавон гуфт: “Ман падари манро дӯст медорам”.

Мавҷудияти вариантҳоро дар истеъмоли шаклҳои гуногуни феълҳои таркибии мафъулӣ мушоҳида кардан мумкин аст. Ба ҳамагон маълум аст, ки феъли ёридиҳандаи “кардан” шакли фоилӣ (пайдо кардан, истехсол кардан, таҳия кардан...) ва феъли ёридиҳандаи “шудан” (пайдо шудан, истехсол шудан, таҳия шудан...) шакли мафъулии феълро месозанд. Имрӯз дар ҷумлаҳои тоҷикӣ ба таври фаровон аз шаклҳои гушҳароши “пайдо карда шудан”, истехсол карда шудан”, “таҳия карда шудан” ва ғайра истифода мешавад ва он ҳамчун забони меъёр маънидод мешавад, ҳол он ки барои сохтани шакли мафъулӣ истеъмоли фақат калимаи “шудан” кофист. Муқоиса кунед: Соли гузашта дар Тоҷикистон бештар аз 400 ҳазор тонна пахта истехсол шуд/истехсол карда шуд. Таассуфовар аст, ки шакли дурусту мантиқии он дар дастурҳо ба сифати “шакли дигари имконпазир” шарҳ дода шудааст, на ба сифати меъёр (6). Гузашта аз ин, истифодаи калимаи “карда” дар ин маврид ҳамчун “таъкид ба мафъулияти феъл” маънидод шудааст.

Ин ҳодисаро дар истеъмоли феълҳои таркибӣ, ки аз масдари боби дувуми арабӣ сохта шудаанд (таъмин кардан, таҳсил кардан, ташкил кардан...) низ метавон мушоҳида кард. Мантиқан ҳуди калимаҳои нави “таъмин”, “таҳсил”, “ташкил” ва ғайра мисли масдар чараёни амалро ифода мекунанд, аз ин рӯ, ҳангоми истифодаи онҳо дар дохили ҷумла ба сифати исм ба иловаи феълҳои ёридиҳанда эҳтиёҷе нест (**таъмини волиятӣ қонун, таҳсил дар донишгоҳ, ташкили кор** ба ҷойи **таъмин кардани волиятӣ қонун, таҳсил кардан дар донишгоҳ, ташкил кардани кор**). Ҷузъи ёридиҳандаи “кардан” танҳо дар мавриди истеъмоли он ба сифати шакли тасрифии феъл барои нишон додани шахсу шумора лозим аст: Ман дар донишгоҳ таҳсил мекунам.

Дар истеъмоли феълҳои модалии “тавоништан” ва “хостан” низ вариантҳои гуногун мавҷуданд: рафта метавонам/метавонам равам, рафта тавонистам /тавонистам равам; рафтан меҳаҳам/меҳаҳам равам, рафтан хостам/хостам равам. Пас, ин ҷо низ месазад, ки роҷеъ ба пазируфтани яке аз ин вариантҳо ба сифати забони меъёр андеша кунем. Таҳлили матнҳои классикӣ ва муқоисаи ин гуна феълҳо бо забони форсии муосир баёнгари он аст, ки шакли дувум мутааллиқ ба забони меъёр буда, шакли аввал хоси забони зиндаи тоҷикист.

Айнан чунин ҳодисаро дар истеъмоли таркибҳои модалии бояд равам/рафтанам даркор, шояд равад/мерафтагист, шояд рафта бошанд/рафтагистанд низ мушоҳида кардан мумкин аст. Тибқи принсипи пешниҳодшуда вариантҳои аввал хоси забони адабӣ ва вариантҳои сонӣ хоси забони зиндаанд.

Истеъмоли вариантҳо дар баъзе пайвандакҳои тобеъкунанда низ ба вуҷуд омадааст. Аз ҷумла, дар ҳамаи китобҳои илмӣ ва дастурҳои таълимӣ, вақте сухан аз ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави мақсад меравад, ба сифати пайвандакҳои тобеъкунанда калимаҳои “ки”, “то”, “то ки” ва ҳатто “ки то” зикр гардидааст(7). Биёед, ҷумлаҳои зеринро бо ҳам муқоиса кунем:

Омадам, ки туро бинам.

Омадам, то туро бинам.

Омадам, то ки туро бинам.

Дар ин ҷумлаҳо пайвандакҳои алоҳидаи “ки” ва “то” аз рӯи вазифаи грамматикавӣ дар муносибати ҳаммаъноӣ (муродифӣ) қарор доранд, онҳо варианти ҳамдигар нестанд. Тасаввур кунед, ки агар ин ҳаммаъноҳоро бо якдигар иваз кунем, ҷӣ

гуна ҷумлаи ачибе пайдо мешавад: “Омадам, ки ки туро бинам”, ё “Омадам, то то туро бинам”. Аммо ҳардуи онҳо бо пайвандаки таркибии “то ки” дар муносибати вариантӣ қарор доранд. Пас, варианти “то ки” метавонад ҳамчун хусусиятҳои услубии ин ё он нависандаи алоҳида ба қалам дода шавад, на ҳамчун меъёри забони адабӣ. Бо итминони комил метавон гуфт, ки пайвандаки “ки” метавонад фақат бо калимаҳои номӣ ва таркибҳои алоҳида пайвандаки таркибиро ташкил кунад, аммо бо пайвандаки дигари сода омадани он тибқи меъёри забони адабӣ нест. Ин қоидаҳо ба пайвандакҳои дигари таркибӣ низ татбиқ намудан мумкин аст. Масалан, пай бурдан душвор нест, ки аз вариантҳои “зеро” ва “зеро ки” фақат варианти аввал метавонад ба сифати забони меёр қабул шавад.

Ҳодисаи дигаре, ки аз нигоҳи меъёри забон метавонад баррасӣ шавад, ба истеъмоли пешояндҳои сода бо пайвандакҳои таркибӣ тааллуқ дорад. Маълум аст, ки пешояндҳои “дар”, “ба”, “то”, “аз” мутаносибан дорои тобишҳои маъноии “дохил”, “сӯй”, “интиҳо” ва “ибтидо” мебошанд. Пайвандаки “вакте ки” (ва муродифҳои он – гоҳе ки, ҳангоме ки, замоне ки) ба худии ҳадаш маънои замонро дорост. Аз ин рӯ, барои нишон додани ибтидову интиҳои замон “аз вакте ки”, “то вакте ки” гуфтан мумкин аст, аммо таркибҳои “дар вакте ки”, “дар замоне ки”, “дар ҳангоме ки” хеле ғушхарош аст, зеро пайвандакҳои “вакте ки”, “замоне ки”, “ҳангоме ки” айнан ҳуди ҳамон маъноро ифода мекунанд. Таркибҳои “ба вакте ки”, “ба замоне ки” низ ғайримантикист, зеро мафҳуми замон тараф (сӯй) надорад.

Зимнан, бояд зикр кард, ки таҳлили ин падидаҳои забон ҳаргиз ба он маъно нест, ки истеъмоли вариантҳои ҳоси забони зиндаи тоҷикӣ ба якборагӣ аз миён бурда шавад. Ин амри имконнопазир аст. Муҳимтар аз ҳама он аст, ки дар китобҳои академикӣ ва дарсӣ онҳо ҳамчун падидаҳои забони зиндаи муосир ба қалам дода шаванд, на қоидаҳои забони адабӣ. Дар ҷараёни таълим низ, ҳангоми мушоҳидаи онҳо дар осори адибон, беҳтар аст ба ин нуқта ишора шавад.

Адабиёт:

1. Словарь социолингвистических терминов. — М.: Институт языкознания. Российская академия лингвистических наук. Ответственный редактор: доктор филологических наук В.Ю. Михальченко. 2006.
2. Большой немецко-русский и русско-немецкий словарь. М.: 2003.
3. Лопатин В. В. Проблемы нормирования и опыт орфографической работы; Агеенко Ф., Зарва М. «Словарь ударений для работников радио и телевидения»; Вербицкая Л., Скляревская Г. ва Богданова Н. «Давайте говорить правильно».
4. http://www.gramota.ru/biblio/magazines/gramota/norma/28_367.
5. Ҳамон ҷо, с. 39.
6. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 3. — Душанбе, 1989. -с. 20.
7. Забони адабии ҳозираи тоҷик. — Душанбе, 1973. -с. 267.
8. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 3. — Душанбе, 1989. -с. 130.

О ПРОБЛЕМАХ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ЛИТЕРАТУРНОЙ И РАЗГОВОРНОЙ НОРМ ЯЗЫКА

БАЙЗОВЕВ А.

Статья посвящена одной из актуальных проблем таджикской языковой среды на современном этапе. Автор впервые введен термин «живой язык» в противовес разговорному языку при определении границы литературной и разговорной норм языка. Автор разработаны основные принципы разграничения этих норм: 1. Языковая природа и логический подход; 2. Критический подход к трудам выдающихся классических и современных ученых и литераторов; 3. Сравнительный анализ функционирования языка в современном Иране, Таджикистане и Афганистане. Автор предлагает также следующие методы выявления присутствия нелитературных норм в языке: 1. Соотношение правило/антиправило; 2. Вариантность. На основе многочисленных примеров принята попытка доказательства предлагаемых принципов и методов

Ключевые слова: литературный язык, разговорный язык, живой язык, нормы орфографии, нормы произношения, правило/антиправило, вариантность.

ABOUT THE PROBLEMS OF DEFINITION OF LITERARY AND COLLOQUIAL NORMS IN TAJIK

BAYZOEV A. M.

Article is devoted one of the actual problems of the Tajik language development in modern period. The main ways of differentiation of literary and colloquial norms of language are considered in this article. For the first time he tried to describe the term "alive language". According to the author, at delimitation of literary and colloquial languages we need consider following factors: the language nature; works of outstanding classical and modern writers, and also the comparative analysis modern Persian, Tajik and Dari languages. The author offers also a method «conformity of a rule and an antirule», and on the basis of numerous examples specifies in available discrepancies in literary norms of language.

Key words: problem, development, modern writers, language, colloquial norms, rule.

АТОМНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ ИСЛАМСКОЙ РЕСПУБЛИКИ ИРАН В ГЛОБАЛИЗАЦИОННЫХ ПРОЦЕССАХ

МАХМАДЖАНОВА МУХИБА ТАЛАТЖАНОВНА,

доктор философских наук,

РУСТАМШЕРОЗИ ФАРХАД,

*соискатель Института философии, политологии
и права АН Республики Таджикистан*

Глобализационные процессы в сегодняшнем мире ставят стабильное функционирование и эффективное развитие политических систем различных государств в прямую зависимость от их политической идентичности. Анализ концептуальных, теоретических и практических основ формирования и развития понятия политической идентичности и ее роли в становлении и развитии понятия «атомная идентичность и суверенитет Ирана» способствует выяснению ее связи с глобальными проблемами современности, в особенности - сохранения мира и нераспространения ядерного оружия, а также сохранения суверенитета и целостности государства ИРИ.

Проблема политической идентичности приобрела глобальный характер и стала одной из главных в политологии в свете новых вызовов, подобных появлению новой парадигмы - «ядерная идентичность», но при этом она распалась на отдельные сферы, проблемы и подходы. Атомная проблема ИРИ оказала воздействие на отношения Тегерана с другими странами. В этой связи следует уточнить, что государства являются акторами, действия которых строятся на основе их различных интересов.

Существует большая связь между теориями международных отношений и внешнеполитическими явлениями, в том числе - войной и миром, а также связанных с ней дискуссионных проблем. В литературе 80-х две проблемы представлены в нерушимой связи и после некоторой временной разобщенности и превосходства, произошел всплеск бихевиоризма в общественных науках превратился в очаги единомышленников. Современные постмодернисты не принимают разобщенности во внутренней и внешней политике, как и превосходства понятий в международной политике и международных отношениях, считая их фундаментом в борьбе за превосходство и преимущества западного общества.

Теория конструктивизма, как основная в понимании вопроса, основана на проблемах социологии знания. В ней социальная реальность есть нечто, что строится на основе представлений, разговоров, анализа природы явления, сопоставлений друг с другом через интеллектуальные усилия в составление понятий, используемых для их определения, того, что формирует социальную реальность. Строят и действуют в соответствии с социальной реальностью сами акторы.

А.Вент определяет конструктивизм как структурную теорию системы международных отношений, основные параметры которой таковы:

А) государства являются первыми единицами анализа в политической международной теории;

Б) ключевые структуры в системе государств больше являются материальными, чем интеллектуальными;

С) важная часть интересов и суверенитета государств структурируется через эти конструкции, а не под воздействием человеческой природы и внутренней политики государств.

В отличие от позиции неореалистов, конструктивисты считают, что анархия и нестабильность создается государствами и представлениями, которые они имеют в результате. Поэтому государства не обречены и не вынуждены оставаться в состоянии нестабильности, что заставило бы их заботиться о своей мощи и способны изменить стереотипы, меж-интеллектуальную культуру, укрепляющие систему, для установления миролюбивых интеллектуальных и неэгоистичных рамок.

А.Вент пишет: «идентичность и есть основа интересов». Как полагают рационалисты, государства и акторы, преследуя свои интересы и предпочтения, действуют лишь для пользы, вреда или рационального выбора, то есть имеют какой-либо заранее сформированный интерес. Принимая за реалистами важность интересов в формировании идентичности, конструктивисты доказывают, что понимание способов формирования интересов акторов важно для понимания распространенного типа международных факторов: отдельная либерально-демократическая страна не терпит режимы, предпочитающие превосходство в силе, предпочитая капиталистические и рыночные отношения. Или же США позиционирует себя как «великую мощь» на международном уровне, в этой связи различаются его идентичность и интересы с таким актором как ЕС.

В конструктивизме так же власть является одной из важнейших и осевых понятий, однако различается в определении. Конструктивизм выделяет власть переговоров (за знания, идеи... и материальные интересы) как важные для различных пониманий и заключений о мировых проектах. Переговоры формируют верования и интересы, или же отображают их, создавая приемлемые поведенческие модели. Идеи становятся основой создания межинтеллектуальных структур и элементов идентичности, производя те действия, которые от него ожидаются. Им свойственны качества предсказуемости и воздействия на повышение стабильности (назм). Общественные действия в большинстве случаев снижают неясность в отношениях между реальными акторами в обществе, имеющем структуру и с этой позиции способствуют повышению доверия, которое создается как результат общих действий и ответов, приобретаемых другими акторами.

Одним из важнейших дебатов в онтологии конструктивизма являются дебаты по проблеме идентичности акторов, которая подразумевает понимание и ожидание по поводу себя и своей особой роли. Идентичность невозможно определить вне общественной платформы акторов. Общественная идентичность демонстрирует особые выводы от собственных достижений по отношению к другим акторам и является причиной появления новых идентичностей, в перспективе формирующих политические инициативы. В их поведение вносит значительные различия способ позиционирования государств по отношению к себе и к другим - другом, врагом или партнером.

Конструктивисты определяют идентичность как «ктойность» или самоопределение по отношению к другому. Идентичность дает возможность государствам придать смысл своему миру и определить другие государства как своих друзей или врагов. Так государства могут подвергнуться изменению или сохранению своего статуса - кво, создать союз с какой-либо страной или же предпринимать меры по отношению к другой. Идентичность государства по мнению А. Вента имеет два важных значения. Первое, общественная идентичность правительства, состоящая из внутренних, гуманитарных и материальных особенностей, и второе - политическая идентичность, как суть отражения смысла, придающего себе актором по отношению к себе в представлениях других.

В онтологии конструктивизма идентичность считают формирующейся в соотношении «сам»-«другой», не являющейся заданной и общепринятой, а конструируемой под влиянием социальных традиций и влияющей на интересы, предпочтения людей и государств. Идентичность каждого государства представляет собой параметры его представлений и действий. Каждое государство на основе той степени идентичности, которое считает присущей другому государству, признает другие государства и формирует в соответствии с ними свои интересы. В то же самое время государство в своих ежедневных действиях реконструирует собственную идентичность. Тогда как данная идентичность представляет собой некое общее понятие и становится основой сотрудничества государств, в противном случае, данное обстоятельство становится эскалатором конфронтации.

Государства в дополнение к своей физической и материальной безопасности так же стремятся и к безопасности онтологической (**ontological security**). В этом отношении Дж. Метзон считает, что государства ради защиты своей онтологической безопасности иногда готовы подвергать опасности даже свою физическую безопасность, что означает конфронтацию с другими государствами. Для понимания причин возникновения политических союзов и конфронтаций стран на международной арене, следует изучить

способы и методы формирования представлений государств об интересах своих соседей, то, как эти представления формируют политические стратегии и тактики данных государств. Конструктивисты считают, что международные отношения не являются чем-то вне понимания общества и переговоров, а структурируются внутри них. Так, акторы действуют в рамках собственных приоритетов, законов и правил, основанных на их интеллектуальном, историческом и культурном прошлом.

Таким образом, представления государств о собственной идентичности имеют безусловное значение в формировании их инициатив, собственных интересов, практических шагов в международной политике. Они, как социальные структуры, строят мир на основе своей «базовой» идентичности, создавая особые варианты реализации своих политических планов.

ИРИ, так же связывает свою вновь сформулированную и обоснованную политическую идентичность с моделью своей международной политики. Это стало возможным через освоение мирных атомных технологий. Новая идентичность ИРИ определяет международные отношения и международные связи Ирана, что само по себе является глубокой переменой.

Конструктивизм использует понятие «суверенитет» как ключ к пониманию проблем безопасности и внешней политики государств. В дебатах о влиянии идентичности на безопасность, они провозгласили идентичность более объемным понятием, нежели безопасность, придавая безопасности некую присущую идентичность и пытались найти ответ на вопрос о том, почему некоторые государства вмешиваются в конфликты, к которым не имеют непосредственного интереса.

В свете теории конструктивизма ряд государств не стремятся воздерживаться от проблем безопасности, которые составляют сердцевину теории конструктивного реализма. С точки зрения теоретиков конструктивизма, рутинизация понятий приводит к чувству безопасности, даже если данная рутинизация есть суть рутинизация угроз безопасности. В этом случае государства желающие приобрести безопасность, могут быть ментально втянуты в конфликт. «Стремление к суверенной безопасности» придает новые смысловые акценты нементальным конфликтам, тем самым, давая новые пути в международных отношениях. Теза Метзона заключается в том, что «Суверенитет безопасности» может обеспечиваться и в следствие саморазрушающих отношений, которые подвергают опасности физическую безопасность, а государства, не обращая внимания на физическую безопасность, могут перейти к конфронтации.

Конфликтные практики становятся причиной углубления и продолжительности конфликта, тем самым, превращая их в идентичность. Теза о том, что государства должны избирать процесс рутинизации конкуренции, имеет в виду то, что государства стремятся к конкуренции как к своей исконной цели. С другой стороны, физическая безопасность официально не признается другими. Онтологическая же безопасность (ontological security) признается официально как конкурентная линия, усиливается и перевоспроизводится ими, рутинизация чего защищает их от суверенитетов приверженцев конкуренции. Таким образом, то, что служило сначала средством обеспечения безопасности, в дальнейшем становится целью и для сохранения качества дееспособности, делает необходимым постоянное пере воспроизводство конфликта. Онтологическая безопасность обособляет причины, по которым государства конфликтуют между собой в тех ситуациях, в которых не имеют собственных интересов.

В соответствии с этим перспектива развития отношений Ирана с другими странами мира формируется на основе этой новой «идентичности безопасности». Или же онтологическая безопасность Ирана пересматривается на базе ее новой атомной идентичности. Так, новая Иранская идентичность формирует интересы и последующие действия, новые для России и Евросоюза.

По конструктивизму, существует три онтологических основы социальной жизни, влияющие на внешнюю политику и международные отношения:

- 1) Значение ценностных структур, мыслительных идей, подобно материальным структурам.
- 2) Значение социальных идентичностей в формирование интересов и действий акторов.

3) Формирование противоположных экспертных действий.

Они придают особое значение воздействиям идей и мыслей. Ментальные структуры, ценности и интеллектуальные системы определяют, как и акторы, материальную среду. С данной позиции все события международных отношений, а так же те понятия, которые выходят из этой темы, реально противоречит тем структурам, которые формируют действия акторов.

Конструктивисты уверены в том, что неореалисты неверно интерпретируют или же не учитывают распространенный рационалистами тип международных явлений, которые являются ключевыми в понимании способов формирования интересов. С их позиции идентичности формируют интересы, а эти интересы - и есть источник действий. Конструктивисты полагают причины безопасности лежащими в новой идентичности Ирана, заключающиеся в обеспечивающей в большей части интересы Ирана как следствия другой сущности - как материальной, так и ментальной реальности ИРИ. Форма внешнеполитических действий ИРИ в послереволюционные годы перешла в форму «Не Восток и не Запад». Религиозный модернизм уступил свое место революционному романтизму. Расширившиеся внутри дебаты стали соответствовать акторам и пересмотру предложений великих революционных исламских дебатов с принятием части их доказательной методологии. То есть в текущих дебатах о «Не Восточной и не Западной» политике ощущается отражение более широкой дискуссии в контексте превалирующих политических переговоров в обществе. В особенности в свете указанных понятий описываются темы об ортодоксии и модернизме таких понятий, как значение международной системы и верность вере, транснациональное, стабильность национального государства, имеющие важное значение в формировании внешней политики ИРИ.

Для России и Евросоюза основы традиций и приоритетов, связанных с внешней политикой и средой вокруг нее являются совершенно безопасными, ибо здесь сбалансировано разнообразие связей и форм противоречий.

В принципе результатом стремления к независимости (идентичности) — как для индивидов, так и для государств, является их отношения с другими индивидами или государствами. Значение этих стремлений к идентичности таково, что индивиды и государства для того, чтобы утвердиться в чувстве дееспособности, нуждаются в некоей познавательной и доказательной среде, на базе которой смогут устанавливать взаимосвязи между потребностями и средствами в нужное время. Это познавательное пространство, которое состоит из представлений индивида или государства о себе по отношению к другим, придает им чувство идентичности.

Кратко обращаясь к теории конструктивизма в международных отношениях мы считаем, что идентичность государств, стремящееся к сотрудничеству или к конфликту, есть ничто иное, как социальные конструкции и последствия, которые появились в результате взаимодействия стран друг с другом. Роль этой предпосылки в отдельных правительствах разнообразна с точки зрения воздействия результатов действия руководителей (лидеров) и их представления о независимости.

По этой причине, понятие идентичности так широко, размыто и многомерно используется в большинстве сфер гуманитарных и социальных, политических наук и международных отношений, а так же в исследованиях по безопасности, в смысле, что политические организации исключительно к индивиду, в том числе, государств и наций, не были исключением из этого процесса. Новые преобразования в международных отношениях, в том числе, конец холодной войны создали такие условия, что это понятие наряду с идеями в среде мыслителей оставалось в центре обсуждений и теоретизирования по теме безопасности.

Понятие безопасности в условиях глобализации приобрело значительные изменения в свете дебатов и осуществления политики безопасности. Краткое обращение к данным теориям в фокусе исследований по глобализационным процессам и безопасности показало, что они являются показателями тенденций полного взлета позиций, указывающих на то, что безопасности присущи рутинизация, преувеличения, радикализм, направленные на то, что безопасность имеет запутанные (сложные) толкования, ей стали присущи различные степени и измерения, а также —нематериальность. Именно эти изменения понятия

безопасности, его соотношения с идентичностью позволяют рассуждать об «идентичности безопасности» и «онтологической безопасности».

Данный процесс в условиях глобализации стал причиной появления новых исследований по атомной безопасности идентичности ИРИ и его воздействие эффективно на экономические и политические отношения и безопасность Ирана с ЕС.

По этой причине атомная идентичность Ирана в свете различных сведений и информации о мирных программах Ирана позволяет создать новое понимание и восприятие Ирана в мировой памяти. Это выявление новой политической идентичности ИРИ в условиях глобализационных процессов стало созвучно с международными вызовами, создающими различное отношение к Ирану со стороны мирового сообщества в частности тех политических акторов, являющихся сторонами в переговорах по ядерной программе Ирана.

Литература:

1. А.Вент. Назарияи иҷтимоии сиёсати байналмилалӣ. Тарҷ. Хумайро Маширзода, Техрон, Дафтари мутолиоти сиёсӣ ва байналмилалӣ, 1384, с. 207-340.
2. Махмуд Яздонфом. Дигаргуниҳо дар назарияҳо ва мафҳуми амнияти байналмилалӣ. Техрон. Фаслномаи муколамаҳои роҳбурдӣ. Соли 10. №4, 1386, с. 737.
3. Mitzen.Op.cit. P.341
4. Там же. P.342.
5. Там же P.344.
6. Там же P.360.
7. Там же P.361.
8. М. Яздонфом, там же, с. 739.; Рустамшерови . Ф.Энергия атоми ва амнияти миллии Эрон.// Ахбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Серияи философия и ҳуқуқ. ISSN 0235-005X, № 4. 2010. С. 74-76.; Rustamsherozi F., Mahmadjonova M. Russia and Iranian Nuclear Power Technology. // Наука и технология. № 1 (3) 2013. С.10-20
9. Ҷаҳонгири Каримӣ. Сиёсати хориҷӣ аз назари тақингароӣ иҷтимоӣ. Раҳовард ва нашрияи таҳқиқоти стратегик, № 31 (баҳори 1383), с. 162-163. Рустамшерови .Ф., Махмадҷонова М.Т. Теоретические основы формирования международных проблем на примере атомной идентичности Ирана. //Вестник Института языков. ISSN 2226-9355. № 3 (7). 2012 с.91-95
10. Нурмухаммад Наврӯзӣ. Таҳаввули гуфтумони сиёсӣ ва пӯёӣ дар улғуи сиёсати хориҷии Эрон. Роҳбурд, № 31 (баҳори 1383) с. 77-79.
11. Тубо Воизи. Хувият дар равобити байналмилалӣ\\ Таҳаввули мафҳум дар равобити байналмилалӣ.
12. Mitzen.Op.cit. P.344
13. Mitzen.Op.cit. P.341
14. Тубо Воизи. Хувият дар равобити байналмилалӣ\\ Таҳаввули мафҳум дар равобити байналмилалӣ.с.156
15. Тубо Воизи. Хувият дар равобити байналмилалӣ\\ Таҳаввули мафҳум дар равобити байналмилалӣ. С. 157
16. Mitzen.Op.cit. P.341

ҲУВИЯТИ ҲАСТАИИ ЭРОН ВА РАВАНДҲОИ ҶАҲОНШУМУЛ

**МАҲМАДҶОНОВА М. Т.,
РУСТАМШЕРОЗИ ФАРҲОД**

Равандҳои ҷаҳоншумул дар ҷаҳони муосир амали устувор ва самараноки рушди низомҳои сиёсии кишварҳои гуногунро ба мавқеи вобастагии бевосита аз хувияти сиёсии онҳо қарор додаст. Таҳлили асосҳои концептуалӣ, назариявӣ ва амалии ташаккулебӣ ва рушди мафҳуми «хувияти ҳастай ва хувияти Эрон» ҷиҳати тайини нақш ва алоқамандии он бо масъалаҳои ҷаҳоншумули муосир, алалхусус - таъмини сулҳ ва пешгирии паҳншавии аслиҳаи ҳастай, инчунин таъмини амнияти хувиятӣ ва яқпорчагии давлати Ҷумҳурии Ислонии Эрон мусоидат менамояд.

Калидвожаҳо: сохторӣ, муносибатҳои байналхалқӣ, мутобиқати комил, сиёсати айният, айнияти атомӣ, истиқлолият, равандҳои глобалӣ, Эрон, Русия, Иттифоқи Европой.

ATOMIC IDENTITY OF ISLAMIC REPUBLIC OF IRAN IN THE GLOBALIZATION PROCESS

**MAHMADJONOVA M.T.,
RUSTAMSHEROZI F.**

Processes of globalization in the world today give stable operation and efficient development of the political systems of different states in direct dependence on their political identity . Analysis of the conceptual , theoretical and practical bases of formation and development of the concept of political identity and Zits role in the development of the concept of " atomic identity and sovereignty of Iran" helps clarify its relationship with the global challenges of our time, in particular - the preservation of peace and non-proliferation of nuclear weapons , as well as conservation sovereignty and integrity of the state of Iran .

Key words: *Institute of Philosophy, Political Science and Law, Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan.*

**ТАҲСИЛОТ ВА ОМУЌЗГОР ДАР ФАЗОИ ҚОМЕАИ ИТТИЛООТӢ-
ИНДУСТРИАЛӢ**

МИРСАИДОВ А. Б.,
доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, мудири
шӯъбаи иқтисодиёти сектори ҷамъиятӣ ва
хизматии ИИД АИ ҚТ,
ШОЁКУБОВ Ш. Ш.,
аспиранти ДМТ

Ҷаҳони иттилоотӣ-индустралӣ

Равандҳои суръатноку пурталотуми ҷаҳонишавӣ, симои ҷаҳони муосирро рӯз то рӯз дигаргун сохта истодааст. Таҳргардии ин симоро, яъне зинаи нави инкишофи ҷомеаи муосирро дар ҷаҳони мутаракқӣ, иқтисодшиносону сиёсатмадорон ва умуман ҷомеашиносон, чун гузариш ба зинаи **иттилоотӣ-индустриалӣ** номгузорӣ кардаанд. Яъне, сифатҳои ҷомеаи навини инсонӣ, аниқтараш тамсилаи нави бозтавлиди он, мантиқан ба зинаи нави иттилоотӣ-индустриалӣ самт гирифтааст. Воқеан ҳам, пайваста бо рушди равандҳои индустриалии иқтисодиёти нав, технологияи аслан навин, ки барои аз худ кардани низоми бисёрҷабҳои иттилоот ва дониш така дорад, рӯи майдон омадааст. Хусусан зерсохтори ҷомеаи имрӯза – иқтисодиёт ва муносибатҳои иқтисодӣ иҷтимоии он, пеш аз ҳама аз захираҳои иттилоотӣ (дониш) ғизо мегирад. Иттилооту дониш асосан нақши ҳалкунандаро дорад, ки имрӯз онро ҳатто ҳамчун омили бунёдии ҷомеаи муосир эълон кардаанд. Зеро, ки падидаҳои ҷойивазкунии афзалияти аҳамияти вобастагии рушди иқтисодӣ-иҷтимоӣ аз захираҳои моддӣ энергетикӣ ба захираҳои зеҳнӣ иттилоотӣ бараъло мушоҳида мешавад. Пас, ба маврид аст, ки барои ҳонандагон баъзе сифатҳои ин омилро тавсия диҳем.

Захираҳои иттилоотӣ дониш, аз захираҳо ва дигар неъматҳои (моливу хизматрасониҳо) маъмул аслан фарқ мекунад: вай дар тақсиму дастрасии фарогир қарор гирифта, беамоният дар истеъмол воқеъ буда, сифатҳои бозтавлидро дошта, ягона захираест, ки беҳудуд аст. Таъкид қардан ба маврид аст, ки мубодила ва ё фурӯши дониш яқтарафа амал мекунад: донишро наметавон аз бозори коло харид, онҳо маҳз бо меҳнат, омӯзиши шабонарӯзӣ ба даст овард ва чандин маротибаҳо метавон фурӯхт, вале дар ин мубодилот бегонашавии ин неъмат (донишу иттилоот) ба вуқӯъ намеояд, яъне донишу иттилоотӣ фурӯхташуда дар моликияти ҳуди фурӯшанда қарор мегирад. Илова бар ин, дар ҷаҳони зудтағирёбанда, донишу иттилоот, бо мурури вақт зуд беқурб шуда, натиҷаи иттилоот фақат ба фасурдашавии маънавӣ (на ба ҷисмонӣ чун дигар молҳо) дучор мешавад. Аз ин лиҳоз, маҷрои таълимоту омӯзиш пай дар пай ҷиҳати азхуд кардани донишҳоро иттилоотӣ нав, нисбат ба дигар ҳаводиси ҷомеа бояд, суръатноктар бошад. Воситаҳои олотҳои алоқаи муосир, технологияҳои иттилоотро дар сатҳи баланд барои кулли ҳаводоронаш дастрас менамояд. Технологияи нав на танҳо ба сифатҳои иқтисодӣ, балки ба ҷабҳаҳои ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ ва ҳуқуқии ҷомеа таъсири ҳудро расонида истодааст. Кифоя аст, ки ташаккули «ҳокимияти электронӣ», имзои электронии субъектҳои хоҷагидор, «асъорҳои электронӣ» ва ғайраро мисол орем. Суръатгирии ин равандҳо сатҳи шаффофияти фаъолиятҳои ҷабҳаҳои гуногуни ҷомеа ва субъектҳои онро баланд намуда, ба фазои рақобати солим наздик мекунад ва ҷараёни ташаккули таффақури солимии инсон, ки дар натиҷаи ҳулосабандии қиёсӣ ба вуқӯъ омадааст, суръат мебахшад. Ҳамаи ин равандҳои ҷадид сатҳи сифати баланди таҳсилот ва табилии нақши омӯзгорро чун меъмори дунёи иттилоотӣ-индустриалӣ тақозо дорад.

Воқеан ҳам таҷрибаҳои таърихӣ шаҳодат медиҳанд, ки маҳз меҳнат, андӯшти донишҳо риштаи алвонии инкишофи ҷомеаи инсониро муайян намудааст. Ин ҷо ба маврид аст, се риштаи алвонии (меготренди) умумибашариро (глобалиро), ки тақия ба сентизи таърихи, аниқтараш, дар натиҷаи ҷамъбасти таҷрибаи 2-2,5 асри инсоният: - аз давраи инқилоби саноатӣ то ибтидои эҷодӣ ҷомеаи шахрвандӣ, муайян шудааст, чудо намоем.

Якум: Инкишофи ҷомеаи муосир бо риояи ҳуқуқу озодии шахс, дарки воқеии арзишҳои шахсияти инсонӣ, бартараф гардидани кулли шаклҳои нобаробарии иҷтимоӣ ва дигар нобаробариҳо, ки ин маҷро ро пеш аз ҳама, сатҳи ғаний гаштани

пахноии дониши-иттилоотии аъзоёни чома муайян намудааст, алоқамандӣ дорад. Чуноне, ки Носири Хисрав фармудааст:

*Адл вориси ҳама осори ақли пок аст,
Ақл офтоби дил асту адл аз он зиёд аст.*

Новобаста аз он, ки ин чараён нобаробар ва печ дар печ суръат гирифта истодааст ва ҳатто кӯшишҳои ба тартиботи «кӯҳан» баргаштан низ ба чашм мерасад, аммо мунтазамии суръатгирии маҷрои тоза дар ташаккули инсонии соҳибхиради нав, дар ниҳояти қор, диалектика ва мантиқи инкишофи чома ро муайян месозад.

Дуюм: Мутаффакири итолиёӣ Д.Вико дар китоби «Основания новой науки об общей природе вещей» ғояро гуфтааст, ки тибқи он чома бояд се марҳилаи эволюсиониро зина ба зина аз сар гузаронад: **худоҳо, қаҳрамонҳо ва одамон**. Воқеан ҳам ҷаҳони имрӯза ба тарбияи инсонии нав, ки дар фаъолияти рафтори онҳо суннатҳои неки пайомбарон, қаҳрамони асил таҷассум ёфтааст, ниёз дорад. Ба ибораи дигар, ҳар як шахс бояд на ҷузъ, балки ҷавҳар ё худ нуқтаи марказӣ дар арзишҳои умумии инсонӣ қарор дошта бошад ва ҳаҷми комили арзишҳои волои умумии инсонӣ бояд дар ҳар фарди чома алоҳида ба чашм расад. Имрӯзҳо, маҳз бо шарофати истиқлолии кишвар бедоршавии истеъдодҳои нухуфтаи мардум, пайдоиши шаклҳои мухталифи аввалини ҳамзистии иттиҳодӣ, иҷтимоигардонии ҳаёти чома ба назар мерасад. Сохторҳои гуногунҷабҳаи сермаҳсули амалкунанда, фондҳои мухталифи суғуртавию нафақаӣ, шаклҳои якҷояи ташкили тавлиду фаъолият ва дигар сохторҳои ғайридавлатии чомаи шаҳрвандӣ (аз клубҳо то ҳаракатҳои экологӣ) рӯи майдон омадааст.

Сеюм. Хусусиятҳои тамаддуну фарҳангии сохтори чома, чун сармояи иҷтимоӣ, омили муҳими инкишофи вай аст. Аз ин ҷо моҳияти мафҳуми фарҳанг ва ҳамбастагии онро бо таҳсилот, бори дигар ёдрас мешавем. Дар аксари кишварҳои шарқ ба ҷойи калимаҳои фарҳанг баъзан вожаи «культура»-ро низ истифода мебаранд. Пас метавон гуфт, ки мафҳуми фарҳанг аз калимаи Cultura-и латинӣ гирифта шуда мафҳуми он дар забони тоҷикӣ парвариш кардан, бехтару нексиришт карданро дорад. Аз ин ҷост, ки парвариш ва ё тарбияи инсон, нексиришт намудани вай ҷавҳари маъноии асосии мафҳуми фарҳангро ташкил медиҳад. Ҳамин тариқ, дар ҳолате, ки мо фарҳанг меғӯем, пеш аз ҳама он мафҳумро дар назар дорем, ки маҳсули хиради инсон маҳз дар чома ба вуқӯъ омадааст. Масалан, илм, санъат, тайёр кардани олоти меҳнат, тарзу услуби таъсир ба табиату қорқарди предметҳои он, шабака ва ё низоми коммуникатсионӣ ва ғайра. Дар ин радиф, маҷмӯи ниҳодҳо, ба мисли меъёрҳои ахлоқи қоидаҳои рафтор, одату анъанаҳо, вичдону инсондустӣ, ки онҳо аз рӯи равандҳои биологӣ танзим мешаванд, балки, пеш аз ҳама, чун маҳсули андеша зери танзими ҳуди инсон, фаъолияти равандҳои ратсионалӣ-иҷтимоӣ, ки дар чома қарор дорад, рӯи қор меояд. Инсон ҳама вақт шакл ва роҳҳои қонеъгардонии талаботи худро меҷӯяд. Дар ин маҷро вай, пеш аз ҳама бо масоили баҳодихӣ ҳодисот, омилҳои ноилгардӣ ба он, ки аз нигоҳи манфиату зарар арзёби мешаванд, бархӯрд мегардад ва маҳз, амали фаъоли даркшудаи инсон дар ин самт аҳамияту тамоил пайдо менамояд. Пас фарҳанг – ин дарк, нигоҳ ба ҷаҳон бо тарозуи неку бад, манфиату зарар, ақлонию ноақлӣ, зебогиву ҷоҳили ва ғайра мебошад. Ба ибораи дигар фарҳанг ин ғоя, тасаввур ва ғайра, ки дар маҷмӯ муайянкунандаи волои вазъи ҳаёти моро ташкил медиҳад. Пас маориф ва таълиму тарбияи насли нав пояи бунёди фарҳанги чома ва густариши он мебошад. Ҳамин тариқ, тамсила ва шаклҳои ташкилии чома, тарзи созиши ибтидои фардӣ иттиҳодӣ, таркиби чомаи шаҳрвандӣ ва аслҳои демократии он чун созиши аслҳои озодӣ, самаранокии иқтисодиву адолати иҷтимоӣ, ки бо сатҳи ирфониву фарҳангии чома алоқаманд аст, хеле рангин мебошад. Масалан, сатҳи баланди тамадунӣ ва фарҳангӣ чомаи Белгия буд, ки ин кишвар дар тӯли соли 2011 вобаста бо баҳсҳои тӯлонӣ асосан будани сарвазир ва девони вазирон фаъолият бурда бошад ҳам, аммо бучаи давлатии он аз нақша барзиёд иҷро шудааст ва сатҳи рушди иқтисодӣ-иҷтимоии он аз маҷрои устувор берун нарафтааст.

Афсус, ки хусусиятҳои сохтори тамаддунии чома, чун сармояи иҷтимоӣ, ҳоло пурра омӯхта нашудааст. Ин хусусиятҳо бо фарқияти этникиву наҷодӣ чандон алоқаманд ҳам намебошад. Хусусиятҳои тамаддунӣ ҳарчанд устувор аст, аммо, азбаски бо таҳаввулоти шуурии инсон вобастагӣ дорад, бинобар хеле суст тағйир меёбад, яъне

бо тариқи эволюсионӣ суръат мегирад. То имрӯз фишанг ва ё коди генетикӣ, ки бо воситаи он меросгирӣ, бозтавлиди тамсилаи тамаддуни пешрафта, ки он дар худ фарҳанг, анъана, эътиқод, вафодории оилавӣ ва монанди инҳоро дар бар мегирад, таъмин кардан хоҳем, ҳанӯз барвақт аст. Муваффақ ононе мешаванд, ки дар ҷавҳари ҷавонон парваридани муҳаббат бар ватану халқи худ, таълиму тарбияи насли комили имрӯзаро пешаи худ намудаанд. Ҳақ ба ҷониби файласуфи франсавӣ Дидро, гуфтааст: *Муқаддастарин чиз барои инсон пас аз нон, таҳсилот аст.*

Таҳсилот

Чи тавре, ки гуфтаҳои боло шаҳодат медиҳанд, «иқтисодиёти нав» тасаввуроти анъанавиро оид ба манбаи рушди ҷомеа тағйир додааст ва **сармояи инсониро** чун омили аввалияи рушди инкишофи ҳаёти иқтисодию иҷтимоӣ эълон намудааст. Ин сармоя бо туфайли таҳсилоту рушди комили маориф ташаккул меёбад ва маҳз маҳсули он ҳам мебошад. Воқеан ҳам сармояи инсонӣ ба унвони омили истехсолот ва пешбари пешрафти иқтисодиёт маъниву мафҳуми тозае касб кардааст. Алҳол он на танҳо сарчашмаи маҳсули иловагист, балки боз субъекти даромад ва ё худ рентаи ҳосили инноватсия мебошад. Дар сатҳи милли ва байналмилалӣ баҳри пайдокарди ҳаққи моликият ва маҳсули он торафт тезтар мегардад. Дар ин ҳолат мушаххассозии тадбирҳои ҷиддии тамоми субъектҳои муносиботи ҷамъиятӣ: - давлат, шахсони воқеиву ҳуқуқӣ, соҳибкориву тижорат ва ниҳодҳои оммавиро дар рушди низомҳои таҳсилот ва инноватсионии миллиро тақозо менамояд. Дар замони муосир бошад, истехсоли арзишҳои нав ва ё иловашуда, асосан маҳсулу натиҷаи донишҳои нав мебошад ва онҳо дар силсила ва ё занҷири “глобалӣ”, дар саҳи хеле баланд омезиш (консентратсия) мешаванд. Аз ин лиҳоз фароҳам овардани фазову шароити судманд дар ҷомеа, ба хотиरे, ки ба неъматҳои инноватсионӣ натавон соҳибкорони алоҳида, балки пеш аз ҳама иқтисоди милли дар маҷмӯъ талабгор бошад ва ҳадафи асосии низоми инноватсиониро ташкил диҳад. Пас, метавон гуфт, ки *замина ва ё асоси кулли ислоҳотро дар ҷомеаи муосир ва ё муҳарики ин ҷараёно, ислоҳоти низоми таҳсилот ва инноватсионии кишвар ташкил медиҳад*[2,61]. Воқеан ҳам ислоҳоти соҳаи таҳсилоту густариши низоми инноватсионӣ, пеш аз ҳама стратегияи рушди дарозмуддати мамлакарро муайян менамояд. Маҳз ҳамин буд, ки сарвари давлат мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳанӯз дар оғози асри нав соҳаи маорифро соҳаи афзалиятноки аввалия эълон доштанд.

Эҷоду густариши низоми нави инноватсионӣ, пеш аз ҳама аз сатҳу сифати таълим ва ташаккули волои захираҳои меҳнатӣ ва мутахассисоне, ки ҷавобгӯи бозори ҷаҳонии меҳнат аст, алоқамандии ногустани дорад. Аз ин лиҳоз, хусусиятҳои ҷаҳони муосир моро водор месозад, ки як қатор хулосаҳоро оиди тамоилу самти инкишофи таълим ва ё таҳсилот, ки пояи низоми нави инноватсиониро ташкил медиҳад, пешкаш намоем.

Якум. Тамсила ва ё ниҳодҳои анъанавии таҳсилот, ки дар даврони Шӯравӣ ташаккул ёфта буд, ба талаботи замони ҳозира ҷавобгӯ нестанд. Бинобар он тақмили ниҳодӣ ва ислоҳоти соҳаи маориф дар мамлакат усуворона бояд пеш рафта, ҳадафи комилан ворид гаштанро ба низоми таълими умумибашарӣ тақозо намояд. Дар замони соҳибистиклолии кишвар, барои таълиму тарбияи насли ояндаи мамлакат, ҳамчун асоси сармояи инсонӣ, ғанӣ гардонидани нерӯву қобилияти захираҳои меҳнатӣ, ки ба талаботи бозори ҷаҳонӣ ҷавобгӯ бошад, корҳои назаррасе ба анҷом расидааст. Мазмуни инноватсионии таълиму тамсилаи (стандартӣ) миллии давлатии таҳсилот пешкаш шудааст. Воқеан ҳам, «Таҳияи стандартҳои давлатии таҳсилот: - стандартӣ давлатии таҳсилоти томактабӣ, стандартӣ таҳсилоти ибтидоӣ, стандартӣ фанӣ, низомномаҳои намунавии муассисаҳои таълимӣ барои хонандагону донишҷӯён, таъсиси марказҳои инкишофи кӯдакони синни томактабӣ, марказҳои инноватсионӣ технология, илмию озмоишгоҳҳо, нуқтаҳои маълумотдиҳӣ, гузаштани муассисаҳои таҳсилоти умумии ҷумҳрӣ ба шакли нави идоракунӣ, таҳавулотҳои ҷиддиро дар сатҳи сифати таҳсилот ва низоми маориф ба вуҷуд овард» [5, 2].

Дар ин тамсилаҳои нави таҳсилот сиёсати давлат дар бораи маориф, талаботҳои омӯзгорӣ (педагогӣ) ҷомеаи демократию ҳуқуқбунёд нисбат ба таҳсилот, хусусиятҳои миллии мардуми кишвар, шароити табиӣю иқтисодии Тоҷикистон, пайвастан бо тақозои падидаҳои тозаву мусбии ҷаҳони муосир манзалати аввалиндараҷа роҳандозӣ

шудааст. Дар воқеъ, ислохоти созандаву судманд дар мавриде рӯи кор меояд, ки агар маҷрои вай раванди ғояи баланди умумибашарӣ бошаду амалияи милливу минтақавиро дар бар гирад. Зимнан бояд таъкид кард, ки дар замони соҳибистиклолии кишвар заминаҳои ниҳодии рушди таҳсилот фарҳам оварда шудааст: беш аз 50 номгӯи санадҳои қонунӣ, барномаҳои давлатӣ марбут ба соҳаи таҳсилот таҳия ва қабул гардидаанд, Ҳамзамон, бо туфайли сармоягузориҳои грантиву бучавӣ, теъдоди мактабҳои навини замонавӣ хеле афзудааст. Илова бар ин, теъдоди мактабҳои, ки сарчашмаи маблағгузориашон мухталифанду рақобати солимиро дар фазои таҳсилотӣ рӯи майдон овардаанд, низ хеле зиёданд. Метавон гуфт, ки суръатфизои теъдоди мактабҳои нави замонавӣ нисбат ба афзоиши нуфузи омӯзгорони асил боло рафтааст ва зарур аст, ки ҳамаҷониби рушди онҳоро таъмин намоем.

Дуҷум. Дар ҷаҳони муосир тамоюли фардӣ (индивидуалӣ), яъне завқи фардӣ пеш аз ҳама, на ба интиҳоби муассисаҳои таҳсилотӣ, балки ба барномаҳои таснифшуда, ки ба ниёзи фардӣ мутобиқ аст, ба ҷашм мерасад. Ба ибораи дигар, фардҳои алоҳидаи ҷомеа барнома ва ё самти мушаххаси донишхоро, ки вай ба он ниёз дораду аз таҳсили яққояву гурӯҳӣ пайдо карда наметавонад, меҷӯянд. Аммо бояд таъкид кард, ки тамоили фардӣ барои таҳияву коркарди барномаи ягона, агар он ҳам беҳамто бошад, барои ҳар як фарди мушаххас чандон имконпазир нест. Бинобар ин, барномаи фардии таҳсилот, чун ҳамоҳанг (комбинатсия) бо модулиҳои гуногуне, ки муассисаҳои таълимӣ пешниҳод мекунанд, хидмат карда метавонад. Илова бар ин, нуфузи самтҳои амалияи таҳсилот боло рафта, донише, ки муҳассилин дар толору синфхонаҳо мегирад, ба ғайр аз арзиши донишандӯзиву илмӣ, бояд арзиши амалии онро берун аз таълимгоҳ дарк карда тавонад. Яъне, раванди гузаришро аз аслҳои *таҳсилоти тахтӣ синфӣ ба тадриси воқеиву ҳаётӣ* равона кардан лозим аст. Ҳамин тариқ, ҷараёни тақмилгароиву тағйиротҳои технологияи таҳсилот бояд аз заминаҳои тағйироти зудамали постиндустриалӣ замина гирад.

Омӯзгор

Ташаккули инсон, ки миёни мардум ва ҷомеа, қобилияти фараҳмандона зистанро дорад, бояд дар маркази ҳадафу мароми омӯзгор қарор дошта бошад. Омӯзгорро зарур аст, ки дар шогирд сифатҳои арзишҳои воқеии инсонӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, ки дар ташаккули минбаъдаи шахсият чун асоси зиндагӣ боқӣ мемонад, таҷассум гардад. Олоти асосии тарбияи инсон ин таълим аст, ки он шогирдонро дорои бузургтарин сарват – донишу ҳунар мегардонад ва ин савати бозғатмод соҳибашро аз гирдобҳои ҳар гуна макру ҳилла эмин нигоҳ медорад. Воқеан ҳам, ин сарват нисбат ба қулли бойиғарӣҳои моддӣ, ҳокимият, сарват ва ғайраҳо маротибаҳо таваҷҷуҳи устувор дорад. Дороии моддиву ҳокимияту сарват маҳсули хираду андешаи инсон аст. Шояд аз ҳамин бошад, ки мутаффакир ва педагоги итолиявӣ Франческо Филелфо сарватҳои моддӣ ва ҳокимиятро ба майлу чуръатҳои ҳаёти ноарзанда пиндошта буд. Воқеан ҳам, Ҳаким Фирдавӣ дар ин маънӣ чунин гуфтааст:

*Гуҳар бе ҳунар зору хор асту суст,
Ба фаҳанг бошад равон тандуруст.*

Омӯзгори асил, ки дорои ин сарвати беназир аст, пеш аз ҳама зарур аст, ки ҳуди ӯ мақому манзалати ин моликиятро қатъиян дарк ва ё дар худ ҳазм карда бошад. Зеро ҳазми комил самимият мепарварад ва маҳз самимият нокили суръатфизои миёни устоду шогирд мебошад.

Омӯзгор бояд дарк кунад, ки замони муосир ташаккули инсонӣ на танҳо шахсияти навро тақозо дорад ва меъмори он ҳуди уст. «Масолеҳи» босифати ин меъмор ҳазинаи дониши комили вай аст ва ғайри ин ҳамаҷониби таҳсилоти донишу иттилоии (когнитивии) вай мебошад. Ба дӯши омӯзгор масъулияти баланди ҷомеасозиву миллатсозӣ, яъне ҳалли масоили ҷомеа воқеан ҳам воғузор аст. Зеро маҳз бо туфайли дониш алоқаҳои иқтисодию иҷтимоӣ, сиёсӣ, ҳамаҷониби таҳсилоти ҳамаҷониби соҳибони авлоди нави инсонӣ таъмин мегардад. Таҳсилот дар маҷрои устувории фазилат ва ҳудуди ҳамаҷониби ҷомеа ёри медиҳад, ҳамзамон алоқаҳои равонии миёни наслҳои одамон ва тамаддунҳои ниёгон эҳё мегардад. Чуноне, ки сарвари давлат, мӯхтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид доштанд: - *Вақте, ки инсон аз донишҳои гуногуни замона баҳра мебардорад, дар навбати аввал худро*

мешиносад ва баъдан ба фалсафаи зиндагӣ ва арзишҳои фарҳанги башарӣ таваҷҷӯҳ зоҳир менамояд[6,9].

Воқеан ҳам, нерӯи бузурги дониши комилу фитрати солим, ҳар як шогирдро – шахсияти ояндаро маҷбур месозад, ки вай аввалан ба худ гӯш бидиҳад ва таҳаммулпазир бошад, пасон мардум ӯро чиддан гӯш менамоянд, аз ӯ завқ мекунанду меболанд, дӯсташ медоранду таҳсинаш мехонанд. Ин хислатҳо пеш аз он, ки ба шогирдон гузарад, бояд дар худӣ омӯзгор нақш дошта бошанд.

Дар ҷомеаи муосири пур аз тазод коҳиши маънавияти инсон ва ҳатто бўҳрони маънавий барало мушоҳида мешавад. Илова бар ин муаммоҳои геоэкологии муосир, суръати «қасосгирии» табиатро аз инсон бештар тезонидааст. Сабаби ин ҳаводисро аксари ҷомеашиносон (дар ҷомеаи сармоядорӣ ва ё ба ном технократӣ), дар мадди дуввум қарор гирифтани ҷойгоҳи таълими гуманитариро мансуб медонанд. Зимнан бояд қайд кард, ки то имрӯз тазод ва муҳолифати ақидаҳо оид ба афзалияти таҳсилоти гуманитарӣ ва ё таҳсилот дар руҳияи технократӣ арзи ҳастӣ дорад. Файласуфи номӣ А. Койре таъкид кардааст: «илму таҳсилоти муосир ҷаҳони сифат ва дарку эҳсоси моро, дар ҷаҳоне ки зиндагӣ дорем, дӯсташ медорему ҷонро фидояш месозем ба ҷаҳони микдор, ки таҷассуми геометроро дорад ва ба ҷаҳоне, ки ҳарчанд дар худ ҳама ҷизро меғунҷонаду аммо барои инсон ҷое намондааст, табдил додааст. Ҷаҳони илм – ҷаҳони воқиф аз инсон бегона шуда, куллан аз ҷаҳони зиндагӣ дур шудааст. Илм ин ҷаҳонро тавсиф дода натавониста, онро барои сафед кардани худ *субъектив* номидааст». [3, 50].

Эҳёи таҳсилоти ҳаётиву гуманитарӣ, ки ба кулли олотҳои тавлидӣ, натиҷаҳои илму техника ва технологияи навин симои инсонӣ мебахшад, тақозои замони имрӯза аст. Бояд ба хотир гирифт, ки маҳз фазои солимии ҷомеа, рушди ниҳодҳои иҷтимоию сиёсӣ ва фарҳангӣ барои рушди нерӯҳои тавлидгар, техникаву технологияи муосир ва неъматҳои инноватсионӣ, шоҳроҳи васею ҳамвор фароҳам меорад. Муҳандис ё худ мутахассисе, ки дар руҳияи иҷтимоӣ ва инсонпарастӣ тарбия ёфтааст, дар ӯ тафаккури васеи ратсионалӣ ҳукмраво аст. Ин ҷо лозим донистем, ки хотираеро мисол оварем: *Боре банда (муаллиф) бо се нафар мусофирон тариқи сабукрав аз Душанбе ба Хучанд сафар доштем. Миёни мо ҷавонмарде – муҳандиси тоҷик, ки дар корхонаи исехсолии «Зарафион» фаъолият менамуд ҳамсафар буд. Дар шоҳроҳи ҳамвору замонавӣ аз байни қаторкӯҳҳо мегузаистем, ки яке аз ҳамсафарамон ба берун нигариста, гуфт: - зеро ин кӯҳҳои ватанамон чӣ қадар маъданҳои нодиру қимматбаҳо нӯҳуфтааст, мо агар онҳоро истихроҷ кунем, чунон бой мешавем, ки....?!. Ҷавонмарди муҳандис бо лабханд ва қиёфаи дилсӯзона дар ҷавоб гуфт: - ин бойгариҳо бигзор абераҳоямон аз худ кунанд, ҳамон ҳам, агар маҷбур шаванд. Чӣ тавр дилатон мешавад, ки ин табиату иқлими бихиштасоро, ки мардуми дигари гӯшаҳои дунё ба ин зоранд ва ҳатто бо арзиши кайҳонӣ ҳозиранд бихаранд, вайрону ифлос кунем. Ҳаракат кардан даркор, ки бойгариҳои рӯизаминии онро хирадмандона мутобиқ бо гардиши табиат истифода барем барои ҷамаамон зиёдатӣ аст. Ман аз дил гузаронидам, ки ин аст шахсият ва инсонии комил, афкориаш бо таълимоти инкишофи устувор ва ноосфера омезиши дорад, киш нуфузи ин гуна ҷавонмардон дар кишвар хеле афзун бошад. Чунин ҷавонмардон намунаи воқеӣ барои таҳсилоти инсонии нав мебошанд.*

Замони муосир тақозо дорад, ки таҳсилоти гуманистӣ боз дар радифи аввал қарор гирад ва агар чунин шавад, масъулияти омӯзгор ва сатҳу сифати иҷрои вазифаҳои муқаддаси ӯро маротибаҳо баланд менамояд.

Тарбияи инсонии нақӯкор ҳадаф ва вазифаи муҳими омӯзгор дар таълиму тарбия аст, зеро ташаккули инсонии комил, чун маҷмӯи сифатҳои воло ва ахлоқӣ, маҳз бо туфайли таълиму тарбия ба иҷро мерасад. Дар ин ҷода Носири Хисрав таъкид кардааст: - *То илм наёмӯзӣ некӣ натавон кард*. Маҳз дар раванди таълиму тарбияи устод савқҳои (инстинктҳои) иҷтимоии нақӯкориву корномасозии инсонӣ ташаккул ва ангишиш мегирад. Умуман нақӯкорӣ на танҳо сифати ахлоқии шахсиятро инъикос менамояд, балки корнома дар фаъолияти вай ҷойгоҳи устувор пайдо мекунад, яъне таҳсилоти мунтазами созишу ҳамоҳангии рафтору кирдор ва тафаккури тозаро оиди иаънавияту ахлоқи фаъол таъмин менамояд ва сипас корнома чун омезиши илму амал рӯи майдон меояд. Бинобар ин омӯзгорро зарур аст, ки эътимоди шогирдонро бо ин аслҳои бунёдӣ устувор намояд. Дар тафаккури толибилм бояд роҳандозӣ гардад, ки

инсонро на рӯи сармоя ва зоту насл, на аз тақво ва унвон, балки аз рӯи дили бузурги некӯпарастӣ, фозилӣ, кору амалҳои нек баҳо диҳанд ва бо ин аслҳо муносибатҳои ононро дар баробарӣ ороиш дод (дар ин ҷо фарқияти синусолиро чудо бояд намуд).

Барҳам додани аслҳои кӯхнаи табақавӣ-корпоративии таҳсилот ва такмили тарзу услуби воридшавии инсон дар ҷомеаи нав вазифаи имрӯзи таҳсилоту омӯзгор мебошад. Бунёди ҷомеаи навин ва эҷоди алоқаҳои солими миёни мардум, пеш аз ҳама ба души омӯзгор вобастаанд. Аз ин лиҳоз сифати иҷтимоии таҳсилот кулли мафҳумҳои тарбияи ахлоқиро фаро мегирад. Накӯкорӣ (хирадмандӣ, мардонагӣ, таҳаммулпазирӣ, адолатпарварӣ), ки аслан таркиби рӯҳияи иҷтимоии ҷомеаи солимро ташкил медиҳад, сифатҳои ифтихормандӣ аз ватану миллати кӯханбунёд, муҳаббат ба фарзандон, ғамхорӣ ба волидайн, ҳимояи дӯстон, ваҳдати комилу ризоияти иттиҳоди шахрвандӣ ва идораи ҷамъиятиро ангезиш медиҳад. Дар ин бора яке аз тарғибгарони таълимоти гуманистии итолиёвӣ Маффео Меджо гуфтааст: *-Мудҳиштарин чизе нест, чун агар ба нокомии дигарон бетавофут бошӣ, ноадолатие нест, чун агар ба шурбахтӣ ва ё рӯзи талхи дигарон азият накашӣ, кори ғайриинсонитарин аст, агар нисбати дигарон сангдилу бераҳм бошӣ, инсон барои инсон гург аст, ин ишор доништа бошӣ...*

Омӯзгор чунин хислатҳои маҳкумшударо, ки ба мазмуни инсон хос нест, бояд тақрор ба тақрор зери таъкиб гирад. Ҳамзамон ҷуръат ба шӯҳрат, ҳарос аз шармандагӣ ва дигар сифатҳои неки иҷтимоиро бо мисолҳои қаҳрамонони миллат, дар афкори шогирд ташаккул диҳад. Барои солимгардонии муоширати иҷтимоӣ чунин хислатҳои шахсият: -муносибатҳои беғаразонаву некхоҳ ба одамон (ба касе гумони бадбинӣ набошад, ҳар он чизе ки меғӯяду иҷро мекунад, тарафҳои беҳашро қабул намудан, на ин ки нуқсон ҷустан ва монанди инҳо), тавонмандӣ дар фаромӯш кардани дилмондагӣ, қасосгирӣ яқрав набудан ва иродаи дигаронро поймол накардан. Бо ин сифатҳо қоидаҳои рафтор низ рост меояд; қанораҷӯӣ накардан аз одамон, хирадмандона ва зирақона ҷавоб додан ба суолу пурсишҳои одамон, чеҳракушоду зиндадил будан. (Ин ҷо ҳадаф дарки инсонҳо, ки шахс некхоҳ аст ё бадбин). Ҳамаи ин маҷро шахсияти қомилро равшан тавсия медиҳад ва инъикос менамояд. Ҷанини ин хислатҳо дар овони наврасии тарбиятгиранда ба ҷашм мерасад ва дар он фардиат мушоҳида мегардад, ки омӯзгор дар амалияи ҳамаҷӯзаи педагогии худ ин ҳама ба назар гирифта, ба парвариши он аҳмияти ҷиддӣ бояд диҳад.

Ҳамин тариқ, руҳияи қомили таълимоти гуманистӣ, ки зуроварӣ ва фишорро инкор намуда, ҳосияти ихтиёрии донишомӯзиро тақвият мебахшад, барои инкишофи шахсият мусоид аст. Дар тарбиятгиранда эҳсоси худэҳтиромӣ ангезиш ёфта, сатҳи худшиносии он баланд мегардад. Аввалан, бояд арзишҳои дохилии шахсият бо аломатҳои рафтори беруна мувофиқ бошад, пасон эҳсоси эҳтиром ба худ ва майлу ҷуръат барои эҳтироми ҷомеа ҳамоҳангӣ пайдо намояд. Дар таълимоти гуманистӣ ҳидоят роҳандозӣ намудани ҷавонон ба худомӯзӣ, ҳамчун ҳадафи марказӣ мансуб мешавад. Дар маҷрои худомӯзӣ, вақт аксаран тарафи ахлоқии тарбиятгиранда ва ё ба фазои таҳсилот маҳдудият меоварад ва ё худ монеаҳо эҷод менамояд, барои ин зарурати тоза кардани ботину рӯҳияи онҳо ба миён меояд. Ин ҷо маслиҳати устод ба шогирд оиди интиҳоби роҳи зиндагӣ зарур аст, ки: - омӯзгор пеш аз ҳама барои тарбиятгирандагон мароми зиндагиро муайян созад, майли онҳоро дар ягон тамсилаи тарзи ҳаётӣ, дар оянда ҷӣ гуна шахсият шудан, умуман тамоили табиӣ имконияти тафаккуру қобилияти онҳоро қаблан дарк намояд. Таҳсилот бояд дар рӯҳияи ноил гаштан ба қомебиҳои шахсӣ рағбат гардад: - ҳар фард мақоми худро дар ҷомеа маҳз бо туфайли натиҷа ва дастовардҳои шоистаи худ пайдо менамояд (бе мадади мустақими волидайн хешовандон). Ин аз ҳама муҳим аст, зеро ғайриқомеа мусбии шахс яке аз хислатҳои инсонӣ нава дар ҷомеа аст.

Таваҷҷӯҳи омӯзгор ба тамоилҳои табиӣ ва истеъдоди табиатан офаридашудаи тарбиятгирандагон, хислатҳои қобилияти муҳталифи фитратӣ ва ё ақлонии онҳо, ҳамчунин пайвасти ҷустани тарзу услуби нави таълим (машғулиятҳои фардӣ), шаҳодати он аст, ки толибилмонро на чун оммаи бесирату бесурат, балки хусусиятҳои фардии онҳо дар мадди назар гирифта шаванд. Мутафаккири итолиёвӣ М. Веджо ба ҳосияти фардии инсон нигоҳи дигар дорад ва онро бо табиат ва ё офаридгор пайваст мекунад. Ба ақидаи вай он чизе, ки мавҷуд аст, дорои муҳталифияту гуногуният аст, ҳосилаи

хосияти табиӣ мебошад. Нерӯи онҳо, ба ақидаи вай, чунон бузург аст, ки ҳатто офтоб аз меҳвари худ берун мераваду аммо нафаре сифати онҳоро, ки табиат офаридааст, тағйир дода наметавонад. Аммо дар замони муосир имконияти воқеии воридшавиро ба ин механизм, таснифи (расшифровка) геноми инсонро пайдоиши соҳаи нави генетика – **психогеномика** (*муайян кардани генҳое, ки ҷабҳаҳои мухталифи рӯҳияи табиӣ одам ва механизми фаъолияти генҳоро меомӯзад*), кушодааст. Психогеномика аллакай ба комёбиҳои намоён ноил шуда, вай генҳои пешвой (лидерство), таҷовуз, изтироб, хушбахтӣ, пажӯҳишӣ, навгониву навоарӣ, қобилияти муоширатӣ, меҳри модарӣ ва ғайраро муайян намудааст. Ҳамзамон вай аз нуқтаи назари илмӣ тасдиқ кардааст, ки генҳои дар боло номбаршуда дар организми шахсони гуногун мухталиф амал мекунамд ва метавонанд, ҳатто ба нуфузи муайяни инсон арзи ҳастӣ намоёнд. Психогеномика ба шаҳри 50% рафтори одамон боварӣ дошта, боқимондаи онҳоро бошад, таъсири муҳити ихотаишуда ва таҳсилот метавонад муайян кунад. Аз ин ҷост, ки таҳсилоти фардӣ, ки ба мухталифияти истеъдодҳои (генҳои) тарбиягиранда таъя менамояд, зарурати замони имрӯза аст. Аммо, воқеан таҳсилоти фардӣ хеле бисёр таъкид мешаваду, аммо тадбиқи оид ба инсонӣ нав комил нашудааст, ҳарчанд амалияҳои таҳсилотӣ аксар вақти нисбат ба назарияҳои таълим пешрав аст. Таҳсилоти фардӣ, маблағгузори азимро талаб намояд ҳам, аммо дар рушди дарозмуддати кишвар, фараҳанги ояндаи миллатамонро муайян месозад ва симову манзалати онро дар арсаи ҷаҳон, ки ҷомеаи он дар асри равон тарзу сохтори кулан навро мегирад, баланд мебардорад.

Адабиёт:

1. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муносибати Рӯзи дониш дар Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон аз 1-уми сентябри соли 2011, Ҷумҳурият, 2 сентябр 2011 с.
2. Мирсаидов А.Б. Назарияи иқтисодии найриклассикӣ (баъзе масъалаҳо), Душанбе, - “Ирфон”, 2011, С.56.
3. Пригожин И., Стенгерс И. «Порядок из хаоса. Новый диалог человек с природой» М. УРСС, 2005 г. стр.50).
4. Вико Д. Основания новой науки об общей природе вещей, М.: Наука, 1996, С. 78.
5. Рӯзномаи “Омӯзгор”, аз 9 сентябри соли 2011 саҳ.2
6. Рӯзномаи “Омӯзгор” аз 16 сентябри соли 2011 саҳ.9

ОБРАЗОВАНИЕ, УЧИТЕЛЬ И ИНФОРМАЦИОННО-ИНДУСТРИАЛЬНОЕ ОБЩЕСТВО

МИРСАИДОВ А.Б., ШОЁКУБОВ Ш. Ш.

Авторы этой статьи рассуждают о информационно — индустриальном мире, о повышении темпа индустриальной новой экономики, о коммуникации, новой технологии, а также об образовании и проблемах воспитания, роль учителя в образовании и.т.д

Ключевые слова: информационно — индустриальный мир, коммуникация, культура, экономика, технология, учитель, образование, проблема.

EDUCATION, TEACHER AND INFORMATION AND INDUSTRIAL SOCIETY

MIRSAIDOV A., SHOIOKUBOV SH.

The authors in this article talk about information - the industrialized world, to increase the pace of industrial new economy of communication, new technology, as well as on education and problems of education and the role of teachers in education.

Key words: information - the industrial world, communication, culture, economy, technology, teacher education, problem.

ОЛИМОНИ МО

ҲОФИЗ ДАР ПАЖЌҲИШИ ҲОЛИҚ МИРЗОЗОДА

ХУДОЙДОДОВ А.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории
Тоҷикистон ба номи С. Айни*

Пажӯҳиш ва таҳқиқи эҷодиёти Ҳофиз аз давраи дар қайди ҳаёт будани ҳуди шоир шурӯъ шуда, дар тамоми давру замонҳо идома ёфтааст. Масъалаи ҳофизшиносӣ дар Тоҷикистон, асосан, солҳои чилуми садаи бист шурӯъ шудааст, ки онро муҳаққиқон ба се давра (1; 321) ҷудо намудаанд. Марҳалаи аввали он аз «Намунаҳои адабиёти тоҷик» (2) то ҷопи «Ашъори гузида» (3); марҳалаи дуюм аз нашри «Ашъори гузида» то «Куллият»-и шоир (4); ва марҳалаи сеюм аз «Куллият» (1983) то имрӯзро фаро мегирад. Дар ин се марҳала ҷопҳои гуногуни девони ғазалиёти шоир ба нашр расида, оид ба паҳлуҳои гуногуни эҷодиёти шоир мақолаву рисолаҳои зиёде ба таъб расидаанд.

Шиносоии Ҳолиқ Мирзозода бо ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ асосан аз давраи мактабҳои эшон ба вуқӯъ омадааст. Устод дар хотираҳои хеш оид ба ин масъала таваққуф намуда, ишора кардаанд, ки аввалин ошноии ман ба «Чаҳор китоб», Ҳофизу Бедил аз мактаби кӯҳна оғоз ёфтааст. Навиштаанд, ки «Дар ин ҷо (мактаби кӯҳна- А.Х.) аз «Чаҳор китоб» ба Ҳофиз ва аз он ба Мирзо Бедил гузаштам» (5,30). Пас, маълум мегардад, ки дар ниҳоди фитрати Х. Мирзозодаву ҳар тоҷики мирзозодабаринҳо ғазали нобу мубаррои Ҳоҷа Ҳофиз аз давраи худро шинохтан ворид гардида, минбаъд зарра-зарра дар мағзу дилу дидаи онҳо ҷой гирифтааст.

Оид ба нашрҳои мутааддади девони Ҳофиз ва ҳусну кубҳи онҳо аз ҷумла нисбати «Мунтахаби девон»-и Ҳофизе (6), ки Ҳолиқ Мирзозода соли 1957 тавассути Нашриёти давлатии Тоҷикистон бо теъдоди 10 000 нусха, дар ҳаҷми 610 саҳифа таҳия ва ҷоп намудааст, дар саҳифаҳои рӯзномаву маҷаллаҳо ва рисолаҳои адабиётшиносӣ мулоҳизаву андешаҳо ва тақризҳои зиёде ҷоп шудааст.

Воқеан, аз ҷиҳати ҳаҷм ва фарогирии анвои шеърӣ «Мунтахаби девон» аз «Мунтахабот»-е, ки А.Н. Болдирев (7) соли 1951, зери таҳрири умумии С. Айни ба нашр расонидааст (98 ғазал, 45 рубой), ҷор маротиба бузургтар аст. Аз нашри «Мунтахабот»- мазкур 6 сол сипарӣ гашта бошад ҳам, аз ҷониби соҳибони адабиёт оид ба нашри тақрорӣ ва пурраи девони Ҳофиз кӯшишу ҷадал ва пешниҳоди ба миён наомада буд. Донишманди «девор» (таъбири профессор А. Афсаҳзод)-и тоҷик Ҳолиқ Мирзозода ҳамин ҷойи ҳолии ғазалиёти Ҳоҷа Ҳофизро ба эътибор гирифта, «дар муддати хеле кӯтоҳ», бо вучуди «нашри академӣ-танқидӣ набудан» онро манзури муштоқони ғазали номи Ҳофиз гардонид.

Муқаддимаи «Мунтахаби девон»- Ҳофизӣ Шерозӣ дар муайян намудани вазъияти сиёсии асри XIУ, замони зиндагии шоир, тарҷумаи ҳол, мероси адабии шоир, ақидаҳои иҷтимоии адиб ва дигар паҳлуҳои эҷодиёти Ҳофиз дар адабиётшиносии тоҷик аз мақолаҳои вижа маҳсуб ёфта, барои ҳофизшиносони минбаъдаи тоҷик чун роҳнамо ва асос хизмат намудааст (1). Тазаккур бояд дод, ки муқаддимаи мазкур аз лиҳози фароғирӣ ва пажӯҳиши осори шоир нисбати муқаддимаи А. Болдирев фароҳу васеъ буда, ба хонанда бештар маълумоти зарурӣ медиҳад.

Х. Мирзозода «Мунтахаби девон»-ро аз рӯи нусхаи дастнависи Бомбай соли 1299 ҳ. (1882) ва нусхаи ҷопии Шероз, соли 1314 ҳ (1897) ҷӣ хеле, ки таъкид шуд «дар як муддати хеле кӯтоҳ» ба ҷоп тайёр кардааст. Таъриби «Мунтахаби девон» аз 505 ғазал, 63 рубой, соқиномаву маснавӣ, қитъа ва порчаҳои маснавии ҷудогона ва инчунин аз тарҷебанде, ки мисраи «бошад, ки муроди дил биёбам» фароҳам омадааст. Ҳол он ки нусхаи интиқодии девони Ҳофиз (ҷопи Ғанӣ ва Қазвинӣ) миқдори ғазалҳои шоирро 495- то муайян кардааст.

Муҳаққиқ мероси адабии шоирро аз як девон доништа, аз тарафи Муҳаммад Гуландом ном мухлиси ашъори шоир мураттаб шуданашро қайд намояд ҳам, вале ин ҷо оид ба теъдоди ғазалиёт ва анвои ашъори шоир хомӯш мондааст. Дар қисмати дигари муқаддима Х. Мирзозода ақидаҳои иҷтимоии шоирро мавриди пажӯҳиш қарор

дода, онро аз сохти иқтисодиву сиёсӣ, муносибатҳои истеҳсолӣ, ғояҳо ва муборизаи онҳо дар ҷомеаи онрӯза ҷустуҷӯ намудааст. Тазаққур бояд дод, ки муқаддимаи кӯтоҳ ба муаллифу мураттиб имкон надодааст, ки андешаву мулоҳизаҳои хешро оид ба ба мавзӯҳои ишқу риндӣ ва ғ. густариш диҳад, аз ин рӯ ин ҷо эҳсос карда мешавад, ки муҳокимаву таҳлил ва баррасии Х. Мирзозода рӯякиву сатҳӣ баромадаанд. Баъд аз ҷопи «Мунтахаби девон» дар маҷаллаву рӯзномаҳои ҷумҳурий оид ба ҳусну қубҳ ва аҳамияти нашри Мунтахаби мазкур тақризу андешаҳои гуногун ба ҷоп расиданд. Бори аввал дар бораи мунтахаби мазкур Абдусалом Дехотӣ мулоҳизаву пешниҳодҳои хешро баён кардааст. А. Дехотӣ дар мақолаи «Чанд сухан дар бораи омӯзиш ва нашри осори гузаштагони мо» (8, 134-138) зимни таҳлили омӯхтани мероси адабии классикони адабиёти тоҷик ба масъалаи нашрҳои мутааддиди девони Ҳофиз, аз он ҷумла «Мунтахаби девон» андеша баён намудааст.

Дар тақризи М. Ҳайдаршо ва Ш. Бахтоваршоев нисбати «Мунтахаби девон» -и мазкур фикру мулоҳизаи хеле зиёди хуби интиқодӣ баён шудааст (9,145-151). Муаллифони тақриз дар ибтидо аз нашри мукаммали осори Ҳофиз изҳори қаноатмандӣ намуда, усули мураттабнамудаи муаллифро, ки бо тартиби алифбои арабӣ тадвин шудааст, дуруст медонанд. Инчунин ба ғайр аз интиҳоби ғазалиёт дуруст интиҳоб шудани соқинамаву маснавӣ, қитъаву порчаҳои ҷудогона, рубоӣ, шарҳи лугату ибора, мисраъ ва байтҳои ҷудогонаро дар поварақ қобили қабул арзёбӣ мекунад.

Баъд аз гузаштани чанд даҳсола донишманди фақидаи адабиёт Абдулманнони Насриддин дар мақолаи «Тасхеҳу нашри ашъори Ҳофиз» (10,238-259) ба масъалаи мазкур таваҷҷуҳ намуда, аз донишманди муҳтарам Х. Мирзозода ба некӣ ёд мекунад. Эшон баъд аз нишон додани таркиби «Мунтахаби девон» бинобар ғалатҳои зиёд ва илҳоқи будани як қисми ғазалҳо таъкид дорад, ки Мунтахаби мазкур дар байни ҳофизшиносон мақоми вижа надошта, писанди умум нест. А. Насриддин баъд аз муқоиса бо «Мунтахаб»-е, ки А. Н. Болдирев (соли 1951) ба ҷоп расонид, зикр мекунад, ки ҳарчанд аз ҷиҳати ҳаҷм нисбат ба он чор маротиба бузургтар аст, вале дар интиҳобу бознависӣ ва ба алифбои сириллик баргардонидан ҷойгоҳи басо поёнро ишғол менамояд. Мавсуф нуқсонро камбудии нашри мазкурро ба ҳашт қисм ҷудо намуда, ҳар яки онҳоро шарҳу эзоҳ медиҳад. Муҳаққиқ сабаби бештар ворид шудани ғазалҳои сусту ноҳамвор ва илҳоқиро ба Мунтахабот аз таваҷҷуҳ накардани мураттиб ба асолати ашъори Ҳофиз қаламдод намудааст, ки чунин муносибат ва иштибоҳ дар интиҳоби муҳаммасу тарҷеот ва рубоӣи машкуки шоир низ ба амал омадааст.

М. Раҳимова дар рисолаи худ «Ҳофизшиносӣ дар Тоҷикистон» (11) ба хизматҳои Х. Мирзозода дар ҳофизшиносӣ арҷгузори намуда, нақши эшонро дар таҳия ва тадвини «Мунтахаби девон» ва пажӯҳиши паҳлуҳои гуногуни ғазалиёти Ҳофиз сарехан таъкид намудааст. Муҳаққиқ пешгуфтори муаллиф ба «Мунтахаби девон»-и шоирро дар шинохти Ҳофиз дар Тоҷикистон саҳифаи тоза муаррифӣ намуда, навиштааст: «пешгуфторе, ки адабиётшиноси маъруфи тоҷик Холиқ Мирзозода ба «Мунтахаби девон»-и Ҳофиз Шерозӣ навиштааст, саҳифаи тозаеро дар боби ҳофизшиносии тоҷик боз намуд» (11,45).

Муҳаққиқи мазкур дар мақолаву асарҳое, ки Х. Мирзозода оид ба Ҳ.Шерозӣ бахшидааст «нишон додани рӯзгор ва теъдоди ашъори шоир»-ро муҳимтар аз баррасии ашъори ӯ арзёбӣ мекунад. Ба андешаи ӯ, мавзӯи Ҳофизе, ки дар китоби «Таърихи адабиёти тоҷик» таҳлилу баррасӣ шудааст, ба марҳалаи дувуми таҳқиқи Ҳофиз дар Тоҷикистон мансуб аст. Ҳамчунин зикр мекунад, ки дар китоби мазкур шинохт ва таҳлили ашъори ирфонии Ҳофиз хеле хубу сара ба хонанда пешниҳод гардидааст. Ҳамчунин М. Раҳимова ба китоби хрестоматияи «Адабиёт»(12,178-182) барои синфи УШ ворид шудани ҳашт ғазали Ҳофиз ва аз шарҳу маънидод шудани калимаҳои душворфаҳм ёдовар шудааст. Мутаассифона, дар ин ҷо муаллифи рисола ба чанд иштибоҳ роҳ додааст. Аввалан, китоби мазкур тадрисӣ набуда, хрестоматия маҳсуб меёбад, яъне илова ба китоби дарсӣ аст. Дар хрестоматия шарҳу тафсири ин ё он ғазали шоир ҳатмӣ нест ва мураттиб бо овардани намунаҳо аз ашъори шоир иктифо мекунад. Дувум, муаллиф шумораи ғазалҳои ба китоб воридшударо ҳашто донистааст, ҳол он ки дар китоби мазкур даҳ ғазали шоир оварда шудааст. Чунин хӯрдагириҳои кучак ба

назар «аз таги нохун чирк кофтан»-ро ба хотир оварад ҳам, вале дар шакли дуруст пешниҳод шудани он ба хонанда муассир аст.

Мақолаи дигаре, ки ба замон, зиндагӣ ва таҳлили эҷодиёти лисонулғайб бахшида шудааст, мақолаи «Ҳофизӣ Шерозӣ»- ии «Материалҳо аз таърихи адабиёти тоҷик» (13,36-57) махсуб ёфта, давоми мантикии пешгуфтори «Мунтахаби девон»-и Ҳофизӣ Шерозӣ ба шумор меравад. Х. Мирзозода аз наشري «Мунтахаб» то иншои «Материалҳо», ки 5 сол сипарӣ гаштааст, аз тозақориҳою тадқиқотҳои пурарзиши ҳофизшиносӣ дар ин мақола ишораҳо карда, байту порчаҳои зиёдеро таҳлилу баррасӣ намуда бошад ҳам, вале асоси онро ҳамон мақолаи пешгуфтор ташкил медиҳад...

Барои боз ҳам мушаххастар намудани масъалаи шинохти Ҳофиз ва баррасии эҷодиёти ин шоири малакутӣ ва ба хонанда расонидани паҳлуҳои ғазали ӯ аз ҷониби Холиқ Мирзозода ба мақолаи дигари пурмухтавои эшон, ки дар ду маҷмӯаи мақолаҳои (14,27-68; 15,155-196) устод ҷой дода шудааст, таваҷҷуҳ менамоем. Мақолаҳои мазкур аз пешгуфтор ба «Мунтахаби девон» ва маводи «Материалҳо...» бо қадом хусусият ва виваҷиҳояш тафовут дорад?

Мутолиаи мақолаи мазкур аз он шаҳодат медиҳад, ки Х. Мирзозода ҳангоми иншо ва ба маҷмӯаҳо ворид намудани он аз пажӯҳишҳои ҳофизшиносии муҳаққиқони тоҷику Эрон пурра бархурдор буда, андешаву мулоҳизаҳои эшон оид ба мухтавои ғазал, назар ва жарғои андешаҳои Ҳофиз, ба виваҷ тасаввуф, ваҳдати вуҷуд, ҳудудҷӯӣ, муносибати ӯ бо ринду зоҳид, сӯфӣ ва сӯфигароӣ ва амсоли ин хеле тағйир ва дигаргун гаштааст. Бинобар ин, мақолаи мазкурро аз рӯйи мухтаво ва фароғии таҳлил ба панҷ қисмат ҷудо намуда, баррасӣ кардан ба мақсад мувофиқ аст.

Ибтидои мақола, чун анъана, аз мақоми шоир ва нақши ӯ дар адабиёти ҷаҳонӣ, инчунин замони зиндагии Ҳофизу ҳамасронаш оғоз меёбад. Вале, муаллиф дар унвони мақола – дар вожаи туғёнӣ ишорае гузошта, назари адабиётшиносони хориҷаро оид ба Ҳофиз дар поварақ шарҳ дода, мақом ва мавқеи ҳудро нисбати масъалаи мазкур маълум намудааст. Холиқ Мирзозода оид ба масоили мазкур навиштааст, ки «Ҳофиз дар тазкираҳо ва адабиётшиносии хориҷа ҳамчун ошиқи асрори илоҳӣ, яъне сӯфӣ, лисонулғайб маънидод шудааст. Муаллифони хориҷӣ ӯро аз нуқтаи назари мафкураи буржуазии декадентӣ ва феодалию динӣ ё ҳамчун майпараст ва ё ҳамчун сӯфии «ғайбдон» ба қалам дода, моҳияти ақидаи иҷтимоӣ ва эстетикашро, ки бо замони шоир вобаста аст, шарҳ наменданд ва ӯро дар назари хонанда ҳамчун ҳудудҷӯӣ аз қорҳои давраи ҷавонӣ тавбакардагӣ муаррифӣ менамоянд. Асарӣ Муҳаммадали Бомдод «Ҳофизшиносӣ ё илҳомоти Ҳоҷа» нишон медиҳад, ки муаллифони хориҷӣ аз асарҳои эътирозии зиддизамонавии Ҳофиз ҷашм пӯшида, кӯшиш кардаанд, ки ӯро ҳамчун шоири дар аввалҳо сарояндаи маю рӯйи зебо, баъд ҳамчун ҳудудҷӯӣ сарояндаи «асрори ғайбӣ» нишон диҳанд. Бинобар ин, дар мавридҳои зиёде эҷодиёти Ҳофизро ғалат маънидод карда, аз байтҳои туғёнӣ ӯ сарфи назар мекунад (14,27). Муҳаққиқ дар асноди мушаххас оид ба нооромиву ҷангҳои байниҳудии феодалини дохилӣ, аз даст ба даст гузаштани Шероз ва ҳаробу тороҷи гаштани Шерозу мардуми он, асосан, дуруст муҳокима меронад. Эшон ҳангоми таҳлили ҷангу ҷидолҳои ҳонадони музаффарӣҳо, бахусус писарони Муборизиддиншоҳ - Шоҳҷуҷоъ ва Шоҳмаҳмуд, ки ҷомеа рӯ ба ҳаробӣ оварда, ахлоқу одоб вайрон, ҷаҳолату таассуб ба авҷи аълояш расида, меҳру муҳаббат ва шавқат коста гардида буданд, ғазали «Ин ҷӣ шӯрест, ки дар даври қамар мебинам»-ро барои исботи он андешаҳо шоъе меоварад, ки воқеан ба вазъияти сиёсии замон мувофиқ ва инъикоскунандаи ҳолати онрӯзаи ҷомеа аст. Ба андешаи инҷониб Х. Мирзозода медонад, ки дар бораи ғазали мазкур байни донишмандони адабиёт оид ба сурудаи Ҳофиз будан ё набудани он бахсу мунозираҳои зиёде мавҷуд аст, бинобар ин мавридро муносиб дониста, онро чунин шарҳ медиҳад: «Ин ғазал («Ин ҷӣ шӯрест...»- А.Х.), ки моҳияти сиёсӣ, иҷтимоӣ ва таърихӣ реалистонае дорад, дар аксарияти нусхаҳои девон ё қуллияти Ҳофиз вуҷуд дошта бошад ҳам, дар нусхаи ҷопи Халхолоӣ ва Муҳаммад Қазвинию доктор Қосим Ғанӣ (ҷопи Техрон, 1320 шамсӣ-1942 милодӣ), ки гӯё наشري танқидӣ аст, вуҷуд надорад. Азбаски ин ғазал ба ҳолати имрӯзаи Эрон ҳам ба осонӣ татбиқшаванда аст, тартибдиҳандагони гӯё ҷопи танқидӣ онро бо сабаби ба мафкураи синфи ҳоким хилоф буданаш аз қуллияти Ҳофиз баровардаанд. Мо ин ғазалро бояд аз муҳимтарин ғазалҳои лирикаӣ граҷдани Ҳофиз шуморида, барои

муайян намудани муносибати ӯ ба замонаш истифода барем ва аз ин рӯ ба нашрҳои «интиқодӣ» («танқидӣ») номидашуда танқидӣ нигоҳ кунем» (14,29) . Чун ба умқи ин андешаҳои муҳаққиқ сарфурӯ мебарем, мушоҳидаву матлаби эшон дар бораи бештари нусхаҳои хаттиву қаламӣ ҷой доштани ғазали мазкур дуруст аст. Ва то имрӯз дар ягон куллии ашъори шоири дигар ҷой доштани ғазали мазкурро касе эълон накардааст ва солисан диду назари муҳаққиқи нуктасанҷ оид ба авзои сиёсии онрӯзаи Эрон мутобикат кардани ғазали мазкур ва аз ҳамин сабаб ба наشري интиқодӣ дохил накардани ғазали мазкур аз тарафи мураттибон шояд асосе дошта бошад. Ба ҳамин маънӣ мураттиби «Куллий»-и Ҳофизӣ Шерозӣ Ҷ. Шанбезода низ навиштааст, ки «Ба мо маълум нест, ки бисёр ғазалҳои машҳури Ҳоҷа Ҳофиз монанди «Ин ҷӣ шӯрест, ки дар даври...» ... ва ғайра асрҳо боз дар байни халқ интишор ёфтаанд ва аз он ягон шоири дигар буданашро касе нишон намодааст, фақат барои он, ки дар Халҳолӣ нестанд, аз он Ҳофиз намебошад гуфтан, даъвои нодуруст аст...»(16,28). Матншиноси шинохтаи тоҷик Абдулманнони Насриддин низ хангоми баррасии наشري ашъори Ҳофиз ва тасҳеҳу муқоисаи нусхаҳои он дар мақолаи «Тасҳеҳу наشري ашъори Ҳофиз» (10,238-259) оид ба Ҳофизӣ Шерозӣ мансуб будан ё набудани ғазали мазкур ҳомӯш мондаанд. Ва даъвои муҳаққиқи ҷавон Раҳимова М. низ нисбати илҳокӣ будани ғазали мазкур(11,19) далели ҷиддии илмиро тақозо дорад.

Маълум мегардад, ки дар масъалаи муайян намудани мероси адабии Ҳофиз Х. Мирзозода нисбати мақолаҳои пешинаи худ хеле пеш рафта, он шитобкорие, ки дар таҳияи ғазалиёти Ҳофиз дар «Мунтахаби девон» карда буд, гӯё як навъ ислоҳ кардааст, вале бо вучуди ин нисбати он нусхаҳои интиқодии девони Ҳофиз, ки дар Эрон мунташир шудаанд ва ҳатто ба нусхаҳои Халҳолӣ ва Қазвинию Қосим Ғанӣ низ як навъ ба шубҳа муносибат намуда, навиштааст, ки «нусаҳои Халҳолӣ ва нусаҳои Муҳаммад Қазвинию доктор Қосим Ғаниро наشري аз ҳама бозғатимод ва танқидӣ мешуморанд. Ба ин муносибат бояд гӯем, ки нусхаҳои танқидӣ номидашуда маъноӣ нисбӣ доранд, зеро тартибдиҳандагони хориҷӣ асарҳои Ҳофизро мувофиқи мафкураи феодалӣ интиҳоб намуда, баъзе аз шеърҳои ӯро «аз ҷопи танқидӣ» берун гузоштаанд» (14,40). Ғояву андешаҳои устод намегузорад, ки эшон дигар навъ ба ин масъала муносибат намоёнд, вале бо вучуди ин дар масъалаи ворид шудани ғазалҳои илҳокӣ бо таҳаллуси Ҳофиз мулоҳизаи дуруст баён намудаанд, ки «Номи Ҳофиз дар таърих яке аз байрақҳои муборизаи озодихоҳӣ гардидааст. Аз ин сабаб бисёре аз шоирони «гумном» бо таҳаллуси Ҳофиз дар пайравии ӯ шеър гуфта, ба девони шеърҳои вай дарҷ кардаанд...». Чунин андешаҳои Х. Мирзозода воқеан дар таъини мероси адабии Ҳофиз дуруст аст. Вале, эшон дар баробари ин хориҷ кардани он шеърҳои илҳокиро низ барғалат шуморидаанд, ки «ба ақидаи мо, ин гуна шеърҳо аз эътибор соқит кардан аз нуктаи назари таърихи афкори иҷтимоӣ, фалсафӣ ва адабӣ ғалат аст»(14,41). Ва пешниҳод дорад, ки онҳо чун замима ба ашъори Ҳофиз мавриди омӯзиш бояд қарор дод. Ин пешниҳоду андешаи Х. Мирзозода дар замони муборизаҳои мафкуравӣ шояд то андозае дуруст бошад. Вале имрӯз вақти он расидааст, ки ба ҳама ҷиз аз рӯи будаи ва воқеият бояд баҳо диҳем. Аз ин рӯ, хангоми муайян намудани мероси адабии Ҳофиз Х. Мирзозода ба ҳамон нашрҳои интиқодии Халҳолӣ ва Қазвинию Ғанӣ таъия намудааст, ки имрӯз низ онҳо дар ҳофизшиносӣ чун асос ба эътибор гирифта мешаванд.

Х. Мирзозода хангоми баррасии ашъори шоир мавзӯҳои ишқу муҳаббати инсонӣ, риндӣ ва масъалаҳои иҷтимоиро аз масоили умдаи ғазалиёти шоир доништа, мадҳияро дар эҷодиёти Ҳофиз бо вучуди мавҷуд буданаш тақозои замон ва дар байни ашъори шоир ночиз медонад. Ҳамчунин муҳаққиқ, бинобар маълум набудани хронологияи ғазалу дигар ашъори шоир, пояҳои зиндагии Ҳофизро ба ду давра: давраи ҷавонӣ ва ҷавонмардӣ, ки тахмин то ҷилсолагиро дар бар мегирад, ки ба қавли ҳуди Ҳофиз «лозими айёми шабоб», таҳсили илму давраи айшу ишрат ва ишқбозию ҷавонмардӣ маҳсуб меёбад, истифода намудааст ва дар асоси байтҳои «Мо айби кас ба риндиву мастӣ намекунем, Лаъли бутон хуш асту майи хушгӯвор ҳам» ва «Гарчи пирам, ту шабе танг дар оғӯшам гир, То саҳарғах зи канори ту ҷавон бархезам» андешаи муҳаққиқони хориҷиву ватаниро, ки тамоми ашъори Ҳофизро орифонаву сӯфиёна маънидод мекунанд, рад намуда, ба он ақида аст, ки дар онҳо «ишқи ҳаёти моддӣ ва муҳаббати

индунёии инсон тараннум ёфтааст, ки ба шахс на танҳо лаззати табиӣ, балки умри ҷавонӣ ва сурур мебахшад».

Х. Мирзозода марҳалаи дуҷуми пояи зиндагии Ҳофизро тибқи ду байти ӯ: «Чил сол ранҷу ғусса кашидему оқибат, Тадбири мо ба дасти шароби дусола буд» ва «Илму фазле, ки ба чил сол дилам гирд овард, Тарсам он наргиси мастона ба яғмо бубарад», ки дар он ибораи «чил сол» ба такрор омадааст, пайдо шудани тағйирот дар тафаккури ақидаи ӯро баъд аз чилсолагӣ доништа, тағйироти куллие, ки баъд аз чилсолагӣ дар ниҳоди Носири Хусрав пайдо шуда буд, шабеҳ медонад. Баъд аз ба охир расидани давраи ҷавонӣ (баъди чиҳилсолагӣ) ба қавли Х. Мирзозода «дар ҳаёт ва ақидаи Ҳофиз гардише дар «манзили пириаш» ба миён омадааст», ки минбаъд зиндагии ӯ гуё бо тавбаву тазарруи гуноҳҳои давраи ҷавонӣ гузаштааст.

Х. Мирзозода ҳангоми баррасии масоили мазкур андешаи муҳаққиқонро оид ба «мардони худо», ки аз се табақа иборат медонад: 1. Зоҳидон, ки аз кори дунёву халқ тарки алоқа кардаанд, бартар аз аъмоли худ чизеро намебинанд. Аз аҳволи мақомоти дигар хабар надоранд. Асрор ва кашфро намедонанд. Аз улуми гуногун беҳабаранд. Инҳоро «ибод» мегӯянд. 2. Сӯфиҳоянд, ки ҳамаи кори ҷаҳонро аз Худо доништа, илмро эътироф намеkunанд. Ба халқ такаббур доранд. Дар масъалаи саъй, кӯшиш, зуҳду тақво ва таваккул монанди ибоданд. Онҳо ақида доранд, ки болотар аз аъмол асрор, кашф ва каромат ҳаст, ки баъд аз мақомот ва тариқат ба он поя расидан мумкин аст. Сӯфиён муддаиёнд. 3. Онҳое, ки ба намози панҷгона қоиланд, намози иловагӣ намехонанд. Мисли ҳамаи халқ мегарданд, вале сир нигоҳ медоранд. Аз халқ худро мумтоз намегиранд, вале танҳо бо Худо кор доранд. Амал ва шуҳратпараст нестанд. Онҳоро «маломатия» мегӯянд (14,49). Муҳаққиқ дар байни ҳамин се табақаи «мардони Худо» мақом ва ақидаи гурӯҳи охир- маломатия ва ё худ риндиҳо аз ҳама боло доништа, дар ҳамин замина ба ринд кист ва риндӣ чист равшанӣ меандозад. Хулоса, Х. Мирзозода дар таҳлили ғазалиёти шоир асосан ба мавқеи ринд, ҳислату ҳӯи онҳо, муносибати ринд бо зоҳидону рӯҳонӣён ва амсоли ин таваҷҷӯҳ намуда, риндии Ҳофизро бо мисолҳои мушаххас исбот намудааст, зеро «агар аз рӯи таълимоти дин ҳамаи корҳо хости худо бошад, пас Ҳофизро барои ақидаи риндиаш айбдор кардан ҷои нест, зеро ба ин ҷараён майл намудани вай ба хости Худост, вай ба ин кор гунаҳкор нест, зеро ба тағйир додани тақдир ё ки хости Худо иқтидор надорад».

Дар баррасии ақидаҳои иҷтимоии Ҳофиз Х. Мирзозода, асосан, дар мавқеи пештараи худ – ақидаи оммаҳои мазлуми асрҳои миёна-ақидаи деҳқонӣ қарор дорад. Ақидаи мазкур аз золимон адолат талабидан ва ба лутфу марҳамати онҳо умед бастанро тақозо дорад. Доир ба ин пешниҳоди устод муҳаққиқони таърихи адабиёти тоҷик хомӯш мондаанд ва аз ҷониби эшон дастгирӣ ва ҳамовозӣ ҳамоҳангӣ пайдо накард. Вале Х. Мирзозода дар ақидаи худ устувор монда, ҳангоми баррасии эҷодиёти дигар классикони адабиёти тоҷик аз рӯи низомии мазкур амал намудааст. Муҳаққиқ дар заминаи тадқиқи ақидаҳои иҷтимоӣ ба мавқеи образи маю соқӣ, ишқу ишқварзӣ ва амсоли ин таваҷҷӯҳ намуда, онҳоро дар асоси ҳамин контекст таҳлил менамояд. Ин бесабаб нест, зеро «дар ин масъала нуқтаи назари ӯ ва сабабҳои таърихӣ дар шеърҳои вай мавқеи калон доштани тавсифи майро ғамидан имконият медиҳад, ки Ҳофизро дуруст шиносем ва эзоҳ диҳем» (18,59).

Мавзӯи боби Ҳофизии Шерозии китоби тадрисии «Таърихи адабиёти тоҷик» дар заминаи мақолаи Ҷавқуззикр иншо шудааст. Вале фосилаи иншои мақолаи «Ошиқи ҳаёт...» ва китоби дарсӣ қариб чор солро ташкил медиҳад. Дар ин муддат, албатта, дар тафаккури андешаҳои муаллиф таҳаввулоту тағйирот ба вуҷуд омада, назари эшон ба масъалаҳо ва қазияҳо, ки пештар дар адабиётшиносӣ муҳим буданд, дигаргун шуда, пешниҳоду мулоҳизаҳои ҷадид рӯи кор омадаанд, ки мо онро дар боби Ҳофизии китоби мазкур дида метавонем.

Навгоние, ки дар баррасии мавзӯи «Ҳофиз»-и китоби дарсӣ Х. Мирзозода ворид намудааст, ин фаслҳои «Образҳои мусбат ва манфии лирикаи Ҳофиз», шаклҳои шеърӣ ва бадеӣ (истифодаи санъатҳои лафзӣ ва маънавӣ) ва аҳамияти эҷодиёти Ҳофиз мебошад, ки дар мақолаҳои Ҷавқӣ мавҷуд набуд ва танҳо ба мавзӯҳои мазкур як ишора шуда буда ҳалос. Х. Мирзозода ҳангоми баррасии мавзӯи образҳои мусбат ва манфии лирикаи Ҳофиз, пеш аз ҳама, онро ба қаҳрамони лирикӣ ва эпикӣ ҷудо намуда,

дар алоҳидагӣ онҳоро мавриди тадқиқ қарор медиҳад. Хонанда аз ин зерфасл дарк мекунад, ки зери қаҳрамони лирикӣ дар ғазалҳои шоир «ман», «мо», «Ҳофиз» ва «ринд» фаҳмида мешавад. Вале муаллиф дар ин ҷо дар масъала оид ба қаҳрамонҳои мазкур ишораи ҷолибе намуда, навиштааст, ки «Аз инҳо «Ҳофиз», «ринд» ва «ошиқ» ҳарчанд ки қаҳрамони лирикианд, вале бештар вақтҳо дар шакли шахси дуҷум (ту ё шумо) ё ки сеҷум (ӯ, вай) низ намудор мешавад, ки хусусияти эпикӣ ҳам дорад» (19,248-249). Аз муҳтавои баррасӣ маълум мегардад, ки муаллиф зимни байтҳои ҷудогонаи ғазалиёти Ҳофиз мавқеи қаҳрамони лирики шоирро муайян намуда, онҳоро дар кадом ҳолате, ки қарор дошта бошанд вафодор, дӯст меҳрубон, ранҷур, маҳруми висол, ба ҷудои қарин, гоҳо исёнгар, баъзан розӣ аз тақдир, гоҳ маъюсу ноумед ва гоҳо умедвор, интиқодгари нуқсонҳои ҷомеа ва гоҳ аз ноилҷӯи хомӯш, шахси маломатшуда, баъзан аз саҳтиву душвориҳои ризо ба қалам медиҳад.

Муҳаққиқ қаҳрамони эпикӣ ашъори Ҳофизро низ ба образҳои мусбат ва манфӣ ҷудо мекунад. Ба образҳои мусбати қаҳрамони эпикӣ ашъори шоир «дӯст», «ёр», «маъшуқа», «махбуба», «соқӣ», «муғаннӣ», «пири муғон», «муғбача», «пири харобот», «пири майкада», «дарвеш», «гадо», «маст» ва ғ. ворид мешаванд, ки ҳар яке аз онҳо дар ғазали шоир мақоми вижа доранд. Муҳокимаву баррасиҳои муаллиф дар ин самт воқеан ҳадафگیر буда, зери ҳар байт, вожаву ибора марому мақсад ва ҳадафи шоирро ба хонанда шарҳу эзоҳ медиҳад. Дар баррасии шаклҳои шеърӣ ва бадеии ашъори Ҳофиз муаллиф ғазалро аз маъмултарин анвои шеърӣ дар эҷодиёти шоир медонад ва таъкид бар он дорад, ки ғазалҳои шоир аз ҷиҳати композитсияи ғоявӣ ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд. Ба навъи аввал ғазалҳои дохил мешаванд, ки аз ибтидо то интиҳо як мундариҷаи ғоявиро фаро гирифтаанд; ва ба гурӯҳи дуюм ғазалҳои шомил мешаванд, ки дар онҳо якҷанд мазмуну образҳои, ки бевосита ба ҳам иртибот надоранд, оварда мешаванд, яъне байтҳо аз ҷиҳати маъно мустақил буда, вале дар як контекст ба ҳамдигар алоқаманданд.

Муаллиф бо овардани як мисол аз санъатҳои лафзӣ маънавии киноя, истиора, муболиға, ташбеҳ, тавсиф, саволҳои риторикӣ, таҷоҳули ориф, таҷнис, бозии сухан, тазот, талмех, лаффу нашр, таносуби сухан, муламмаъ ё ширу шакар, саволу ҷавоб ва ғайра бе шарҳу тафсир ва маънидод қаноат намудааст. Ҳамчунин дар аҳамияти эҷодиёти Ҳофиз муаллиф ба таври иҷмолӣ оид ба мақоми шоир дар Шарқи Фарб изҳори андеша намуда, ба ӯ пайравӣ намудани шоирони зиёдро таъкид мекунад.

Адабиёт:

- 1.Рахимова М.И. Хафизоведение в Таджикистане. Автореферат диссертации на соискание учёной степени кандидата филологических наук.- Душанбе, 2012.
- 2.Намунаҳои адабиёти тоҷик. Тартибдиҳандагон Х. Мирзозода, Ҷ.Суҳайлӣ, Ҷалол Иқромӣ, Кибриё Лутфуллоева, Лутфулло Бузургзода. Дар зери таҳрири умумии С. Айни, С. Улуғзода, А.П. Дехотӣ, М. Турсунзода, М. Раҳимӣ, И. Брагинский. Консултант: А. Лоҳутӣ.-Сталинобод. Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1940.
3. Ҳофизи Шерозӣ. Ашъори гузида. Тартибдиҳандагон Н. Маъсумӣ ва Ҷ. Шанбезода.- Душанбе: Ирфон, 1971.
- 4.Ҳофизи Шерозӣ. Кулӣёт. Мураттиб ва муаллифи сарсухан Ҷ. Шанбезода.- Душанбе: Ирфон, 1983.
- 5.Мирзозода Х. Парвози дил (Хотираҳо-бачагӣ. 1916-1929). Мусаввада.
- 6.Ҳофизи Шерозӣ. Мунтахаби ғазалиёт.Мураттиб ва муаллифи сарсухан Ҷ. Шанбезода.- Душанбе: Ирфон, 1967.- 284 саҳ.
7. Ҳофизи Шерозӣ. Мунтахабот. Татбиҳдиҳанда ва муаллифи сарсухан А.Н. Болдирев. Муҳаррирон Ҳ. Аҳрорӣ ва Р. Ҳодизода; таҳрири умумии С. Айни.- Сталинобод, 1951.
8. Дехотӣ Абдусалом. Чанд сухан дар бораи омӯзиш ва наشري осори гузаштагонӣ мо // «Шарқи Сурх», 1959, №5
- 9.Ҳайдаршо М, Бахтоваршоев Ш. Баъзе мулоҳизаҳо дар бораи наشري мунтахаби девони Ҳофиз // Шарқи Сурх, 1957, №12
10. Насриддин Абдулманнон. Тасҳеҳу наشري ашъори Ҳофиз. Дар кит.: Матншиносии осори адабӣ.- Душанбе: «Пайванд», 2011.

11. Раҳимова М.И. Ҳофизшиносӣ дар Тоҷикистон. Рисола барои дарёфти унвони илмӣ номзади илмҳои филология. Душанбе, 2012
12. Мирзозода Х. Адабиёти тоҷик. Хрестоматия барои синфи 8.- Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1948
13. Мирзозода Х. Материалҳо аз таърихи адабиёти тоҷик.- Душанбе: Нашрдавтәълпедтоҷик, 1962
14. Мирзозода Х. Адабиёт аз нуқтаи назари ҳаёт. Маҷмӯаи мақолаҳо.- Душанбе: Ирфон, 1973
15. Мирзозода Х. Афкори рангин. Маҷмӯаи мақолаҳо.- Душанбе: Ирфон, 1982
16. Гулчини девони Ҳофиз. Мураттиб ва муаллифи муқаддима: Мирзо Муллоаҳмадов.- Душанбе: «Деваштич», 2006
17. Мирзозода Х. Ошиқи ҳаёт ва шоири тугӯнӣ Ҳофизӣ Шерозӣ. Дар кит.: Адабиёт аз нуқтаи назари ҳаёт (Маҷмӯаи мақолаҳо).- Душанбе: Ирфон, 1973
18. Мирзозода Х. Таърихи адабиёти тоҷик (Асрҳои XIII-XV. Китоби дарсӣ барои факултети филологияи тоҷики мактабҳои олии Тоҷикистон). – Душанбе: «Маориф», 1977

ГАФИЗ В ИССЛЕДОВАНИЯХ ХОЛИКА МИРЗО-ЗАДЕ

ХУДОЙДОДОВ А.

Халик Мирзо-заде является одним из первых исследователей, изучавших жизнь и творчество представителей таджикско-персидской классической литературы, в том числе и Гафиза Ширази. Автор в данной статье освещает вклад Х. Мирзо-заде в изучении и исследовании творчества Гафиза Ширази в таджикском литературоведении XX века.

Ключевые слова: критический текст, лирический и эпический герой, исследование, газел, анализ творчества.

HAFIZ IN RESEARCH HOLIK MIRZAZADE

KHUDOIDODOV A.

Holick Mirzozoda is one of the first researchers to the life and work of representatives of the Tajik-Persian classical literature, including Hafiz Shirazi. The author of this article highlights the contribution H. Mirzozoda in the study and research work of Hafiz Shirazi in the Tajik literary criticism of the twentieth century.

Key words: critical text, lyric and epic hero, kulliat (poems).

РАҲНАМОИ РОҲИ ДОНИШ

БОБОЕВ Ш.А.,
Пажӯҳишгоҳи рушди маорифи
Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Дар илми муосир ва мактабшиносии тоҷик як зумра олимони намоёнро ном бурдан мумкин аст, ки дар пешравии рушди маориф саҳми босазое гузошта истодаанд. Академик Маҳмадулло Лутфуллоев аз зумраи он олимоне мебошанд, ки зиёда аз сиву панҷ сол боз дар Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ва Академияи таҳсилоти Тоҷикистон дар вазифаҳои гуногун адои вазифа намудаанд. Солҳои 1978-1984 ба ҳайси директори Пажӯҳишгоҳ фаъолият намудаанд. Дар давраи фаъолияти академик Маҳмадулло Лутфуллоев Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба бисёр дастовардҳои илмӣ мушарраф гардид. Дар арафаи чашни 80 солагии Пажӯҳишгоҳи рушди маориф мо тасмим гирифтем ба омӯзгори асил, донишманди маъруф, академик Маҳмадулло Лутфуллоев перомуни рушди маориф дар даврони соҳибистиклолӣ суҳбате дошта бошем.

Устоди муҳтарам, ба ақидаи Шумо Истиклолият ба рушди маориф чӣ таассуроте гузошт?

Истиклолият орзую омили ҳар як шахси соҳибмаърифату соҳибватан аст. Вай имконият фароҳам медиҳад, ки самт ва соҳаҳои гуногуни сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мунтазам ва бемайлони инкишоф ёбад.

Истиклолияти миллӣ бо рушди низоми маориф, таълиму тарбия таъсири мусбат расонда, шароити зарурӣ муҳайё сохт. Агар то замони истиклолият, давоми беш аз 70 сол ҳамагӣ 2000 мактаб сохта бошем давоми 10 соли замони истиклолият **“беш аз 1000 мактаби ҷавобгӯ ба талаботи меъёрҳои замони муосир бунёд гардидааст”**. (Эмомалӣ Раҳмон)

Аксарияти таълимгоҳҳо бо компютер ва дигар воситаҳои техникии таълим ҷиҳозонида шудаанд. Муҳимтар аз ҳама самти маънавии таълим ба нафъи худшиносӣ, ватандӯстӣ, ваҳдат ва ифтихори миллӣ меафзояд. Истиклолият моро вазифадор менамояд, ки бештар масъулият ҳис намоем, Ватани худро худ обод ва машҳури ҷаҳон гардонем.

Ҳамкориҳои Академияи таҳсилот ба Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ва Вазорати маорифи Тоҷикистон дар солҳои соҳибистиклолӣ дар рушди нумуи таълиму тарбия чӣ нақше гузоштааст ва мегузорад.

Ин ҷо сухан дар бораи ҳамкорӣ ё робита намеравад: Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ҷузъи таркибии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон мебошад ва ҳар ду муассиса барои ҳалли масъалаҳои илмию методӣ хизмат менамоянд.

Воқеан Пажӯҳишгоҳи илмҳои педагогӣ, ки акнун Пажӯҳишгоҳи рушди маориф номгузори шудааст, дар бобати таҳқиқи илми педагогика, дидактикаи умумӣ ва хусусӣ, аз ҷиҳати методӣ таъмин намудани омӯзгорони мактабҳои ҷумҳур, ташкил ва гузаронидани конференсҳои илмию амалӣ, вохӯрӣ бо муаллифони китобҳои дарсӣ, таҳияи стандартҳои таҳсилот нақши муҳим мегузорад.

Пажӯҳишгоҳи рушди маориф, ки ба наздикӣ 80 – солагиашро ҷашн мегиранд, макони таҳлилу таҳқиқи илми педагогӣ, аз ҷумла усул, тарз ва воситаҳои таълим аст. Махсусан дар замони муосир, ки тарзу воситаҳои фаъоли таълимро тақозо мекунад, нақши пажӯҳишгоҳ меафзояд. Ходимони илми пажӯҳишгоҳ, ки мо умеди калоне аз онҳо дорем, асосҳои илми педагогикаро, ки илми зиндагӣ ва зиндагисоз аст, омӯзанд, таҳлилу таҳқиқ намоянд; дар асоси таҳлилу таҳқиқҳои усул тарз ва воситаҳои таълими фаълро пешниҳод намоянд, худ мактабҳои озмоишӣ дошта бошанд, бочӯрбат бошанд, аз нобарорихо наҳаросанд. Агар заминаи хуби илмӣ дошта бошанд, роҳ ҳамвор хоҳад шуд.

Дар бехтар гардидани барномаҳои таълимӣ, китобҳои дарсӣ ва стандартҳои давлатӣ саҳми Шумо чӣ гуна мебошад.

Мактабиён дар давраи таҳсил воситаҳои гуногуни таълим доранд. Вале ҳеҷ кадоме аз онҳо ба шарҳу тавзеҳи муаллим ва китоби дарсӣ баробар шуда наметавонанд. Китоби дарсӣ барои ҳамаи зинаҳои таълим, махсусан зинаҳои якум ва дуум воситаи асосӣ ва муҳим мебошад. Дар назди китоби дарсӣ дархостҳои гуногуни педагогӣ гузошта мешаванд, ки онҳо асосан ба мазмуну муҳтаво, саволу супоришҳо, ороиш тааллуқ доранд.

Ба андешаи банда, китоби дарсии хуб ва муосир ҳамон аст, ки

- фикр, махсусан тафаккури интиқодии талабаҳоро инкишоф диҳад;
- шавқу рағбати маърифатҷӯии талабаҳоро бедор намояд;
- мустақилона мутолиа карданро биомӯзанд;
- худомӯзиро ба роҳ бимонад;

- дар қалби поки мактабиён ҳисси муҳаббат ба Ватан, забону фарҳанг, ҳудогоҳӣ ва ифтихору андешаи миллиро тарбия намояд.

Саҳми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф дар татбиқ гардидани истифодаи усулҳои нави таълим, тарҳи барномарезӣ, таъмини дастурҳои методӣ бояд чӣ гуна бошад.

Дар замони муосир тамоми намудҳои таълим бояд дар асоси дархости ҷомеаи имрӯза, ки бевосита ба талаботи ҷаҳонӣ муосир созгор аст, дар аввал аз боғчаи бачагон оғоз ёбад. Ба шӯъбаи методии томактабӣ зарур аст, ки ба вазъияти имрӯзаи боғчаи бачагон бо диди нав нигоҳ намуда, дар асоси мушоҳидаҳои ҷиддии дастурҳои методии талаботи замонро ба роҳ монанд. Ба шӯъбаи таҳсилоти мактабҳои ҳамагонӣ лозим меояд, ки ҳамкориҳо ҷоннок намуда, вазъияти имрӯзаи мактабҳоро бо диди нав омӯзанд ва ҳангоми дида баромадани ҳолати мактабҳо усулҳои пешқадами онҳоро омӯхта, ба воситаҳои рӯзномаву маҷаллаҳо паҳн намоянд. Тарзи барномасозӣ махсусан дар тамоми дабистонҳо дигар карда шавад. Дастурҳои методӣ бояд ҷавобгӯи талаботи замон бошад.

Ба наздикӣ Пажӯҳишгоҳи рушди маорифи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон 80-солагиашро ҷашн мегирад. Аз минбари баланди маҷалла истифода бурда, роҳбарият ва тамоми ходимони илм ва дигар кормандони Пажӯҳишгоҳро ба ин муносибат табрик меғӯям, барори кор меҳоҳам.

ПУТЕВОДИТЕЛЬ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ЗНАНИЯ

БОБОЕВ Ш.А.

В данной статье приводятся интересные мнения академика Академии образования Таджикистана М. Лутфуллоева о заслугах учёных Института развития образования академии образования Таджикистана в годы независимости.

Ключевые слова: учебное заведение, составление государственного стандарта, учебные программы, детский сад, самообразование, сотрудничество, наблюдение, проверка.

THE GUIDEBOOK OF THE PEDAGOGICAL KNOWLEDGE

BOBOEV SH.A.

This article has an interesting opinions of the academician to Academies of the education in TajikistanM. Lutfulloeva about the merits of scientist Institute of the development of the formation education to academies of the formation education Tajikistan in independence years.

Key words: educational institution, making the state standard, scholastic programs, kindergarten, cooperation, observation, cheking.

**САҲМИ ПРОФЕССОР АЛИЕВ БОЙМУРОД АҲМАДОВИЧ ДАР ПЕШРАФТИ
МАТЕМАТИКА**

ЛАБЛАБОНОВ Х., КУЧАКШОЕВ Д.,

ходимони илмӣи Пажӯҳишгоҳи рушди маориф

Ҳадаф аз зиндагӣ номи некӯ гузоштан аст барои манфиати мардум ва ободиву зебоии Ватани азизамон. Родмардоне буданд, ки аз тахти дил кӯшиш ба харч дода, бо хизмати шоистаи худ зиндагиашонро рангоранг намуданд. Яке аз ин мардони бузург шодравон Алиев Боймурод Аҳмадович буд.

Алиев Боймурод 18 ноябри соли 1944 дар ноҳияи Вахдат аз оилаи деҳқон ба дунё омадааст. Ӯ дар синни хурдӣ аз падару модар ятим мемонад. Вай аз соли 1956 то соли 1961 дар хонаи бачагони шаҳри Душанбе тарбия гирифтааст. Зехни тез, қобилияти хуби фаҳмиш ва шавқӣ беандоза доштаниш ба илмҳои риёзӣ, баъди хатми мактаби миёна ҳуҷҷатхояро ба Донишгоҳи давлатии шаҳри Москва ба номи М.В.Ломоносов месупорад. Бахташ баландӣ намуда, ба донишгоҳ дохил мешавад. Хушбахтона, онро соли 1967 ба итмом расонида, бо тавсияи устодон ва қарори Шӯрои олимони ин донишгоҳи номдор Алиев Б. ба аспирантура дохил шуда, дар зери назорату роҳбаладии олимони шинохтаи ҷаҳонӣ, математики собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, ду қарат Қаҳрамони Меҳнати Сотсиалистии А.И. Тихонов татқиқоташро идома медиҳад.

Алиев Боймурод рисолаи номзодиашро соли 1971 дар ин боргоҳи илму маърифат дифоъ намуда, ба Тоҷикистон бармегардад. Ӯ баъди баргаштан ба Ватан фаъолияти илмиашро дар Институти математикаи Академияи фанҳои ҶТ ба вазифаи ходими илмӣ оғоз намудааст. Аз соли 1972 ба Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон ба номи В.И.Ленин (ҳоло Донишгоҳи миллии Тоҷикистон) ба ҳайси муаллими калон ва дотсент фаъолият намудааст. Аз соли 1977 ба ҳайси мудири яке аз кафедраҳои бонуфузи факултаи механикаю математикаи кафедраи методҳои ҳисоббарорӣ ва механика таъин мегардад. Аз соли 2001 сар карда, то лаҳзаҳои охири ҳаёташ, аввал дотсенти кафедраи математикаи ҳисоббарорӣ ва механика, баъдан аз соли 2001 профессори ин кафедра фаъолият намудааст.

Алиев Боймуродро ба ин унвони баланд Шӯрои олимони Донишгоҳи миллии Тоҷикистон барои хизматҳои беназиру пурсамарааш дар соҳаи илм лоиқ донистааст.

Вай марде буд соҳибэҳтирому шарафманд ва сазоворашта ба эҳтироми ҳамагон. Дар таълиму тарбия ва тайёр намудани кадрҳои соҳаи риёзӣ дорои усули хосае буд. Аҳли маорифи ҷумҳурӣ ўро чун омӯзгори ботачриба, наовару тозақор ва маҳбуи шогирдон мешинохтанд.

Аз таҷрибаҳои судманди ӯ дар донишгоҳҳо ва мактабҳои таҳсилоти умумӣ ҳаматарафа истифода мебуданд. Бо ташаббуси ин марди фаъол ва эҷодқору наовар маҳфилҳои илмию амалӣ ташкил ва гузаронида мешуданд.

Ин марди шарифу некном шогирдонашро аз айёми мактабҳои то кашфи баланди куллаҳои илмӣ роҳбалад буд. Ҳамаи он шогирдоне, ки устоди азимушан роҳбарӣ мекард, дар озмунҳои ҷумҳуриявӣ байналмиллалӣ пешсаф буда, рисолаҳои илмӣ худро сари вақт омода ва ҳимоя мекарданд. Бо ташаббусу роҳбарии бевоситаи профессор Алиев Б.А. шогирдонаш дар озмунҳои байналмиллалӣ доир ба лоиҳаҳои илмӣ математикӣ соҳиби 1 медали тилло, 3 нуқра ва 6 биринҷӣ гардиданд.

Имрӯз теъдоди зиёди шогирдони устод Алиев Б.А. дар соҳаҳои гуногун бомуваффақият қор карда истодаанд.

Устод мисли шогирдонаш, Донишгоҳи миллии Тоҷикистонро дӯст медошт ва барои обрӯю эътибораш заҳмат мекашид. Ўро аз рӯи ҷопи китобхояш ҳар як фарди тоҷик мешинохт ва ҳурмат мекард. Ба ӯ муясар гардид, ки дар давоми умри на чандон тӯлониаш 22 китоби дарсӣ ва васоити таълимӣ нависад. Аз ҷумла, 5-тоаш китобҳои дарсӣ барои мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ мебошад.

Алиев Боймурод Аҳмадович аз соли 1996 то соли 2000-ум ба ҳайси котиби илмӣ Шӯрои олимони Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон доир ба ҳимояи рисолаҳои номзадӣ аз моделсозии математикӣ, ҳамчун узви бахши васоити техникӣ таълим ва истифодаи техникаи ҳисоббарории Шӯрои методии Вазорати маорифи ҚТ фаъолият дошт. Аъзои ҳайати тахририи маҷаллаи «Маърифати омӯзгор» буданд ва ба воситаи ин маҷалла ба омӯзгорон фикру андеша ва пешниҳодоти худро баён менамуд.

Алиев Б.А. узви бахши васоитҳои техникӣ таълим ва истифодаи техникаи ҳисоббарории Шӯрои методии Вазорати маълумоти олии СССР оид ба математика (солҳои 1984-1991) ва узви ҳайати редакцияи соҳавии илмӣ Энциклопедияи советии тоҷик буд.

Аз соли 2005 то рӯзи охирини ҳаёташ раиси гуруҳи коршиносон оид ба нашри китобҳои дарсии фанни математика ва узви Шӯрои миллии таҳсилоти Вазорати маорифи ҚТ буданд.

Меҳнату машаққатҳои зиёди устод Алиев Б.А. буд, ки рӯйхати интишори илмиаш зиёда аз 170 номгӯйро дар бар мегирад. Татқиқоти илмӣ ӯ ба сохтани алгоритмҳои устувор барои ҳалли масъалаҳои ғайри коррексии физикаи математикӣ дар спектр равона карда шудааст. Дар ин ҷода муаллифи зиёда аз 100 мақолаҳои илмӣ мебошад. Мақолаҳои илмиаш дар Россия, ШМА, Англия, Германия, Эрон ва қариб дар ҳамаи мамлакатҳои ИДМ ҷоп шудааст. Пайваста бо ин доир ба математикаи мактабӣ дар пажӯҳиш буд.

Алиев Б.А. дар озмуни «Бунёди умдаи татқиқотии Президенти Тоҷикистон» солҳои 2005-2007 ғолиб омада, роҳбарии ин лоиҳаи илмиро ба уҳда дошт.

Ӯ иштирокчии Конгресси илмӣ ҷаҳонӣ аз математика соли 1998 дар Германия (Берлин) ва математикаи амалӣ соли 1999 дар Шотландия (Эдинбург) буд.

Соли 1998 дар Венгрия ва соли 2006 ҳамчун шунавандаи курсҳои тақмили ихтисос дар Америка ширкат варзидааст.

Ӯ дар давоми солҳои тӯлонӣ бо Пажӯҳишгоҳи рушди маорифи АТТ ҳамкорӣ дошта, як қатор китобҳои дарсӣ ва васоити таълимӣ барои хонандагони мактабҳои миёнаро дар ҳаммуаллифӣ А. Шарифзода, Ғафуров Н., Умаров Ф., Ҳ. Караташ, Юханов Н., Ашуров М., Баҳромова З. ва дигарон таълиф намуданд, ба монанди: «Масъалаҳои имтиҳони қабул аз математика» (1992), «Дастур барои дохилшавандагон» (2008), «Луғати истилоҳҳои риёзӣ (англисӣ-туркӣ-русӣ-тоҷикӣ)» (2000), «Доир ба масъалаҳои матнӣ курси математикаи синфҳои 5 ва 6» (2009), «Ададҳои касрӣ» (2009), «Ададҳои ратсионалӣ» (2009), «Ададҳои натуралӣ» (2009), «Мафҳумҳои геометрӣ. Таносуб ва ғоиз» (2009), «Масъалаҳои зехнӣ ва мантиқӣ» (2009) ва ғайра. Ҳамаи онҳоро Вазорати маорифи ҚТ нашр намуда, дастраси мактабҳо гардонидаст.

Китобҳои дарсии аз тарафи устод барои мактабҳои таҳсилоти умумӣ таълифшуда нисбати китобҳои пештара ҷопшуда ба барномаҳои таълимӣ мувофиқ буда, асосҳои илмӣ доранд. Масалан, алгебраи синфи 8, ки соли 2002 дар ҳаммуаллифӣ бо А.Шарифзода ҷоп шуда буд, нашри дуюми он соли 2009 бо тағйироту иловаҳо аз ҷоп баромад, ки ба барномаи таълимӣ мувофиқ ва мазмунан соддаю фаҳмо мебошад. Мисолу масъалаҳои соддаю мушкилро дар бар мегирад. Ин китоб ба омӯзгорон имконият медиҳад, ки дар асоси мушкилу содда будани мисолу масъалаҳо бо хонандагони қобилиятшон гуногун (сусту пурқувват) дар алоҳидагӣ кор баранд.

Меҳнати ҳалолу софдилонаи устод буд, ки соли 1974 бо Лаурети мукофоти Комсомоли Тоҷикистон сарфароз гардонид шуд.

Соли 1993 бо қарори комиссияи Президиуми Академияи илмҳои табиӣ ғолиби озмуни идрор (стипендия)-и Ҷорҷ Сорос аз фанни математика гардид.

14.09.1998 бо «Ифтихорнома»-и Донишгоҳи давлатии миллии Тоҷикистон барои хизматҳои дар пешрафти маориф ва тарбияи мутахассисони ҷавон сарфароз гардидааст.

9.11.2000 барои хизматҳои бисёрсолаи бенуксон дар соҳаи маорифи ҚТ ва иштироки фаъолона дар ҳаёти ҷамъиятии он бо «Ифтихорнома»-и Вазорати маорифи ҚТ мушарраф гардидааст.

11.11.2004 бо «Ифтихорнома»-и Донишгоҳи миллии Тоҷикистон барои хизматҳои бисёрсолаи пурарзиши илмию педагогӣ ва тарбияи кадрҳои варзида ба ифтихори 60-умин солгарди мавлудашон мукофотонида шудааст.

Хизматҳои беназир ва бемислу монанди устои абадзинда Алиев Б.А. буд, ки соли 2010 бо Ҷоизаи Президентӣ дар соҳаи маориф мушарраф гардид.

Шайх Саъдии бузургвор дар ситоиши ин мардони некои байтеро ифшо намудааст, ки то ҷое тасаллибахши дилҳои мост:

*Саъдиё, марди нақӯном намирад ҳаргиз
Мурда он аст, ки номаи ба нақӯи набаранд.*

ЗАСЛУГИ ПРОФЕССОРА Б. АЛИЕВА В ИССЛЕДОВАНИИ МАТЕМАТИЧЕСКОГО АНАЛИЗА

ЛАБЛАБОНОВ Х, КУЧАКШОЕВ Д.

В статье авторами отмечены научная деятельность профессора, учёного математика Б. Алиева, который работал в Институте развития образования Академии образования Таджикистана.

Ключевые слово: школа, труд, учёный, учитель, научная работа, подготовка, учащихся, защита, диссертация

THE MERIT OF B. ALIEV IN THE RESEARCH OF MATHEMATIC'S ANALISE

LABLABONOV H., KUCHAKSHOEV D.

The article contains the activity of the professor, scientists of the mathematic Aliev B.A. that had assignment in the Institute of development education of Academy of Tajikistan.

Key words: school, teacher's labor, scientific assignment, preparation of the learners for the competition, candidate's defense for dissertation.

БА МАЪЛУМОТИ МУАЛЛИФОН

Дар маҷаллаи илмӣ «Илм ва инноватсия» мақолаҳое ҷоп карда мешаванд, ки онҳо дорои натиҷаи таҳқиқотҳои илмӣ оид ба илмҳои педагогӣ, равоншиносӣ, табиӣ, иқтисодӣ, гуминатарӣ, адабиётшиносӣ ва забоншиносӣ мебошанд. Ҳангоми ирсоли мақолаҳо муаллифон бояд қоидаҳои зеринро риоя намоянд:

Ҳаҷми мақола яқоя бо матн, расмҳо, ҷадвал, диаграмма, графика, рӯйхати адабиёт ва матни аннотатсия бо забонҳои русӣ ва англисӣ набояд аз 10 саҳифаи ҷопи компютерӣ зиёд бошад.

Мақола бояд дар системаи Microsoft Word омода карда шавад. Мақола дар компютер ҳуруфчинӣ гардида (гарнитура Times New Roman Tj 14, формат A4, фосилаи байни сатрҳо -1см, ҳошияҳо: боло -3см, поён -2,5см, чап -3см, рост -2см;), ҳамаи саҳифаҳо бояд рақамгузорӣ кард шаванд.

Дар саҳифаи якум унвони мақола, дар сатри дуюм ному насаби муаллиф (муаллифон) нишон дода мешавад. Дар сатри сеюм номгӯи муассасаи таълимӣ, суроға ва e-mail. Баъд аз як фосила матни асосии мақола оғоз меёбад. Дар охири мақола баъд аз рӯйхати адабиёт аннотатсияҳо бо забонҳои русию англисӣ ва калидвожаҳо (8-10 калима) оварда мешавад.

Рӯйхати адабиёт бо тартиби умумӣ баъд аз матни мақола оварда мешавад. Қоидаҳои тартибдиҳии рӯйхати адабиёт бояд риоя карда шаванд.

Мақолаҳои илмие, ки ба маҷалла супорида мешаванд, бояд ҳулосаи экспертӣ, маълумотномаи муаллифӣ (барои мақолаҳои силсилаи табиӣ) ва тақризи мутахассисони соҳаро оид ба имконияти ҷопи он дошта бошанд.

Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки мақолаҳои илмиро ихтисор ва ислоҳ намоянд.

Мақолаҳое, ки ба талаботи зерин ҷавобгӯ нестанд, бо пешниҳоди ҳайати таҳририяи маҷалла ба муаллифон баргардонида мешаванд.

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

В научном журнале «Наука и инновация» печатаются статьи, содержащие результаты проведенных исследований по педагогическим наукам.

При направлении статьи в редколлегию авторам необходимо соблюдать следующие правила:

1.Размер статьи не должен превышать 10 страниц компьютерного текста, включая текст, таблицы, библиографию, рисунки и тексты аннотации на таджикском, русском, персидском и английском языках.

2.Статья должна быть подготовлена в системе Microsot Word. Одновременно с распечаткой статьи сдается электронная версия. Рукопись должна быть отпечатана на компьютере (гарнитура Times New Roman Tj 14, формат A4, интервал одинарный, поля: верхнее-2,5 см, левое -3см, правое-2см;), все листы статьи должны быть пронумерованы.

Сверху страницы по центру листа указывается название статьи, ниже через один интервал инициалы и фамилия автора (авторов). Ниже название организации, адрес. Далее через строку следует основной текст. В конце статьи приводятся ключевые слова (до 10 слов на тадж. рус. и англ.яз.).

Ссылки на цитируемую литературу даются в скобках, например (12.с.42). Список литературы приводится общим списком после ключевого слова (под заголовком «Литература») в порядке упоминания в тексте.

К статье прилагается резюме на таджикском, русском и английском языках с указанием названия статьи. Текст резюме приводится в конце статьи после списка использованной литературы.

Редколлегия оставляет за собой право производить сокращения и редакционные изменения статьи. Статьи, не отвечающие настоящим правилам, редколлегией не принимаются.

Масъули чоп:

Н. МУҲАММАД

Мухаррири матни русӣ:

ҶОНМАҲМАДОВА Г.Ш.

Мухаррири матни англисӣ:

ЛУТФУЛЛОЕВА П.

Хуруфчини компютерӣ:

Р. МУЗОФИРОВА

Саҳифабанд:

Р. ҲАЙДАРОВ

Ответственный секретарь:

Н. МУҲАММАД

Редактор русского текста:

ДЖОНМАХМАДОВА Г.Ш.

Редактор английского текста:

П.ЛУТФУЛЛОЕВА

Компьютерный набор:

Р. МУЗОФИРОВА

Веростор:

Р. ХАЙДАРОВ

Академияи таҳсилоти Тоҷикистон Пажӯҳишгоҳи рушди маориф,
шаҳри Душанбе, хиёбони С. Айни, 45

Институт развития образования АОТ, г. Душанбе, пр.С. Айни,45

*Ба матбаа супорида шуд. Ба чопаш 03.04.2014 имзо шуд. Қоғазӣ офсетӣ. Андозаи 60x84
1/16 11,5 ҷузъи чопӣ. Теъдод 100 нусха. Супориши №*

*Дар нашриёти «Сифат» чоп шудааст.
ш. Душанбе, хиёбони С. Айни, 45*
